

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ & ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ & ΤΜΗΜΑ ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
“Εφαρμοσμένη – Κλινική Κοινωνιολογία και Τέχνη”

PONTOKOMI

p r o j e c t

the decisive moment

χαρτογραφώντας τον οικισμό & την κοινότητα

**Διπλωματική εργασία της Φοιτήτριας: Ελένης Πνευματικού (ΑΕΜ 1832017101)
Επιβλέπων: Βασίλης Μπούζας**

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2019

«Μόνο όταν αρχίσεις να χάνεις τη μνήμη σου, να θρυμματίζεται και να μένουν κομμάτια, μόνο τότε θα συνειδητοποιήσεις ότι οι αναμνήσεις συνθέτουν τη ζωή μας. Ζωή χωρίς μνήμη δεν είναι ζωή [...]. Η μνήμη μας είναι η συνοχή μας, ο λόγος για να ζεις, τα συναισθήματα, ακόμη και οι πράξεις μας. Χωρίς τη μνήμη, δεν είμαστε τίποτα».

(Luis Buñuel)

«Δεν θα διασώσουμε όλα όσα θα θέλαμε, αλλά θα διασώσουμε πολύ περισσότερα από όλα αυτά που θα είχαν χαθεί εάν δεν προσπαθούσαμε ποτέ».

(Sir Peter Scott)

Περιεχόμενα

ΘΕΜΑΤΙΚΗ	5
Περίληψη	6
Abstract.....	7
Πρόλογος.....	8
Εισαγωγή	10
Κεφάλαιο 1: Επισκόπηση βασικών εννοιών & θεωρητικών προσεγγίσεων	14
Οι προς μελέτη έννοιες	14
ΤΟΠΟΣ.....	16
ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ	20
ΜΝΗΜΗ	26
Σύνδεση της έρευνας / μελέτης με την βιβλιογραφία	30
ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ.....	30
ΟΠΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ.....	31
Κεφάλαιο 2: Θεωρητική τεκμηρίωσης της θεματικής	34
Λίγα λόγια για την Ποντοκώμη	37
Δυνατότητες παρέμβασης στο πεδίο	40
Συγκροτώντας και οργανώνοντας τη μνήμη	42
Συγκροτώντας το αρχείο	45
Τα προσωπικά αντικείμενα	46
Η φωτογραφική χαρτογράφηση του οικισμού	47
Το εθνογραφικό ντοκιμαντέρ.....	49
Κεφάλαιο 3: Μεθοδολογία μελέτης	51
Στόχος της έρευνας / μελέτης	51
Δεοντολογικά ζητήματα	52
Στόχοι της παρέμβασης	54
Η συγκέντρωση του ποιοτικού υλικού	54
ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ	55
ΗΜΙ-ΔΟΜΗΜΕΝΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ.....	57
ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ (ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ)	60
Κεφάλαιο 4: Αποτελέσματα της ανάλυσης και συζήτηση του εμπειρικού υλικού	64
Η ιστορία του τόπου: η καταγωγή, οι πρόγονοι	65
Μνήμη: προσωπικές ιστορίες και βιώματα στον τόπο	68
Οικονομικό Κεφάλαιο: η αγροτική εργασία, τα εργοστάσια της ΔΕΗ και οι αποζημιώσεις	70
Κοινωνικό Πολιτισμικό Κεφάλαιο: η συνοχή και η διάσπαση της κοινότητας	75
Συλλογική Ταυτότητα: ανήκειν, ρίζες, ξεριζωμός	79
Περιβαλλοντικό και Ανθρώπινο Κεφάλαιο: η τέφρα, η ρύπανση και τα προβλήματα υγείας	82
Συναίσθημα: ανασφάλεια, νοσταλγία, αδιέξοδο, τραύμα	84
Αναμνηστικό αντικείμενο & ανάγκη συγκρότησης αρχείου μνήμης	90
Κεφάλαιο 5: Ανάπτυξη καλλιτεχνικής παρέμβασης	96
Οι φωτογραφία και η εικόνα	97
Locative Media	99
Ο χάρτης στην εφαρμογή My Maps	102

Ο χάρτης της Ποντοκώμης στην εφαρμογή My Maps.....	104
Η καινοτομία της καλλιτεχνικής παρέμβασης στην κοινότητα της Ποντοκώμης	107
Κεφάλαιο 6: Συζήτηση των αποτελεσμάτων και αναστοχασμός.....	109
Φάση 1: Η έρευνα στο πεδίο και η σχέση με την κοινότητα	112
Φάση 2: Η συμμετοχή στις ημιδομημένες συνεντεύξεις.....	113
Φάση 3: Ο ψηφιακός διαδραστικός χάρτης.....	115
Φάση 4: Προτάσεις για μελλοντικές δράσεις.....	116
Βιβλιογραφία.....	119
Διαδικτυακές Πηγές και Αναφορές.....	126
Φιλμογραφία	126
Παράρτημα 1 - Σημειώσεις πεδίου	127
Παράρτημα 2 - Έντυπο Ενήμερης Συγκατάθεσης.....	144
Παράρτημα 3 - Οδηγός συνέντευξης	145
Παράρτημα 4 - Απομαγνητοφωνημένες Συνεντεύξεις	147

ΘΕΜΑΤΙΚΗ

Οικολογικά Συστήματα – Εκτοπισμός

Με στόχο την ανάγνωση και ανάδειξη μεταβαλλόμενων οικολογικών συστημάτων, η θεματική ενότητα περιλαμβάνει την έρευνα και τη διευρυμένη καταγραφή μικρό και μακρό οικολογικών συστημάτων και τη μελέτη της αλληλεπίδρασης τους με πληθυσμιακές ομάδες κατοίκησης τους και πιθανού εκτοπισμού τους. Δημιουργία αρχειακού υλικού, εικαστικών παρεμβατικών δράσεων, διαδραστικών ψηφιακών χαρτογραφήσεων κλπ. αποτελούν τη μεθοδολογία της εικαστικής προσέγγισης.

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η διπλωματική εργασία είναι εξ' ολοκλήρου δικό μου έργο και κανένα μέρος της δεν είναι αντιγραμμένο από έντυπες ή ηλεκτρονικές πηγές, μετάφραση από ξενόγλωσσες πηγές και αναπαραγωγή από εργασίες άλλων ερευνητών ή φοιτητών. Όπου έχω βασιστεί σε ιδέες ή κείμενα άλλων, έχω προσπαθήσει με όλες μου τις δυνάμεις να το προσδιορίσω σαφώς μέσα από την καλή χρήση αναφορών ακολουθώντας την ακαδημαϊκή δεοντολογία.

Περίληψη

Οι κοινωνικές δραστηριότητες, οι κοινωνικοί δεσμοί και τα βιώματα που αναπτύσσονται στη ροή του χρόνου εντός ενός χωρικού πλαισίου προσδιορίζονται από αυτό και ταυτόχρονα, τα άτομα που το εγκαταβιώνουν, το διαμορφώνουν και του προσδίδουν την ταυτότητα του τόπου. Παράλληλα, τα αυτοβιογραφικά γεγονότα και τα κοινά βιώματα και σημεία αναφοράς που καταγράφονται στη μνήμη της κοινότητας (*συλλογική μνήμη*) αλλά και των επιμέρους μελών της (*ατομικές μνήμες*), εντός αυτού του τόπου, διαμορφώνουν και συγχρόνως προσδιορίζονται από τις επιμέρους ατομικές αλλά και τη συλλογική ταυτότητα της κοινότητας. Η σημασία του σταθερού συναισθηματικού δεσμού με έναν τόπο γίνεται αντιληπτή συνήθως όταν αυτός απειληθεί ή χαθεί (Relph 1967, Fried, 1967), διαταράσσοντας τη συναισθηματική ασφάλεια και την αίσθηση του *ανήκειν* στον συγκεκριμένο τόπο και στην εκεί χωρικά εντοπισμένη κοινότητα. Η εξομάλυνση της διάσπασης της κοινωνικής συνοχής που αναμένεται ως συνέπεια της διατάραξης της συνέχειας του τόπου και η ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση των μελών της κοινότητας που βιώνουν τον επικείμενο εκτοπισμό τους ως *τραύμα*, επιχειρείται στην παρούσα μελέτη μέσα από καλλιτεχνικές πρακτικές συγκρότησης και οργάνωσης της συλλογικής μνήμης της κοινότητας, όπως αυτές αναδείχθηκαν από την εθνογραφική μελέτη της περίπτωσης του οικισμού της Ποντοκόμης Κοζάνης.

Λέξεις-κλειδιά: τόπος, μνήμη, ταυτότητα, εθνογραφία, οπτική κοινωνιολογία, φωτογραφία, αρχείο, locative media, ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση, ανοιχτή συνέντευξη, παρατήρηση

Abstract

Social activities, bonds and experiences developed, across time, in a spatial framework are determined by its form and define this *place's* identity. At the same time, the autobiographical events, the common experiences and references recorded in the memory of the community (*collective memory*) and its members (*individual memories*), within this place, form and are determined by the members' identities and simultaneously by the *collective identity* of the community. The importance of the stable emotional bond to a place is usually revealed when threatened or lost (Relph 1967, Fried, 1967). As a consequence, the emotional security and the *sense of belonging* in that particular place and in the localized community are being destroyed, and so is the social cohesion. In the present study we attempt to empower the members of a community –who feel their displacement as a *trauma*– by developing artistic practices where parts of the community's collective memory are being organized and conserved. Those parts have emerged from the ethnographic case-study of Pontokomi, a community near Kozani, Greece.

Keywords: place, memory, identity, ethnography, visual sociology, photography, archive, locative media, empowerment, interviewing, observation.

Πρόλογος

Η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία εκκινείται από την ανάγκη των Ποντοκωμιτών Κοζάνης να διατηρήσουν οπτικοποιημένες (ατομικές και συλλογικές) μνήμες από τον οικισμό, ο οποίος μέσα στα επόμενα χρόνια θα έχει απαλλοτριωθεί, προκειμένου η γη του να μετατραπεί σε ενεργειακό πόρο. Τα κοιτάσματα λιγνίτη που βρίσκονται στο υπέδαφός του, θα αξιοποιηθούν από τα εργοστάσια της ΔΕΗ που βρίσκονται στην περιοχή, για την παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος. Η συμφωνία μεταξύ της ΔΕΗ και των κατοίκων ορίζει ότι, οι κάτοικοι θα έπρεπε να εγκαταλείψουν τον οικισμό μέχρι το τέλος του 2018 και να μετεγκατασταθούν σε άλλο σημείο της ευρύτερης περιοχής¹. Ωστόσο, λόγω γραφειοκρατικών και νομικών καθυστερήσεων, η τελική εκκένωση του οικισμού έχει καθυστερήσει και εκτιμάται ότι θα παραταθεί τουλάχιστον κατά ένα με δύο χρόνια, παρόλο που αρκετοί κάτοικοι έχουν ήδη μετακομίσει εκτός Ποντοκόμης.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους διδάσκοντες και τη διδάσκουσα του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Εφαρμοσμένη – Κλινική Κοινωνιολογία και Τέχνη» για όσα με δίδαξαν τον τελευταίο ενάμιση χρόνο, ανοίγοντας νέους ορίζοντες στην έρευνα η οποία θα προηγείται των καλλιτεχνικών μου έργων στο εξής. Ιδιαίτερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα Καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας κ. Βασίλη Μπούζα για την καθοδήγηση στα καλλιτεχνικά και τεχνικά ζητήματα καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της μελέτης και των καλλιτεχνικών δράσεων στην κοινότητα της Ποντοκόμης, καθώς και την κα. Αναστασία Ζήση για την καθοδήγηση και υποστήριξη σε θέματα μεθοδολογίας και έρευνας στο πεδίο. Θα ήταν μεγάλη παράλειψη αν δεν ευχαριστήσω ονομαστικά και τον Διευθυντή του Μεταπτυχιακού Προγράμματος κ. Σωτήρη Χτούρη και τον Πρόεδρο και Κοσμήτορα της Σχολής Καλών Τεχνών της Φλώρινας κ. Γιάννη Ζιώγα που δημιούργησαν το πλαίσιο και με ενέπνευσαν για τη δημιουργική σύνδεση της κοινωνιολογίας με την τέχνη.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω και στον Ανέστη Βασιλειάδη για την αμέριστη και ακούραστη συμπαράσταση κατά την παρουσία μου στην Ποντοκόμη, αλλά και

---

¹ Ο νέος οικισμός σχεδιάζεται προς την Κοζάνη, και συγκεκριμένα νότια της Ζώνης Ενεργού Πολεοδομίας (ΖΕΠ Κοζάνης) (WWF, 2016; WWF, 2013). Η περιοχή αυτή σχεδιάζεται να οικοδομηθεί εξ αρχής και θα φέρει το όνομα «Νέα Ποντοκόμη».

όσες φορές χρειάστηκε να διευθετηθούν ζητήματα εξ αποστάσεως. Ιδιαίτερες ευχαριστίες για την πολύτιμη συμβολή στη συγκέντρωση πληροφοριών και αρχειακού υλικού, αλλά και παρουσία τους στον οικισμό της Ποντοκώμης, αφορούν στον Ανδρέα Αθανασιάδη και στον Μάκη Μιχαηλίδη. Χωρίς αυτούς θα ήταν πιο δύσκολη η υλοποίηση του “PONTOKOMI project”. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω προσωπικά την Κίτσα και τον Βάσο Βασιλειάδη για την φιλοξενία τους και την φροντίδα κατά την παραμονή μου στην Ποντοκώμη. Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθώ στους κατοίκους της Ποντοκώμης (στους οποίους όμως δεν θα αναφερθώ ονομαστικά, για να μην αδικήσω κανέναν) οι οποίοι αγκάλιασαν και στηρίζουν –καθένας με τον τρόπο και τους πόρους του– την προσπάθεια συγκρότησης του αρχείου μνήμης για την κοινότητα της Ποντοκώμης.

Ολοκληρώνοντας τις ευχαριστίες, οφείλω να αναφερθώ στην οικογένειά μου, την άμεση και την ευρύτερη, για την κατανόηση, την υπομονή και τη στήριξή τους καθ’ όλη τη διάρκεια των Μεταπτυχιακών μου σπουδών, και ιδιαίτερα κατά το τελευταίο διάστημα της έρευνας και της συγγραφής αυτής της διπλωματικής εργασίας.

Ελένη Πνευματικού

Εισαγωγή

Η σταθερότητα που προκύπτει από την αδιατάραχτη συνέχεια της βίωσης σε έναν συγκεκριμένο τόπο, εντός του οποίου αναπτύσσονται σταθεροί δεσμοί μεταξύ των μελών της κοινότητας η οποία πλαισιώνεται χωρικά εντός του συγκεκριμένου τόπου, συμβάλλουν στη συγκρότηση της ταυτότητας των επιμέρους κοινωνικών υποκειμένων που δραστηριοποιούνται εντός της κοινότητας. Τα βιώματα που αναπτύσσονται σε έναν τόπο, καταγράφονται στη μνήμη (τη συλλογική της κοινότητας, αλλά και στις επιμέρους ατομικές των μελών της), επηρεάζουν μελλοντικές συμπεριφορές και παράλληλα διαμορφώνουν τις επιμέρους ταυτότητες, τόσο των μεμονωμένων μελών, όσο και της κοινότητας και του τόπου. Αν χαθεί η σταθερότητα του τόπου, που λειτουργεί ως σημείο αναφοράς για την κοινότητα και το άτομο, διαταράσσονται οι αντίστοιχες ταυτότητες και το μόνο που μπορεί να συμβάλλει θετικά στην εξομάλυνση της ψυχικής αναστάτωσης που προκαλείται στα άτομα είναι η διατήρηση συνδετικών στοιχείων της μνήμης από την πρότερη κατάσταση.

Η συγκρότηση και η διατήρηση της μνήμης στο διηλεκές μπορεί να επιτευχθεί μέσα από καλλιτεχνικές πρακτικές, με στόχο την ενδυνάμωση και την κοινωνική αλλαγή. Ωστόσο η σύνθεση της κοινότητας, οι επιμέρους δεσμοί των μελών της, η συγκεκριμένη σύνδεση και σχέση με τον τόπο που τους πλαισιώνει και γενικότερα το Κοινωνικό Πολιτισμικό Κεφάλαιο της κοινότητας αναφοράς, αποτελούν τις προϋποθέσεις για το πώς εκείνοι βιώνουν την παρουσία τους στο συγκεκριμένο χωρικό πλαίσιο, καθώς και τις ιδιαίτερες ανάγκες που προκαλεί μια πιθανή διατάραξη και ασυνέχεια αυτού. Με άλλα λόγια, μια πιθανή καλλιτεχνική παρέμβαση ψυχοκοινωνικής ενδυνάμωσης της κοινότητας που πρόκειται να εκ-τοπιστεί, οφείλει να λάβει υπόψη της την ταύτιση των μελών της με τον περιβάλλοντα χώρο, και θα διαφοροποιηθεί ανάλογα με τον βαθμό και την ισχύ αυτής. Αν δηλαδή υπάρχουν κοινά βιώματα και μνήμες και μια ισχυρή αίσθηση *ανήκειν* και ριζώματος στον συγκεκριμένο τόπο, η απάλυνση πιθανών τραυματικών και γενικότερα αρνητικών συναισθηματικών καταστάσεων θα μπορούσε να επιχειρηθεί μέσα από δράσεις συγκρότησης και διατήρησης της κοινής και συλλογικής μνήμης. Αντίθετα, αν για παράδειγμα η συνοχή της κοινότητας παρουσιάζει μια πιο χαλαρή δομή, η ενδυνάμωσή της θα αναζητηθεί σε άλλα στοιχεία που ενδεχομένως ενώνουν τα μέλη

της. Στην παρούσα εργασία διερευνώνται καλλιτεχνικές πρακτικές ψυχοκοινωνικής ενδυνάμωσης της κοινότητας της Ποντοκόμης Κοζάνης, της οποίας τα μέλη μοιράζονται κοινές ποντιακές ρίζες και κοινά βιώματα κατά τον τελευταίο αιώνα κατοίκησης στον συγκεκριμένο οικισμό.

Μέσα από την έρευνα στο πεδίο, τη συμμετοχική παρατήρηση και τις ημιδομημένες συνεντεύξεις με μέλη της κοινότητας της Ποντοκόμης, κατά την πρώτη φάση της μελέτης αναδείχθηκε η ανάγκη διατήρησης το δυνατόν περισσότερων παλαιότερων αναμνήσεων από τη ζωή (τη δική τους και των προγόνων τους) στον συγκεκριμένο τόπο, αλλά και η ανάγκη καταγραφής της σημερινής μορφής του οικισμού, προκειμένου να συγκροτηθεί ένα αρχείο συλλογικής μνήμης. Πιο συγκεκριμένα, από την έρευνα πεδίου προκύπτει ότι τα μέλη της κοινότητας βιώνουν καταστάσεις ανασφάλειας και άγχους, λόγω του επικείμενου εκτοπισμού του οικισμού, εξαιτίας της εξορυκτικής δραστηριότητας των εργοστασίων της ΔΕΗ στην περιοχή. Δεν είναι λίγοι, μάλιστα, οι κάτοικοι που βιώνουν αυτήν την κατάσταση ως *τραύμα*.

Κατά τη δεύτερη φάση της μελέτης αναπτύχθηκαν καλλιτεχνικές πρακτικές με στόχο την ενδυνάμωση αυτών των μελών της κοινότητας που βιώνουν τον αναγκαστικό εκτοπισμό και τη συνεπακόλουθη διάλυση της κοινότητάς τους ως τραύμα. Επειδή οι επιμέρους καλλιτεχνικές δράσεις, που αναδείχθηκαν και σχεδιάζονται με τα μέλη της κοινότητας, δεν είναι εφικτό να έχουν ολοκληρωθεί στο σύνολό τους εντός των περιορισμών του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Εφαρμοσμένη – Κλινική Κοινωνιολογία και Τέχνη», θεωρούμε ως τρίτη φάση της κοινωνικής παρέμβασης στην Ποντοκόμη, τη χρονική περίοδο μετά την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας και του Μεταπτυχιακού Προγράμματος, κατά την οποία αναμένεται να αναπτυχθούν και να ολοκληρωθούν οι αντίστοιχες παρεμβάσεις, ως ανεξάρτητες καλλιτεχνικές πρωτοβουλίες και δράσεις.

Πιο αναλυτικά, κατά την πρώτη φάση της μελέτης και με την ενεργό συμμετοχή των μελών της κοινότητας (συμμετοχικός σχεδιασμός), προέκυψαν οι επτά επιμέρους δράσεις της σπονδυλωτής καλλιτεχνικής παρέμβασης, η οποία αναπτύχθηκε κατά τη δεύτερη φάση της μελέτης και έχει ως στόχο την ενδυνάμωσή τους, ως προς τα βιώματα και τα αφηγήματά τους σχετικά με τον επικείμενο εκτοπισμό του οικισμού. Συγκεκριμένα, στόχος της παρέμβασης στην κοινότητα της Ποντοκόμης ήταν η ενδυνάμωση των κατοίκων με δύο τρόπους. Πρώτον, να τους

δοθεί φωνή και η δυνατότητα να εκφράσουν τις ανησυχίες και τα συναισθήματά τους και δεύτερον η με την ενεργό συμμετοχή τους σύνθεση ενός συλλογικού φωτογραφικού αρχείου, ως *απόθεμα μνήμης*² της κοινότητας. Παρακάτω αναφέρονται επιγραμματικά οι επτά επιμέρους δράσεις της καλλιτεχνικής παρέμβασης:

- Προσδιορισμός των στοιχείων που τα μέλη της κοινότητας έχουν την ανάγκη να διατηρήσουν στη μνήμη τους και να τα μεταφέρουν στη νέα συνθήκη της μελλοντικής κοινότητας. Συγκρότηση αρχείου με τις απαντήσεις και τις φωτογραφίες των Ποντοκωμιτών στην ερώτηση: «Ποιο είναι το (ένα) αντιπροσωπευτικό αντικείμενο που θέλετε να πάρετε φεύγοντας από το σπίτι σας, για να θυμάστε τη ζωή στην Ποντοκώμη;» (φάση 1).
- Οπτικές καταγραφές του οικισμού: φωτογράφιση των οικημάτων, εξωτερικά και ένα-ένα, μαζί με τους ενοίκους τους³ (φάση 1).
- Συγκέντρωση φωτογραφιών από τα οικογενειακά αρχεία (άλμπουμ) των Ποντοκωμιτών: στιγμές από τα πρώτα χρόνια και τους πρώτους κατοίκους του οικισμού, μέχρι σήμερα (φάση 1).
- Οργάνωση του αρχείου της συλλογικής μνήμης της κοινότητας και του τόπου: διαδραστικός ψηφιακός χάρτης, όπου ταξινομούνται και παρουσιάζονται με εναλλακτική, μη γραμμική αφήγηση οι οπτικοποιημένες καταγραφές και αναμνήσεις των μελών της κοινότητας (φάση 2).
- Παραγωγή εθνογραφικού ντοκιμαντέρ, με στιγμές, αφηγήσεις και εικόνες από τον έναν αιώνα ζωής στην Ποντοκώμη⁴ (φάσεις 1 & 2: καταγραφές, φάση 2: παραγωγή teaser για αναζήτηση χρηματοδότησης, φάση 3: ολοκλήρωση του ντοκιμαντέρ).

---

² Το αρχείο αυτό αποτελείται από δύο μεγάλες ενότητες φωτογραφιών: (α) μεμονωμένες φωτογραφίες των οικημάτων στη σημερινή τους μορφή [2018-2019], μαζί με τους τελευταίους τους ενοίκους, και (β) φωτογραφίες από τα οικογενειακά αρχεία (άλμπουμ) των μελών της κοινότητας, με στιγμές οικογενειακές ή συλλογικές, όπως για παράδειγμα ενθύμια τελετών (π.χ. γάμου) και επαναλαμβανόμενων γεγονότων στον κύκλο της ζωής (π.χ. πρωτομαγιά, στιγμές από τη σχολική ζωή, η παρέλαση της 25ης Μαρτίου κ.ά.).

³ Μέχρι τον χειμώνα του 2019, φωτογραφήθηκαν 70 οικήματα, ενώ σχεδιάζεται να συνεχιστεί η φωτογράφιση και άλλων οικημάτων την άνοιξη και το καλοκαίρι του 2019.

⁴ Η παραγωγή του ντοκιμαντέρ αναμένεται να διαρκέσει πάνω από 5 χρόνια, προκειμένου να καταγραφούν στιγμές και μαρτυρίες καθ' όλη την πορεία της καταστροφής του οικισμού, της μετεγκατάστασης και της δημιουργίας του νέου οικισμού.

- Παρουσίαση του αρχείου συλλογικής μνήμης σε φυσικό χώρο: μουσειολογική μελέτη και οργάνωση φωτογραφικής έκθεσης⁵ για την παρουσίαση του αρχείου (φάση 3).
- Έντυπη παρουσίαση του αρχείου συλλογικής μνήμης: οργάνωση, εκτύπωση και αναπαραγωγή φωτοβιβλίου με επιλεγμένες εικόνες από τον έναν αιώνα κατοίκησης στον οικισμό της Ποντοκόμης (φάση 3).

Η ολοκλήρωση της παραγωγής του ντοκιμαντέρ, η φωτογραφική έκθεση και η εκτύπωση του φωτοβιβλίου απαιτούν ειδικούς συνεργάτες, οικονομικούς πόρους και περισσότερο χρόνο από όσον προβλέπεται για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας και την ολοκλήρωση του παρόντος Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών. Για τον λόγο αυτό παρακάτω θα περιοριστούμε στην παρουσίαση του διαδικτυακού διαδραστικού χάρτη συγκρότησης της μνήμης της Ποντοκόμης, ως την βασική καλλιτεχνική παρέμβαση στο πεδίο, του οποίου ως πρώτη, πιλοτική έκδοση (version) θεωρείται εκείνη που ολοκληρώνεται εντός των χρονικών πλαισίων του παρόντος Μεταπτυχιακού Προγράμματος.

Ως εικαστική παρέμβαση, ο διαδικτυακός διαδραστικός χάρτης της εφαρμογής My Maps της Google, δημιουργεί ένα από αποτέλεσμα που αφορά στη συγκρότηση αποθέματος της συλλογικής μνήμης της κοινότητας της Ποντοκόμης, με πρωτότυπο υλικό που παράχθηκε στο πλαίσιο της παρέμβασης (στο παρόν) αλλά και από αρχειακό υλικό (από το παρελθόν). Με την ολοκλήρωση της πρώτης έκδοσης (version) της παρουσίασης του διαδικτυακού χάρτη, ο αντίστοιχος ηλεκτρονικός σύνδεσμος θα κοινοποιηθεί αρχικά στους Ποντοκομίτες. Οι χρήστες αυτού του χάρτη θα μπορούν να έχουν πρόσβαση στις συγκεκριμένες εικόνες του οικισμού, ακόμη και όταν αυτός (ο οικισμός) στο μέλλον καταστραφεί ολοκληρωτικά, και πια η ρυμοτομία του δεν θα είναι ορατή στους ανανεωμένους χάρτες της Google. Μελλοντικά είναι επιθυμητή η εξέλιξη του χάρτη, ώστε αφενός να παρέχονται περισσότερες επιλογές ταξινόμησης του υλικού, και αφετέρου ο εμπλουτισμός τους με νέο υλικό να μπορεί να γίνεται απευθείας από τους χρήστες, χωρίς τον απόλυτο έλεγχο από την καλλιτέχνη-ερευνήτρια.

⁵ Σε συζητήσεις με τα μέλη της κοινότητας και σε συνεννόηση με τον Πρόεδρο του Πολιτιστικού Συλλόγου της Ποντοκόμης, η έκθεση σχεδιάζεται να παρουσιαστεί σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο στον νέο οικισμό, όταν αυτός θα είναι έτοιμος.

Α' ΜΕΡΟΣ: η θεωρία

Κεφάλαιο 1: Επισκόπηση βασικών εννοιών & θεωρητικών προσεγγίσεων

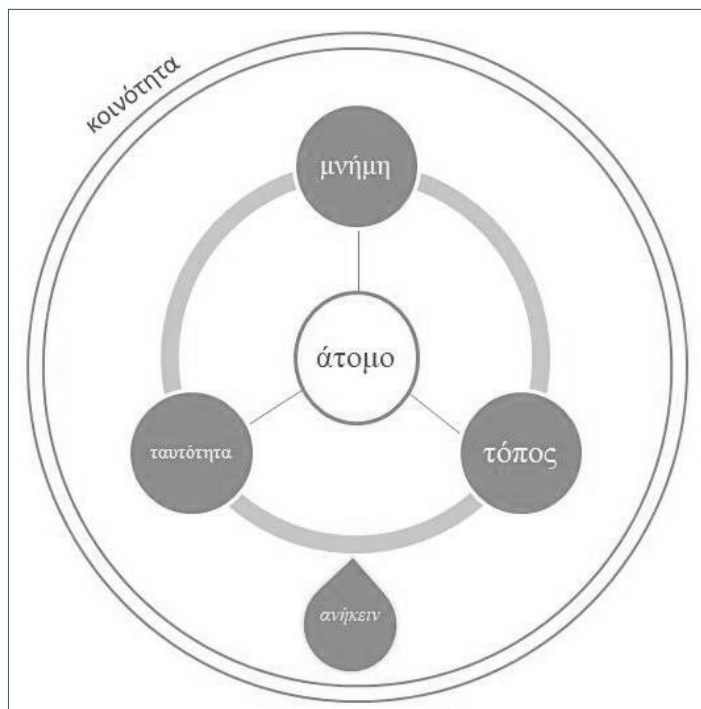
Οι προς μελέτη έννοιες

Στην παρούσα εργασία μελετάται το φαινόμενο της μετάβασης από μια χωρικά και τοπικά προσδιορισμένη κοινότητα (τα μέλη της οποίας έχουν κοινή καταγωγή, ρίζες και μνήμες), σε μια μερικώς χωρική - τοπική ή και α-τοπική κοινότητα. Στόχος είναι η ανάδειξη των στοιχείων εκείνων που τα μέλη της κοινότητας κρίνουν ως σημαντικά στη συγκρότηση της ταυτότητάς τους στο παρόν και στη συνέχιση αυτής στο μέλλον, προκειμένου να επιλεγεί η καταλληλότερη καλλιτεχνική παρέμβαση για την ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση της κοινότητας. Προκειμένου τα μέλη της κοινότητας να βιώσουν το δυνατόν πιο ομαλά αυτήν τη μετάβαση και τον κλονισμό της συνοχής της κοινότητας και κατ' επέκταση της συλλογικής τους ταυτότητας, είναι σημαντικό να διατηρηθούν κάποια από τα στοιχεία της πρώτης κοινότητας, όπως είναι για παράδειγμα οι αναμνήσεις από τον συγκεκριμένο τόπο. Με άλλα λόγια, ως οι μεταβλητές του φαινομένου που εξετάζεται αναδεικνύονται τρεις βασικές κοινωνιολογικές έννοιες: ο *τόπος*, η *ταυτότητα* και η *μνήμη*.

Πιο συγκεκριμένα, ο *τόπος* αποτελεί το χωρικό κοινωνικό πλαίσιο της δράσης και των βιωμάτων των μελών της κοινότητας (Halbwachs, 1992). Παράλληλα, αυτός ο τόπος της κοινωνικής δράσης συγκροτεί, πλαισιώνει αλλά και στοιχειοθετείται από τη μνήμη, τόσο των επιμέρους ατομικοτήτων, όσο και του συνόλου της κοινότητας (Relph, 1976· Tuan, 1980, αναφ. στο Χτούρης & Ζήση, 2012). Οι επιμέρους ταυτότητες (ατομική, κοινωνική, συλλογική, πολιτισμική, της κοινότητας και του τόπου), που αναπτύσσονται κατά την παρουσία και τη συμμετοχή των κοινωνικών υποκειμένων σε μια κοινότητα, διαμορφώνουν τον βαθμό της αίσθησης του *ανήκειν* στην εκάστοτε κοινότητα (Fried, 1967). Αντίστροφα, ο συναισθηματικός δεσμός με τους Άλλους και η αίσθηση του *ανήκειν* στην κοινότητα, που δημιουργούν αυτοί οι δεσμοί και κατ' επέκταση η συλλογική ταυτότητα, είναι απαραίτητα στοιχεία δόμησης της προσωπικής ταυτότητας και σχετίζονται με την ψυχική υγεία του ατόμου (Ζήση, 2013). Οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών μιας

κοινότητας καθορίζουν και αντίστοιχα καθορίζονται από τις μνήμες (ατομικές και συλλογικές) των κοινωνικών υποκειμένων στον συγκεκριμένο τόπο όπου εδράζεται και δραστηριοποιείται η κοινότητα (Halbwachs, 1992).

Η λεπτή ισορροπία της διαλεκτικής σχέσης των παραπάνω εννοιών-μεταβλητών, του *τόπου*, της *ταυτότητας*, και της *μνήμης*, θα μπορούσε να αποτυπωθεί γραφικά σε έναν τριγωνικό εννοιολογικό χάρτη, με κέντρο το άτομο και πλαίσιο την κοινότητα (βλ. Εικόνα 1). Η σταθερότητα αυτών των σχέσεων δημιουργεί στο άτομο αίσθημα ασφάλειας και ολοκλήρωσης (Ζήση, 2013). Συνεπώς οποιαδήποτε διατάραξη αυτής της ισορροπίας θα μπορούσε να επιφέρει άμεσες –και αρνητικές συνήθως– επιδράσεις, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Ως αποτέλεσμα, εκφράζονται συναισθήματα απώλειας, μελαγχολία, ίσως και πένθος ή τραυματικά βιώματα, που με τη σειρά τους οδηγούν στη διατάραξη της ψυχικής υγείας του υποκειμένου που τα βιώνει (Fried, 1967· Halbwachs, 1992).

Εικόνα 1: η διαλεκτική σχέση του τόπου, της ταυτότητας και της μνήμης, ως προς το ατομικό και το κοινωνικό υποκείμενο

Η επικείμενη μετεγκατάσταση λόγω του αναπόφευκτου της απώλειας ενός τόπου δημιουργεί αρχικά διατάραξη της σταθερότητας που συνεπάγεται η χωρική συνοχή της κοινότητας. Μια τέτοια απώλεια του τόπου της κοινωνικής δράσης των μελών της κοινότητας οδηγεί στη διατάραξη και πιθανότατα στη διάρρηξη των

μεταξύ τους δεσμών. Με άλλα λόγια, θα μπορούσε να κλονίσει την αίσθηση του *ανήκειν* και την κοινωνική ταυτότητα στον τόπο αυτόν, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας γενικής αίσθησης απώλειας και πιθανότατα πένθους, στα μέλη της κοινότητας που βιώνουν αυτήν την μετάβαση. Από αυτήν την οπτική, η διατάραξη της ισορροπίας της υπάρχουσας κατάστασης της κοινότητας είναι αναπόφευκτη, και η πλήρης αποκατάσταση αυτής της ισορροπίας δύσκολα μπορεί να επιτευχθεί. Ωστόσο, είναι εφικτό να εξεταστούν κοινωνικές παρεμβάσεις και πρακτικές για την εξομάλυνση της ανισορροπίας που προκύπτει λόγω του *ξεριζωμού*, μέσα από την ενίσχυση της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας των μελών σε σχέση με τον τόπο, καταγράφοντας συστηματικά, αν και αναπόφευκτα επιλεκτικά, τη μνήμη του τόπου, κατά τη χρονική περίοδο όπου τα μέλη της κοινότητας διακατέχονται από την αίσθηση της επικείμενης απώλειας. Έτσι, επεμβαίνοντας *ex ante* μέσω καλλιτεχνικών δράσεων στο Κοινωνικό Πολιτισμικό Κεφάλαιο μιας κοινότητας που πρόκειται να εκτοπιστεί ολοκληρωτικά, το οποίο επίσης διαμορφώνει την ταυτότητα της κοινότητας και επηρεάζεται από τη διαδικασία της μετεγκατάστασης, μέρος αυτού⁶ θα διατηρηθεί όχι μόνον οπτικά και ηχητικά, αλλά και στη συλλογική και τις επιμέρους ατομικές μνήμες των μελών της. Παρακάτω αναπτύσσονται πιο αναλυτικά οι επιμέρους έννοιες-μεταβλητές της προτεινόμενης μελέτης.

ΤΟΠΟΣ

Ο *τόπος* δεν είναι ταυτόσημος με το περιβάλλον ή τον χώρο στον οποίο αναφέρεται. Ένας χώρος αποτελεί το πλαίσιο της κοινωνικής αναφοράς και πρακτικής των δρώντων κοινωνικών υποκειμένων, το «σκηνικό της κοινωνικής τους διάδρασης» (Thrift, 1985, αναφ. στο Ζήση, 2018β, σ. 22), μια υλική πραγματικότητα που εξελίσσεται και έχει μια διάρκεια στον χρόνο. Τα επιμέρους, συγκεκριμένα βιώματα των κοινωνικών υποκειμένων εντός του κάθε χώρου, είναι που τον ορίζουν ως *τόπος* ή ως *περιβάλλον*, ανάλογα με τον βαθμό της ταύτισής τους μαζί του. Όταν, δηλαδή, η ταύτιση του ατόμου με τον χώρο στον οποίο κινείται και δραστηριοποιείται είναι μεγάλη, αναπτύσσονται με άλλα λόγια ισχυροί δεσμοί

---

⁶ Ο ιδρυτής της WWF Sir Peter Scott έχει πει –σχετικά με τη δράση της οργάνωσης– ότι «Δεν θα διασώσουμε όλα όσα θα θέλαμε, αλλά θα διασώσουμε πολύ περισσότερα από όλα αυτά που θα είχαν χαθεί εάν δεν προσπαθούσαμε ποτέ» (WWF, 2016, σ. 120). Κατά αντίστοιχο τρόπο σχεδιάζεται να ενεργήσει και η παρούσα παρέμβαση *ex ante* συγκρότησης της μνήμης μιας κοινότητας που πρόκειται να εκτοπιστεί.

μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων, τότε ο χώρος χαρακτηρίζεται ως *τόπος*. Ο βιωμένος τόπος αφορά στην εσωτερική και *υποκειμενική* οπτική εμπειρία του ατόμου με τον χώρο γύρω του. Αντίθετα, ο χαρακτηρισμός του ως *περιβάλλον* προέρχεται από μια περισσότερο *αντικειμενική* οπτική, και μπορεί να καταγραφεί με μετρήσιμα στοιχεία (Ζήση, 2018β).

Η κοινωνική κατασκευή του χώρου, ατομική ή συλλογική, δεν είναι σταθερή, αλλά υπόκειται σε αμφισβητήσεις και μετασχηματισμούς (Bohlin, 2001, σ. 275). Έτσι ο χώρος ως εξελισσόμενο δρων στοιχείο δημιουργεί και αναπαράγει κοινωνικές και πολιτικές ταυτότητες (Tilley, 1994), και παράλληλα διατηρεί τη συλλογική μνήμη στο πέρασμα του χρόνου (Halbwachs, 1950). Με άλλα λόγια, η νοηματοδότηση και η λειτουργία ενός χώρου ως προς τη συμπεριφορά των κοινωνικών υποκειμένων που τον εγκαταβιώνουν πλαισιώνονται από τον χρόνο και τα συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα που λαμβάνουν χώρα εκεί. Αυτά είναι που χαρακτηρίζουν για το κάθε άτομο έναν χώρο ως *τόπο*, ο οποίος παρέχει το πλαίσιο για τη μνημονική διατήρηση στον χρόνο (Halbwachs, 1950· Cosgrove & Daniels, 1988, αναφ. στο Bohlin, 2001, σ. 274· Δασκαλοθανάσης, 2004). Στο χωρικό πλαίσιο που ορίζει ένας τόπος, αναπτύσσονται οι διαδικασίες κοινωνικοποίησης και κοινωνικής αναπαραγωγής, τίθενται κοινωνικοί κανόνες που ορίζουν τυποποιημένες πρακτικές της οικονομικής και κοινωνικής ζωής των μελών της κοινότητας ως σύνολο, αλλά και τις επιμέρους διαδρομές ζωής των κοινωνικών υποκειμένων (αναφ. στο Knox & Pinch, 2009, αναφ. στο Ζήση, 2018β, σ. 23). Συνεπώς ένας χώρος μπορεί να αποτελέσει απλά το *περιβάλλον* στο οποίο ζει κάποιος, μπορεί όμως και να προσληφθεί ως *τόπος* και τότε σημαίνει πολλά περισσότερα από ένα «περιέχον ή μια νοητική κατασκευή» (Thrift, 1985, αναφ. στο Ζήση, 2018β, σ. 22).

Το άμεσο χωρικό περιβάλλον εντός του οποίου δραστηριοποιείται μια κοινωνική ομάδα, τα μέλη της οποίας συμμορφώνονται -περισσότερο ή λιγότερο- με τους περιορισμούς και τους κανόνες που ορίζονται εντός αυτού, αποτελεί τη *γειτονιά*. Εκτός από τις κοινές συνθήκες που δημιουργούνται λόγω της γεωγραφικής και διοικητικής συνοχής μιας γειτονιάς (Chasking, 1995· Gephart, 1997, αναφ. στο Ζήση, 2013, σσ. 97-98), ο τρόπος που τα άτομα εσωτερικεύουν τις κοινές τους εμπειρίες καθορίζει τον δεσμό και τον βαθμό της ταύτισής τους με την γειτονιά τους. Με άλλα λόγια, ο βαθμός εσωτερίκευσης των εμπειριών του ατόμου στη γειτονιά θέτει τις

προϋποθέσεις ορισμού της *γειτονιάς* ως *τόπο* ή ως *περιβάλλον*⁷. Ειδικότερα, οι υποκειμενικές κρίσεις και τα βιώματα του ατόμου στη γειτονιά (Gephart, 1997, αναφ. στο Ζήση, 2013, σσ. 97-98) και οι επιμέρους σχέσεις του με τους γείτονες διαμορφώνουν αντίστοιχα και τον βαθμό του πένθους που ενδεχομένως βιώνει το άτομο (Fried, 1967, σ. 367), σε περίπτωση διάρρηξης των δεσμών του με τη *γειτονιά*, τόσο ως χωρική ενότητα, όσο και σε επίπεδο Κοινωνικού Κεφαλαίου, δηλαδή σχετικά με τους δεσμούς μεταξύ των μελών της τοπικής κοινότητας (Χτούρης, 2009).

Επιπρόσθετα, ο περιβάλλοντας χώρος στο σύνολό του παίζει καθοριστικό ρόλο στην ικανοποίηση βασικών ψυχολογικών αναγκών του ατόμου όπως η συναισθηματική ασφάλεια που πηγάζει από την σταθερότητα της μορφολογίας του τοπίου, και η ανάγκη για *ανήκειν*. Αυτή η σταθερότητα στις οικείες εικόνες του περιβάλλοντα χώρου, του τόπου καταγωγής και της γειτονιάς συνθέτουν μια εικόνα συνέχειας για το άτομο και την ομάδα που κινούνται και δρουν εντός του.

Η ταυτότητα του τόπου δεν αφορά καθαυτά τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά μιας τοποθεσίας, αλλά τη σχέση και τον δεσμό ατόμου και τόπου (Lalli, 1992, σ. 291, αναφ. στο Ζήση, 2013, σ. 116). Έτσι, ιδιαίτερα ο τόπος γέννησης και καταγωγής έχει συνήθως εξέχουσα σημασία στη συγκρότηση της ατομικής ταυτότητας, και εγγράφεται στην ατομική βιογραφία ως *ρίζωμα*. Η ρήξη της συνέχειας στον χώρο, συχνά δημιουργεί αρνητικά συναισθήματα τα οποία, ωστόσο, σταδιακά υποχωρούν (Fried, 1967, σσ. 359-360). Η υποχρεωτική ρήξη της συνέχειάς τους λόγω της μετεγκατάστασης των ατόμων σε ένα νέο χωρικό πλαίσιο, προκαλεί, όπως είναι φυσικό, στα άτομα αυτά, μια περίοδο αβεβαιότητας σχετικά με την ανταπόκρισή τους στο νέο περιβάλλον. Είναι σύμφωνα με τον Halbwachs (1992, σ. 155) σαν τα άτομα να αφήνουν πίσω ολόκληρη την προσωπικότητά τους, βιώνοντας την μετεγκατάσταση ως *ξεριζωμό*. Πρόκειται για μια έννοια αρνητικά φορτισμένη, μια στρεσογόνο συνθήκη, η οποία σχετίζεται με τη γεωγραφική απομάκρυνση, με πιθανή υπαρξιακή αποξένωση, που απορρέει από τις αντιπαραθέσεις εντός της κοινότητας, με ενδεχόμενες αντιδράσεις άρνησης κατά την προσαρμογή στο νέο περιβάλλον, και βέβαια με τη διαμόρφωση της ατομικής & συλλογικής πολιτισμικής ταυτότητας (Πολυκανδριώτη, 2002, σ. 105· Ζήση, 2006). Σε αντίθεση όμως με

---

⁷ «Η πόλη για όποιον προσπερνάει χωρίς να μπαίνει μέσα είναι άλλη, και άλλη για όποιον παγιδεύεται σ' αυτήν και δε βγαίνει, άλλη είναι η πόλη όπου φτάνεις για πρώτη φορά, άλλη εκείνη που αφήνεις για να μην ξαναγυρίσεις, κάθε μιας της πρέπει ένα διαφορετικό όνομα...» (Calvino, 1983 [1972], στο Νάκου, 2016).

τόπους μνήμης, όπως για παράδειγμα αρχαιολογικά μνημεία ή μνημεία αφιερωμένα στα θύματα ενός πολέμου, όπου οι ενδιαφερόμενοι έχουν την δυνατότητα να επιστρέψουν στον τόπο για να αποδώσουν φόρο τιμής, υπάρχουν οικιστικές περιοχές που καταστρέφονται και διαλύονται αναγκαστικά, εξαιτίας μεγάλων (αντι-οικολογικών συνήθως) έργων, όπως για παράδειγμα για την εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου του υπεδάφους, την κατασκευή φραγμάτων ή αεροδρομίων. Στις περιοχές αυτές δεν υπάρχει η δυνατότητα επιστροφής, αφού ο χώρος που φιλοξενεί τους οικισμούς που χάνονται, έχει καταστραφεί ολοκληρωτικά και αποτελεί τελικά έναν μη-τόπο.

Μια τέτοια προδιαγεγραμμένη και μη αναστρέψιμη απώλεια των δεσμών του ατόμου με τις ρίζες του, δηλαδή με τον τόπο καταγωγής του και τις σχέσεις αλληλεξάρτησης που διατηρεί -σε πολλαπλά επίπεδα- με τα άλλα μέλη της κοινότητας (Κοινωνικό Κεφάλαιο), ενδέχεται να συνοδεύεται σε κάποιες περιπτώσεις από αντιδράσεις πένθους. Μια παρεκκλίνουσα μορφή πένθους είναι, σύμφωνα με τον Freud και η *μελαγχολία*, η οποία «εκφράζει το αποτέλεσμα της απώλειας που δεν αναγνωρίζεται ως τέτοια και δεν πενθείται επιτυχώς» (Butler, 2009, σ. 226, αναφ. στο Σκαρπέλος, 2011, σσ. 40-41). Πάντοτε βέβαια υπάρχουν και εκείνοι οι οποίοι ενδεχομένως αντιμετωπίζουν θετικά την κατάσταση της μετεγκατάστασής τους (εστιάζοντας για παράδειγμα στην πρόσκαιρη ανάπτυξη του Οικονομικού τους Κεφαλαίου), καθώς και άλλοι οι οποίοι δε νοιώθουν κάτι (Fried, 1967, σσ. 359-360), πιθανώς επειδή δεν έχουν αναπτύξει στενούς ή ιδιαίτερους δεσμούς με το συγκεκριμένο περιβάλλον. Περιγράφοντας αντίστοιχες περιπτώσεις αναγκαστικών μετεγκαταστάσεων στην Αμερική, ο Fried (1967), επισημαίνει ότι οι άνθρωποι έχουν την «τάση εξιδανίκευσης του χαμένου τόπου», ενώ τα συναισθήματα πένθους που βιώνουν τα άτομα πριν την μετεγκατάσταση συνήθως μειώνονται με τον χρόνο.

Μια αναγκαστική μετεγκατάσταση δημιουργεί αναπόφευκτα μια ενοχλητική αναστάτωση στα περισσότερα άτομα και στους μεταξύ τους δεσμούς, αποδιοργανώνοντας τον κοινωνικό ιστό και τη συλλογική μνήμη. Ταυτόχρονα, από την επίγνωση της επικείμενης απώλειας του τόπου και τα χάσματα τα οποία αναμένεται να δημιουργηθούν στην κοινωνική μνήμη, γεννάται η επιθυμία ενίσχυσης και διατήρησης της συλλογικής ταυτότητας (Bastide, 1970, αναφ. στο Παραδέλλης, 1999, σ. 31). Και όπως επισημαίνει ο Buchloh (1999), «εκεί που διαταράσσεται η σχέση μεταξύ υποκειμένων, αντικειμένων και των αναπαραστάσεών τους» εκεί

εμφανίζεται επιτακτικά η *μνημονική επιθυμία* (αναφ. στο Καραμπά, 2011, σ. 43). Η σταθερότητα που παρέχει η εικόνα ενός χώρου, έχει επισημάνει νωρίτερα ο κατεξοχήν μελετητής της μνήμης Maurice Halbwachs, και η αίσθηση ότι είναι μια πραγματικότητα με διάρκεια στον χρόνο, θέτουν το πλαίσιο για την ανάπτυξη των συναισθημάτων και των σκέψεων του ατόμου, και κατ' επέκταση της μνήμης, της δυνατότητας δηλαδή «να ξαναβρούμε το παρελθόν στο παρόν» (Halbwachs, 1992, σσ. 184-185). Επιπλέον ο Halbwachs (1992, σ. 47) συμπληρώνει ότι «οι αναμνήσεις προσαρμόζονται στο σύνολο των τρεχουσών μας αντιλήψεων», και μαζί με τις προσλαμβάνουσές μας, διαμορφώνονται στον άξονα των αναμνήσεών μας από το παρελθόν, σε μια παράλληλη και αμφίδρομη διαδικασία αλληλεπίδρασης. Έναν μηχανισμό αποκατάστασης των κενών που δημιουργούνται προτείνει ο Levi Strauss και αφορά στην αναζήτηση και ανασύνθεση σχετικών στοιχείων στο νέο περιβάλλον. Αυτήν τη διαδικασία ανακατασκευής την ονομάζει *bricolage* (μαστορική), καθώς σε αναλογία με την κυριολεκτική σημασία του όρου, το κοινωνικό υποκείμενο αναζητά νέους τρόπους σύνδεσης και οργάνωσης ήδη υπάρχοντος υλικού (εδώ για παράδειγμα αναμνήσεων), αλλά και νέα εργαλεία για αυτήν την κατασκευή, τα οποία προκύπτουν από το είδος των επιμέρους υλικών (Παραδέλλης, 1999, σ. 31· Mambrol, 2016).

Με άλλα λόγια, η αναμονή της μετεγκατάστασης δημιουργεί στα περισσότερα άτομα μια σειρά από υπαρξιακές και συναισθηματικές καταστάσεις με αρνητικό πρόσημο. Ταυτόχρονα ενεργοποιεί ψυχολογικούς μηχανισμούς οι οποίοι στοχεύουν να μειώσουν τις αρνητικές συνέπειες από αυτό το γεγονός. Τέτοιοι μηχανισμοί εκφράζονται με την ανάγκη για ενίσχυση της συλλογικής ταυτότητας και μνήμης με στοιχεία τα οποία θα χρησιμοποιηθούν στο μέλλον ως δομικά στοιχεία για την ανακατασκευή του νέου *τόπου* και ως σημεία αναφοράς για τη νέα *ταυτότητα* στον νέο χώρο.

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Η έννοια της *ταυτότητας* προσεγγίζεται στην παρούσα εργασία φαινομενολογικά. Συνεπώς σχετίζεται άμεσα με τα *βιώματα* και τους *δεσμούς* του ατόμου με τους Άλλους, τα αντικείμενα και τον χώρο γύρω του.

Η σύνθεση της ταυτότητας (ατομικής ή συλλογικής) στηρίζεται σε μια επιλεκτική, αναδρομική αφήγηση. Όταν το άτομο προκαλείται να συνθέσει στοιχεία της βιογραφίας του (πρόσωπα και αντικείμενα) οδηγείται στη σύνθεση μιας

συνεκτικής αφήγησης, όπου τα επιμέρους γεγονότα διαδέχονται το ένα το άλλο σε μια φαινομενική ροή και συνέχεια (Θεοδωρίδης, 2001, σ. 55). Έτσι, οι αναμνήσεις κατασκευάζουν ταυτότητες, ενώ παράλληλα διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό από αυτές (Canda, 1998, αναφ. στο Μαντόγλου, 2013, σ. 23). Ατομική ή συλλογική, η ταυτότητα κατασκευάζεται είτε από εσωτερικές είτε από εξωτερικές πηγές, οι οποίες μεταξύ τους επηρεάζονται και αλληλοσυμπληρώνονται. Ωστόσο, «[δεν] παίζουν καθοριστικό ρόλο η μία ως προς την άλλη... δεν ταυτίζονται, ούτε συναθροίζονται...» (Μαντόγλου, 2013, σ. 16).

Ταυτότητα του τόπου

Ένας *τόπος* παύει να είναι απλός χώρος και αποκτά ταυτότητα από την παρουσία ατόμων σε αυτόν και μέσα από τα βιώματα που τα κοινωνικά υποκείμενα αναπτύσσουν εντός αυτού. Η σχέση που το άτομο δημιουργεί με έναν *τόπο*, σε όλες της τις εκφάνσεις, ή με άλλα λόγια ο βαθμός της ταύτισης και το είδος της προσκόλλησής του με τον τόπο (Hummon, 1990, αναφ. στο Ζήση, 2013, σ. 116), καθορίζει την *ταυτότητα*, τόσο αυτήν που αποδίδεται στον τόπο, όσο και εκείνη που τελικά διαμορφώνει το άτομο. Ένας *τόπος* θέτει τους περιορισμούς και διαμορφώνει την ομάδα των ατόμων που εισέρχονται και δρουν εντός του, αλλά παράλληλα μεταμορφώνεται μέσα από τις δράσεις των ατόμων που επιλέγουν να κατοικούν σε αυτόν (Halbwachs, 1992, σ. 157). Πρόκειται για μια «αίσθηση ενεργού διαλόγου [του ατόμου] με τα πρόσωπα και τα πράγματα [που περιέχονται στον χώρο]», όπως σημειώνει η Rose Lee Goldberg (Goldberg, 1975, αναφ. στο Ντάφλος, 2015, σ. 114).

Παρακάτω αναφέρονται επιγραμματικά κάποιες προσεγγίσεις της έννοιας του *τόπου*, με τελική τη *φαινομενολογική* (Lalli, 1992, στο Ζήση, 2013, σ. 116), που είναι και η προσέγγιση που χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία.

Σύμφωνα με τη γνωστική θεωρία, η ταυτότητα του τόπου προσδιορίζεται, από τις αναπαραστάσεις του ατόμου σχετικά με τον χωρικό προσανατολισμό του (γνωστικοί χάρτες) – «πού;», και τις σημασίες που δίνει στον περιβάλλοντα χώρο – «τι;». Η χωρική συμπεριφορά του ατόμου, όπως αυτή προκύπτει από τα δύο προαναφερόμενα είδη αναπαραστάσεων, ορίζεται ως *περιβαλλοντική νόηση* (Downs & Stea, 1977, αναφ. στο Ζήση, 2018β, σ. 30). Ειδικότερα, σύμφωνα με την κοινωνιογνωστική προσέγγιση της ψυχολογίας, η *ταυτότητα του τόπου* είναι πιο σταθερή σε σχέση με την *ατομική* ή τη *συλλογική ταυτότητα*, χωρίς όμως αυτό να

σημαίνει ότι και η ταυτότητα του τόπου δεν μεταβάλλεται και δεν νοηματοδοτείται ανάλογα με τα εκεί εντοπισμένα βιώματα του ατόμου. Το *Βιοματικό Κεφάλαιο* (αναφ. στο Ζήση, 2018β, σ. 39) που συσσωρεύει το άτομο από την παρουσία του σε διαφορετικούς τόπους ή αλλιώς το *περιβαλλοντικό παρελθόν* του (Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983, σ. 59), θέτει τις βάσεις για την οργάνωση και τη σύνθεση της ατομικής του ταυτότητας.

Σε μια προσπάθεια συγκερασμού της φαινομενολογικής και της γνωστικής προσέγγισης, στην (αστική) κοινωνιολογία η *αίσθηση του τόπου* θεωρείται ότι συνδυάζει τα νοήματα που δίνει το άτομο σε έναν χώρο, τον δεσμό του με αυτόν, την ατομική του ταυτότητα και τις εν-τοπισμένες συμπεριφορές του ατόμου (Stedman, 2002, αναφ. στο Ζήση, 2013, σ. 116).

Εξετάζοντας το Κοινωνικό Κεφάλαιο, οι οικολογικές θεωρίες εστιάζουν στη *γειτονιά* ως το περιβάλλον κοινωνικοποίησης, τη συλλογική αποτελεσματικότητα και τον άτυπο κοινωνικό έλεγχο που εντοπίζονται εντός της (Bronfenbrenner, 1986, αναφ. στο Ζήση, 2018β, σ. 48· Baldwin, Baldwin, & Cole, 1990, αναφ. στο Ζήση, 2013, σ. 106· Leventhal & Brooks-Gunn, 2000, σσ. 309-310).

Στην παρούσα εργασία η ταυτότητα του τόπου προσεγγίζεται *φαινομενολογικά*, εξετάζοντας τα βιώματα και τον δεσμό των κοινωνικών υποκειμένων με τον τόπο στον οποίο δραστηριοποιούνται. Με άλλα λόγια, τα αυτοβιογραφικά γεγονότα καθορίζουν τον δεσμό που το άτομο αναπτύσσει με τον τόπο στον οποίο αυτά λαμβάνουν χώρα. Αυτά τα υποκειμενικά βιώματα συνδέονται με τον βαθμό της *ταύτισης* του κοινωνικού υποκειμένου με τον συγκεκριμένο τόπο (Relph, 1976), εντός του οποίου συντίθενται οι εν-τοπισμένες μνήμες του και μορφοποιείται ο τρόπος που το άτομο νοηματοδοτεί και συμπεριφέρεται εντός αυτού του χωρικού πλαισίου.

Ατομική ταυτότητα

Η συγκρότηση του *εαυτού* δεν αποτελεί μια ορισμένη διαδικασία, και ο *εαυτός* δεν είναι κάτι το δεδομένο. Σύμφωνα με τον Giddens (1991, σσ. 52-53) προϋποθέτει «αυτοσυνείδηση και διαρκή αναστοχαστική αναδίπλωση» (Θεοδωρίδης, 2001, σ. 56). Τόσο η προσωπική αίσθηση του εαυτού, όσο και η πολιτισμική ταυτότητα του ατόμου ως μέλος μιας κοινότητας διαμορφώνονται όχι μόνο από τις σχέσεις και τους δεσμούς που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της κοινότητας, αλλά είναι και

προσδεδεμένες με τον *τόπο* όπου δρουν και ικανοποιούν τις ανάγκες τους (Tilley, 1994, σ. 15, αναφ. στο Χτούρης & Ζήση, 2012· Ντάφλος, 2015, σ. 5). Η πνευματική ισορροπία επιτυγχάνεται, σύμφωνα με τον Auguste Comte, χάρη στην αίσθηση τάξης και ηρεμίας που βιώνει το άτομο μέσα από την καθημερινή σχέση του με τα υλικά αντικείμενα και τον χώρο που τον περιβάλλουν (Halbwachs, 1992, σ. 155). Η ρήξη του δεσμού του ατόμου με έναν *τόπο* και η απειλή της εικόνας μονιμότητας και σταθερότητας που έχει αναπτύξει το άτομο εντός του, συχνά οδηγούν στη διατάραξη της ψυχολογικής συγκρότησης του εαυτού. Μια πιθανή μετεγκατάσταση, για παράδειγμα, διαταράσσει κυρίως την εμπειρία της συνέχειας της ζωής του ατόμου, δηλαδή της σχέσης του με το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον (Fried, 1967, σσ. 361-362), ενώ παράλληλα, οι βάσεις που υπήρχαν εντός της κοινότητας για την ανάπτυξη κοινωνικών δικτύων και δεσμών μεταξύ των μελών της κοινότητας κατακερματίζονται. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να καταστρέφεται η αίσθηση της *ταυτότητας της ομάδας (group identity)*⁸ και η αίσθηση του *ανήκειν* στη συγκεκριμένη κοινότητα (Fried, 1967, σ. 366).

Συλλογική ταυτότητα / ανήκειν

Η *συλλογική ταυτότητα*, όπως και η ατομική, δεν αφορά σε μια σταθερή συνθήκη, αλλά προκύπτει από τους δεσμούς των μελών της κοινότητας και των μεταξύ τους διαδράσεων. Επίσης, η συλλογική ταυτότητα μπορεί να αφορά τόσο μια χωρικά εντοπισμένη κοινότητα, όσο και μια φανταστική, *α-τοπική* κοινότητα (Καραμπά, 2011, σ. 176). Την *ταυτότητα της κοινότητας (community identity)* μελέτησε κυρίως ο Puddifoot (1995), ο οποίος αντιμετωπίζοντας τη συγκρότησή της ως πολυπαραγοντική, αναφέρεται τόσο στην οπτική του ατομικού υποκειμένου (εσωτερική), όσο και σε εκείνη του συνόλου (εξωτερική), στους επιμέρους δεσμούς μεταξύ των μελών, αλλά και στο χωρικό πλαίσιο αυτών (Puddifoot, 1995, σ. 368). Σχετίζεται με άλλα λόγια, άμεσα με αυτό που ο Bourdieu (1986) ορίζει ως *Κοινωνικό Κεφάλαιο*. Η κοινωνική ταυτότητα λειτουργεί ως εξωτερικό στήριγμα για το άτομο, και είναι εκείνη που μεταξύ άλλων του προσφέρει την αίσθηση του *ανήκειν* στον κόσμο (Θεοδωρίδης, 2001, σ. 57).

---

⁸ Η *συλλογική ταυτότητα (group identity)*, σύμφωνα με τον Erikson, αναφέρεται στην αίσθηση του *ανήκειν*, του να είσαι μέρος μιας μεγαλύτερης ανθρώπινης και κοινωνικής ενότητας, ενός ευρύτερου όλου (Fried, 1967, σ. 366).

Η θετική υποκειμενική αποτίμηση του *ευ ζην* συσχετίζεται με την ανάγκη του *ανήκειν* και την αίσθηση μιας συλλογικής ταυτότητας της κοινότητας (Davidson & Cotter, 1991, σσ. 250-251). Όταν οι «καθημερινές χωρικές πρακτικές και [τα] συναισθηματικά βιώματα» σε έναν τόπο προσλαμβάνονται ως θετικά (Ζήση, 2013, σ. 121), και όταν οι δεσμοί μεταξύ των μελών της κοινότητας είναι αρμονικοί και αδιατάρακτοι, τα άτομα βιώνουν μια «έμφυτη ενότητα, [η οποία τους προσφέρει] οικειότητα και αυτονομία» (Nancy, 1991, αναφ. στο Ντάφλος, 2015, σ. 98). Η έκφραση αυτής της επιθυμίας για δέσμευση του ατόμου με τον χώρο, ο οποίος πλαισιώνει την κοινότητα στην οποία το άτομο *ανήκει*, ορίζεται ως αίσθηση του *κατοικείν*, που στο βάθος της είναι το «θεμελιώδες γνώρισμα του *είναι*» (Heidegger, 2009, σσ. 9, 11). Το *κατοικείν* και κατ' επέκταση το *ανήκειν* παράγονται από την εμπειρία της παρουσίας του ατόμου σε έναν τόπο (Tilley, 1994, σ. 15).

Εκτός από τη σχέση του με τον περιβάλλοντα χώρο, το άτομο χαρακτηρίζεται και από τον ιστό των κοινωνικών σχέσεων στις οποίες συμμετέχει και εμπλέκεται (Halbwachs, 1992, σ. 43). Τα σταθερά κοινωνικά δίκτυα (Fried, 1967, σ. 377), δηλαδή το είδος των δεσμών που το άτομο αναπτύσσει με τους Άλλους και το αίσθημα της ασφάλειας που πηγάζει από αυτούς (Cantillon, Davidson, & Schweitzer, 2003, αναφ. στο Ζήση, 2013, σ.112), ορίζουν την αίσθηση του *ανήκειν* στην κοινότητα. Η προσωπική και συλλογική ταυτότητα του «*εμείς*» (Ζήση, 2013, σ. 121) συντίθεται και κατασκευάζεται τόσο σύμφωνα με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του *τόπου* όπου εδρεύει και δραστηριοποιείται η κοινότητα, όσο και από το *συν-υπάρχειν*, το *να είσαι μαζί*, δηλαδή των δεσμών του ατόμου με τις διαφορετικές μοναδικότητες που το πλαισιώνουν (Nancy, 2000, αναφ. στο Ντάφλος, 2015, σ. 100).

Οι συναισθηματικοί δεσμοί που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της κοινότητας, μέσα από τις κοινές τους εμπειρίες, συγκροτούν το *Συμβολικό Κεφάλαιο*, το οποίο με τη σειρά του συμβάλλει στη συγκρότηση της κοινωνικής ταυτότητας των μελών (McMillan & Chavis, 1986, σσ. 10, 15). Η υπαγωγή σε μια ομάδα «με κοινή ταυτοτική διάσταση των μελών» και τα κοινωνικά πλαίσια ως σημεία αναφοράς του ατόμου, το βοηθούν να ανακαλέσει και να (ανα-)κατασκευάσει το παρελθόν του, δηλαδή τις *αναμνήσεις* του (Halbwachs, 1992, σ. 45· Μαντόγλου, 2013, σσ. 16, 18).

Εφόσον λοιπόν η αίσθηση του *ανήκειν* καθορίζεται από τον *τόπο* και τους *δεσμούς* που το άτομο αναπτύσσει με αυτόν και εντός αυτού, σε περιπτώσεις μετεγκαταστάσεων οικισμών, όπου ο χώρος θα εκλείψει και ο *τόπος* πρόκειται να

απολέσει οριστικά και αμετάκλητα τον χώρο στον οποίο δημιουργήθηκε και κατά συνέπεια και το πλαίσιο για να συνεχίσει να εξελίσσεται, μια δυνατότητα διατήρησης και εξέλιξης της κοινής ταυτότητας του *ανήκειν* είναι η διασφάλιση της συνοχής των δεσμών και η εξασφάλιση των προϋποθέσεων δημιουργίας μιας *α-τοπικής* κοινότητας με κυρίαρχο στοιχείο τις κοινές αναμνήσεις και τους συναισθηματικούς δεσμούς. Έτσι, βασικό στοιχείο παρέμβασης για την ενδυνάμωση των *ξεριζωμένων* είναι η ενίσχυση και η εδραίωση της συλλογικής και της ατομικής τους μνήμης, μέσω της καταγραφής και οργάνωσης του σχετικού αρχείου. Οι αναμνήσεις του παρελθόντος δεσμού με τον *τόπο* και των δεσμών μεταξύ των μελών της κοινότητας, συντηρούν την αίσθηση του *ανήκειν*, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για περαιτέρω συλλογικές δράσεις στο μέλλον. Παράλληλα, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τη συγκρότηση μιας *α-τοπικής* κοινότητας στην οποία συνδετικός κρίκος θα είναι οι πρότεροι δεσμοί μεταξύ των μελών της.

Αυτή η προσδοκία για συλλογική δράση με απτά αποτελέσματα στην κοινότητα και η κοινωνική συνοχή που αυτή παρουσιάζει συγκροτούν το *Κοινωνικό Κεφάλαιο*⁹ της κοινότητας (Lochner, Kawachi, Brennan, & Buka, 2003, αναφ. στο Ζήση, 2013, σσ. 112-113). Όπως το *Πολιτισμικό Κεφάλαιο*¹⁰ διευρύνεται σε συλλογικό επίπεδο μέσω των δικτύων έκφρασης που αναπτύσσουν τα μέλη της κοινότητας, έτσι και το *Κοινωνικό Κεφάλαιο* μπορεί να μελετηθεί ως συσσώρευση στοιχείων σε συλλογικό επίπεδο (Χτούρης & Ζήση, 2012). Πιο συγκεκριμένα οι Χτούρης και Ζήση (2012, σ. 13) προτείνουν τη σύνθεση των δύο αυτών όρων σε μια «νέα υβριδική μορφή κεφαλαίου», το *Κοινωνικό (ή κοινωνικοποιημένο) Πολιτισμικό Κεφάλαιο*, το οποίο προκύπτει από την συσσώρευση συμβολικής και λειτουργικής αξίας, η οποία «παράγεται αθροιστικά και σωρευτικά» μέσα από την «κοινή χωρική αναφορά και την παραγόμενη *πολιτισμική ταυτότητα*, που αποδίδεται στον χώρο και στον τόπο μέσω της συν-παρουσίας (ατόμων) και επαναλαμβανόμενων πολιτισμικών ή πολιτικών πρακτικών». Σχετικά με το Κοινωνικό Πολιτισμικό Κεφάλαιο ο Χτούρης (2009) σημειώνει ότι αυτό μπορεί να συνεχίσει να υφίσταται και να συσσωρεύεται σε

---

⁹ Οι σχέσεις του ατόμου με τα άλλα μέλη της κοινότητας, οι στενοί, «ισχυροί, αρμονικοί και αδιατάρακτοι δεσμοί» που αναπτύσσει μαζί τους και η εμπλοκή του σε δίκτυα συγκροτούν, σύμφωνα με τον Bourdieu (1986), το *Κοινωνικό Κεφάλαιο*. Είναι, με άλλα λόγια, «το σύνολο των πραγματικών και δυνητικών πόρων που συνδέονται με την κατοχή ανθεκτικού δικτύου περισσότερο ή λιγότερο θεσμοθετημένων σχέσεων, αμοιβαίων γνωριμιών και αναγνώρισης».

¹⁰ Σχετικά με το *Πολιτισμικό Κεφάλαιο*, εντοπίζονται τρεις καταστάσεις: (α) η *ενσώματη* κατάσταση, ως επενδυμένος προσωπικός χρόνος, (β) η *αντικειμενοποιημένη* (υλικά αντικείμενα και μέσα) και (γ) η *θεσμοθετημένη* κατάσταση, δηλαδή τα ακαδημαϊκά προσόντα (Bourdieu, 1986).

α-τοπικές κοινότητες, κοινότητες δηλαδή που δεν προσδιορίζονται χωρικά. Παράλληλα τονίζεται και η σημασία της διατήρησης της μνήμης του τόπου που πρόκειται να χαθεί, και συγκεκριμένα της μνήμης που αφορά σημαντικές *στιγμές αναφοράς*, είτε θετικές, είτε αρνητικές (Χτούρης, 2009).

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω, η φαινομενολογική προσέγγιση της έννοιας της ταυτότητας (ατομικής ή συλλογικής) αφορά στους δεσμούς και στα βιώματα του κοινωνικού υποκειμένου με τον περιβάλλοντα χώρο και ό,τι αυτός περιλαμβάνει (έμψυχα όντα, άψυχα αντικείμενα και τοπίο). Όσο πιο ισχυροί και σταθεροί είναι οι δεσμοί μεταξύ των μελών μιας κοινότητας, τόσο μεγαλύτερη ασφάλεια και αίσθηση του ανήκειν βιώνει το κάθε μέλος της. Όταν μάλιστα η κοινότητα αυτή είναι χωρικά εντοπισμένη, η αίσθηση του ανήκειν αφορά και στη σχέση των επιμέρους μελών, όχι μόνο μεταξύ τους, αλλά και με τον τόπο όπου φιλοξενείται και δραστηριοποιείται η κοινότητα. Ωστόσο μια τέτοια αίσθηση ασφάλειας και ανήκειν μπορεί να διαταραχθεί όταν χαθεί ο χώρος, ο *τόπος* όπου συμβαίνουν όλα αυτά. Η εξομάλυνση μιας τέτοιας διατάραξης της ταυτότητας και της συνέχειας της ζωής θα μπορούσε να επιχειρηθεί μέσα από κοινωνική παρέμβαση και καλλιτεχνικές δράσεις διατήρησης και μεταφοράς στοιχείων της συλλογικής ταυτότητας στη νέα μορφή της κοινότητας. Ένα τέτοιο στοιχείο θα μπορούσε για παράδειγμα να είναι στοιχεία της μνήμης της κοινότητας.

MNHMH

Μια μικρή κοινωνία σχηματίζεται, σύμφωνα με τον Halbwachs (1992, σ. 163), από τη συγκέντρωση ατόμων (των κατοίκων) σε μια συγκεκριμένη, κοινή, γεωγραφική περιοχή. Τη μνήμη μιας τέτοιας κοινότητας συνθέτουν οι δεσμοί μεταξύ των μελών της ομάδας, αλλά και η αλληλεπίδρασή τους με άλλες, κοντινές, ομάδες (Halbwachs, 1992, σσ. 67-68). Η συγκεκριμένη δομή που χαρακτηρίζει την κάθε ομάδα, «παρέχει το πλαίσιο της συλλογικής μνήμης, ως σύστημα αμοιβαίων σχέσεων ανάμεσα σε ατομικές μνήμες» (Bastide, 1970, αναφ. στο Παραδέλλης, 1999, σ. 31). Στην ευρύτερη έννοια της *κοινωνικής μνήμης*, ο G. Namer (2000) θεωρεί ότι περιλαμβάνονται η *ατομική*, η *συλλογική μνήμη* και η *παράδοση* (αναφ. στο Halbwachs, 1992, σ. 15).

Η *μνήμη* έχει οριστεί από τον Αριστοτέλη ως «η δύναμη της διατήρησης του παρελθόντος» (Παραδέλλης, 1999). Η μνήμη είναι σύμφωνα με τον Halbwachs (1992), αλλά και άλλους μελετητές της, μια διαδικασία κατασκευής, ανακατασκευής, συν-κατασκευής (Moscovici, 1984, αναφ. στο Halbwachs, 1992, σ. 21), «σύνθεσης, δημιουργίας και φαντασίας» στην ανασυγκρότηση του παρελθόντος στο παρόν (Jodelet, 1992, αναφ. στο Halbwachs, 1992, σ. 22). Η ανάκληση του παρελθόντος συμβαίνει στο παρόν και η νοηματοδότησή του επηρεάζεται από τα βιώματα του ατόμου και το ευρύτερο κοινωνικό, ιστορικό και πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται στο παρόν (Tilley 1994, σ. 73). Με άλλα λόγια, πραγματοποιείται επαναδόμηση «του νοήματος του υλικού σύμφωνα με τα πολιτισμικά συγκροτημένα γνωστικά σχήματα του κάθε υποκειμένου» (Bartlett, 1932, σ. 206, αναφ. στο Παραδέλλης, 1999, σ. 33). Αυτό σημαίνει ότι η μνήμη τελεί σε διαρκή εξέλιξη, συνδέοντας ενεργά το παρελθόν με το παρόν, νοηματοδοτώντας την κοινωνική πραγματικότητα, φιλτράροντας γεγονότα μέσω της *λήθης*¹¹, με αποτέλεσμα τη συγκρότηση και στήριξη της ταυτότητας (Μαντόγλου, 2013, σ. 27). Παράλληλα, η μνήμη είναι μια κοινωνική δραστηριότητα που «αναπαράγει και διαμορφώνει τη σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο» (Fentress & Wickham, 1992· Middleton & Edwards, 1994, αναφ. στο Bohlin, 2001, σ. 274), καθώς εκείνος βλέπει το παρελθόν του με τα μάτια του παρόντος (Μαντόγλου, 2013, σσ. 12-13), σε ένα ανοιχτό σύστημα διαλεκτικής της θύμησης και της λήθης. Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι η μνήμη επηρεάζεται από το κοινωνικό πλαίσιο της εκάστοτε στιγμής του παρόντος κατά την οποία ανακαλείται το παρελθόν (Halbwachs, 1950, σ. 33).

Επεκτείνοντας το σκεπτικό του Halbwachs (1992, σ. 97) θα λέγαμε ότι η εικόνα ενός τόπου που χάθηκε δεν είναι κάτι συμπαγές και σταθερό. Όσο μεγαλώνει η χρονική απόσταση από την παρουσία του τόπου αυτού, τα άτομα τείνουν να εξιδανικεύουν την εικόνα του (Fried, 1967), η οποία βέβαια σταδιακά υποχωρεί και διαμορφώνεται ανάλογα με την οπτική της προσέγγισης στη νέα πραγματικότητα. Ενώ όμως ξεθωριάζουν κάποια χαρακτηριστικά του τόπου στο πέρασμα του χρόνου, μια νέα αίσθηση συνόλου (χωρίς τόσες λεπτομέρειες) αναδύεται (Halbwachs, 1992, σσ. 94-95).

---

¹¹ Η *λήθη* είναι μια λειτουργία εξίσου σημαντική και φυσιολογική με τη μνήμη. Είναι αναγκαία για να επιτρέψει στον οργανισμό να ζει χωρίς να κατακλύζεται από άχρηστες πληροφορίες (Κοντογιάννη & Μητροκανέλου, 2013, σ. 18). Η λήθη έχει ταυτόχρονα μια ολέθρια και μια ευεργετική δράση.

Η επαγγελματική (ανα)κατασκευή του παρελθόντος αναφέρεται στην Ιστορία. Μολονότι η μνήμη στηρίζεται στα βιώματα, στις εμπειρίες και στην ιστορία που το κοινωνικό υποκείμενο έχει ζήσει και όχι στην διδαγμένη Ιστορία (Halbwachs, 1992, σ. 82), το άτομο δεν μπορεί να διακρίνει αν παλαιότερες αναμνήσεις είναι όντως δικά του πρωτότυπα βιώματα ή αν πρόκειται για παλαιότερες ξένες συνεισφορές που ενσωματώθηκαν και απορροφήθηκαν από παλαιότερες υποκειμενικές εμπειρίες του (Halbwachs, 1992, σ. 101).

Από τη σύνθεση των ατομικών αναμνήσεων των μελών της κοινότητας αναδεικνύεται μια κοινή συνισταμένη, η *συλλογική μνήμη*, η οποία όμως σύμφωνα με τον Halbwachs (1992, σ. 75), δεν αντιστοιχεί στο άθροισμα των επιμέρους ατομικών αναμνήσεων, αλλά τις αγκαλιάζει, χωρίς να συγχέεται με αυτές. Η κάθε ατομική μνήμη αποτελεί μια οπτική, μια σκοπιά θεώρησης της συλλογικής μνήμης, από την οποία αντλεί στοιχεία για να καλύψει ενδεχόμενα κενά. Αντίστροφα, «η συλλογική μνήμη της ομάδας υπάρχει και εκδηλώνεται μέσα από την ατομική μνήμη» (Halbwachs, 1992, σ. 40). Αντίστοιχα προς την ατομική, η συλλογική μνήμη διαμορφώνεται και εξαρτάται από την κοινωνική ομάδα στην οποία αναφέρεται, ενώ παράλληλα πλάθει και πλάθεται από την ταυτότητα της συγκεκριμένης ομάδας. Έτσι θα λέγαμε ότι και η *κοινωνική μνήμη*¹², η οποία αφορά στη μεταβίβαση σημαντικών γεγονότων από γενιά σε γενιά, αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή που διαρκώς εξελίσσεται (Μαντόγλου, 2013, σ. 22).

Με βάση την ομάδα στην οποία παράγεται η συλλογική μνήμη, αυτή προσδιορίζεται και στον συγκεκριμένο χώρο και χρόνο δράσης, ύπαρξης και παρουσίας της ομάδας (Halbwachs, 1992, σ. 108). Το τοπίο προσφέρει στον άνθρωπο τη δυνατότητα ταυτόχρονης κίνησης στον χώρο και τον χρόνο (Bohlin, 2001, σ. 274). Το χωρικό πλαίσιο καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται εντός του και άρα τη συγκρότηση πολλών μορφών της μνήμης (ατομική, συλλογική, πολιτισμική, θεσμική, δημόσια), η οποία βρίσκεται σε άμεση σχέση με τα χωρικά σημεία αναφοράς της πόλης (Λαμπροπούλου, 2016, σσ. 11, 13). Συγκεκριμένα η Λαμπροπούλου (2016, σ. 14) ξεχωρίζει δύο χωρικά πλαίσια μνήμης, τη «μνήμη των οικείων τόπων» και τους «τόπους μνήμης». Σε αυτούς τους επιμέρους χώρους μιας πόλης, οι οποίοι αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου, αποτυπώνεται -ως

---

¹² Εξελίσσοντας τη θεωρία του Halbwachs για τη μνήμη, ο Connerton (1989) προτείνει τρία είδη κοινωνικής μνήμης: την *προσωπική* (ιστορία ζωής), την *γνωστική* (γνώσεις) και τη *μνήμη-έξη* (την ικανότητα του κοινωνικού υποκειμένου να αναπαράγει μια επιτέλεση) (Παραδέλλης, 1999, σ. 41).

μνήμες- η εξέλιξη του Κοινωνικού Πολιτισμικού Κεφαλαίου των κοινοτήτων που πέρασαν από τον συγκεκριμένο τόπο, με το πέρασμα των χρόνων. Αυτό το Κοινωνικό Πολιτισμικό Κεφάλαιο περιλαμβάνει τις «λειτουργίες της πόλης, την οικονομική και κοινωνική της ζωή, [...] τις δραστηριότητες των κατοίκων της [...] και τον τρόπο ζωής των κοινωνικών ομάδων που την έχουν κατοικήσει» (Τέρζογλου, 2006, σ. 261, αναφ. στο Λάζου, 2016, σ. 209). Παράλληλα, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι «η μνήμη, η πόλη και η προφορική μαρτυρία δεν συνιστούν σημασιολογικούς χώρους ολοκληρωμένους και αυστηρά οριοθετημένους, αλλά αντιθέτως ρευστούς και διαπερατούς, που μεταβάλλονται τόσο από τα ιστορικά και πολιτισμικά συμφραζόμενά τους όσο και από τις σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους» (Λαμπροπούλου, 2016, σ. 10).

Συνοπτικά, η *συλλογική μνήμη*, όπως αυτή ορίζεται από τον Halbwachs (1992 & 1950), αποτελεί μια ορθολογική, κοινωνική, *εν-τοπισμένη* κατασκευή, που επηρεάζει τα άτομα – μέλη της κοινωνικής ομάδας, ενώ παράλληλα διαμορφώνεται από αυτά, εντός του χωρικού πλαισίου αναφοράς της κοινότητας, έξω από το οποίο η μνήμη αυτή δεν μπορεί να συγκροτηθεί. Το απόσταγμα των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων που παίζουν σημαντικό ρόλο στη συμβολική οργάνωση της κοινότητας και συγκροτούν τη συλλογική μνήμη της κοινότητας που δραστηριοποιείται σε έναν τόπο, διαμορφώνουν και παράλληλα επηρεάζονται τόσο από τις επιμέρους ατομικές ταυτότητες των μελών της, όσο και από την ταυτότητα του συγκεκριμένου τόπου. Αντίστοιχα, κοινωνικά και ιστορικά γεγονότα, οι κοινωνικές σχέσεις, οι συλλογικές οργανώσεις και οι θεσμοί διαμορφώνουν τις *μνήμες του τοπίου* (Χτούρης, 2018, σ. 17).

Συνεπώς, μια καλλιτεχνική παρέμβαση σε συνθήκη επικείμενης μετεγκατάστασης θα μπορούσε να στοχεύει στην εκ των προτέρων (πριν την τελική μετεγκατάσταση) συγκέντρωση στοιχείων που συνθέτουν τη μνήμη της κοινότητας. Μια τέτοια δράση θα μπορούσε να συγκεντρώσει αποσπάσματα, «θραύσματα» των ατομικών αναμνήσεων των μελών της κοινότητας, με σκοπό την (ανα-)κατασκευή της μνήμης η οποία θα συμβάλλει στη μετέπειτα συγκρότηση και συνοχή της νέας κοινότητας, διαμορφώνοντας και επηρεάζοντας αντίστοιχα τη συλλογική ταυτότητά της.

Σύνδεση της έρευνας / μελέτης με την βιβλιογραφία

Προκειμένου να προσεγγιστούν και να μελετηθούν οι παραπάνω έννοιες του *τόπου*, της *ταυτότητας* και της *μνήμης* σε μια κοινότητα η οποία πρόκειται να μετεγκατασταθεί και κατ' επέκταση να ξεριζωθεί, επιλέχθηκε να προηγηθεί εθνογραφική μελέτη. Ο κλάδος της Κοινωνιολογίας ο οποίος σχετίζεται με την εθνογραφική μελέτη (η οποία αποτελεί εργαλείο της Ανθρωπολογίας) και ασχολείται με οπτικές κοινωνιολογικές καταγραφές και μελέτες ονομάζεται Οπτική Κοινωνιολογία. Οι κύριες τεχνικές συλλογής ποιοτικού υλικού αυτής της μεθόδου είναι η παρατήρηση και η οπτική (παλαιότερα κυρίως η φωτογραφική) καταγραφή, καθώς και η διεξαγωγή συνεντεύξεων. Παρακάτω παρουσιάζονται περιληπτικά τα βασικά χαρακτηριστικά των μεθόδων αυτών.

ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ

Η *εθνογραφία* πηγάζει από την *ανθρωπολογία* και εστιάζει στην σε βάθος μελέτη, περιγραφή και ερμηνεία μιας κοινωνικής ομάδας, με κύριο στόχο την βαθύτερη κατανόηση της οπτικής των ερευνώμενων, και μέσα από τα προσωπικά τους βιώματα και εμπειρίες, την ανάδειξη της δικής τους φωνής (Plummer, 1983, σ. 16). Έτσι, μέσα από μια τέτοια μελέτη των δεσμών μεταξύ των μελών της κοινότητας αναδεικνύονται τα συλλογικά αφηγήματά τους σχετικά με το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον αυτής της χωρικά προσδιορισμένης κοινότητας.

Η *εθνογραφία* περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα ερευνητικών σχεδίων, μεθόδων και τεχνικών, με κύριο άξονα την κοινωνική αλληλεπίδραση της ερευνήτριας με τους συμμετέχοντες. Αυτό απαιτεί την εδραίωση μιας σχέσης συνεργασίας και εμπιστοσύνης, με διάρκεια στον χρόνο και συχνή ή και συνεχή παρουσία της ερευνήτριας στο πεδίο για τη μελέτη των ανθρώπων στο φυσικό τους περιβάλλον, σε σημείο που τα μέλη της ερευνώμενης κοινότητας να θεωρούν δεδομένη και να αναμένουν την παρουσία και τη δράση του εκεί (Becker, 1974). Όπως είναι φυσικό, η παρείσφρηση της ερευνήτριας στο πεδίο (Bryman, 2016), δηλαδή η είσοδος και η συχνή παραμονή της στη μελετώμενη κοινότητα, και κατ' επέκταση η σύνδεση με την κοινωνική δομή της αντίστοιχης ομάδας, είναι πιθανό να διαταράξει τις αρχικές ισορροπίες των κοινωνικών δεσμών (Davidson & Layer 1992, σ. 165, αναφ. στο Ζήση, 2017, σ. 10). Παρόλα αυτή προσφέρει τη δυνατότητα *ενσώματης* συλλογής

δεδομένων (Bryman, 2016), μέσα από μια λεπτομερή και πυκνή καταγραφή. Εξάλλου, κεντρική ιδέα των εθνογράφων είναι ότι «οι άνθρωποι κατασκευάζουν τον κοινωνικό κόσμο τόσο μέσω των ερμηνειών τους γι' αυτόν, όσο και μέσω των ενεργειών που βασίζονται σ' αυτές τις ερμηνείες» (Hammersley, 1992, σ. 44).

Παρόλο που αποτελεί μια ξεχωριστή ερευνητική προσέγγιση, η εθνογραφία συχνά συνδέεται με τη *μελέτη περίπτωσης*. Όπως σημειώνει και ο Hammersley (2006, σσ. 3-4) μια μελέτη περίπτωσης μπορεί να προσεγγισθεί και εθνογραφικά. Η έρευνα στο πεδίο μπορεί να περιλαμβάνει οπτικές μεθόδους με την ανάλυση ή την παραγωγή φωτογραφιών και βίντεο με την καθοδήγηση της ερευνήτριας και την ενεργό συμμετοχή των μελών της κοινότητας (Banks, 2008). Ένα εργαλείο και ταυτόχρονα αποτέλεσμα της *οπτικής ανθρωπολογίας* είναι ο εθνογραφικός κινηματογράφος¹³, με πρωτοπόρο το εθνογραφικό ντοκιμαντέρ του Robert J. Flaherty “Nanook of the North” (1922). Η κινηματογράφηση μιας κοινωνίας αποτελεί αδιαμφισβήτητα τον πιο «ζωντανό» μέχρι σήμερα και άμεσο τρόπο καταγραφής της υπάρχουσας κατάστασης, η οποία μέσα από τις καταγραφές της κάμερας διατηρείται ως αρχείο για μελλοντική μελέτη της κοινότητας στο σύνολό της (μέλη, τόπος, δεσμοί κλπ). Με άλλα λόγια, μέσα από τον κινηματογραφικό φακό και τις αποσπασματικές καταγραφές της κοινωνικής πραγματικότητας, κατασκευάζεται μια νέα πραγματικότητα η οποία θα μπορεί να μεταφερθεί και να αναλυθεί ξανά στο μέλλον.

ΟΠΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα¹⁴ γεννιούνται σχεδόν παράλληλα η *κοινωνιολογία* και η *φωτογραφία*, αλλά θα χρειαστούν περίπου τρεις δεκαετίες μέχρι τη σύνδεσή τους στην *οπτική κοινωνιολογία* από το Howard Becker¹⁵ (1974). Και από νωρίτερα όμως, η *εικόνα* (κυρίως η κινούμενη – στα εθνογραφικά ντοκιμαντέρ) αποτελούσε, για την οπτική ανθρωπολογία, σημαντικό μέσο για την κοινωνική έρευνα. Εξάλλου, η βασική λειτουργία της φωτογραφίας ήταν από την αρχή η

¹³ Το *εθνογραφικό φιλμ* θεσμοποιήθηκε και εδραιώθηκε το 1963 (Heider, 1976, σ. 44, αναφ. στο Plummer, 1983, σ. 66).

¹⁴ Το 1839 ο Comte εκδίδει το *Cours de Philosophie Positive* και ο Daguerre παρουσιάζει την *νταγκεροτυπία*, την τεχνική για σταθεροποίηση μιας εικόνας σε μεταλλική πλάκα στην Γαλλική Ακαδημία Επιστημών (Emmison & Smith, 2000, σ. 22).

¹⁵ Το άρθρο του H.Becker *Photography and Sociology* (1974) που εκδόθηκε στο περιοδικό *Studies in the Anthropology of Visual Communication* αποτελεί σημείο αναφορά για την οπτική έρευνα (Emmison & Smith, 2000), καθώς διερευνά «τις δυνατότητες της φωτογραφίας και του φιλμ στην έρευνα της κοινωνικής πραγματικότητας» (Σκαρπέλος, 2011).

καταγραφή και η εξερεύνηση της κοινωνίας (Becker, 1974, σ. 3). Δεδομένου ότι στη σύγχρονη εποχή κατακλυζόμαστε από εικόνες, «μέθοδοι όπως η φωτογραφία, η εθνογραφία, η σημειωτική και η παρατήρηση μπορούν [εύκολα] να εφαρμόσουν, να χρησιμοποιήσουν και να αναλύσουν οπτικά υλικά» (Emmison & Smith, 2000).

Στην οπτική κοινωνιολογία η παρατήρηση και οι καταγραφές της ερευνήτριας γίνονται με τη χρήση της φωτογραφίας και του βίντεο, περισσότερο ως αναπαραστατικό και αρχειακό υλικό καταγραφής μιας πραγματικότητας, παρά ως μέσο ανάλυσης (Emmison & Smith, 2000). Η κειμενική καταγραφή εμπλουτίζεται, στην οπτική κοινωνιολογία, με εικόνες που στόχο έχουν όχι να επεξηγήσουν μια κατάσταση, αλλά να αναδείξουν, μέσα από την ισοδύναμη συνεργασία τους με το κείμενο με το οποίο συνδέονται (Agee & Evans, 1965, αναφ. στο Plummer, 1983, σ. 61) πιο σφαιρικά, το θέμα που μελετάται. Μάλιστα, οι οπτικές μέθοδοι, ενδέχεται να φωτίσουν σημεία που θα ήταν αδύνατο να καταγραφούν με άλλες ερευνητικές μεθόδους (Banks, 2008, σ. 116). Αντίστοιχα, ο Harper (1988) σχολιάζει τη διαφορά της εικόνας από το γραπτό κείμενο, η οποία όπως υποστηρίζει γίνεται αντιληπτή μέσω της σύγκρισης της εμπειρίας παρακολούθησης ενός εθνογραφικού ντοκιμαντέρ, και της ανάγνωσης ενός κειμένου.

Η οπτική κοινωνιολογία αφορά μελέτη που, αντίστοιχα προς την κλασική εθνογραφία, εκτείνεται στον χρόνο και προϋποθέτει τη διάδραση της ερευνήτριας με τα μέλη της κοινότητας στην οποία εισέρχεται, την εδραίωση μιας σχέσης εμπιστοσύνης, και την αποδοχή της παρουσίας της κοινωνιολόγου (ή επαγγελματία συνεργάτη του) όχι μόνο ως παρατηρητή, αλλά και ως χειριστή της φωτογραφικής ή κινηματογραφικής μηχανής. Η εδραίωση μιας τέτοιας σχέσης εμπιστοσύνης, προκειμένου οι άνθρωποι να δεχτούν και να ανοιχτούν μπροστά στον φωτογραφικό φακό της ερευνήτριας, χρειάζεται πολύ περισσότερο χρόνο απ' ό τι η έκθεση στον φωτογραφικό φακό ενός δημοσιογράφου (*photojournalist*¹⁶) (Becker, 1974). Βέβαια, η χρήση της κάμερας, ενδέχεται μερικές φορές να λειτουργήσει διευκολυντικά για την ερευνήτρια, καθώς μπορεί να νομιμοποιήσει την παρουσία της σε μια κατάσταση (Becker, 1974, σ. 18). Έτσι, η κάμερα στα χέρια της ερευνήτριας θα μπορούσε να διευκολύνει την επικοινωνία με τα μέλη της κοινότητας, είτε ως μια αφορμή συζήτησης σχετικά με την παρουσία του/της στην κοινότητα, είτε ενθαρρύνοντας τα

---

¹⁶ Δημοσιογράφοι (*photojournalists*) που εργάστηκαν με την φωτο-ιστορία (*photo-essay*): Margaret Bourke-White, Walker Evan, W. Eugene Smith, Robert Capa, Roy Stryker, Dorothea Lange, Walker Evans, Russell Lee, Arthur Rothstein (Becker, 1974).

μέλη της κοινότητας να μιλήσουν και να εκφραστούν άμεσα μπροστά στον φακό, γνωρίζοντας ότι με την καταγεγραμμένη μαρτυρία τους συμβάλλουν και οι ίδιοι στη συγκρότηση του μνημονικού αποθέματος του τόπου τους.

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω θα λέγαμε ότι, προκειμένου να προσδιοριστούν οι καταλληλότερες καλλιτεχνικές δράσεις ενδυνάμωσης μιας κοινότητας που ξεριζώνεται από τον τόπο της και τα μέλη της σκορπίζονται σε διαφορετικά χωρικά σημεία, χρειάζεται εθνογραφική μελέτη της αρχικής, τοπικά προσδιορισμένης κοινότητας. Μέσα από την επαφή της ερευνήτριας με τα μέλη της κοινότητας, τις μεταξύ τους συζητήσεις, την παρατήρηση, τις οπτικές καταγραφές και τη συγκέντρωση αρχειακού υλικού είναι δυνατό να προσδιοριστεί το Κοινωνικό Πολιτισμικό Κεφάλαιο της κοινότητας, τα κοινά βιώματα στον αρχικό τόπο και οι μνήμες των μελών της. Έτσι, καθώς αναδεικνύονται η ταυτότητα του πρότερου τόπου αλλά και η συλλογική ταυτότητα της κοινότητας, αναδεικνύονται τα πιθανά στοιχεία όλων των παραπάνω για τα οποία τα κοινωνικά υποκείμενα που θα ξεριζωθούν, έχουν την ανάγκη συνέχισης. Προσδιορίζονται, με άλλα λόγια, τα σημεία στα οποία μπορεί κάποιος να επέμβει καλλιτεχνικά, με στόχο να διατηρηθούν στο διηνεκές, μεταφέροντας στο μέλλον στοιχεία και μνήμες του παρελθόντος, συμβάλλοντας τελικά στην ενδυνάμωση της ξεριζωμένης κοινότητας.

Κεφάλαιο 2: Θεωρητική τεκμηρίωσης της θεματικής

Η παρούσα εργασία αφορά στη μελέτη του φαινομένου της διάλυσης μιας τοπικής κοινωνίας και τη μετατροπή της σε μια μερικώς τοπική. Ειδικότερα, προκειμένου να ενδυναμωθούν τα μέλη της κοινότητας που ενδεχομένως να βιώνουν τραυματικά συναισθήματα ως προς τον επικείμενο ξεριζωμό τους, αναζητούνται καλλιτεχνικές πρακτικές μέσω των οποίων θα διατηρηθούν οι μνήμες που συγκροτούν το Κοινωνικό Πολιτισμικό Κεφάλαιο και τη συλλογική ταυτότητα της αρχικής κοινωνίας. Για τον σκοπό αυτό κρίνεται σκόπιμο να δημιουργηθεί μια ατομική κοινότητα που θα έχει ως στόχο να διατηρήσει κατά το δυνατόν τη συλλογική και την ατομική μνήμη του αρχικού *τόπου*, λειτουργώντας έτσι ως σημείο αναφοράς για τη μελλοντική ταυτότητα των μελών της εκτοπισμένης κοινότητας.

Ως μελέτη περίπτωσης επιλέχθηκε η κοινότητα του οικισμού της Ποντοκώμης του νομού Κοζάνης. Η κοινότητα που παλαιότερα αριθμούσε περισσότερους από 1.000 κατοίκους¹⁷, θα πρέπει κατά τα επόμενα χρόνια να εκκενωθεί και να μετεγκατασταθεί σε άλλον τόπο της ευρύτερης περιοχής¹⁸ λόγω της ανάγκης της Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ) για εκμετάλλευση του λιγνίτη που βρίσκεται στο υπέδαφος του οικισμού (WWF, 2013). Πιο συγκεκριμένα, η ΔΕΗ ιδρύθηκε το 1950 και αποτελεί «οικονομική μονοκαλλιέργεια» (WWF, 2013) στην Περιφέρεια της Δυτικής Μακεδονίας (Κοζάνη, Πτολεμαΐδα, Φλώρινα). Ο γαιάνθρακας, δηλαδή η στερεή αναφλέξιμη ιζηματογενής ορυκτή ύλη, που χρησιμοποιείται ως το κύριο καύσιμο για την παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος πανελλαδικά είναι ο λιγνίτης. Τα αποθέματα λιγνίτη που απομένουν πλέον στην ευρύτερη περιοχή του νομού Κοζάνης, υπολογίζεται ότι επαρκούν για λιγότερο από μισό αιώνα ακόμα (WWF, 2016). Ωστόσο, εκτός από τα άμεσα οικονομικά οφέλη, οι δραστηριότητες της ΔΕΗ έχουν άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις στο περιβάλλον και στην υγεία των εργαζομένων και των κατοίκων της περιοχής. Εκτός από τα πολύ συχνά αναπνευστικά και άλλα προβλήματα υγείας, η εξόρυξη του λιγνίτη απαιτεί πολλές φορές την μετεγκατάσταση οικισμών, είτε προκειμένου να αξιοποιηθεί ο

¹⁷ Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το ΦΕΚ Β 3465/2012 (σ. 67), στην απογραφή του 2011 στην Δημοτική Ενότητα Δημητρίου Ψηγλάντη καταγράφηκαν 1.116 κάτοικοι Ποντοκώμης. Αλλά και το 1927, όταν μετονομάστηκε ο οικισμός Ερδομούς σε Ποντοκώμη, είχαν απογραφεί 299 οικογένειες ή αλλιώς 1093 πρόσφυγες (Λιθοξόου, 2007, αναφ. στο Αθανασιάδης & Μιχαηλίδης, 2010, σ. 34).

¹⁸ Μετά από δημοψήφισμα των Ποντοκωμιτών (14/09/2008) αποφασίστηκε το 2008 η μετεγκατάσταση του οικισμού στην περιοχή ΖΕΠ του Δήμου Κοζάνης. Η απόφαση για την απαλλοτρίωση του οικισμού δημοσιεύθηκε σε ΦΕΚ στις 24/01/2012 (WWF, 2013, σ. 36). Το κόστος της μετεγκατάστασης εκτιμάται στα 180.000.000 ευρώ (WWF, 2013 & 2016).

λιγνίτης που βρίσκεται στο υπέδαφός τους, είτε επειδή η ατμόσφαιρα γίνεται αποπνιχτική λόγω της εγγύτητας του ανοιχτού ορυχείου στον οικισμό. Η πρώτη μετεγκατάσταση οικισμού λόγω των δραστηριοτήτων της ΔΕΗ σημειώνεται ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, και αναμένεται στα επόμενα χρόνια να μετεγκατασταθούν και άλλοι οικισμοί, αφού πρώτα αποζημιωθούν (έστω μερικώς) οικονομικά.

Σε μια τέτοια περίπτωση, η μετεγκατάσταση και η διάλυση του οικισμού αποτελούν σημαντική –αν και αρνητικά φορτισμένη- χρονική *στιγμή αναφοράς* στην ιστορία της κοινότητας. Η μετεγκατάσταση, παράλληλα, είναι κομβικής σημασίας για την εξέλιξη και τη μελλοντική συνοχή ή διάσπαση της κοινότητας, καθώς καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις δράσεις και τις προσπάθειες που αφορούν στη συγκρότηση της αντίστοιχης συλλογικής μνήμης του τόπου και της κοινότητας. Οι κοινές αναφορές στην Ιστορία και σε κοινές πολιτισμικές πρακτικές που εδράζονται και άρα σχετίζονται με τον τόπο αναφοράς, μπορούν να συμβάλλουν στη διατήρηση της συνέχειας της μνήμης, της ταυτότητας και της συνοχής της κοινότητας της Ποντοκόμης.

Ειδικότερα, το «PONTOKOMI project: the decisive moment» έχει ως στόχο την διερεύνηση τρόπων που, λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης κοινότητας, να στοχεύουν στην *ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση* των μελών της (κυρίως εκείνων που βιώνουν την επικείμενη μετεγκατάστασή τους ως *τραύμα*), δίνοντάς τους φωνή να αποτυπώσουν από τη δική τους οπτική τους δεσμούς τους με τον συγκεκριμένο τόπο, δημιουργώντας συλλογικά ένα αρχείο-απόθεμα της (συλλογικής) μνήμης της κοινότητας. Αυτό το εγχείρημα απαιτεί εθνογραφική μελέτη και έρευνα στο πεδίο, προκειμένου να προσδιοριστεί το αφήγημα των μελών της κοινότητας σχετικά με τον επικείμενο εκτοπισμό / ξεριζωμό τους. Από το ποιοτικό υλικό που αναμένεται να προκύψει μέσω συνεντεύξεων, άτυπων συζητήσεων, παρατήρησης, οπτικές καταγραφές από την έρευνα στο πεδίο και από τη συγκέντρωση αρχειακού υλικού, θα προσδιοριστεί με συμμετοχικό τρόπο η καλλιτεχνική δράση ή δράσεις που κατά την κρίση των μελών της κοινότητας και της ερευνήτριας εξυπηρετούν καλύτερα, τη δεδομένη χρονική στιγμή, την παρουσίαση αυτού του αρχείου συλλογικής μνήμης της κοινότητας.

Αντίστοιχες κοινωνιολογικές μελέτες, με κέντρο τον άνθρωπο, δεν έχουν εντοπιστεί για τους οικισμούς που πλήττονται από την επεκτατική και εξορυκτική

δραστηριότητα της ΔΕΗ στη Δυτική Μακεδονία. Σημειώνονται, ωστόσο, εκτενείς αναφορές και ρεπορτάζ σε (τοπικές κυρίως) εφημερίδες, ιστοσελίδες και τηλεοπτικούς σταθμούς, καθώς και οικολογικές και επιδημιολογικές μελέτες περιβαλλοντικών οργανώσεων όπως η WWF και η Greenpeace. Αντίστοιχα, μελέτες που αφορούν στις κοινότητες που εκτοπίζονται τόσο λόγω της δραστηριότητας της ΔΕΗ στη Δυτική Μακεδονία, όσο και εξαιτίας άλλων γιγαντιαίων έργων (πχ. φράγματα, εξόρυξη χρυσού, κατασκευή αεροδρομίων κλπ), εστιάζουν κυρίως σε αντικειμενικά στοιχεία και γεγονότα, με έναν οικολογικό κυρίως προσανατολισμό. Ενδεικτικά αναφέρονται τέσσερα τέτοια ντοκιμαντέρ:

Η «Απαλλοτρίωση»¹⁹ (Μ. Παπαδάκης, 2012), που πραγματεύεται την πορεία του εκτοπισμού των οικισμών της ευρύτερης περιοχής Κοζάνης – Πτολεμαΐδας, μέσα από μια πιο οικολογική οπτική.

Τα «Απολιθώματα»²⁰ (Π. Αρβανιτάκης, 2019), ένα ποιητικό ντοκιμαντέρ, όπου μέσα από εικαστικά πλάνα αναδεικνύεται ο όγκος και το μέγεθος των ορυχείων της Εορδαίας.

Αντίστοιχο θέμα, οικισμού που πλήττεται και πρόκειται να χαθεί εξαιτίας της κατασκευής φράγματος του ποταμού Αχελώου, παρουσιάζει ο σκηνοθέτης Δημήτρης Κουτσιαμπασάκος στα δύο ντοκιμαντέρ του, «ο Ηρακλής, ο Αχελώος και η γιαγιά μου»²¹ (1997) και «ο Ηρακλής, ο Αχελώος και η Μεσοχώρα»²² (2019). Σε προσωπική επικοινωνία με τον καλλιτέχνη, μας ενημέρωσε πως δεν υπάρχει από τον ίδιο κάποια γραπτή κοινωνιολογική μελέτη σχετικά με το θέμα.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι οι περισσότερες μελέτες και έρευνες στην περιοχή προσεγγίζονται με δημοσιογραφικό ενδιαφέρον και εστιάζουν κυρίως στην οικολογική και περιβαλλοντική διάσταση του φαινομένου. Ο ανθρώπινος παράγοντας και οι αντιδράσεις των κοινοτήτων που εκτοπίζονται προσεγγίζονται κυρίως αναφορικά με την εκάστοτε κατάσταση την οποία βιώνουν, χωρίς εκτενέστερη ανάλυση του παρελθόντος και των συνεκτικών στοιχείων της κάθε κοινότητας. Επιπρόσθετα, δεν παρουσιάζονται προσπάθειες ψυχοκοινωνικής ενδυνάμωσής τους.

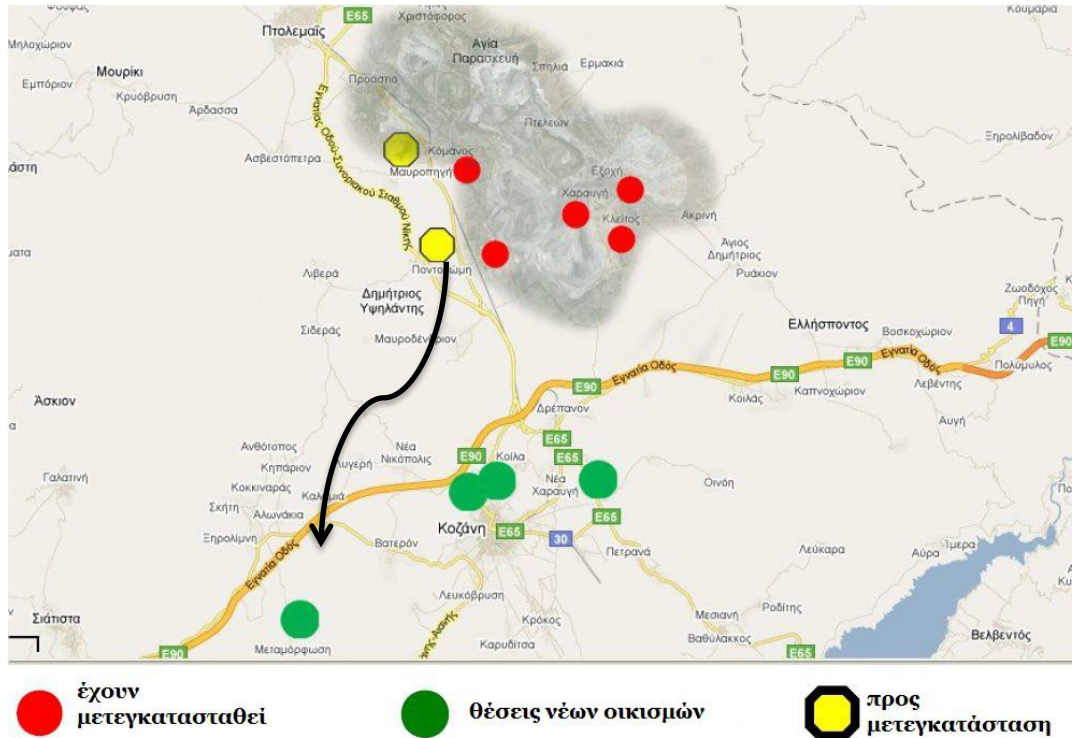
¹⁹ <https://vimeo.com/42448517>

²⁰ <https://vimeo.com/300277240>

²¹ <https://vimeo.com/98281460>

²² <https://vimeo.com/319272720>

Μια τέτοια προσέγγιση, με κέντρο την ψυχοκοινωνική κατάσταση των ατόμων που βιώνουν ως τραύμα τον επικείμενο εκτοπισμό τους, επιχειρείται για πρώτη φορά στο «PONTOKOMI project».

Εικόνα 2: Μετεγκαταστάσεις οικισμών στη Δυτική Μακεδονία, λόγω της εξορυκτικής δραστηριότητας του ορυχείου της ΔΕΗ που επεκτείνεται, (WWF, 2013, σ. 37)

Λίγα λόγια για την Ποντοκώμη

Πριν από έναν περίπου αιώνα, με την ανταλλαγή των πληθυσμών (1922-1924), Έλληνες πρόσφυγες από τον Καύκασο και τη Μικρά Ασία, εργάτες οι περισσότεροι σε μεταλλεία και ορυχεία της εκεί περιοχής, ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην Ποντοκώμη (Αθανασιάδης & Μιχαηλίδης, 2010). Κύρια πηγή Οικονομικού Κεφαλαίου για τα νοικοκυριά ήταν η γεωργία, τα καπνά και η κτηνοτροφία (Αθανασιάδης & Μιχαηλίδης, 2010). Πριν από περίπου μισό αιώνα, με την ίδρυση του πρώτου εργοστασίου της ΔΕΗ στην περιοχή, ο τρόπος βιοπορισμού στην Ποντοκώμη άλλαξε, και επικράτησε η «οικονομική μονοκαλλιέργεια» της εξόρυξης και καύσης του λιγνίτη με σκοπό την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας (WWF, 2013, σ. 33). Τις τελευταίες τρεις περίπου δεκαετίες οι Ποντοκωμίτες περιμένουν να έρθει η σειρά τους να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, λόγω της

επεκτατικής δραστηριότητας του ορυχείου της ΔΕΗ. Στο διάστημα αυτό, συνέχιζαν να φροντίζουν, να επεκτείνουν και να ανακαινίζουν τα σπίτια τους σαν να μην έφευγαν ποτέ· ίσως ως μια αντίδραση άρνησης του επικείμενου ξεριζωμού τους.

Ο χώρος στον οποίο είναι οικοδομημένη η Ποντοκώμη βρίσκεται στη μέση της απόστασης ανάμεσα στην πόλη της Κοζάνης και της Πτολεμαΐδας, απέχοντας 14 χιλιόμετρα από την κάθε μία. Ο κεντρικός δρόμος που ενώνει αυτές τις δύο πόλεις, χωρίζει –με απόσταση μικρότερη των τριών χιλιομέτρων σε ευθεία- τον οικισμό από το κοντινότερο εργοστάσιο και ορυχείο της ΔΕΗ. Η εξόρυξη του λιγνίτη στο πιο κοντινό προς τον οικισμό ορυχείο, και οι σημαντικότερες περιβαλλοντικές επιπτώσεις που συνεπάγεται η λειτουργία του (WWF, 2013, σ. 33), οδήγησε την τρίτη πλέον γενιά Ποντοκωμιτών, προοδευτικά, στη μερική εγκατάλειψη του οικισμού. Στην παρούσα συνθήκη, η σχεδιαζόμενη επέκταση των ορυχείων εξόρυξης λιγνίτη προς την κατεύθυνση του οικισμού της Ποντοκώμης, καθιστούν τη μετεγκατάσταση του οικισμού σε άλλη περιοχή του Νομού Κοζάνης υποχρεωτική. Το ίδιο είχε συμβεί στο παρελθόν και με άλλους οικισμούς της περιοχής όπως η Καρδιά (1972-76, 692 κάτοικοι), η Χαραυγή και η Εξοχή (1979-1982, 1.228 και 300 κάτοικοι αντίστοιχα), ο Κόμανος (1999-03, ο νέος οικισμός δεν έγινε ποτέ) και το Κλείτος (2000-03) που έχουν ήδη καταστραφεί ολοσχερώς (WWF, 2013, σ. 36· Αβραμίδης & Κουκουμάκας, 2015). Ο τελευταίος οικισμός που εγκαταλείφθηκε, αλλά ακόμα δεν έχει κατεδαφιστεί πλήρως, είναι της Μαυροπηγής.

Η μετάβαση στον νέο χώρο που προβλέπεται να παραχωρηθεί για την κοινότητα της Ποντοκώμης, δεν συνεπάγεται και την επανεγκατάσταση όλων των μελών της εκεί, καθώς ήδη κάποιες οικογένειες έχουν προτιμήσει άλλη περιοχή για τη συνέχιση της ζωής τους. Έτσι, παράλληλα με την τοπικότητά της, η κοινότητα της Ποντοκώμης, μοιάζει να χάνει και την ταυτότητα και τη συνοχή της, καθώς διασπάται σε τρεις τουλάχιστον μεγάλες ομάδες: σε αυτούς που σκοπεύουν να μετεγκατασταθούν στον νέο οικισμό και σε όσους προτιμήσουν τους ήδη υπάρχοντες οικισμούς της Κοζάνης και της Πτολεμαΐδας. Έτσι, η διάρρηξη της συνέχειας της ζωής (Fried, 1967, σσ. 361-362) της Ποντοκώμης δημιουργεί μεταξύ άλλων την ανάγκη πρωτοβουλιών και παρεμβάσεων για τη διατήρηση της συνοχής της κοινότητας.

Εικόνα 3: Οι απαλλοτριωμένοι οικισμοί της Χαραυγής και του Κλείτους

Όσο κι αν οι εκσκαφείς του ορυχείου πλησιάζουν αυτόν τον κεντρικό δρόμο, επεκτείνοντας το ορυχείο απειλητικά για τον οικισμό, στον *τόπο* της Ποντοκόμης συνοψίζονται τα βιώματα, οι αναμνήσεις και οι ρίζες των κατοίκων του οικισμού. Η συλλογική ταυτότητα των Ποντοκομιτών είναι σχεδόν ταυτόσημη με την ποντιακή, δεδομένης της κοινής καταγωγής των προγόνων των μελών της σημερινής κοινότητας (Αθανασιάδης & Μιχαηλίδης, 2010). Συνεπώς αναμένεται να είναι έντονη η αίσθηση του *ανήκειν* στην ποντιακή Ποντοκομίτικη κοινότητα. Οι σχεδόν ενός αιώνα μνήμες και βιώματα στις γειτονιές της Ποντοκόμης συνεπάγονται μια σταθερότητα στη συνέχεια της ζωής των μελών αυτής της χωρικά εν-τοπισμένης κοινότητας. Αυτή η συνέχεια όμως αναμένεται να σπάσει, με αποτέλεσμα τη διατάραξη και της ψυχολογικής συγκρότησης του εαυτού για τα επιμέρους κοινωνικά υποκείμενα.

Για τον λόγο αυτό, στόχος της έρευνας στη συγκεκριμένη κοινότητα είναι ο προσδιορισμός και η υλοποίηση καλλιτεχνικών παρεμβάσεων, προκειμένου να ενδυναμωθούν τα μέλη της, μέσα από την κάλυψη μέρους των αναγκών που προκύπτουν λόγω του αναγκαστικού εκτοπισμού. Στον σχεδιασμό των καλλιτεχνικών παρεμβάσεων για την ενδυνάμωση των μελών της κοινότητας της Ποντοκόμης είναι σημαντικό να ληφθεί υπ' όψη ότι «η διερεύνηση του συνόλου τόπος-άνθρωποι προϋποθέτει κριτική διαλογική μέθοδο, αποσύνθεση-σύνθεση πληροφορίας, σε συλλογικά και συνεργατικά πλαίσια οικείων κωδικοποιήσεων» (Freire 1977, αναφ. στο Ντάφλος, 2015, σ. 201). Έτσι, στόχος είναι, μέσα από αυτή τη διαδικασία

συμμετοχικού σχεδιασμού των καλλιτεχνικών παρεμβάσεων, τα μέλη της κοινότητας να οδηγηθούν σε μια *νέα αυτοαντίληψη* για την Ποντοκώμη.

Δυνατότητες παρέμβασης στο πεδίο

Δεδομένης της αδυναμίας περαιτέρω αναβολής της απώλειας του *τόπου* της κοινότητας, γεγονός το οποίο δεν επιδέχεται οποιασδήποτε παρέμβασης, η επιθυμητή κοινωνική αλλαγή μέσω καλλιτεχνικής παρέμβασης μπορεί να επέλθει επεμβαίνοντας είτε στην *ταυτότητα*, είτε στη *μνήμη* της απειλούμενης προς διάλυση κοινότητας. Η ενδυνάμωση της κοινωνικής ταυτότητας των Ποντοκωμιτών και της αίσθησης του *ανήκειν* (στον τόπο και στην κοινότητα), που έχει ήδη αρχίσει να διαταράσσεται - εφόσον παράλληλα χάνεται το χωρικό πλαίσιο (ο *τόπος*) όπου δρουν και διαδρούν τα μέλη της κοινότητας, περιορίζεται πλέον σε ό,τι αφορά στην ατομική ή συλλογική μνήμη της κοινότητας. Μιας και πολλοί Ποντοκωμίτες έχουν ήδη ξεκινήσει τη μετεγκατάστασή τους σε άλλες, κοντινές περιοχές, ο μελλοντικός νέος χώρος εγκατάστασης, η «Νέα Ποντοκώμη» όπως θα ονομαστεί, μπορεί μόνο μερικώς να θεωρηθεί ως το χωρικό πλαίσιο όπου θα δημιουργηθεί ο νέος *τόπος*, ο οποίος ως συνέχεια του *τόπου* της Ποντοκώμης θα φιλοξενήσει το σύνολο της αρχικής κοινότητας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Αναδεικνύεται λοιπόν η ανάγκη δημιουργίας μιας α-τοπικής κοινότητας, ως μελλοντικό σημείο αναφοράς των Ποντοκωμιτών, προκειμένου να συντηρηθεί η αίσθηση του *ανήκειν* σε αυτήν και να έχουν εκεί πρόσβαση όπου και αν επιλέξουν να συνεχίσουν τη ζωή τους.

Προκειμένου να γίνει πιο ομαλή η μετάβαση στο νέο χωρικό και κοινωνικό περιβάλλον και να ενισχυθεί μια πιθανή αίσθηση συνέχειας στην κοινωνική ζωή του καθενός από τα μέλη της κοινότητας κρίνεται αναγκαία η δημιουργία των προϋποθέσεων εκείνων που διευκολύνουν το *bricolage* (Levi-Strauss, 1977 [1962], σ. κεφ. 1, αναφ. στο Παραδέλλη, 1999, σσ. 32, 49) της συλλογικής ταυτότητας και της ταυτότητας του νέου *τόπου* στον νέο χώρο και στις νέες συνθήκες. Παράλληλα, θα πρέπει να αναζητηθεί κατάλληλη καλλιτεχνική πρακτική παρέμβαση που να συμβάλλει στην *ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση* των Ποντοκωμιτών (ή τουλάχιστον αυτών που βιώνουν ως *τραύμα* την επικείμενη απώλεια του τόπου και της κοινωνικής συνοχής). Η ενδυνάμωση αυτή αναμένεται να επιτευχθεί, όπως έχει ήδη σημειωθεί, με τη διατήρηση ή/και τη συγκρότηση της συλλογικής μνήμης που αφορά στον συγκεκριμένο τόπο. Με άλλα λόγια, η κοινωνική αλλαγή στην οποία αποσκοπεί η

σχεδιαζόμενη καλλιτεχνική (και ερευνητική) παρέμβαση αφορά στην *εμπύχωση* και στην *ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση* των Ποντοκωμιτών, μέσα από την συμβολή στην ενίσχυση της συλλογικής ταυτότητας αλλά και της ατομικής και συλλογικής μνήμης που θα καταστήσουν δυνατή την ανασυγκρότησή τους στις νέες συνθήκες μετά την μετεγκατάσταση. Παράλληλα, κρίνεται αναγκαία η διερεύνηση τρόπων για την αντιμετώπιση των αρνητικών συναισθημάτων (αβεβαιότητας και πένθους) που αναμένεται να βιώνουν λόγω του επικείμενου εκτοπισμού-*ξεριζωμού* τους.

Η σχεδιαζόμενη καλλιτεχνική παρέμβαση θα αφορά στο *μέσο επίπεδο*, την κοινότητα, μέσα στην οποία όμως αναπτύσσονται και ενδυναμώνονται τα επιμέρους κοινωνικά υποκείμενα. Έτσι, η ενδυνάμωση ξεκινάει από το *μικρο-επίπεδο* στα άτομα – μέλη της κοινότητας. Για την επιτυχή ολοκλήρωση της παρέμβασης είναι απαραίτητη η εδραίωση ενός δικτύου επικοινωνίας και μιας σχέσης συνεργασίας μεταξύ της ερευνήτριας και της κοινότητας, με διάρκεια στον χρόνο, ιδανικά όχι μόνο μέχρι να καταστραφεί ο υπάρχον οικισμός, αλλά και στη συνέχεια, κατά τη συγκρότηση του νέου οικισμού και την ανάπτυξη του νέου Κοινωνικού Πολιτισμικού Κεφαλαίου της νέας κοινότητας. Συγκεκριμένα, ως καταλληλότερη ερευνητική προσέγγιση για το σκοπό αυτό αναδεικνύεται η εθνογραφική μελέτη της περίπτωσης του οικισμού της Ποντοκώμης. Πιο αναλυτικά, μέσω συμμετοχικής παρατήρησης θα καταγραφούν χειρόγραφα ημερολόγια από το πεδίο, θα αποτυπωθούν φωτογραφικά και κινηματογραφικά στιγμές, κοινωνικές δράσεις, σημεία και χώροι της κοινότητας. Πρωταρχικός στόχος είναι μέσα από την έρευνα στο πεδίο (παρατήρηση και συνεντεύξεις με μέλη της κοινότητας) να συγκροτηθεί μια σφαιρική περιγραφή του ερευνητικού πεδίου, συνδυάζοντας τόσο την οπτική της ερευνήτριας (για παράδειγμα στη λήψη των φωτογραφιών), όσο και την οπτική των μελών της κοινότητας με το υλικό που εκείνοι θα επιλέξουν και θα συνεισφέρουν στη μελέτη (είτε πρωτότυπο με δράσεις σε παρόντα χρόνο, είτε με την επιλογή και συγκέντρωση υλικού από τα προσωπικά τους αρχεία).

Στη συνέχεια, με συμμετοχικό σχεδιασμό, δηλαδή με τη συνεργασία των Ποντοκωμιτών και το συντονισμό από την ερευνήτρια / καλλιτέχνη θα οργανωθεί το συγκεντρωμένο υλικό και θα παρουσιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί γύρω του να συγκροτηθεί μια (νέα) *α-τοπική κοινότητα*. Τελικός στόχος είναι η μελλοντική κοινότητα των Ποντοκωμιτών (είτε ζουν στη Νέα Ποντοκώμη, είτε αλλού) να αναγνωρίζει στοιχεία της ταυτότητάς της στο αρχείο που θα έχει δημιουργηθεί, και τα

μέλη της να διατηρούν το σημερινό τους αίσθημα ότι *ανήκουν* στη συγκεκριμένη κοινότητα. Με άλλα λόγια, στόχος είναι το αρχείο που θα συγκροτηθεί να λειτουργήσει ως σημείο αναφοράς στην πρότερη συλλογική ταυτότητα της Ποντοκόμης, ώστε να διατηρηθεί –έστω και ένα μέρος της– στη διάρκεια του χρόνου.

Συγκροτώντας και οργανώνοντας τη μνήμη

Οι αναπαραστάσεις που κάθε στιγμή έχουμε για το παρελθόν, δεν είναι παρά οι εικόνες που κατασκευάζουμε στο εκάστοτε παρόν (Αντωνίου, 1999, σ. 124), και συγκεκριμένα δεν είναι παρά οι τελευταίες αναπαραστάσεις που δημιουργήσαμε για το συγκεκριμένο γεγονός, συναίσθημα κλπ, την τελευταία φορά που το ανακαλέσαμε (Παραδέλλης, 1999, σ. 48). Με άλλα λόγια, οι αναμνήσεις και η επιθυμία για συγκρότηση της μνήμης αφορούν στη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν. Ο πιο άμεσος, αντικειμενικός και αδιαμφισβήτητος τρόπος για να έρθει μια στιγμή από το παρελθόν στο παρόν ή για να ταξιδέψει μια στιγμή από το παρόν στο μέλλον, είναι τα *οπτικά μέσα* (Banks, 2008, σ. 117), δηλαδή η στατική και η κινούμενη εικόνα, συνοδευόμενη ή όχι από τους αντίστοιχους ήχους. Για τον λόγο αυτό ως επικρατέστερο υλικό (material) για την καλλιτεχνική παρέμβαση αναδεικνύεται η εικόνα και κυρίως η στατική, ψηφιακή ή ψηφιοποιημένη φωτογραφία. Μάλιστα, το φωτογραφικό αρχείο προσφέρει τη δυνατότητα ανάκλησης αναμνήσεων που λόγω χρονικής απόστασης ή άλλων καταστάσεων, θεωρούνταν χαμένες (Halbwachs, 1992, σ. 78). Ένα παράδειγμα φωτογραφικής σύνδεσης «του χρόνου, της ιστορίας και της μνήμης» (www.nelson-atkins.org, 2007) αποτελεί η έκθεση με τα κολάζ των Mark Klett και Byron Wolfe, οι οποίοι στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, ενέταξαν στις πανοραμικές απεικονίσεις της Αμερικάνικης Δύσης, ασπρόμαυρες εικόνες που είχε καταγράψει από τα ίδια ακριβώς γεωγραφικά σημεία ο φακός του Mark Ruwedel στα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα (βλ. Εικόνες 4 & 5). Ο Mark Klett έχει ασχοληθεί εκτενώς²³ με τη τεχνική της επαναφωτογράφισης (re-photographing) τοπίων προκειμένου να μελετήσει τις αλλαγές που έχουν επέλθει με την πάροδο του χρόνου και την ανθρώπινη παρουσία και δράση στα εκάστοτε πεδία.

---

²³ Ήταν μάλιστα επικεφαλής του «Rephotographing Survey Project» στα τέλη της δεκαετίας του 1970.

**Εικόνα 4: *Four Views from Four Times and One Shoreline*
Λίμνη Tenaya, Εθνικό Πάρκο Yosemite, 2002 (M. Klett & B. Wolfe)**

Εικόνα 5: *Man Peering into Space* (M. Klett, 2008)

Παράλληλα, από τις αφηγήσεις των μελών μιας κοινότητας αποκαλύπτεται η ποικιλομορφία των *μνημονικών στρωμάτων* (Νάκου, 2016, σ. 287) που εξιστορούν την κοινωνική ζωή στην κοινότητα. Αυτό σημαίνει ότι δεν είναι δυνατή μία, μοναδική «κανονιστική εικόνα» (Λαμπροπούλου, 2016, σ. 22) της Ποντοκώμης. Η ανάδειξη της φωνής των μελών της κοινότητας επιχειρείται μέσα από την ποικιλομορφία που μπορεί να προσφέρει η σύνθεση των επιμέρους ατομικών αναμνήσεων και αφηγήσεων (προφορικών ιστοριών) σχετικά με την παρελθούσα και την τρέχουσα κοινωνική ζωή (Νάκου, 2016, σ. 287; Λαμπροπούλου, 2016, σσ. 20-21). Για τον λόγο αυτό, στην κύρια καλλιτεχνική παρέμβαση που θα σχεδιαστεί για

τη συγκρότηση της συλλογικής μνήμης του οικισμού, οι φωτογραφίες που θα συγκεντρωθούν και θα παραχθούν στην κοινότητα δεν θα πρέπει να οργανωθούν γραμμικά. Αντίθετα, όπως υποστηρίζεται και από τις πολυετείς μελέτες του de Kreek (2016) σχετικά με τις *κοινοτικές ιστοσελίδες (local memory websites)*, θα είχε μεγαλύτερο ενδιαφέρον η μη γραμμική οργάνωσή τους και η τοποθέτησή τους για παράδειγμα στα συγκεκριμένα σημεία του οικισμού στα οποία έγινε η λήψη της καθεμιάς, σε έναν ψηφιακό, διαδικτυακό χάρτη, στον οποίο κανείς θα μπορεί να έχει πρόσβαση από οπουδήποτε και εάν βρίσκεται, αρκεί να έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον de Kreek (2016, σ. 9) η κατασκευή της κοινωνικής μνήμης σε έναν τέτοιο χάρτη, δηλαδή η αναπαράσταση του παρελθόντος μέσα από τις αφηγήσεις και τις φωτογραφίες των οικογενειακών αρχείων των μελών της κοινότητας και η δυνατότητα της κοινοποίησής τους και της διάδρασης με αναμνήσεις άλλων μελών, ενισχύουν την ιστορική αντίληψη των χρηστών-επισκεπτών, καθώς εκείνοι «μεταφράζουν το Κοινωνικό Πολιτισμικό τους Κεφάλαιο [...] σε αφηγηματικά μονοπάτια που χαρτογραφούνται στην εφαρμογή της Google, My Maps» (de Kreek, 2016, σ. 9). Έτσι οι συνεισφέροντες στη συγκρότηση της εικονικής και αφηγηματικής συλλογικής μνήμης της κοινότητας, θα μπορέσουν να διαμορφώσουν τον τρόπο που το παρόν και το παρελθόν της κοινότητας θα έπρεπε να αναπαρίστανται στο μέλλον (de Kreek, 2016, σ. 12), όταν πια εκείνη δεν θα υφίσταται ως χωρικά προσδιορισμένη στον αρχικό της τόπο. Η διαδικασία αυτή αναμένεται να εμπνεύσει τα μέλη της κοινότητας να συμμετέχουν και, παρακινώντας ο ένας τον άλλο, να διαμορφώσουν συλλογικά το αφήγημα και το απόθεμα της συλλογικής μνήμης, διατηρώντας την εικόνα της στο μέλλον. Εξάλλου, σε αντιστοιχία αυτού που σημειώνει και ο Simmel μπορούμε να πούμε ότι «όταν βλέπουμε πραγματικά ένα τοπίο και όχι πλέον ένα άθροισμα από μεμονωμένα φυσικά αντικείμενα, τότε έχουμε ένα *έργο τέχνης εν τη γενέσει του*» (2005 [1913], σσ. 21-22).

Για τη διατήρηση της μνήμης της κοινότητας ενός τόπου που πρόκειται να χαθεί είναι απαραίτητη η διατήρηση της μνήμης του τόπου καθαυτού. Εκτός δηλαδή από τις καθ' αυτές αναμνήσεις της κοινότητας, το ενδιαφέρον μας στρέφεται και στον προσδιορισμό της (γεωγραφικής) τοπικότητας, ή με άλλα λόγια στο χωρικό πλαίσιο αυτών. Τόσο μέσα από την οργάνωση της σκέψης και του βιογραφικού αφηγήματος των συνεντευξιαζόμενων, όσο και με την εικονική περιήγηση στον ψηφιακό,

διαδραστικό και συλλογικά διαμορφωμένο διαδικτυακό χάρτη που θα αναπτυχθεί, το παρελθόν θα αναδομηθεί σύμφωνα με τις τωρινές προσλαμβάνουσες και το παρόν θα είναι ανοιχτό σε διαδράσεις στο μέλλον (van Dijck, 2007, σ. 173, αναφ. στο de Kreek, 2016, σσ. 12-13). Η περιήγηση στον χάρτη των αναμνήσεων, είτε αυτό συμβαίνει νοερά και εσωτερικά στον καθένα, είτε διαδικτυακά με την περιήγηση στον συγκεκριμένο διαδραστικό χάρτη, βοηθά τον περιηγητή-ταξιδιώτη να ανακαλέσει αναμνήσεις. Με άλλα λόγια, η διαμόρφωση του χάρτη με την ενεργό συμμετοχή των μελών της κοινότητας, αναμένεται να αποτελέσει έναν τόπο *α-τοπικό*, έναν παγκόσμιο ιστό-τοπο που θα φιλοξενεί το «απόθεμα μνήμης» (Μούλιου, 2016, σ. 53) της Ποντοκώμης.

Συγκροτώντας το αρχείο

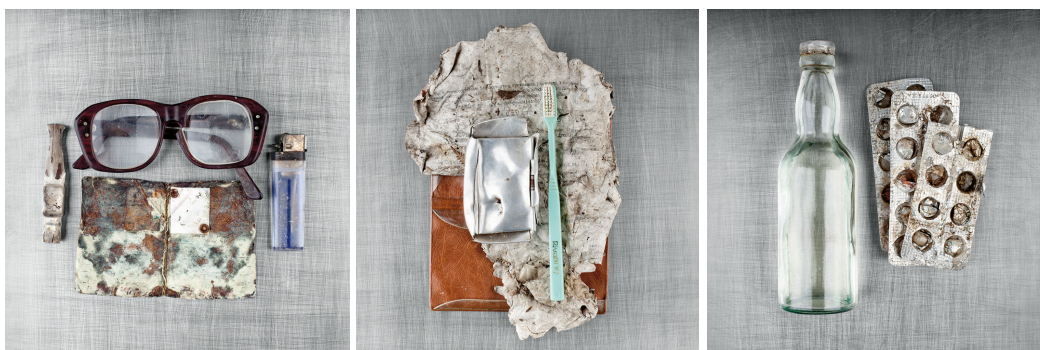
Η απώλεια του τόπου καταγωγής και των ριζών, δημιουργούν την ανάγκη και επιθυμία ταυτόχρονα διατήρησης των δεσμών που συνδέουν τόσο τα μέλη της κοινότητας μεταξύ τους, όσο και με τον συγκεκριμένο τόπο στον οποίο ανήκουν. Η σχεδιαζόμενη καλλιτεχνική παρέμβαση αποσκοπεί να συμβάλει στην κάλυψη αυτής της ανάγκης -στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό- για συγκρότηση της μνήμης, μέσω καλλιτεχνικών παρεμβάσεων που θα συμβάλουν στη συγκρότηση του συναισθηματικού-μνημονικού αρχείου. Οι επιμέρους καλλιτεχνικές παρεμβάσεις απαιτούν τη συνεχή και δια-χρονική παρουσία της ερευνήτριας στο πεδίο, ακόμη και μετά την τελική καταστροφή του οικισμού, αλλά και την ενεργό συμμετοχή των μελών της κοινότητας. Συνεπώς, οι σχεδιαζόμενες καλλιτεχνικές παρεμβάσεις θα υλοποιηθούν πλήρως σε βάθος χρόνου ακόμη και μετά την μετεγκατάσταση στον νέο οικισμό.

Συγκεκριμένα, πρωτότυπες φωτογραφίες που θα παραχθούν κατά την έρευνα στο πεδίο, μαζί με φωτογραφίες αρχείου θα οργανωθούν σε έναν πιλοτικό διαδραστικό διαδικτυακό χάρτη, σύμφωνα με τα πρότυπα της έρευνας του de Kreek (2016). Αυτή αναμένεται να είναι και η βασική καλλιτεχνική παρέμβαση στην Ποντοκώμη, που εντάσσεται στο πλαίσιο του παρόντος Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών. Σε βάθος χρόνου θα επιχειρηθεί ο εμπλουτισμός του υλικού που θα παρουσιάζεται σε αυτόν τον χάρτη, με την άμεση συμβολή των μελών της σημερινής κοινότητας της Ποντοκώμης.

Ένα δεύτερο μέρος της παρουσίασης του συγκεντρωμένου υλικού αφορά στην παρουσίασή του σε φυσικό εκθεσιακό χώρο. Όμως οι χωρικοί και οικονομικοί περιορισμοί που ανακύπτουν από μια τέτοια καλλιτεχνική παρέμβαση δεν επιτρέπουν την υλοποίησή της στο πλαίσιο του χρονοδιαγράμματος του παρόντος Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών. Η τρίτη καλλιτεχνική παρέμβαση που σχεδιάζεται για την κοινότητα της Ποντοκόμης αφορά στην παραγωγή ενός εθνογραφικού ντοκιμαντέρ, στο οποίο θα παρακολουθείται το χρονικό της μετάβασης από την τοπική κοινότητα στην νέα α-τοπική ή μερικώς τοπική κοινότητα της Ποντοκόμης. Οι οπτικοακουστικές καταγραφές πρόκειται να ξεκινήσουν από την αρχή της έρευνας στο πεδίο, θα περιλαμβάνουν συνεντεύξεις, αλλαγές στο τοπίο και σημαντικές στιγμές για την ιστορία της κοινότητας και θα ολοκληρωθούν με την καταστροφή του σημερινού οικισμού και την εγκατάσταση στη Νέα Ποντοκόμη, ως ανεξάρτητο καλλιτεχνικό έργο.

Τα προσωπικά αντικείμενα

Προσωπικά ή αγαπημένα, ξεχωριστά για κάποιον αντικείμενα μπορούν να χαρακτηρίσουν και να προσδιορίσουν την ταυτότητά του. Εργαζόμενος πάνω σε αυτήν την παραδοχή, ο βόσνιος φωτορεπόρτερ Ziyah Gafic οργάνωσε το 2013 το φωτογραφικό αρχείο με τίτλο «Quest for Identity», το οποίο εκδόθηκε και σε βιβλίο. Το αρχείο αυτό περιλαμβάνει εκατοντάδες φωτογραφίες προσωπικών αντικειμένων που συγκεντρώθηκαν μετά τον πόλεμο στη Βοσνία. Όπως φαίνεται και στις Εικόνες 6, 7 & 8, από κάθε σύνολο αντικειμένων στις επιμέρους ξεχωριστές φωτογραφίες, οδηγείται κανείς σε υποθέσεις σχετικά με τα διαφορετικά χαρακτηριστικά και την ταυτότητα του ιδιοκτήτη τους.

Εικόνες 6, 7 & 8: *Quest for Identity*, Ziyah Gafic (2013)

Ορμώμενοι από την παραπάνω πεποίθηση ότι ξεχωριστά αντικείμενα μπορούν να προσδιορίσουν την ταυτότητα του ιδιοκτήτη τους, κατά την αναζήτηση της ταυτότητας των Ποντοκωμιτών, θα επιχειρηθεί, από την αρχή της έρευνας στο πεδίο, ο προσδιορισμός της προτίμησής τους σχετικά με τα στοιχεία / αντικείμενα που επιθυμούν να διατηρήσουν και να μεταφέρουν μαζί τους κατά τη μετεγκατάσταση. Μια τέτοια –πρώτη– παρέμβαση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η συγκρότηση ενός *συναισθηματικού αρχείου*, το οποίο θα περιλαμβάνει μαρτυρίες και φωτογραφίες μελών της κοινότητας σχετικά με ένα –το πιο σημαντικό για αυτούς– *μεταβατικό αντικείμενο*²⁴ που θέλουν να πάρουν μαζί τους φεύγοντας από το σπίτι τους στην Ποντοκώμη. Ως πρώτο βήμα προσέγγισης της μνήμης των μελών της κοινότητας, το στοιχείο αυτό στοχεύει στην επιλεκτική συγκρότηση της ατομικής μνήμης, καθώς οι Ποντοκωμίτες θα έχουν τη δυνατότητα επιλογής ενός αντικειμένου από τον προσωπικό – ατομικό τους χώρο, δηλαδή κάτι που αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ατομικής τους μνήμης. Η ενασχόληση, η αναφορά και ο αναστοχασμός σχετικά με αυτά τα *μεταβατικά αντικείμενα*, αναμένεται να βοηθήσουν τους κατοίκους να εκφράσουν –τουλάχιστον εν μέρει– τα πιθανά αρνητικά ή/και μπλοκαρισμένα συναισθήματά τους²⁵, αλλά και να οργανώσουν το αφήγημα της μνήμης τους σχετικά με τον αναγκαστικό ξεριζωμό τους από τον τόπο.

Η πρώτη αυτή καλλιτεχνική παρέμβαση αφενός θα βοηθήσει στην προσέγγιση των μελών της κοινότητας και στην εξοικείωσή τους με την ερευνήτρια και αφετέρου θα συγκροτηθεί ένα πρώτο αρχείο με στοιχεία και φωτογραφίες που αφορούν στις επιμέρους ατομικές μνήμες των μελών της κοινότητας. Οι επιλογές και οι απαντήσεις των συμμετεχόντων σε αυτήν την καλλιτεχνική παρέμβαση αναμένεται να διαμορφώσουν και να επηρεάσουν τη μορφή ή/και το περιεχόμενο των επόμενων καλλιτεχνικών δράσεων που σχεδιάζονται.

Η φωτογραφική χαρτογράφηση του οικισμού

Μια άλλη μορφή αρχείου που θα μπορούσε να συμβάλει στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης και της ταυτότητας του τόπου αφορά στη χαρτογράφηση του οικισμού και της κοινότητας, δηλαδή την φωτογράφιση των κτιρίων και των δρόμων

---

²⁴ Κατ' αναλογία του ορισμού που δίνει ο Winnicott (1971) αναφερόμενος στη νηπιακή ηλικία.

²⁵ Η συγκεκριμένη καλλιτεχνική παρέμβαση εστιάζει κυρίως στα μέλη της κοινότητας που βιώνουν ως τραυματική την αποχώρηση από τον οικισμό.

του οικισμού στη σημερινή τους μορφή. Η φωτογραφική απεικόνιση των σπιτιών και των υπολοίπων οικημάτων του οικισμού επιλέχθηκε ως το σημείο τομής του ατομικού με το συλλογικό. Με άλλα λόγια, το σπίτι, το οποίο χαρακτηρίζει ένα άτομο και μια οικογένεια, δηλαδή το ατομικό (συμβολικό) στοιχείο, βρίσκεται σε κοινή θέα και άρα μοιράζεται ως συμβολική αναπαράσταση της οικογένειας μεταξύ των μελών της κοινότητας. Πρόκειται δηλαδή για ένα σύμβολο το οποίο συμβάλει ταυτόχρονα στη συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας και μνήμης.

Ένα άλλο σημείο σύνδεσης του ατομικού με το συλλογικό στοιχείο είναι η συγκέντρωση και κοινοποίηση φωτογραφιών από τα οικογενειακά αρχεία, που αφορούν στιγμές (προσωπικές ή συλλογικές) οι οποίες εντοπίζονται χωρικά στην Ποντοκώμη, και αποτελούν κατά έναν τρόπο τη μνήμη του τόπου, καθώς αποτυπώνουν την εικόνα και την ταυτότητά του σε διαφορετικές στιγμές κατά τον τελευταίο αιώνα κατοίκησης του.

Το φωτογραφικό αρχείο με τις απεικονίσεις του οικισμού στη σημερινή του μορφή (και πιθανά των αλλαγών που θα συμβούν στο τοπίο κατά την διαδικασία ερήμωσης του οικισμού), μαζί με το συλλογικό φωτογραφικό αρχείο που θα προκύψει από τα επιμέρους οικογενειακά αρχεία των μελών της κοινότητας μπορούν να οργανωθούν με βάση τις γεωγραφικές συντεταγμένες τους και να παρουσιαστούν σε έναν ψηφιακό, διαδραστικό και διαδικτυακό χάρτη της Ποντοκώμης (με προσωρινό τίτλο «PONTOKOMI project», μέσω της δωρεάν εφαρμογής της Google, My Maps²⁶. Συγκεκριμένα, όσο ο οικισμός υπάρχει και αποτυπώνεται ως τέτοιος στον καθολικά προσβάσιμο χάρτη της Google²⁷, οι χρήστες μπορούν να βλέπουν φωτογραφίες του οικισμού, τους δρόμους και τις αντίστοιχες συντεταγμένες του σημείου όπου έγινε η λήψη της εκάστοτε φωτογραφίας. Όταν όμως στο μέλλον, σε εκείνο το σημείο θα βρίσκεται πια το ορυχείο της ΔΕΗ το οποίο θα αποτυπώνεται στους νέους, ενημερωμένους χάρτες της Google οι χρήστες δεν θα έχουν αυτήν τη

---

²⁶ Η πρόσβαση σε αυτόν τον πιλοτικό χάρτη θα επιτρέπεται αρχικά μόνο σε όσους διαθέτουν τον αντίστοιχο ηλεκτρονικό σύνδεσμο (link). Στο μέλλον, όταν ολοκληρωθεί η πρώτη φάση παρουσίασης του υπάρχοντος συγκεντρωμένου υλικού, σχεδιάζεται να κοινοποιηθεί προς τα μέλη της κοινότητας της Ποντοκώμης. Οι τρόποι κοινοποίησης και χρήσης καθώς και το μέγεθος του κοινού στο οποίο θα απευθύνεται, θα διερευνηθούν και θα αναπτυχθούν μελλοντικά.

²⁷ Η τελευταία ενημέρωση του χάρτη της Google στην περιοχή πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 2011. Από τότε, στη λειτουργία street-view της εφαρμογής, οι χρήστες μπορούν να περιηγηθούν μόνο στον κεντρικό δρόμο της Ποντοκώμης και σε εκείνον που οδηγεί προς τον γειτονικό οικισμό του Μαυροδεντρίου. Συνεπώς σήμερα η εικονική περιήγηση σε όλους τους παράλληλους και κάθετους προς τον κεντρικό δρόμους δεν είναι δυνατή. Βέβαια, ακόμη και να ήταν εφικτή, όταν στο μέλλον καταστραφεί ο οικισμός και ενημερωθούν ξανά οι αντίστοιχοι χάρτες της Google, υποθέτουμε ότι και πάλι δεν θα υπήρχε η δυνατότητα προβολής του οικισμού στη μορφή που είχε πριν καταστραφεί ολοσχερώς.

δυνατότητα²⁸. Αντίθετα, στον χάρτη του «PONTOKOMI project» οι χρήστες θα μπορούν να δουν τις συγκεκριμένες φωτογραφίες, στα συγκεκριμένα γεωγραφικά σημεία, γνωρίζοντας τις ακριβείς συντεταγμένες οι οποίες θα αναγράφονται και στη λεζάντα της κάθε φωτογραφίας, όπως και το όνομα του κατόχου του συγκεκριμένου φωτογραφικού αρχείου.

Η παρουσίαση του φωτογραφικού υλικού με τους δρόμους, τα κτίρια και τα μέλη της κοινότητας κατά τον τελευταίο αιώνα κατοίκησης του οικισμού στον χάρτη της εφαρμογής My Maps της Google, θα συμβάλλει στην οργάνωση –μέσα από μια μη γραμμική αφήγηση– της συλλογικής μνήμης της κοινότητας και της ταυτότητας του τόπου. Έτσι θα μπορεί να λειτουργήσει μελλοντικά ως σημείο αναφοράς για τα μέλη της σημερινής κοινότητας, όσο κι αν διασπαστούν χωρικά λόγω των διαφορετικών επιλογών τους σχετικά με τον τόπο της νέας τους κατοικίας. Τέλος, είναι σημαντικό να τονιστεί ήδη από τώρα ότι ως προς την ενδυνάμωση των μελών της κοινότητας, τα αποτελέσματα αυτής της εφαρμογής αναμένεται να γίνουν πιο εμφανή / ορατά και μετρήσιμα στο μέλλον, όταν η φυσική παρουσία στον οικισμό θα είναι πια αδύνατη. Μεμονωμένες πρωτοβουλίες καταγραφής του οικισμού πριν χαθεί σημειώνονται για τους οικισμούς της Καρδιάς²⁹, της Χαραυγής³⁰ και της Μαυροπηγής³¹, άλλοτε με την ερασιτεχνική βιντεοσκόπηση στους δρόμους του οικισμού ή τη σύνθεση φωτογραφιών του παλιού οικισμού και άλλοτε με την παραγωγή ταινίας μικρού μήκους βασισμένη στα αληθινά γεγονότα, με πραγματικά πρόσωπα.

Το εθνογραφικό ντοκιμαντέρ

Τέλος, μια ακόμα καλλιτεχνική παρέμβαση συγκρότησης και κατασκευής της συλλογικής μνήμης, η οποία θα μπορεί να μεταφερθεί και σε μια άλλη κοινότητα, χωρίς τοπικούς περιορισμούς, αφορά στη δημιουργία εθνογραφικού ντοκιμαντέρ, με προσωρινό τίτλο «..για την χαμένη ιστορία και ζωή»³², όπου θα καταγράφονται (με

---

²⁸ Αυτό ήδη συμβαίνει με άλλους οικισμούς που μετακινήθηκαν για τον ίδιο λόγο.

²⁹ https://www.youtube.com/watch?v=r_GttHYrc9g&list=PLzU0nUb-sST4eAiIjNnePYb_YZpZBRWp&index=67&t=0s

³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=oP-gJNpjth8> ΚΑΙ

https://www.youtube.com/watch?v=WaVLRsuby5Y&index=66&list=PLzU0nUb-sST4eAiIjNnePYb_YZpZBRWp&t=0s

³¹ https://www.youtube.com/watch?v=hkt2eof-q3c&list=PLzU0nUb-sST4eAiIjNnePYb_YZpZBRWp&index=68&t=0s

³² Ο τίτλος του ντοκιμαντέρ είναι εμπνευσμένος από μια φράση του Μ. Augé γράφοντας για το Chateaubriand και τον μη-τόπο: «Vanished Sparta, ruined Greece occupied by an invader wholly ignorant of its ancient splendors, conjured up before the 'passing' traveler *a simultaneous image of lost*

κινούμενες πια εικόνες και ήχους) σημεία του οικισμού, στιγμές της κοινωνικής ζωής και σχετικές μαρτυρίες των κατοίκων της Ποντοκώμης. Η υλοποίηση αυτού του ντοκιμαντέρ θα πρέπει να περιλαμβάνει στοιχεία, τόσο από την παρούσα μορφή του οικισμού, όσο και από τη διαδικασία εγκατάλειψής του, αλλά και την κατασκευή του νέου οικισμού, μέχρι και την επανασύνδεση της κοινότητας (ή έστω μέρους αυτής) στη Νέα Ποντοκώμη. Ως εκ τούτου, η παραγωγή και η ολοκλήρωση του εθνογραφικού ντοκιμαντέρ εκτείνεται χρονικά εκτός των ορίων του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Εφαρμοσμένη - Κλινική Κοινωνιολογία και Τέχνη», και συνεπώς δεν θα γίνει περεταίρω αναφορά σε αυτό στην παρούσα διπλωματική εργασία. Θα σημειωθεί μόνο ότι οι συνεντεύξεις που θα διεξαχθούν για την παρούσα έρευνα, πρόκειται να κινηματογραφηθούν, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν και για τις ανάγκες του εν λόγω ντοκιμαντέρ.

---

history and life passing by, but it was the journey's movement itself that seduced him and drew him on» (Augé, 1995, σσ. 87-88).

Β' ΜΕΡΟΣ: η καλλιτεχνική παρέμβαση

Κεφάλαιο 3: Μεθοδολογία μελέτης

Στόχος της έρευνας / μελέτης

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια εθνογραφική μελέτη με εφαρμοσμένο χαρακτήρα, με σκοπό τη διερεύνηση της μετάβασης από μια τοπική κοινότητα σε μια νέα, δημιουργώντας ως σύνδεσμο μια α-τοπική κοινότητα η οποία θα συμπυκνώνει και θα διατηρεί στο διηνεκές επιλεγμένες ατομικές και συλλογικές μνήμες. Για τον σκοπό αυτό, η κοινότητα της Ποντοκόμης Κοζάνης επιλέχτηκε ως μελέτη περίπτωσης. Στόχος της εθνογραφικής αυτής μελέτης είναι αφενός να δώσει φωνή στους συμμετέχοντες να εκφράσουν τα συναισθήματά τους σχετικά με την κατάσταση που βιώνουν και αφετέρου να διερευνηθούν και, μέσα από συμμετοχικό σχεδιασμό, να επιλεγούν τρόποι συλλογικής συγκρότησης, οργάνωσης και παρουσίασης του αρχείου μνήμης στο οποίο θα μπορούν να ανατρέχουν.

Η μελέτη αυτή προϋποθέτει την καταγραφή και ανάδειξη του *αφηγήματος* των Ποντοκομιτών σχετικά με την κατάσταση ανασφάλειας και αβεβαιότητας που πιθανώς βιώνουν, προκειμένου να σχεδιαστεί η κατά το δυνατόν καταλληλότερη καλλιτεχνική παρέμβαση ενδυνάμωσής τους. Ειδικότερα, τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα τα οποία θα πρέπει να απαντηθούν είναι τα εξής: (α) *Ποιο είναι το αφήγημα των κατοίκων της Ποντοκόμης σχετικά με την επικείμενη μετεγκατάστασή τους και ποια είναι τα στοιχεία εκείνα στα οποία θα μπορούσε να επικεντρωθεί μια καλλιτεχνική παρέμβαση και (β) ποια θα μπορούσε να είναι η καταλληλότερη για την ενδυνάμωση της συγκεκριμένης κοινότητας, καινοτόμος καλλιτεχνική παρέμβαση;*

Αυτή η εθνογραφική μελέτη εκπονήθηκε σε δύο φάσεις. Η πρώτη φάση περιλαμβάνει την έρευνα στο πεδίο και τη συγκέντρωση ποιοτικού υλικού, ενώ η δεύτερη φάση αφορά στην οργάνωση, παρουσίαση και διάχυση του εν λόγω υλικού προς τρίτους. Συγκεκριμένα, για τη συλλογή του ποιοτικού υλικού, συνδυάστηκαν διαφορετικές τεχνικές με κυριότερες (α) τις ημιδομημένες συνεντεύξεις με κατοίκους της Ποντοκόμης, για την ανάδειξη των θεμάτων και της πραγματικότητας που βιώνουν, μέσα από τη δική τους οπτική (βιογραφικά αφηγήματα), (β) τη συμμετοχική παρατήρηση στο πεδίο και (γ) την καταγραφή και συγκέντρωση εικόνων (κινούμενων και στατικών) από το πεδίο. Με άλλα λόγια, στόχος της μελέτης στο πεδίο ήταν να

εντοπιστούν και να αναλυθούν οι ανάγκες που προκύπτουν από την αναμονή της μετεγκατάστασης και στη συνέχεια με συμμετοχικό σχεδιασμό (participatory design) να αναδειχθούν, να οργανωθούν και να συντονιστούν με μια διαδικασία από κάτω προς τα πάνω (bottom up) εντός της κοινότητας οι καλλιτεχνικές πρακτικές οι οποίες θα ανταποκρίνονται στις συγκεκριμένες ανάγκες των μελών αυτής της κοινότητας.

Δεοντολογικά ζητήματα

Ζητήματα δεοντολογίας στην εθνογραφική και ανθρωπολογική μελέτη έχουν εντοπιστεί ήδη από τα πρώτα χρόνια αυτών των μελετών, καθώς η ανωνυμία των συμμετεχόντων έρχεται σε αντίθεση με την οπτική ή/και ηχητική καταγραφή τους, εκτός κι αν καλυφθούν τα πρόσωπα, αλλοιωθεί ο ήχος και οποιοδήποτε άλλο στοιχείο ταυτοποίησής τους (Becker, 1974, σ. 20). Συγκεκριμένα, το νόμιμο δικαίωμα και η προσδοκία για «προστασία των προσωπικών δεδομένων», δηλαδή για «προστασία (του απόρρητου) της ιδιωτικής ζωής, [...] τίθενται σε όλες τις περιπτώσεις που συλλέγονται και αποθηκεύονται δεδομένα που προσδιορίζουν μοναδικά ένα ή περισσότερα άτομα», πόσο μάλλον όταν πρόκειται για δεδομένα που συλλέγονται με τη χρήση νέων τεχνολογιών (E.K.T., 2010-2011).

Θέματα διαχείρισης προσωπικών δεδομένων προέκυψαν και στην παρούσα μελέτη. Έτσι, πριν από οποιαδήποτε συγκέντρωση οπτικών πληροφοριών, βιντεοσκόπηση ή φωτογράφιση, είτε στις συνεντεύξεις, είτε κατά τις άτυπες συζητήσεις και καταγραφές στιγμών της κοινότητας, οι παρευρισκόμενοι ενημερώνονταν προφορικά σχετικά με το θέμα και τον σκοπό της έρευνας και της καταγραφής, και εφόσον συμφωνούσαν να συμμετέχουν στην καταγραφή, υπέγραφαν το αντίστοιχο έντυπο - συμφωνητικό ενήμερης συγκατάθεσης. Ειδικότερα, πριν από κάθε συνέντευξη οι συνεντευξιαζόμενοι ενημερώνονταν σχετικά με το θέμα και τον σκοπό της έρευνας, καθώς και για την μετέπειτα κοινοποίηση των πληροφοριών και στοιχείων που θα παρείχαν. Επίσης γινόταν σαφές σε όσους συμμετείχαν ότι ανά πάσα στιγμή μπορούσαν να διακόψουν τη συνέντευξη ή να αρνηθούν να απαντήσουν σε κάποια ερώτηση. Παράλληλα υπέγραφαν και το αντίστοιχο έντυπο ενήμερης

συγκατάθεσης και παραχώρησης των πνευματικών τους δικαιωμάτων σχετικά με τη χρήση των δεδομένων τους για εκπαιδευτικούς και καλλιτεχνικούς σκοπούς³³.

Οι υπάρχουσες μέχρι στιγμής βιντεοσκοπημένες συνεντεύξεις απομαγνητοφωνήθηκαν και κωδικοποιήθηκαν διατηρώντας την ανωνυμία των συνεντευξιαζομένων –όπως προβλέπεται από την ερευνητική δεοντολογία– και χρησιμοποιήθηκαν για τον προσδιορισμό του αφηγήματος των μελών της κοινότητας της Ποντοκόμης σχετικά με την επικείμενη μετεγκατάστασή τους. Στην παρούσα και σε πιθανή μελλοντική γραπτή εργασία θα διατηρηθεί η ανωνυμία τους. Ωστόσο στο ντοκιμαντέρ –καθότι οπτικό μέσο– κάτι τέτοιο δεν είναι επιθυμητό καθώς η προβολή των συνεντευξιαζομένων και των καθημερινών τους δράσεων ενισχύει την αφήγησή τους. Για τον λόγο αυτό, εάν οι συνεντευξιαζόμενοι –ή όσοι ήταν παρόντες στην κινηματογράφηση των στιγμών και των δράσεων της καθημερινότητας (πχ. στο καφενείο) – δεν συμφωνούσαν να καταγραφεί το πρόσωπο ή ο λόγος τους, δε γινόταν καμία λήψη (οπτική ή ηχητική) που να τους συμπεριλαμβάνει. Με άλλα λόγια, εάν κάποιο μέλος της κοινότητας δεν επιθυμούσε να βιντεοσκοπηθεί, τότε δεν καταγραφόταν η συνέντευξή του, για να συμπεριληφθεί στο εν λόγω ντοκιμαντέρ, θεωρούνταν δηλαδή ως άτυπη συζήτηση, είτε η κάμερα δε στρεφόταν προς τη μεριά του κατά τις κινηματογραφικές λήψεις των δράσεων της κοινότητας. Όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι που τελικά συμμετείχαν στην έρευνα και βιντεοσκοπήθηκαν έδωσαν την συγκατάθεσή τους να καταγραφεί το πρόσωπό τους. Ωστόσο, κάποιοι θαμώνες σε δύο από τα καφενεία, όπως και κάποιοι δικαστικοί υπάλληλοι, αρμόδιοι για την διαδικασία διανομής των οικοπέδων, ζήτησαν να μην καταγραφούν στην κάμερα, όπως και έγινε, με απόλυτο σεβασμό προς τα προσωπικά τους δεδομένα. Συνεπώς, εφόσον –λόγω της φύσης της καταγραφής και του σκοπού χρήσης του συγκεντρωμένου υλικού για την παραγωγή ντοκιμαντέρ– δεν είναι δυνατή η εξασφάλιση της απόλυτης ανωνυμίας των συμμετεχόντων, φροντίσαμε ώστε όλοι οι συμμετέχοντες στην παρούσα μελέτη και καταγραφή να είναι σύμφωνοι με την προβολή του προσώπου και της δράσης τους.

---

³³ Το πρότυπο του έντυπου ενήμερης συγκατάθεσης για την οπτικοακουστική καταγραφή των συμμετεχόντων παρατίθεται στο Παράρτημα 2. Ωστόσο, επειδή το καταγεγραμμένο οπτικοακουστικό υλικό αναμένεται να επεξεργαστεί και να συντεθεί στο ντοκιμαντέρ του οποίου η παραγωγή εκτείνεται πολύ πέρα από τους χρονικούς περιορισμούς του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών για το οποίο συντάσσεται η παρούσα διπλωματική εργασία, στο έντυπο ενήμερης συγκατάθεσης δεν συμπεριλαμβάνονται τα λογότυπα των δύο Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων που οργανώνουν το εν λόγω Πρόγραμμα. Ωστόσο, οι υπογράφωντες παραχωρούν στην σκηνοθέτη του ντοκιμαντέρ (που είναι και η ερευνήτρια) το δικαίωμα χρήσης των παρεχόμενων από αυτούς πληροφοριών, για καλλιτεχνικούς αλλά και εκπαιδευτικούς σκοπούς.

Στόχοι της παρέμβασης

Η διάρρηξη της συνέχειας της ζωής μιας κοινότητας λόγω της μελλοντικής απουσίας του τόπου, τις περισσότερες φορές βιώνεται από τα μέλη της στο παρόν ως *μελαγχολία* ή *νοσταλγία* (Fried, 1967). Έτσι, το πρώτο στάδιο της κοινωνικής παρέμβασης που αναπτύχθηκε στην παρούσα εργασία απέβλεπε (σε ένα μέσο-επίπεδο) αφενός στη συγκρότηση του συλλογικού, μνημονικού αποθέματος στην κοινότητα της Ποντοκόμης, και αφετέρου στην *ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση* των μελών της κοινότητας (μικρο-επίπεδο παρέμβασης) προκειμένου να διαχειριστούν τα αρνητικά συναισθήματα (και ενίοτε το πένθος) της απώλειας του τόπου τους. Το δεύτερο στάδιο, της παρέμβασης (στο μακρο-επίπεδο) αφορά στην ανάδειξη, προς τρίτους, δηλαδή σε μέλη εξωτερικά της συγκεκριμένης κοινότητας, της φωνής και της οπτικής των κατοίκων της Ποντοκόμης σχετικά με την ζωή στον συγκεκριμένο τόπο αλλά και την αναγκαστική φυγή (*ξε-ριζωμό*) από αυτόν. Η ανάδειξη της φωνής των μελών της κοινότητας και της οπτικής τους σχετικά με την απώλεια του τόπου τους, σχεδιάστηκε να επιτευχθεί μέσω της κοινοποίησης και διάχυσης του παραγόμενου υλικού στην ευρύτερη ελληνική και παγκόσμια κοινότητα.

Η συγκέντρωση του ποιοτικού υλικού

Κατά την πρώτη φάση της σχεδιαζόμενης εθνογραφικής μελέτης, δηλαδή κατά την έρευνα στο πεδίο, το ποιοτικό υλικό συγκεντρώθηκε με τις εξής τεχνικές: (α) συμμετοχική παρατήρηση στο πεδίο και καταγραφή ημερολογίων πεδίου, (β) ημι-δομημένες συνεντεύξεις (βιογραφικές μαρτυρίες) με κεντρικό θέμα τα βιώματα και τις αναμνήσεις των κατοίκων-μελών της κοινότητας στον οικισμό της Ποντοκόμης και της σχέσης τους με τις δραστηριότητες της ΔΕΗ στην περιοχή, (γ) αναζήτηση αρχειακού οπτικού υλικού (φωτογραφίες από τα οικογενειακά αρχεία των Ποντοκομιτών) και (δ) παραγωγή πρωτότυπου φωτογραφικού υλικού, με τη συμμετοχή των μελών της κοινότητας.

Η δειγματοληπτική στρατηγική που ακολουθήθηκε στην παρούσα μελέτη είναι η *δειγματοληψία χιονοστιβάδας*. Πρώτα προσεγγίστηκαν άτομα-κλειδιά της κοινότητας και άτομα στα οποία η πρόσβαση ήταν πιο άμεση. Αυτοί με τη σειρά τους πρότειναν και προέτρεψαν άλλους συν-κατοίκους τους, και εκείνοι σε άλλους (φίλους και συγγενείς) να συμμετέχουν και να συμβάλλουν ο καθένας με τον τρόπο του στη

συγκρότηση του αρχείου της μνήμης της Ποντοκόμης: «...για να μείνει για το χωριό» ήταν το αφήγημα που χρησιμοποιούσαν οι περισσότεροι. Καθώς η έρευνα και η συγκέντρωση ποιοτικού υλικού συνεχίστηκε και κατά το δεύτερο στάδιο της μελέτης, απώτερος στόχος ήταν η αξιοποίηση όσο το δυνατόν περισσότερων μελών της κοινότητας (και διαφορετικών ηλικιών), προκειμένου να επιτευχθεί μια πιο ολιστική προσέγγιση του θέματος. Ωστόσο, πολλοί είναι οι κάτοικοι που έχουν ήδη μετακομίσει (τουλάχιστον «για να βγάλουν τον χειμώνα», όπως αναφέρουν) στην Πτολεμαΐδα ή στην Κοζάνη, είτε επειδή τα μικρά παιδιά της οικογένειας παρακολουθούν σε αυτές τις πόλεις σχολείο, είτε επειδή οι ηλικιωμένοι είναι σημαντικό να βρίσκονται κοντά στα παιδιά τους, που έχουν ήδη εγκαταλείψει την Ποντοκόμη. Η ρήξη του κοινωνικού ιστού της Ποντοκόμης πριν την οριστική εγκατάλειψή της δυσχέρανε ως έναν βαθμό τον εντοπισμό νεαρότερων ηλικιών για να συμμετάσχουν στην έρευνα.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Ως μια δημοφιλής μέθοδος της εθνογραφίας η συμμετοχική παρατήρηση αφορά στη συμμετοχή της ερευνήτριας στο πεδίο της κοινωνικής ζωής και τη συστηματική παρατήρηση ορισμένων διαστάσεων του (Ισαρη & Πουρκός, 2015, σ. 17). Ο κατά το δυνατόν μεγαλύτερος βαθμός ένταξης της ερευνήτριας στο πεδίο συνήθως διευκολύνει την ανάπτυξη σχέσης εμπιστοσύνης με τα μέλη της κοινότητας. Ενδέχεται, ωστόσο, να εγείρει ζητήματα ανταγωνισμού, ανωνυμίας και αξιοπιστίας ως προς τη χρήση του παραγόμενου υλικού (Weiss, 1994, σσ. 137-138), καθώς θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι με την μεγαλύτερη ένταξη της ερευνήτριας στο πεδίο και την βαθύτερη ταύτιση με την κοινότητα, χάνει την αντικειμενικότητά της ως εξωτερικός παρατηρητής. Η συμμετοχική παρατήρηση, όπως και η εθνογραφία και η οπτική κοινωνιολογία, βασίζεται στον συνεχή και χρονικά διαρκή διάλογο μεταξύ της ερευνήτριας, της κοινότητας που μελετάται και του τόπου που τους φιλοξενεί, χωρίς να είναι πάντα απόλυτα ξεκάθαρος ο διαχωρισμός των ρόλων μεταξύ της ερευνήτριας και των ερευνώμενου. Η παρατήρηση στον οικισμό και την κοινότητα της Ποντοκόμης ξεκίνησε τον Μάιο του 2018. Κατά την παρουσία της ερευνήτριας στο πεδίο καταγράφηκαν δράσεις και συμπεριφορές των μελών της κοινότητας, αλλά και εξωτερικά χαρακτηριστικά του οικισμού προκειμένου σε βάθος

χρόνου να προσδιοριστούν οι αλλαγές που θα επέλθουν στο φυσικό περιβάλλον κατά την ερήμωση και διάλυση του οικισμού.

Στη συμμετοχική παρατήρηση, η ερευνήτρια καλείται πολλές φορές να συμμετέχει στις επιμέρους συλλογικές δράσεις της κοινότητας, ή έστω να είναι παρούσα σε αυτές, προκειμένου να ενσωματωθεί στην ομάδα ή τουλάχιστον να εδραιώσει μια πιο σταθερή σχέση εμπιστοσύνης και κατανόησης με τα υπόλοιπα μέλη της. Εκτός από την παρουσία σε χώρους κοινωνικών συναντήσεων του οικισμού, όπως για παράδειγμα στο κεντρικό καφενείο και στην εκκλησία, η ερευνήτρια κατέγραψε σημαντικές στιγμές για την ιστορία της κοινότητας. Συγκεκριμένα, το καλοκαίρι του 2018 η ερευνήτρια με την κάμερά της ήταν παρούσα στο ετήσιο πανηγύρι του πολιούχου Αγίου Παντελεήμονα και στις αντίστοιχες μουσικοχορευτικές πολιτιστικές εκδηλώσεις, ενώ το φθινόπωρο καταγράφηκε με την κάμερα η ομιλία της Δρ. Ψυχολογίας και Επικεφαλής του Κοινωνικού Πανεπιστημίου Ενεργών Πολιτών Σοφίας Χατζηνικολάου με τίτλο «Αποχαιρετώντας τον τόπο μας – διαχείριση απωλειών»³⁴. Επίσης, τα μέλη της Χορωδίας των Φίλων της Μουσικής Ποντοκόμης κάλεσαν την ερευνήτρια / σκηνοθέτη να βιντεοσκοπήσει την χριστουγεννιάτικη εκδήλωση της χορωδίας τον Δεκέμβριο του 2018, όπως και έγινε. Φυσικά οι καταγραφές συνεχίζονται και το 2019, με αφετηρία την πολύ σημαντική για τους Ποντοκωμίτες ημέρα της κλήρωσης για την διανομή των οικοπέδων του νέου οικισμού στους δικαιούχους³⁵.

Συγκεκριμένα, οι καταγραφές στο πεδίο της Ποντοκόμης επικεντρώθηκαν σε επιλεγμένες θεματικές της πρότασης του Whitehead (2005), η οποία βασίστηκε στις κατηγορίες περιγραφικής παρατήρησης που διέκρινε ο Spradley (1980). Οι θεματικές αυτές είναι:

- Οι άνθρωποι που εμπλέκονται και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.
- Οι δραστηριότητες.
- Οι εξατομικευμένες ενέργειες και συμπεριφορές.
- Ο χρόνος που αφορά στην ακολουθία των γεγονότων.
- Η γλώσσα που χρησιμοποιείται.
- Άλλες μορφές έκφρασης (π.χ. κίνηση, μουσική, χορός, τέχνη).
- Οι διαδράσεις και οι τρόποι αλληλεπίδρασης.

³⁴ Η εκδήλωση οργανώθηκε από την Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας και το Κοινωνικό Πανεπιστήμιο Ενεργών Πολιτών, την Κυριακή 11 Νοεμβρίου 2018, στο κλειστό αμφιθέατρο της Ποντοκόμης με την υποστήριξη του Συλλόγου Γυναϊκών Κοζάνης, του Πολιτιστικού Συλλόγου Ποντοκόμης και της Χορωδίας των Φίλων της Μουσικής Ποντοκόμης.

³⁵ Η κλήρωση διεξήχθη στις 25 Ιανουαρίου 2019, από την Αρμόδια Επιτροπή Επίλυσης Θεμάτων Γης της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας, όπως ορίζεται από το νόμο.

Οι υπόλοιπες θεματικές της πρότασης του Whitehead (2005) είναι:

- Η σκιαγράφηση του φυσικού περιβάλλοντος (μέσω φωτογράφισης)
- Τα υλικά αντικείμενα στον χώρο.
- Το συστημικό κοινωνικό πλαίσιο.
- Οι στόχοι, οι αξίες και τα συναισθήματα στο πεδίο.
- Τα γεγονότα και οι περιστάσεις στο πλαίσιο.
- Τα ευρύτερα κοινωνικά συστήματα που μπορεί να επηρεάζουν το συγκεκριμένο πεδίο.

Οι σημειώσεις πεδίου παρουσιάζονται στο Παράρτημα 1 της παρούσας εργασίας.

ΗΜΙ-ΔΟΜΗΜΕΝΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

Η ημι-δομημένη συνέντευξη, ως μέθοδος καταγραφής των αφηγημάτων των μελών της κοινότητας, έρχεται να συμπληρώσει τις καταγραφές από την συμμετοχική παρατήρηση κατά την πρώτη φάση στο πεδίο, ως μία ακόμη συμμετοχική μορφή έρευνας. Η ειδικότερη συμβολή των ημι-δομημένων συνεντεύξεων αφορά στην ανάδειξη θεματικών που μέσω της απλής παρατήρησης ενδεχομένως να μην καταγραφούν ή στην ανάδειξη νέων οπτικών που μπορεί να μην έγιναν αντιληπτές μέσω της παρατήρησης. Παράλληλα, δίνοντας φωνή στα κοινωνικά υποκείμενα να εκφράσουν τις προσωπικές τους εμπειρίες και νοήματα, ενδυναμώνονται και παράλληλα αναδεικνύεται η ποικιλία των επιμέρους θεματικών. Επιπρόσθετα, προσφέρει στην ερευνήτρια την ευκαιρία *αναστοχασμού* σχετικά με πιθανές ανάγκες ή αδυναμίες των συνεντευξιζόμενων. Εξάλλου, η ερευνήτρια σε αυτές τις περιπτώσεις ερμηνεύει ως συνεργάτης και όχι ως θεραπευτής, συμπεριφορές και αντιλήψεις (Weiss, 1994, σσ. 16-17, 128), τα νοήματα δηλαδή που η κοινωνία έχει κατασκευάσει (Banks, 2008, σ. 22), και φροντίζει να διατηρεί τον έλεγχο της σχέσης. Εκτός όμως από την οπτική των Άλλων, οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις παρέχουν «ένα παράθυρο στο παρελθόν» και έτσι διασώζουν γεγονότα που υπό άλλες συνθήκες θα χάνονταν (Weiss, 1994, σσ. 1-2). Ειδικότερα, η οπτικοακουστική καταγραφή αφηγήσεων, η οποία ξεκίνησε το 1993 από το Centre for Digital Storytelling, για τον εμπλουτισμό της ιστοσελίδας της χωρικά εντοπισμένης κοινότητας στην οποία αναφέρονται οι αφηγήσεις αυτές, σήμερα αποτελεί ένα παγκόσμιο κίνημα (Hartley & McWilliam, 2009, αναφ. στο de Kreek, 2016, σ. 92).

Στον οικισμό την Ποντοκόμης συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν το καλοκαίρι του 2018 εννέα συνεντεύξεις με έντεκα μέλη της κοινότητας: έναν δάσκαλο του Δημοτικού Σχολείου (56 ετών – Σ1), έναν πρώην Πρόεδρο της

Κοινότητας (87 ετών – Σ2), τον Γραμματέα του Πολιτιστικού Συλλόγου (65 ετών – Σ3), τον ιερέα (55 ετών – Σ4), ένα ζευγάρι συνταξιούχων της ΔΕΗ (74 και 79 ετών – Σ5 & Σ6), δύο συνταξιούχες αγρότισσες (83 και 87 ετών – Σ7 & Σ8) - κουνιάδες μεταξύ τους - οι οποίες μετά από χρόνια στα χωράφια, ασχολούνται πλέον με τα οικιακά, έναν πρώην ποδοσφαιριστή (62 ετών – Σ9)³⁶, έναν αγρότη / συνταξιούχο ιδιωτικό υπάλληλο (76 ετών – Σ10) και έναν νέο μουσικό (34 ετών – Σ11). Οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν σε οικείους χώρους των συνεντευξιαζομένων (κυρίως στις αυλές των σπιτιών τους) και είχαν διάρκεια κατά μέσο όρο 30 λεπτά της ώρας. Οι συνεντεύξεις βιντεοσκοπήθηκαν, με την έγκριση και ενήμερη συγκατάθεση των συνεντευξιαζομένων, προκειμένου το οπτικοακουστικό υλικό να χρησιμοποιηθεί στο εθνογραφικό ντοκιμαντέρ.

Με αφετηρία τις αρχικές έννοιες της έρευνας δημιουργήθηκε οδηγός συνέντευξης, ο οποίος εφαρμόστηκε πιλοτικά στην πρώτη συνέντευξη με κάτοικο της Ποντοκώμης (Σ1). Στη συνέχεια αξιολογήθηκαν οι αρχικές θεματικές - ερωτήσεις σύμφωνα με την εξέλιξη της συνέντευξης και αναδιατυπώθηκαν, σε έναν νέο επικαιροποιημένο οδηγό συνέντευξης (βλ. Παράρτημα 3), ο οποίος εφαρμόστηκε στις επόμενες ημιδομημένες συνεντεύξεις, προσαρμοζόμενος κάθε φορά στην εκάστοτε περίπτωση.

Όλες οι συνεντεύξεις απομαγνητοφωνήθηκαν. Τα ποιοτικά δεδομένα που συγκεντρώθηκαν από τις απομαγνητοφωνήσεις των ημιδομημένων συνεντεύξεων οργανώθηκαν, κωδικοποιήθηκαν και ακολούθησε (επαγωγική) *θεματική ανάλυση* (Patton, 1990, αναφ. στο Ίσαρη & Πουρκός, 2015, σ. 114). Δεδομένου ότι – όπως σημειώνει και ο Weiss (1994, σ. 152) – «δεν υπάρχει ένας σωστός τρόπος ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων», η θεματική ανάλυση των δεδομένων της παρούσας έρευνας αποσκοπεί να εκμεταλλευτεί την «θεωρητική ελευθερία» (Braun & Clarke, 2006, αναφ. στο Ίσαρη & Πουρκός, 2015, σ. 115) αυτής της μεθόδου ανάλυσης, προκειμένου να προσεγγιστεί το αφήγημα των Ποντοκωμιτών σχετικά με την επικείμενη μετεγκατάστασή τους, να συγκεκριμενοποιηθούν οι ανάγκες που προκύπτουν λόγω αυτής και ειδικότερα να επιβεβαιωθεί –όπως και έγινε– η αρχική υπόθεση σχετικά με την ανάγκη τους για συγκρότηση αρχείου μνήμης της κοινότητας.

---

³⁶ Η συνέντευξη αυτή διήρκεσε 35 λεπτά, ωστόσο λόγω τεχνικού προβλήματος, καταγράφηκε και μπόρεσε να απομαγνητοφωνηθεί μόνο ένα μέρος αυτής (η αρχή), διάρκειας 8 λεπτών. Κρίθηκε όμως σημαντικό να συμπεριληφθεί έστω και αυτό το απόσπασμα στην ανάλυση του υλικού της παρούσας μελέτης.

Το πρώτο στάδιο της ανάλυσης αυτής ήταν το πιο χρονοβόρο καθώς περιελάμβανε επαναλαμβανόμενες αναγνώσεις του υλικού με σκοπό την ανάδειξη θεματικών και μοτίβων σχετικά με το αφήγημα της μετεγκατάστασης. Με αφετηρία τον *ενοιολογικό χάρτη* της αρχικής μας μελέτης (μνήμη – ταυτότητα – τόπος, αίσθημα του ανήκειν, βλ. σελ. 15 της παρούσης) προσδιορίστηκαν οι πρώτοι κωδικοί σε συγκεκριμένα αποσπάσματα των συνεντεύξεων. Οι κωδικοί αυτοί είναι οι εξής:

- *Ρίζες*: η καταγωγή των προγόνων και η έλευσή τους στην Ποντοκώμη το 1922-24.
- *Μνήμη*: προσωπικές αναμνήσεις και βιώματα από τη ζωή στην Ποντοκώμη.
- *Οικονομικό Κεφάλαιο*: η μετάβαση από την αγροτική κοινωνία στα εργοστάσια και στα ορυχεία της ΔΕΗ και ο επαγγελματικός προσανατολισμός προς τη ΔΕΗ.
- *Ψυχολογική συγκρότηση του εαυτού / ψυχική υγεία 1*: συναισθήματα σχετικά με την παρουσία και την δράση της ΔΕΗ στην περιοχή, που απορρέουν από την επίδραση της ΔΕΗ στο οικονομικό κεφάλαιο του οικισμού.
- *Κοινωνικό και Οικονομικό Κεφάλαιο*: κοινωνικές ανακατανομές μετά τις οικονομικές αποζημιώσεις.
- *Ανθρώπινο Κεφάλαιο*: η καθημερινή ζωή και τα προβλήματα υγείας λόγω της αιωρούμενης τέφρας των ορυχείων.
- *Κοινωνικό Κεφάλαιο 1*: η συσπείρωση της κοινότητας απέναντι στη ΔΕΗ.
- *Κοινωνικό Κεφάλαιο 2*: η διάσπαση του κοινωνικού ιστού λόγω της μετεγκατάστασης.
- *Συλλογική ταυτότητα*: η αίσθηση του ανήκειν στη σημερινή κοινότητα της Ποντοκώμης.
- *Ψυχολογική συγκρότηση του εαυτού / ψυχική υγεία 2*: (αρνητικά) συναισθήματα σχετικά με την επικείμενη απώλεια του τόπου και της συνοχής της κοινότητας, βίωση ως *τραύμα*.

Στη συνέχεια οι παραπάνω κωδικοί ομαδοποιήθηκαν και από τη συμπύκνωση των νοημάτων τους αναδύθηκαν οι πρώτες θεματικές οργάνωσης του υλικού. Ο διαχωρισμός των θεμάτων αυτών εντοπίστηκε και στις απομαγνητοφωνήσεις. Έτσι διαμορφώθηκε ο *θεματικός χάρτης* της μελέτης, ο οποίος συνοψίζει τα σημαντικότερα σημεία αναφοράς των Ποντοκωμιτών.

Συνοπτικά ο σκοπός και το περιεχόμενο κάθε θέματος:

- Η **μνήμη** - το παρελθόν: η Ποντοκώμη πριν από έναν αιώνα (πραγματολογικά στοιχεία – ιστορικές πληροφορίες). Πώς και από πού ήρθαν οι πρόγονοι (και πώς ζούσαν στην Ποντοκώμη). Επιμέρους ιστορίες του αιώνα που πέρασε η κοινότητα στον συγκεκριμένο τόπο.
- Η έλευση, η παρουσία και η δράση της ΔΕΗ στην περιοχή: Πώς επηρεάστηκε το **οικονομικό κεφάλαιο** της περιοχής από τη μεταστροφή της αγροτικής οικονομίας σε αστική, με την εργασία στα εργοστάσια και στα ορυχεία της ΔΕΗ.
- Η δράση της ΔΕΗ και ο περιβάλλοντας χώρος / ο **τόπος**: η τέφρα, τα προβλήματα υγείας, η δέσμευση εκτάσεων.
- Η **κοινότητα**: η συσπείρωση απέναντι στη ΔΕΗ και η διάσπαση της κοινωνικής συνοχής λόγω της μετεγκατάστασης.
- Η επιρροή της ΔΕΗ στο οικονομικό κεφάλαιο της περιοχής σήμερα. Η κοστολόγηση της περιουσίας και οι **αποζημιώσεις**.
- Αίσθηση του **ανήκειν**, ρίζες και ξεριζωμός.
- **Συναισθήματα** για τη ΔΕΗ και για το μέλλον της κοινότητας στον νέο οικισμό, ανασφάλεια, νοσταλγία, μελαγχολία, **τραύμα**, αδιέξοδο, **ευλογία και κατάρα**.

Αναλυτικά η έκθεση των ποιοτικών δεδομένων που προέκυψαν και που αναδεικνύουν την ανάγκη των Ποντοκωμιτών να συγκρατήσουν στη μνήμη τους όσο το δυνατόν περισσότερες εικόνες από την ζωή τους στην Ποντοκώμη, παρουσιάζεται στο Κεφάλαιο 4.

ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ (ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ)

Στην εθνογραφική και ανθρωπολογική μελέτη, ο άνθρωπος μπορεί να θεωρηθεί ως παράγωγο ή ως δρών παράγων της Ιστορίας, αλλά και ως παραγωγός ιστοριών. Με την οργάνωση της (βιογραφικής) αφήγησης ο συνεντευξιαζόμενος «κατασκευάζει με τα προϊόντα του λόγου του την ιστορία του» (Πανταζής, και συν., 2008) κι έτσι μπορούμε να πούμε ότι η μνήμη συνδέεται άμεσα με την αφηγηματικότητα (Halbwachs, 1950, αναφ. στο Παραδέλλης, 1999). Στην περιγραφή

των προσωπικών εμπειριών και βιωμάτων χρησιμοποιείται ο πρωτότυπος λόγος και τρόπος έκφρασης των συνεντευξιαζόμενων, εξασφαλίζοντας στην έρευνα ποιοτικό υλικό που επιδέχεται πολλών αναγνώσεων και διαφορετικών επιπέδων αναλύσεων. Τα *ανθρώπινα τεκμήρια*, δηλαδή οι αφηγήσεις των ατομικών εμπειριών εντός της κοινωνικής ζωής της κοινότητας (Blumer, 1979, σ. 29, αναφ. στο Plummer, 1983, σ. 17), προσδιορίζουν και διαμορφώνουν αντίστοιχα τον τρόπο που η κοινότητα βλέπει το μέλλον της (de Kreek, 2016, σ. 10). Εκτός από τις σημειώσεις κατά τη συμμετοχική παρατήρηση στο πεδίο και τις αφηγήσεις που καταγράφηκαν κατά τις ημι-δομημένες συνεντεύξεις με μέλη της κοινότητας, προέκυψε και συγκεντρώθηκε πλούσιο οπτικοακουστικό υλικό.

Ως προς την κινηματογράφηση των συνεντεύξεων, εφόσον «η αφήγηση του παρελθόντος σημαίνει την έλκυσή του στο παρόν» (Νάκου, 2016, σ. 293), θεωρούμε ότι η οπτικοακουστική καταγραφή αυτής της αφήγησης αλλά και του παρόντος χρόνου προσφέρει την δυνατότητα διατήρησής τους στο μέλλον. Μάλιστα, η δυνατότητα αυτή συνεπάγεται τη μελλοντική επανάληψη της ίδιας πανομοιότυπης αφήγησης, η οποία θα διαμορφώσει τη μνήμη, που με τη σειρά της θα συμβάλλει στη διατήρηση και στη συγκρότηση της μελλοντικής συλλογικής ταυτότητας της κοινότητας (Rappaport, 1998, σ. 228, αναφ. στο de Kreek, 2016, σ. 40). Αντίθετα η οργανική *ανα-θύμηση* ενός βιωμένου γεγονότος της αυτοβιογραφικής μνήμης, δεν είναι παρά η τελευταία αφήγηση που είχε το άτομο για το ίδιο γεγονός (Bloch, 1998, αναφ. στο Παραδέλλης, 1999, σ. 48). Συνεπώς, καταγράφοντας με την κάμερα τις επιμέρους στιγμές, η πιθανή ανάκλησή τους σε μελλοντικό χρόνο θα είναι πιο ακριβής ως προς αυτό που συνέβη, και άρα η μνήμη που την αφορά θα μπορεί να είναι πιο συγκεκριμένη.

Ειδικότερα, όσο κι αν ο χρόνος προσοχής μας σε μια φωτογραφία έχει μειωθεί τα τελευταία χρόνια λόγω της πληθώρας των (ψηφιακών κυρίως) φωτογραφιών που μας κατακλύζουν, η ίδια η φωτογραφία ως μέσο τεκμηρίωσης και καταγραφής της συγκεκριμένης «αποφασιστικής στιγμής»³⁷ δεν έχει χάσει την αξία της, και χρησιμοποιείται ως μια ευρέως διαδεδομένη μέθοδος συλλογής ποιοτικού υλικού από κοινωνιολόγους και ανθρωπολόγους. Η φωτογράφιση αφορά μεν στη μηχανική αποτύπωση της πραγματικότητας (Σκαρπέλος, 2011), αλλά οι φωτογραφίες

---

³⁷ Ο χαρακτηρισμός «αποφασιστική στιγμή» (*moment décisif*) αποδόθηκε στη φωτογραφία από τον Henri Cartier-Bresson το 1952 και αναφέρεται στη συγκεκριμένη στιγμή του «κλικ», της λήψης της φωτογραφίας.

κατασκευάζουν μια πραγματικότητα και συνεπώς δεν είναι ποτέ ουδέτερες νοήματος (Banks, 2008, σσ. 3-4). Τελικά, η εικόνα παραμένει η πιο συνεπής μορφή καταγραφής και διατήρησης της όψης μιας κατάστασης, ενός γεγονότος, ενός προσώπου, στο πέρασμα του χρόνου, αφού η κάμερα «αιχμαλωτίζει το παρόν της στιγμής» (Deleuze, 1997, σ. 81), του χώρου, των υποκειμένων και των αντικειμένων που βρίσκονται μπροστά από τον φακό. Έτσι η φωτογραφία γίνεται «το απόλυτο σύστημα αναπαράστασης» (Καραμπά, 2011), «μια στρατηγική πρόσδοσης του στοιχείου της αθανασίας στην εμπειρία...» (Plummer, 1983, σσ. 59-60).

Για όλους τους παραπάνω λόγους, και επειδή με άλλα λόγια η «γλώσσα δεν καλύπτει όλο το φάσμα της μνήμης» (Halbwachs, 1950, αναφ. στο Παραδέλλης, 1999), ενώ παράλληλα «όλες οι εικόνες είναι στιγμές, όπως κάθε σημείο του χώρου είναι ταυτόχρονα η ανάμνηση ενός χρόνου X και η αντανάκλαση ενός χώρου Y» (Bourriaud, Relational Aesthetics, 2002, σ. 37), το ενδιαφέρον της μελέτης μας προσανατολίζεται στη συγκρότηση ενός *εικονικού μνημονικού τόπου* ο οποίος θα αποτελεί αρχείο το οποίο θα συμπεριλαμβάνει το οπτικό υλικό (φωτογραφίες) που έχει παραχθεί (κατά την έρευνα ή παλαιότερα) στον οικισμό που φιλοξενεί την κοινότητα.

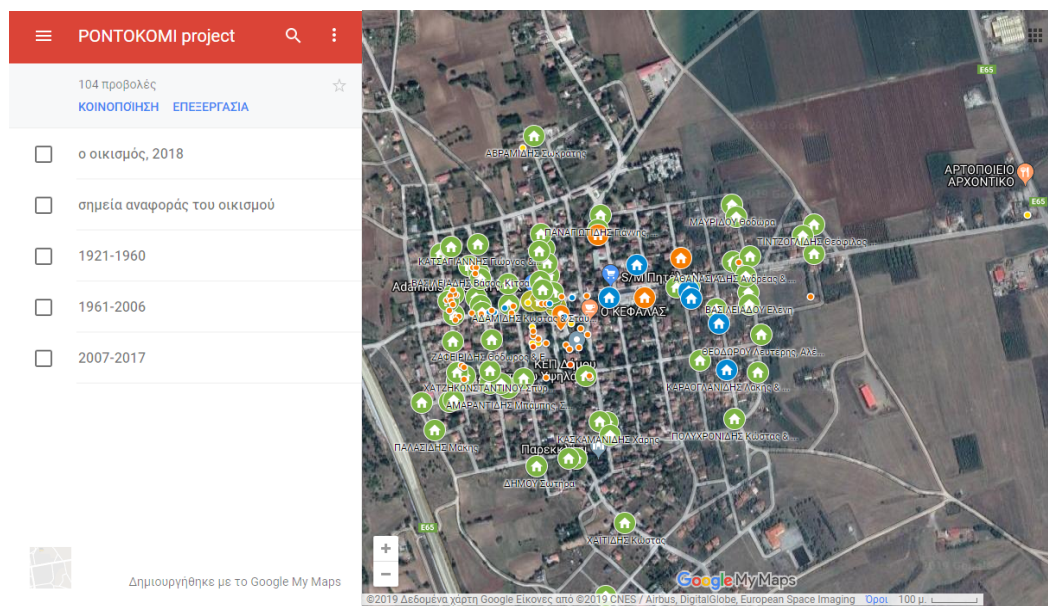
Σε άτυπες συζητήσεις με τα μέλη της κοινότητας, όπως καταγράφεται και στο ημερολόγιο πεδίου, κατά το πρώτο στάδιο της μελέτης, είτε σε σημεία συνάθροισης, όπως για παράδειγμα στο καφενείο και στην εκκλησία, είτε στους προσωπικούς τους χώρους, όπου διενεργούνταν οι συνεντεύξεις, έγινε ανοιχτό κάλεσμα για τη συγκέντρωση φωτογραφιών από τα προσωπικά και οικογενειακά αρχεία. Αρκετοί Ποντοκωμίτες εξέφρασαν αρχικά τη θετική τους διάθεση να συμβάλλουν στο συλλογικό αυτό αρχείο, ωστόσο λιγότεροι ήταν εκείνοι οι οποίοι τελικά παραχώρησαν το φωτογραφικό τους υλικό. Οι βασικοί λόγοι στους οποίους αποδίδουμε αυτή την ασυνέπεια είναι κυρίως δύο. Το πιο στοχευμένο κάλεσμα για τη συλλογή φωτογραφιών ήταν πιο αποδοτικό σε σχέση με το ανοιχτό και απρόσωπο κάλεσμα, το οποίο δημιούργησε μικρότερη δέσμευση από τη μεριά των Ποντοκωμιτών, οι οποίοι ίσως λόγω της συνθήκης κατά την οποία άκουσαν το κάλεσμα, δεν του απέδωσαν την αναμενόμενη σημασία. Αργότερα, μέσα από άλλες άτυπες συζητήσεις αναδείχθηκε η πληροφορία ότι μια αντίστοιχη προσπάθεια συγκρότησης φωτογραφικού αρχείου μνήμης της κοινότητας είχε ξεκινήσει και παλαιότερα, χωρίς όμως να ολοκληρωθεί. Συγκεκριμένα φαίνεται ότι οι

Ποντοκωμίτες είχαν παραχωρήσει τις φωτογραφίες του προσωπικού και οικογενειακού τους αρχείου σε μέλος της κοινότητας, το οποίο εμπιστεύονταν και είχε ξεκινήσει την πρωτοβουλία, αλλά κάποιοι δεν τις πήραν ποτέ πίσω, και παράλληλα ποτέ δεν παρουσιάστηκε κάπου ολοκληρωμένο το αρχείο αυτό που επρόκειτο να συγκροτηθεί. Εφόσον, δηλαδή, είχε κλονιστεί η εμπιστοσύνη τους στην αποτελεσματικότητα μιας τέτοιας ενέργειας, είναι αντίστοιχα δυσκολότερη και περισσότερο χρονοβόρα η εξασφάλιση της εμπιστοσύνης των μελών της κοινότητας προς την ερευνήτρια για έναν τέτοιο σκοπό. Για το λόγο αυτό προτιμήθηκε η πιο άμεση και στοχευμένη ενημέρωση των επιμέρους μελών της κοινότητας, σχετικά με την πρωτοβουλία συγκρότησης του φωτογραφικού μνημονικού αρχείου της Ποντοκώμης.

Τελικά, μέχρι τον Ιανουάριο του 2019, συγκεντρώθηκαν 284 αρχειακές φωτογραφίες, προερχόμενες από 10 επιμέρους αρχεία (8 προσωπικά, του Σχολείου και του Πολιτιστικού Συλλόγου), και παράλληλα φωτογραφήθηκαν 70 σπίτια του οικισμού.

Κεφάλαιο 4: Αποτελέσματα της ανάλυσης και συζήτηση του εμπειρικού υλικού

Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις με κατοίκους της Ποντοκόμης είχαν ως στόχο να αναδείξουν το αφήγημα των κατοίκων της Ποντοκόμης σχετικά με την επικείμενη μετεγκατάστασή τους, και ποια είναι τα στοιχεία εκείνα στα οποία θα μπορούσε να επικεντρωθεί μια καλλιτεχνική παρέμβαση. Οι αφηγήσεις και οι καταγραφές στο πεδίο αναδιοργανώθηκαν, χρονολογικά και εν μέρει «διαισθητικά» (Χτούρης, 2019, σ. 140), σε επιμέρους ενότητες, προκειμένου να συγκροτηθεί το εννοιολογικό δίκτυο και να προσδιοριστεί το αφήγημα των συμμετεχόντων στην έρευνα, σχετικά με την απώλεια του τόπου και της κοινότητας. Συγκεκριμένα, μέσα από τις συνεντεύξεις και τις άτυπες συζητήσεις στο πεδίο, αναδείχθηκε η ανάγκη για συγκρότηση και διατήρηση της μνήμης. Την ανάγκη αυτή έρχεται να καλύψει η οργάνωση πιλοτικού ψηφιακού διαδραστικού χάρτη με το οπτικοποιημένο μνημονικό αρχείο της κοινότητας και του οικισμού της Ποντοκόμης (βλ. Εικόνα 9).

Εικόνα 9: Ο πιλοτικός ψηφιακός, διαδραστικός χάρτης της Ποντοκόμης

Πιο συγκεκριμένα, από την ανάλυση και κωδικοποίηση των ποιοτικών δεδομένων προκύπτει ότι ο πυρήνας όσων βιώνουν σήμερα οι Ποντοκομίτες, θετικών ή αρνητικών, είναι η παρουσία και οι δραστηριότητες της ΔΕΗ στην ευρύτερη περιοχή. Τα επιμέρους θέματα που σχετίζονται με τη ΔΕΗ αλληλεπικαλύπτονται και επηρεάζουν το ένα το άλλο. Παρακάτω θα επιχειρήσουμε να δομήσουμε την ανάλυσή μας σε μια λογική (και εν μέρει χρονολογική) αλληλουχία / ροή πληροφοριών,

σύμφωνα με τις βασικές κοινωνιολογικές έννοιες που έχουν αναλυθεί στα προηγούμενα κεφάλαια, και με βάση τις οποίες συντάχθηκαν οι οδηγοί των ημιδομημένων συνεντεύξεων.

Η ιστορία του τόπου: η καταγωγή, οι πρόγονοι

Οι αφηγήσεις των Ποντοκωμιτών ξεκινούν συνήθως με αναφορά στις ρίζες τους στον Πόντο, στη Μικρά Ασία και στη ζωή των προγόνων τους εκεί. «Οι παππούδες μου [...] ήρθαν από τον Καύκασο της Ρωσίας το 1923 και 1924 εδώ και εδώ γεννήθηκαν οι γονείς μου» (Σ1) αναφέρεται χαρακτηριστικά, ή διαφορετικά «οι γονείς μου, και όλοι οι χωριανοί, είναι **πρόσφυγες από τον Πόντο**» (Σ2).

Επίσης, γίνεται αναφορά σε ιστορικά γεγονότα που σημάδεψαν τη ζωή στις πατρογονικές τους ρίζες και στη σχέση με τους «άλλους» λαούς, με τους Τούρκους (Κούρδους) και τους Αρμένιους κυρίως, στο πολιτισμικό και οικονομικό κεφάλαιο εκείνης της εποχής. Στο αφήγημα του Σ3 συγκεκριμένα διακρίνεται έντονα η λεπτομερής αναφορά στις μετεγκαταστάσεις των προγόνων πριν έρθουν και εγκατασταθούν στον οικισμό της Ποντοκώμης.

«Οι κάτοικοι του χωριού εδώ, φθάσαν περίπου, από το [...] 1922 και μετά. Αυτοί οι άνθρωποι που ζούσαν εδώ, ζούσαν σε κάποιες περιοχές στον Πόντο, όπως ήτανε μια περιοχή που λέγεται *Απές*, είναι μικρός ο αριθμός των κατοίκων που ζουν εδώ. Οι άλλοι ήτανε στην *Αργυρούπολη* του Πόντου, την σημερινή *Κιμισανά*, έτσι λέγεται, *Αργυρούπολη* για εμάς. **Φύγανε το 1872**, από διάφορα χωριά, όπως είναι η *Βαρενού*, που βρίσκεται στην περιοχή της *Κρώμης*, στο σημερινό Πόντο στην *Αργυρούπολη*, όπως είναι το *Καρμούτ*, που βρίσκεται και εκείνο εκεί στην *Αργυρούπολη*, και όπως είναι και το *Λερί*. Αυτοί του 1872, σε καλές καταστάσεις στην Τουρκία τότε, φύγανε **και πήγανε στον Καύκασο, στο Καρς**, στην περιοχή του Καρς. Εκεί, αυτοί που ήταν απο την *Βαρενού*, από την περιοχή της *Κρώμης*, εγκατασταθήκανε στο χωριό *Γιαλαούτσαμ*, που βρίσκεται κοντά στην πρωτεύουσα που είναι το Καρς. Οι άλλοι, που ήταν από το *Λερί*, φύγανε και πήγανε σε μια άλλη περιοχή, που είναι το *Απταχάν*, και το *Απταχάν* είναι μία επαρχία. Η πρωτεύουσα πάλι ήτανε του Καρς. Και εγκαταστάθηκανε εκεί, στο *Μουζαράτ*, έτσι λέγεται το χωριό. Οι δε άλλοι που πήγαν σε ένα άλλο χωριό, που λέγεται εκεί στο Καρς το *Όλοχλου*. Έτσι λέγεται. Αυτοί εκεί καθίσανε 42 χρόνια. Στο Καρς. Δηλαδή, **όλη τους η ζωή στο Καρς ήτανε 42 χρόνια.** Βέβαια οι συνθήκες που ζούσαν εκεί, ήτανε καλές δεν ήτανε άσχημες.

Προς τα τέλη του '18-'19 [1918-1919], εκεί άρχισαν να γίνονται άσχημες καταστάσεις, και συγκατοικούσανε, συγκατοικούσανε τότε, με Αρμένιους και Κούρδους. Οι Αρμένιοι είχανε εξουσία στα χέρια τους. Οι δικοί μας με

τους Αρμένιους τα πήγαιναν καλά. Με τους Κούρδους δεν τα πήγαιναν καλά. [...] Σε κάποια στιγμή όμως, και αυτοί που μένανε στο *Κουζαράτ* και αυτοί που μένανε στο *Γιαλαούτσαμ*, κάνανε μια συμφωνία με τους Αρμένιους, γιατί περνούσε και το τρένο από εκεί. Κάναν μια συμφωνία, τους λαδώσανε, εθνικά όμως, όχι προσωπικά. Τους λαδώσανε εθνικά, για να τους αφήσουνε να φύγουνε, να ανεβούνε στο τρένο, και να πάνε στο λιμάνι, στο *Βατούμ*, για να φύγουν. **Να 'ρθουν εδώ, «στη μάνα Ελλάδα» που λέγανε τότε**, κι έτσι φύγανε. Κάποιοι όμως, ανεβήκαν και φύγανε, δεν τραβήξαν τίποτε. Κάποιοι, επειδή είχαν κάνει, είχαν σπείρει τα χωράφια τους, θέλανε να πάρουν την παραγωγή τους. Και λέγανε «αφού καλά είμαστε, θα προλάβουμε». Δεν προλάβανε όμως, και έγιναν τα γεγονότα, και φύγαν με άσχημες συνθήκες» (Σ3).

Εικόνα 10: Οι τόποι καταγωγής των προγόνων στον Πόντο

Αυτή η ιδιαίτερη και λεπτομερής έμφαση στις προηγούμενες μετακινήσεις των προγόνων θα μπορούσε να λειτουργήσει εμπνευστικά και να δώσει κουράγιο για την επικείμενη μετακίνηση, με τη σκέψη ότι «εφόσον εκείνοι άντεξαν θα αντέξουμε και εμείς». Φαίνεται όμως ότι μάλλον αντίστροφα λειτουργεί. Ενισχύει δηλαδή την απογοήτευση και τα αρνητικά (τραυματικά) συναισθήματα, το άδικο ότι μετά από όσα πέρασαν οι πρόγονοί τους και τον κόπο με τον οποίο έφτασαν να έχουν σήμερα μια συνέχεια στη ζωή τους, οι Ποντοκομίτες **καλούνται να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους ξανά**, ύστερα από έναν αιώνα. Χαρακτηριστικά ξεχωρίζει το απόσπασμα από τη συνέντευξη του Σ3:

«Έχω πάρει εγώ και ένας άλλος φίλος μια συνέντευξη από έναν παππού, και μας έλεγε όταν πήγανε στο λιμάνι στο *Βατούμ*, περιμένανε αρκετό καιρό εκεί, για να έρθουν στην Ελλάδα. Βέβαια ταλαιπωρηθήκανε στον κόσμο, μη νομίζεις, ταλαιπωρηθήκανε στην πορεία δηλαδή. Μείνανε 40 Εκκλησίες, πήγανε στην Καλαμαριά, μείνανε στα απολυμαντήρια, εκεί... δεν είχανε πού

την κεφαλή κλείναι. Αυτοί οι άνθρωποι. Εδώ, στη μάνα Ελλάδα τους αντιμετώπιζανε σαν, τέλος πάντων μιάσματα, κυριολεκτώ ας πούμε, μιάσματα, δεν τους θέλανε καθόλου, τραβήξανε του Χριστού τα πάθη. **Καταφέρανε, αυτοί οι άνθρωποι, επιβιώσανε, και σήμερα.... (παύση 20'') ....Ελένη βουρκώνω [...]** τα σπίτια όμως αυτά, σήμερα είναι δικά τους εγώ δεν λέω ότι είναι δικά μας. Αλλά οι δικοί μας, τα αφήσανε και φύγανε, και αυτοί δεν βάλανε μια πέτρα πάνω στην πέτρα. Είναι όπως τα αφήσανε και φύγανε... ακριβώς έτσι. [...] κάποια στιγμή θα σου δείξω, τη βρύση που βρήκα εκεί στο χωριό, και τη βρύση που ακόμα και σήμερα μετά από 100 χρόνια, υπάρχει εδώ στο χωριό. Θα δεις τις ομοιότητες της βρύσης, [...] στην Αργυρούπολη που ήταν, ήταν τότε η Γη της Επαγγελίας. Γιατί ήταν η γη της επαγγελίας, γιατί **ήταν τα μεταλλεία, εκεί στην Αργυρούπολη. Η ζωή ήτανε καλή, και οικονομικά και για τους ανθρώπους. Όταν άρχισαν να κλείνουν τα μεταλλεία εκεί, τότε άρχισε να μετακινείται ο πληθυσμός** που βρισκόταν σε αυτές τις περιοχές, και μετοίκησε, όπως πήγε σε διάφορα μέρη. Οι δικοί μας αποφασίσανε και πήγανε στο Καρς» (Σ3).

Ένας ακόμα παραλληλισμός που γίνεται μεταξύ της ζωής στον Πόντο και της ζωής στην Ποντοκώμη πριν τις δύο μετακινήσεις των πληθυσμών είναι η παρουσία και η εργασία σε μεταλλεία και σε ορυχεία αντίστοιχα. Αυτό είναι μια ακόμη πληροφορία η οποία έρχεται να συμπληρώσει τις ομοιότητες των δύο ξεριζωμών. Επιπλέον, φαίνεται ότι και το τοπίο στην περιοχή της Ποντοκώμης είχε ομοιότητες με τον τόπο καταγωγής των προγόνων, και αυτό ήταν ένα σημαντικό κριτήριο για να επιλέξουν τελικά να εγκατασταθούν εκεί. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά «...εδώ στο ορεινό τοπίο, το οποίο ήτανε κάπως ακριβώς παρόμοιο με το τοπίο που ζούσανε εκεί, τα λεγόμενα *Παρχάρια*...» (Σ9). Μάλιστα και τότε, πριν έναν αιώνα, όπως και σήμερα, υπήρχε σύμφωνα με μαρτυρίες οργανωμένη διαδικασία για την μετεγκατάσταση, όχι μόνο ως προς τη μετακίνηση των επιμέρους ομάδων, αλλά και ως προς τη συγκρότηση και τη ρυμοτομική οργάνωση του νέου οικισμού, γεγονός που φανερώνει την ποιότητα του Κοινωνικού Πολιτισμικού Κεφαλαίου της εποχής εκείνης.

«Οι δικοί μας εδώ φύγανε, πήγανε σε κάποια χωριά στο Κιλκίς, σταθήκανε για λίγο εκεί, δημιούργησανε εδώ από το χωριό μία επιτροπή, για να δουν σε ποιο χωριό θα πάνε. Τους έκατσε αυτό το χωριό [η Ποντοκώμη]. Αυτοί οι άνθρωποι, η ομάδας ας το πούμε, τους άρεσε αυτό το χωριό. Το χωριό δεν τους άρεσε, **το μέρος ήταν που τους άρεσε [...]** Αυτοί οι άνθρωποι **κάνανε τον οικισμό, που σήμερα κατοικούμε εμείς.** Βλέπεις τον οικισμό, ότι είναι τετραγωνισμένος, δεν υπάρχουν αδιέξοδα στους δρόμους, όπου και να πας θα βρεθείς και θα βγεις εύκολα» (Σ3)

Και ο αιώνας που κύλησε όμως, δεν ήταν εύκολος για τους Ποντοκωμίτες. Ο οικισμός κήκε σχεδόν ολοκληρωτικά κατά τη Γερμανική Κατοχή, αποδεκατίστηκε κατά τον Εμφύλιο και τη Δικτατορία, όταν εξορίστηκαν πολλά μέλη της κοινότητας που στην πλειοψηφία τους ήταν αριστεροί, και μόλις από τη Μεταπολίτευση και μετά άρχισε ο οικισμός να αναπτύσσεται, χάρη στην εργατικότητα των κατοίκων. Μάλιστα φαίνεται ότι οι πρόγονοι των σημερινών Ποντοκωμιτών μετέδωσαν στα παιδιά τους την εργατικότητά τους και αξίες όπως η εκτίμηση και ο σεβασμός. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι:

«**η παλαιά Ποντοκώμη είχε καεί, το 1943-44 ολοσχερώς [...]** 95% πυροπάθεια, είχε. Δεν υπήρχε σπίτι. 5% ήταν τα σπίτια, που δεν καήκανε, αλλά **οι κάτοικοι [...]** ήταν δημιουργικοί, εργατικοί και φτιάξανε την Ποντοκώμη... [...] **[Οι Γερμανοί] μας κάψανε όλο το χωριό.** Με καλάμια κάναμε σκεπή για να μπούμε μέσα. Γιατί ήταν φθινόπωρο. Και το καλοκαίρι, αρχίσαμε και κατασκευάζαμε σπίτια, και μπήκαμε μέσα. Αυτοί γρήγορα φύγανε ευτυχώς, από την Ελλάδα, και ήρθε έπειτα η ανοικοδόμηση και μας τακτοποίησε» (Σ2).

«...είχαμε πάρα πολλά θύματα στον πόλεμο με τους Ιταλούς, και φυσικά με τους Γερμανούς, έχει καεί το χωριό μας, έχουν σκοτωθεί πολλοί, και ένα άλλο ιδιαίτερο, ήταν ότι **στον εμφύλιο, είχαμε πάρα πολλά θύματα**» (Σ9).

«Φυσικά μετά ήταν **η Χούντα**, η οποία **είχε εξορίσει** σε νησιά όπως η Μακρόνησος, Αη-Στράτης, που τώρα φυσικά πάμε για διακοπές, **πάρα πολλούς από εδώ από το χωριό**» (Σ9).

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει πρώην Πρόεδρος του οικισμού «...[οι χωριανοί] υποφέρανε πάρα πολύ. Για να απαλύνω τους πόνους της ζωής τους, φρόντισα να περάσουν κάπως καλύτερα, χτίζοντας τα πάρκα για τα παιδιά του χωριού. [...] Είμαι πάρα πολύ ευχαριστημένος στην ζωή μου (βουρκώνει) που **αγωνίστηκα να φτιάξω ένα ωραίο χωριό** στο νομό μας...» (Σ2).

Μνήμη: προσωπικές ιστορίες και βιώματα στον τόπο

Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία αναφέρονται στις δύσκολες εποχές που πέρασαν κυρίως όταν ήταν παιδιά (φτώχεια, πόλεμος, κατοχή). Ωστόσο φαίνεται να κρατάνε μια θετική τελικά αίσθηση από τη ζωή στην Ποντοκώμη, καθώς εκφράζονται με θετικούς στην πλειοψηφία τους χαρακτηρισμούς για “το χωριό” και τους ανθρώπους του:

Σ6: **Ήταν ωραίο χωριό...**

Σ5: **Ήταν ωραίο χωριό...** ήτανε... “μια ανάμνηση του χωριού μας...” θα λέμε και θα κλαίμε...

Μεμονωμένες προσωπικές ιστορίες αναφέρονται σε στιγμές από την Κατοχή, τον Εμφύλιο, τη σχολική ζωή, τα καπνά και τα ανέμελα παιδικά παιχνίδια. Ωστόσο δύσκολα διηγούνται κάποια πιο προσωπική ιστορία από εκείνες τις περιόδους, εκτός δηλαδή από τις αναφορές στις γενικότερες δυσκολίες και φτώχεια που αντιμετώπιζαν. Αυτό οφείλεται πιθανά στο γεγονός ότι οι μεγαλύτεροι (που τότε ήταν παιδιά) προσπαθούν να απωθήσουν αυτές τις μνήμες, και βέβαια στο γεγονός ότι κάποιοι από τους νεότερους συνεντευξιαζόμενους ήταν τότε αγέννητοι ή τότε γεννήθηκαν, οπότε μπορούν μόνο να αναπαράγουν ιστορίες που άκουγαν μετέπειτα από τους μεγαλύτερους. Παρακάτω παραθέτουμε κάποιες από αυτές.

«Με τους Γερμανούς έχουμε ιστορίες. Οι φίλοι μας είναι τώρα! (γελάει) [...] μικρή ήμουνα, αλλά θυμάμαι αυτά τα πράγματα... **Ήρθαν οι Γερμανοί να κάψουν το σπίτι.** Ο ένας φαίνεται είχε μωρό στην ηλικία μου, 6 χρονών ήμουνα εγώ τότε. Και με αγκάλιασε και εγώ έκλαιγα, έκλαιγα, γιατί ήταν η κούκλα μου μέσα, όχι το σπίτι. Την κούκλα μου, ναι. Εκείνο, εκείνο ήτανε. Μπήκε μέσα, έκλαιγα «η κούκλα μου, η κούκλα μου!». Το κατάλαβε ο άνθρωπος, μπήκε μέσα, μου έβγαλε την κούκλα, εκείνο το Γερμανό τον ερωτεύτηκα, χαχαχα... Πιο πολύ για την κούκλα!» (Σ7).

Σ7: ...**μαζέψανε οι Γερμανοί, πολλούς χωριανούς** και τους βάλανε από τις δύο πλευρές, στο δρόμο. (δείχνει) Από εδώ και από εκεί. **Θα τους εκτελούσανε.** Αλλά δεν ξέρω τι έγινε τότε, διαταγή ήρθε τίποτα, και σταμάτησαν την εκτέλεση; Ήταν όμως δύο πώς τις λένε; Εβραιοπούλες. Μέσα στο γκρουπ που ήταν οι Γερμανοί, ήταν ένας γνωστός...

[...]

Σ7: Εκείνη την εκτέλεση, την θυμάμαι ακόμα και τώρα και κλαίω. Την είδα με τα μάτια μου! (ανάσα) (απευθύνεται στην Σ8 με το όνομά της) ανέβηκα επάνω σε έναν τοίχο, τα πόδια από εδώ και από εκεί και παρακολουθούσα όλη την σκηνή. Η μία η κοπέλα φώναζε, «βρε Κώστα, δεν με θυμάσαι;». Αυτές ήταν μοδίστρες και ήρθαν εδώ, ράβανε με την μηχανή. «Δεν με θυμάσαι; Γειτονιά ήμασταν». «Όχι, όχι. Εγώ δεν ξέρω καμία!» «Βρε Κώστα...», τον παρακαλάει. Μετά από πολλή συζήτηση και αυτά, λέω άραγε αυτός ο άνθρωπος κοιμόταν ήσυχα. Τις βάλανε στη σειρά, δύο κοπέλες, και τις πυροβολήσανε και τις σκοτώσανε. Και θα σηκωνότανε σκοτωμένες, (απευθύνεται στην Σ8 με το όνομά της), έβαλαν δύο δοκάρια μεγάλα στην κάθε μία. Και μεγάλα δοκάρια, εδώ [στο στήθος] έτσι. Αυτό θυμάμαι, και ανατριχιάζω όταν το θυμάμαι (απευθύνεται στην Σ8 με το όνομά της). Τέτοιος θάνατος δηλαδή... *Αν ήταν και προδότης πα, τα ίδια θα έπαθε κι εκείνος* (Σ7 & Σ8).

Οικονομικό Κεφάλαιο: η αγροτική εργασία, τα εργοστάσια της ΔΕΗ και οι αποζημιώσεις

Είναι αδιαμφισβήτητο πως η ζωή στην Ποντοκώμη και στην ευρύτερη περιοχή (Πτολεμαΐδα - Κοζάνη) είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με, και έχει καθοριστεί από, την παρουσία των εργοστασίων και των ορυχείων της ΔΕΗ κατά τα τελευταία εξήντα και πλέον χρόνια, τόσο σε οικονομικό επίπεδο, όσο και σε κοινωνικό, περιβαλλοντικό και επίπεδο υγείας. Με απλά λόγια, **«αυτό που χαρακτηρίζει κυρίως το χωριό είναι η σύνδεσή του με τις δραστηριότητες της ΔΕΗ»** (Σ1). Όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι Ποντοκωμίτες αναγνωρίζουν την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία που έφεραν οι δραστηριότητες της ΔΕΗ, «γιατί μετά το '50 και κυρίως τις δεκαετίες του '60 και του '70 επεκτείνονται οι δραστηριότητες και οι δραστηριότητες είναι δύο ειδών. Δηλαδή **χτίζουμε εργοστάσια και ανοίγουμε ορυχεία»** (Σ1). Μάλιστα, παρά την όποια πικρία τους για την επικείμενη μετεγκατάσταση, οι περισσότεροι συμφωνούν και αναγνωρίζουν ότι **«ο κόσμος με τη ΔΕΗ, έζησε, σπούδασε παιδιά, [...] μεγάλωσε τα παιδιά του, οικογένειες»** (Σ6) ή με άλλα λόγια **«έδωσε και δουλειά η ΔΕΗ... Δεν θα την κατηγορήσουμε και πολύ [...] και βόλεψε και πολύ κόσμο... Φέρνανε το ημεροκάματο. Και ένα ημεροκάματο όταν έρχεται μέσα στο σπίτι, σαν να είσαι πλούσιος...»** (Σ5).

Πιο συγκεκριμένα, τα πρώτα χρόνια μετά τη μετεγκατάσταση στην Ποντοκώμη ήταν δύσκολα οικονομικά. Οι πρόσφυγες νέοι κάτοικοι του οικισμού ασχολούνταν κυρίως με την γεωργία, με κύρια καλλιέργεια τα καπνά, στα οποία εργαζόταν σχεδόν όλη η οικογένεια, ακόμη και τα μικρά παιδιά.

«...έχουμε γνωρίσει την φτώχεια, και είναι κάποιες φωτογραφίες που άμα τις δείτε σήμερα, θα πείτε ότι είμαι παιδί της Αφρικής. Φυσικά εδώ στο σχολείο, γινότανε και συσσίτιο. Κάποια παιδιά από εμάς ερχόντουσαν γιατροί και μας κοιτούσανε αν είμαστε ασθενικά. Και μας παίρνανε για τρεις μήνες σε έναν χώρο της εκκλησίας...» (Σ9).

«Προσπαθούσαμε να επιβιώσουμε, μέσα από την αγροτιά, να κλέψουμε ένα αβγό, να πάμε να πάρουμε ένα παγωτό. Δεν είναι ψέμα, είναι αλήθεια. Να περιμένουμε να γίνουν του γείτονα τα κορόμηλα, να πάμε να κλέψουμε κορόμηλα. Να έχουμε τα ζώα, να σηκωνόμαστε η ώρα τρεις, τέσσερις τη νύχτα, να πηγαίνουμε να ζέβουμε τα ζώα, και να πηγαίνουμε στον καπνό, να σπάμε τον καπνό, να ερχόμαστε να περάσουμε τον καπνό σε αρμάθες, για να επιβιώσει η κοινωνία. Ή με τα ζώα, ή με τα άλογα... Τέλος πάντων περάσαμε, δύσκολα χρόνια, δεν ήταν εύκολα τα χρόνια...» (Σ3).

«...και φυσικά να πηγαίνουμε με το άλογο, στα χωράφια, να ποτίζουμε τα χωράφια, και άλλες εργασίες όπως **να πάμε στα καπνά** μαζί με τη μάνα μου, 5 η ώρα το πρωί, να βελονιάζουμε...» (Σ9).

«...Μωρά που ήμασταν, και κοιμόμασταν επάνω στα βουνά με τα πρόβατα; Αυτά να θυμηθούμε; **Αυτά ήταν τυράννιες για εμάς. 14 χρονών παιδί...** Τώρα τα δικά μας είναι 20 χρονών και φοβούνται να βγουν έξω από την πόρτα, και εμείς είχαμε 500 πρόβατα και τα φυλάγαμε στο βουνό. Δεκατέσσερα χρονών... Κι άμα σε πιάσει μια βροχή, όλη νύχτα να βρέχεσαι και να μην ξέρεις τι να κάνεις... **Δύσκολα χρονιά. Πολύ δύσκολα χρόνια...**» (Σ10).

«Ερχόμασταν από το χωράφι, πότε να πλυθούμε και πολλές φορές, δεν τρώγαμε, από την κούραση. **Το χωράφι είναι δύσκολο.** Και τότε... δεν ήταν τα τρακτέρ... με την τσάπα. Με το όργωμα, με τα ζευγάρια» (Σ8).

Όπως γίνεται φανερό και από τα παραπάνω αποσπάσματα, στα πρώτα χρόνια κατοίκησης του οικισμού από τους Ποντοκωμίτες το Οικονομικό Κεφάλαιο στηριζόταν κυρίως σε γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες, και κατά συνέπεια ήταν περιορισμένο. Μία οικονομική διέξοδος μετά τον Εμφύλιο ήταν η ξενιτιά, και αργότερα η εργασία στα εργοστάσια και στα ορυχεία της ΔΕΗ. Όπως χαρακτηριστικά μας διηγείται η Σ5:

«ήτανε πολύ κουρασμένο χωριό. **Δεν είχαν οι γονείς μας πόρους ζωής..** Με ζώα και με τέτοια ήτανε... [...] Με χωράφια... Και ύστερα όταν μεγάλωσαν τα παιδιά τους και ήρθε η ΔΕΗ, **μπήκανε στη ΔΕΗ και πήρε λίγο ανάπτυξη...** Ο γέρος, τα παιδιά του, και λίγο κινηθήκανε. **Αλλιώς θα φεύγανε οι νέοι στην ξενιτιά** στην Γερμανία. Άνοιξε κι ο δρόμος της Γερμανίας, και **θα φεύγαν στη Γερμανία.** Και όσοι μπόρεσαν και βολευτήκανε... [...] Αλλά **άφησε λεφτά στην Ποντοκώμη, η ΔΕΗ**» (Σ5).

Όσοι δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να σπουδάσουν, ξενιτεύονταν, κυρίως στην Γερμανία. Έτσι, όταν τη δεκαετία του 1950 δημιουργήθηκαν τα πρώτα εργοστάσια και ορυχεία της ΔΕΗ, ο επαγγελματικός προσανατολισμός των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής άλλαξε και **«το χωριό αστικοποιήθηκε, και το 90%, εργαζόταν στη ΔΕΗ.** Και έτσι είχε έναν μισθό, **καλό μισθό,** το μήνα...» (Σ3). Η μαζική στροφή προς την εργασία στη ΔΕΗ οφείλεται αφενός στο γεγονός ότι με την παρουσία της ΔΕΗ δεσμευόταν αναγκαστικά και διαπαντός μεγάλο μέρος των γεωργικών εκτάσεων, καθώς «ορυχεία σημαίνει **τεράστιες επιφανειακές τρύπες οι οποίες απορροφούν τις γεωργικές εκτάσεις.** Απορροφούν, δηλαδή στενεύουν την δυνατότητα να ασχοληθείς με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και ούτω καθεξής» (Σ1)

και αφετέρου στις δελεαστικές για την εποχή οικονομικές απολαβές των εργαζομένων στα εργοστάσια και στα ορυχεία της ΔΕΗ, οι οποίες επηρέασαν καθοριστικά το οικονομικό και κοινωνικό status των Ποντοκωμιτών. Έτσι, σχεδόν κάθε οικογένεια είχε πλέον τουλάχιστον ένα εργαζόμενο μέλος στη ΔΕΗ (είτε στα εργοστάσια, είτε στα ορυχεία).

«Η ΔΕΗ [...] στα τέλη της δεκαετίας του '80 και αρχές του '90 **πληρώνει πάρα πολύ καλά**. [...] Υπάρχουν πάρα πολλοί που δουλεύουν στην Ποντοκώμη. Νομίζω **από κάθε σπίτι 1-2 άτομα**, παλιότερα μόνιμοι, σήμερα ένα δμηνο. [...] Η ΔΕΗ εδώ δίνει κάποια χρήματα, **έχει αλλάξει δηλαδή το οικονομικό στάτους**» (Σ1).

Αυτός ήταν πλέον και ο στόχος όλων: «να μούνε στη ΔΕΗ» (Σ1). Είναι εμφανές ακόμα και σήμερα στην Ποντοκώμη ότι όσοι εργάζονταν στη ΔΕΗ, ακόμη και ως απλοί εργάτες, κατάφεραν χάρη στα υψηλά μεροκάματα να αναπτύξουν τις περιουσίες τους. Έφτιαξαν μεγαλύτερα σπίτια, επέκτειναν τις περιουσίες των προγόνων τους και απολάμβαναν μια πιο άνετη οικονομικά ζωή. Στόχος της πλειοψηφίας των γονέων πλέον ήταν, τα παιδιά τους να εργαστούν και αυτά στη ΔΕΗ. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο πως με αυτή τους την επιθυμία μοιάζει να αγνοούσαν ή / και να παρέβλεπαν τις αρνητικές και βλαβερές επιπτώσεις που είχε αυτή η εργασία, στην υγεία όλων. Η οικονομική άνεση που προσφέρει η εργασία στην ΔΕΗ «διαστρέφει τους προβληματισμούς και τις εστιάσεις της [κοινότητας] και κυρίως επηρεάζει τις οικογένειες αυτών των ανθρώπων, οι οποίοι κατευθύνουν πλέον τα παιδιά τους ακόμα και να μείνουν έξω από τα Πανεπιστήμια αρκεί **να μπορέσουν κάποια στιγμή** με αυτό που θα κάνουν, με ένα τεχνικό λύκειο κλπ., **να μούνε στη ΔΕΗ**» (Σ1). Μπορεί οι (θετικές) κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις που συνεπάγονται της παρουσίας της ΔΕΗ στην περιοχή να μην είναι αμελητέες, τα τελευταία 20 περίπου χρόνια, όμως αυτή η οικονομική φούσκα μοιάζει να σκάει «πολύ πιο γρήγορα από ό,τι περίμεναν οι προηγούμενοι» (Σ1), καθώς οι επαγγελματικές ευκαιρίες στη ΔΕΗ έχουν μειωθεί δραματικά, και πλέον «το μόνο που προσφέρει η ΔΕΗ είναι ένα δμηνο και μια **ευρύτερη ανεργία**. Είμαστε πρώτοι σε ανεργία στην περιοχή...» (Σ1).

Κι αν οι εργασιακές ευκαιρίες έχουν μειωθεί, η ΔΕΗ επανέρχεται στη διαμόρφωση του Οικονομικού Κεφαλαίου της περιοχής σήμερα, με τις αποζημιώσεις και τις απαλλοτριώσεις των οικοπέδων και των περιουσιών των Ποντοκωμιτών, τους οποίους βέβαια υποχρεώνει παράλληλα να μετεγκατασταθούν, προκειμένου να

επεκταθούν τα ορυχεία. Σύμφωνα με (άτυπες) μαρτυρίες, τα ποσά αυτά κυμαίνονται κατά μέσο όρο από 80.000 έως 200.000 ευρώ περίπου, ποσά που θα έλεγε κανείς ότι δεν είναι διόλου ευκαταφρόνητα στην εποχή της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Ωστόσο η πλειοψηφία των κατοίκων που αποζημιώνονται υποστηρίζει ότι τα ποσά αυτά δεν είναι αρκετά ως αποζημίωση, κυρίως για δύο λόγους. Από τη μία, τα χρήματα αυτά δεν αρκούν για να χτίσουν αντίστοιχης έκτασης και ποιότητας σπίτι, κήπο, θερμοκήπιο ή μονάδα παραγωγής, όσα από τα παλιά έπιπλα, μηχανήματα και υλικά κι αν μεταφέρουν. Από την άλλη, είναι δύσκολο για τους περισσότερους να διαχειριστούν αυτήν την επικείμενη απώλεια του «σπιτιού» τους, τόσο ως απώλεια, όσο και σχετικά με τη δεδομένη χρονική στιγμή της ζωής τους. Συγκεκριμένα, οι μεγαλύτερης κυρίως ηλικίας (άνω των 60-70 ετών) συμμετέχοντες σε άτυπες συζητήσεις και στις συνεντεύξεις δηλώνουν –και είναι φυσικό άλλωστε– ότι δεν έχουν πλέον τις δυνάμεις ή τις φυσικές αντοχές να τα ξαναστήσουν όλα από την αρχή.

Σ6: Δεν εε... **δεν σε πληρώνει κανονικά τα...** αυτά.

Σ5: Ο κόπος...

Σ6: **Ο κόπος δεν πληρώνεται κανονικά.**

Σ5: **Ο κόπος δεν πληρώνεται...** Και να μην ήτανε, **δεν μας πείραζε εμάς. Θα καθόμασταν στο χωριό μας.** Κατάλαβες τι θέλω να σε πω; ...Δεν πείραζε αυτό. Ε, είναι πολλοί...

Σ6: Ο κόπος **δεν πληρώνεται.**

Σ5: **Δεν πληρώνονται** αυτά.

«[Τις αποθήκες] τις αποζημιώθηκα τώρα. Τι να τα κάνω; Τώρα εγώ για να πάω να τα χτίσω αυτά, **τότε ήμουνα παιδί και τα έχτιζα** τώρα μπορώ εγώ να καθίσω να κάνω αυτή τη δουλειά; [...] **Τα χάσαμε όλα**» (Σ10).

«Δεν θα κάνουμε και μεγάλα σπίτια κορίτσι μου, γιατί είμαστε, έχουμε και κάποια ηλικία. **Όσο για να βολευτούμε απ' τα χρόνια,** και ...από εδώ που πάμε... [...] **Ότι κάναμε, κάναμε.** Εκεί [στον νέο οικισμό] θα πάμε να ξεκουραστούμε» (Κ5).

«...πιστεύω ότι **είναι και ανεκπλήρωτο,** ότι και αν πληρώνει σήμερα η ΔΕΗ, είτε το κράτος, είτε οποιοσδήποτε φορέας αποπληρώνει αυτή την περιουσία, την σημερινή, είναι ανεκπλήρωτη» (Σ4).

Όπως φαίνεται και στα παραπάνω αποσπάσματα, η ένταση των εκφράσεων, η βαρύτητα των λέξεων και η επανάληψη του θέματος αποκαλύπτουν την έντονη συναισθηματική φόρτιση των Ποντοκωμιτών σχετικά με τις οικονομικές

αποζημιώσεις για τον αναγκαστικό ξεριζωμό που πρόκειται να βιώσουν. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι τόσο κατά τις συνεντεύξεις, όσο και σε άτυπες συζητήσεις με κατοίκους της Ποντοκώμης, αυτή η έντονη, αρνητική συναισθηματική τους φόρτιση αναφορικά με τη μετεγκατάσταση, εκφραζόταν πολλές φορές με αναστεναγμούς και δάκρυα. Ενδεικτικά παραθέτουμε κάποιες στιγμές από τις συνεντεύξεις:

«...Εμένα **καλύτερα να μην μου δίνανε**. Και τα λεφτά τους τα έχω στην τράπεζα, **ας πάνε να τα πάρουνε και ας μ' αφήσουν ήσυχο εδώ πέρα**. Δεν μου αρέσει!» (Σ10).

«Έγινε η απολύτρωση [=απαλλοτριώση], μας πληρώσανε, αλλά **δεν μας πληρώνουνε την ψυχολογία μας... Την ψυχολογία κανέναν δεν το σκέφτεται**. Πώς θα φύγουμε, πού θα πάμε να τακτοποιηθούμε...» (Σ5).

Βέβαια, σύμφωνα με (επικριτικές) μαρτυρίες των συνεντευξιαζομένων, κάποιοι δείχνουν να απολαμβάνουν αυτήν την αύξηση του Οικονομικού τους Κεφαλαίου. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία δασκάλου, ο οποίος μη έχοντας καμία εργασιακή σχέση με την ΔΕΗ, εκφράζεται έντονα για την ανισότητα των μισθών και τον τρόπο που η ΔΕΗ χειρίζεται οικονομικά τους εργαζομένους της.

«Η ΔΕΗ παρόλο που μας έδωσε κάποιες τιμές που κάποιοι τις θεωρούν σπουδαίες, εμείς που έχουμε μικρά σπίτια, **οριακά θα μπορούσαμε να χτίσουμε ένα σπίτι**. [...] Κάποιοι έχουν πάρει και κάποια περισσότερα χρήματα τώρα, **κάποιοι έχουν πλησιάσει χρήματα**, όσοι είχαν δώροφα σπίτια ή πολλά και μεγάλα, οι οποίοι τώρα αρχίζουν **και σκέφτονται διαφορετικά**. Ότι κάποιοι είναι... οι αξίες αλλάζουνε... Με τα χρήματα νομίζουν ότι, ε, πλέον το στάτους τους έχει ανέβει τόσο πολύ που δεν δέχονται να μούνε σε δεύτερη, σε τρίτη θέση... να είναι... να βοηθάνε... Θέλουν να είναι πρωταγωνιστές κάποιων ζητημάτων. Απλά και μόνο γιατί αναβάθμισαν τον λογαριασμό της τράπεζάς τους» (Σ1).

Τίθεται λοιπόν το ερώτημα, το οποίο όμως μένει αναπάντητο: αν οι οικονομικές αποζημιώσεις ήταν πολύ υψηλότερες, τόσο που αντικειμενικά θα μπορούσε κανείς να μεταφέρει και να χτίσει περιουσία ίσης αξίας με την υπάρχουσα, θα ήταν και πάλι τόσο επώδυνη η διαδικασία της μετεγκατάστασης; Κατά τη διάρκεια της έρευνας δεν εντοπίστηκε κάποιος Ποντοκωμίτης που να αντιμετωπίζει θετικά την οικονομική αποζημίωση που έλαβε, χωρίς να ανησυχεί για το μέλλον του. Από τις άτυπες συζητήσεις με τα μέλη της κοινότητας προκύπτει ότι τέτοιες αντιδράσεις παρουσιάζουν κυρίως τα νεότερα μέλη της κοινότητας. Αυτό θα μπορούσε να

δικαιολογηθεί αν υποθέσουμε ότι λόγω ηλικίας ή άλλων συνθηκών οι δεσμοί των συγκεκριμένων μελών με την υπόλοιπη κοινότητα και τον τόπο δεν είναι τόσο ισχυροί. Φυσικά, στην πορεία της έρευνας είναι επιθυμητή η διενέργεια συνέντευξης με στόχο τη διερεύνηση του αντίστοιχου αφηγήματος σχετικά με την μετεγκατάσταση. Προς το παρόν όμως, μόνο υποθέσεις και ερμηνείες τρίτων μπορούμε να έχουμε στην έρευνα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σ1:

«...για πολλούς όμως δεν είναι ακριβώς τραύμα. Για πολλούς ήταν και πολύ μεγάλη ευκαιρία. **Κάποιοι θεωρούν ότι τα οικονομήσαν.** Είχαν ένα σπίτι το οποίο δεν θα μπορούσαν να το πουλήσουνε και βγάλανε κάποια χρήματα και νομίζονε ότι επειδή είμαστε και σε εποχή κρίσης είναι ευκαιρία να κάνουν και τις καλύτερες επενδύσεις» (Σ1).

Βέβαια ο χρόνος θα δείξει αν αυτή η στάση και οι «επενδύσεις» ήταν η «σωστή» επιλογή για τους συγκεκριμένους.

Κοινωνικό Πολιτισμικό Κεφάλαιο: η συνοχή και η διάσπαση της κοινότητας

Όπως είδαμε και παραπάνω, οι αναφορές στις πρώτες δεκαετίες κατοίκησης στην Ποντοκόμη, γίνονται με θετικότερους χαρακτηρισμούς ως προς τη συνοχή, την αλληλεγγύη και την ποιότητα των πρώτων κατοίκων της. Βέβαια οι περισσότεροι συνεντευξιαζόμενοι ήταν εκείνα τα χρόνια παιδιά. Συνεπώς είναι λογικό να τα αναπολούν ως πιο καλά και αθώα χρόνια, παρά τη γεωργική εργασία στην οποία υποχρεώνονταν από μικρή ηλικία για βιοποριστικούς λόγους, σε αντίθεση με τώρα που είναι ενήλικες. Σήμερα, οι περισσότεροι έχουν παιδιά, αρκετοί εγγόνια και κάποιοι και δισέγγονα, και κατά συνέπεια οι υποχρεώσεις και οι ευθύνες τους είναι πια τελείως διαφορετικές. Παρακάτω παραθέτουμε κάποια ενδεικτικά σχετικά αποσπάσματα σύγκρισης του Κοινωνικού Πολιτισμικού Κεφαλαίου της κοινότητας του τότε και του τώρα:

«...και **καλά σπίτια, και καλοί άνθρωποι.** [...] Οι κάτοικοι είναι **πολύ καλοί άνθρωποι**» (Σ2).

«**Μου πάει το μυαλό συνέχεια στα παιδικά μου χρόνια.** Τα βιώματά μου ήτανε όπως όλων των παιδιών, πολύ ωραία... **δεν υπήρχε καθόλου άγχος,** αυτό που έχουμε τώρα όλοι οι καταθλιπτικοί, δεν υπήρχε το κυνήγι του χρόνου, παίζαμε ανέμελα, διαφορά παιχνίδια της τότε εποχής, και φυσικά σαν νεολαία συνήθως γινότανε το περπάτημα της κεντρικής οδού από τα

αγόρια, και τα κορίτσια ξεχωριστά, κλεφτές ματιές και τέτοια από μακριά με τα σπόρια...» (Σ9).

«Εγώ πολλές φορές, **νοσταλγώ εκείνα τα χρόνια**, για να είμαι ειλικρινής. **Ο κόσμος ήτανε πιο δεμένος**. Καλέ πηγαίναμε στα χωράφια, [...] τελειώναμε τα φυτά, άμα τελειώναμε εμείς τα φυτά νωρίς, θα πηγαίναμε να βοηθήσουμε. **Ήταν ο κόσμος αλλιώς, και δεν υπήρχε η ζήλια**. Είναι αλήθεια η ζήλια είναι ...άσχημη» (Σ7).

Από τις συνεντεύξεις αναδεικνύεται επίσης ότι παρά τις δυσκολίες που περάσανε και που αντιμετώπιζαν μετά την εγκατάστασή τους στον οικισμό της Ποντοκόμης, πρόκειται για «ένα χωριό που οι άνθρωποι του βλέπαν μπροστά» (Σ1). Μάλιστα «**πρώτα κάνανε σχολείο και μετά εκκλησία**» (Σ3). Συγκεκριμένα, οι πρόσφυγες πρόγονοι ήταν «**ενεργητικοί άνθρωποι, [...] δημιουργικοί άνθρωποι, προοδευτικοί άνθρωποι, έχουνε παιδιά που σπουδάζουνε**» (Σ2). Έτσι, συνεπείς στην κουλτούρα που έφεραν από την προηγούμενη πατρίδα τους, έστελναν τα παιδιά τους να μορφωθούν και να σπουδάσουν.

Το Κοινωνικό Πολιτισμικό Κεφάλαιο αναγνωρίζεται ίσως ως περισσότερο ανεπτυγμένο, δεδομένων των συνθηκών, απ' ότι σήμερα.

Σ8: Σπούδασαν και τα παιδιά... Η Ποντοκόμη είχε τα πιο πολλά παιδιά, που πήγαιναν σχολείο, στο Γυμνάσιο. Τα πιο πολλά παιδιά! Κάθε παιδί... Κάθε οικογένεια, είχε παιδί, στο Γυμνάσιο... Ναι. Ήτανε **χωριό προοδευτικό**. Οι Πόντιοι όπου πάνε χτίζουνε, κι [=δεν] *χαλάνε*.

Σ7: Χτίζουνε, *κι χαλάνε!* (το λένε ταυτόχρονα και γελάνε).

«Το χωριό πρώτα αυτό όταν ήρθα [νύφη], **είχε τόσο καλόν κόσμο...** Θέατρα... **και τι δεν κάνανε σε αυτό το χωριό**. Χοροεσπερίδες... όταν πηγαίναμε μαζί με τον άντρα μου και με όλους, στο θέατρο επάνω που ερχότανε, τοπικά που παίζανε στα χωριά» (Σ8).

«Μετά σε γάμους και χαρές, σε αυτά, **όλοι μαζευόμασταν** ωραία ήτανε» (Σ7).

Αυτή η σύγκλιση των απόψεων και η περηφάνια συνεχίζεται και στους σχολιασμούς σχετικά με τη συσπείρωση και την **καθολική συμμετοχή** της κοινότητας απέναντι στη ΔΕΗ, στις αρχές των διαπραγματεύσεων και των συζητήσεων σχετικά με τη μετεγκατάσταση (2006 κ.ε.), κάτι το οποίο όμως μοιάζει να χάνεται με το πέρασμα του χρόνου, καθώς η μετεγκατάσταση γίνεται πραγματικότητα.

«...Είδαν μπροστά τους ένα χωριό το οποίο ήταν αποφασισμένο, ήμασταν αποφασισμένοι. Δεν ξέρω με ποιους τρόπους, αλλά **ήμασταν ενωμένοι και απόλυτα αποφασισμένοι** να μην αφήσουμε την ΔΕΗ να προχωρήσει. [...] τον Δεκέμβριο του 2006 και τον Ιανουάριο του 2007 την **καθολική [συμμετοχή]**, χωρίς ένας να αντιδράσει, ένας παππούς, ένα παιδάκι, ένας νέος, ένας έφηβος να πει όχι, να φύγουμε, να φύγουμε από αυτό που αγαπάμε» (Σ1).

«**Το ποσοστό ήταν πάρα πολύ μεγάλο** για την απόφαση να πάει στον καινούριο οικισμό που μας είπαν» (Σ3).

«**Μεγάλο άγχος**, αλλά και από την άλλη μεριά ζυγίζεται με την **ικανοποίηση** που ένιωσα που ήμουν από αυτούς που **συμμετείχα μαζί με όλο το χωριό** στην διεκδίκηση ότι απέναντι σε αυτόν τον αντίπαλο που λέγεται ΔΕΗ, στο κράτος εν κράτη, είμαστε ένα χωριό που μπόρεσε και αυτό που ζήτησε το πέτυχε. Δεν έχει ξαναγίνει εύκολα αυτό το πράγμα. Εδώ» (Σ1).

Η διάρρηξη της κοινωνικής συνοχής λόγω της μετεγκατάστασης είναι φανερά τα τελευταία χρόνια στην Ποντοκώμη. Όλοι επισημαίνουν και σχολιάζουν, συνήθως με παράπονο, την κυριαρχία της ατομικότητας, ενώ παράλληλα πολύ συχνά εκφράζεται και ο φόβος της απώλειας της πρότερης συλλογικότητας. Η διάσπαση της κοινωνικής συνοχής που αντιμετωπίζει η κοινότητα, σχετικά με τη διατήρηση της μνήμης, λόγω του χωρικού διαμοιρασμού των κατοίκων, αναδεικνύεται ως κυρίαρχα σημαντική. Εξάλλου είναι γνωστό και φανερό πως δεν είναι λίγες οι οικογένειες με μικρά παιδιά που έχουν ήδη μετακομίσει σε κάποια από τις μεγαλύτερες γειτονικές πόλεις (Πτολεμαΐδα ή Κοζάνη), όπου υπάρχουν περισσότερες δυνατότητες εκπαίδευσης, ενώ παράλληλα αρκετοί είναι και οι ηλικιωμένοι οι οποίοι έχουν ήδη μετακομίσει (έστω και μόνο για τον χειμώνα) κοντά στα παιδιά τους.

«Από τότε που το αποφασίσαμε αυτό, **έσπασε χειρότερα η συνοχή του χωριού**. [...] Αυτό έσπασε από τη στιγμή, συνεχίζει και σπάει **από τη στιγμή που ξεκινάει την μετεγκατάσταση, ο καθένας αρχίζει και ορίζει το πώς θα κινηθεί στη ζωή του**. [...] Αυτό ήταν άσχημο, δηλαδή **χαλάει αυτό που λέμε η δομή του χωριού** και η... το ενιαίο που υπήρχε και αυτό δεν θα υπάρξει μάλλον. [...] Δεν είναι εύκολα τα πράγματα. Και **χάνεται και ο ιστός**. Μείναμε 600 άτομα, φεύγει ο κόσμος, δεξιά αριστερά, **χωριό δεν υπάρχει. Θα διαλυθεί** και αυτό που υπάρχει [...] **Φεύγει το χωριό**, το χωριό θα είναι φέτος από 600 τώρα 300. Το σχολείο θα λειτουργήσει; Κι εγώ σαν δάσκαλος δεν το ξέρω. Αυτή τη στιγμή [Μάιος 2018] έχει λίγα παιδιά, έχει γύρω στα 60 παιδιά. Του χρόνου αν φύγουν 10 οικογένειες θα

έχει 40-50 οπότε ο άλλος το σκέφτεται. Κάποιοι αρχίζουν και αγοράζουν διαμερίσματα. Δηλαδή **αρχίσαμε και διαμελιζόμαστε πάρα πολύ**» (Σ1).

«Βλέπω σε καθημερινή μέρα [Ιούλιος 2018], αυτοκίνητα να φεύγουν γεμάτα, για μετακόμιση, είτε Κοζάνη, είτε Πτολεμαΐδα, είτε οπουδήποτε [...] **Αποδομείται αυτή η κοινωνία** σε καθημερινή βάση. Ίσως το χειμώνα [2018-19] να μην είμαστε ούτε οι μισοί εδώ. Ειδικά οι νέοι άνθρωποι, που έχουν παιδιά, θα χρειαστούν φροντιστήρια, σχολεία, κόλπα. Θα φύγουν θα πάνε κάπου στην πόλη, για να έχουν κοντά το φροντιστήριο, και να μην ταλαιπωρούνται στους δρόμους τα παιδιά τους. Κι έτσι, **αυτή η κοινωνία, τον ιστό που έχει, θα τον χάσει**» (Σ3).

Παράλληλα, με αφετηρία προηγούμενους διαχωρισμούς (πχ. πολιτικούς ή οικογενειακούς) και όχι μόνο σύμφωνα με τον τόπο μετεγκατάστασης (Πτολεμαΐδα, Κοζάνη, νέος οικισμός) έχουν ήδη συγκροτηθεί επιμέρους «πολλαπλές αναφορές» (Σ1). Συγκεκριμένα:

«Όσον αφορά το παρελθόν που θέλουμε να μεταφέρουμε, αυτό ήμασταν πολύ καλά οργανωμένοι σε 1-2 συλλόγους. Δυστυχώς μέσα σε αυτό το κλίμα του να, **ο καθένας να κινείται πλέον σε έναν ρυθμό ατομικό ή ομαδικό ή με 5 -10 ανθρώπους** αρχίζουμε και δημιουργούμε πολλαπλούς συλλόγους. Πολλαπλές αναφορές. **Πολλαπλές συσσωρεύσεις**, δεν ξέρω πώς να το πω, οι οποίες όλες θεωρούν ότι θα κουβαλήσουνε μνήμη. Παίρνουν κομμάτια μνήμης. Μπορεί να είναι καλό, αλλά **έχουνε σχέση και με τη κατεύθυνση που πάνε**. Δηλαδή άλλος που θα πάει προς Πτολεμαΐδα, άλλος προς Κοζάνη, άλλος προς το κύριο μέρος μετεγκατάστασης, άλλοι που φεύγουνε. Δεν ξέρω άμα είναι καλό. **Με 1-2 συλλόγους βουλευόμασταν πολύ καλά και τώρα έχουμε φτάσει στους 7-8 συλλόγους. Είμαι σίγουρος πως πάμε προς διάσπαση, παρά προς ομαδοποίηση**. [...] Όλο λένε «τελευταία συνάντηση των Ποντοκομιτών» που θα γίνει στο πανηγύρι [του Αγ. Παντελεήμονα] σε λίγο [καλοκαίρι 2018]. Όχι. Αλλά φαίνεται καθαρά ότι **δεν συμμετέχει το χωριό**. Δηλαδή, το χωριό θα συμμετέχει όταν θα κάνει η δικιά του ομάδα εκδήλωση. Δεν ξέρω πώς θα εξελιχθεί αυτό...» (Σ1).

«Ήτανε **ιδιαίτερα πολιτικοποιημένο το χωριό μας**, κυρίως αριστερό...» (Σ9).

«Υπάρχει αυτό το φαινόμενο [της διάσπασης]. Εντάξει, ξεκινάνε από διαιρέσεις παλαιότερες προσπαθώντας να το εξηγήσω σε τι οφείλεται. Είναι **παλαιότερες διαιρέσεις** οι οποίες έρχονται να κάτσουν πάνω σε **καινούριες διαιρέσεις**. [...] Δηλαδή η συνοχή δεν ήταν και πολύ καλή του χωριού. Πολιτικές διαιρέσεις, εθνοτικές, εθνοτοπικές» (Σ1).

Ακόμη και για τη νέα Ποντοκόμη είναι εμφανής η πίκρα, η ανασφάλεια και η αμφιβολία ότι δεν θα καταφέρουν τη συνοχή των παλαιότερων δεκαετιών.

«...είναι και **υποχρεωμένοι να χωριστούνε** κιόλας, διότι οι αποφάσεις του καθενός είναι διαφορετικές για το πού θα πάει μετά απ' αυτό, μετά απ' αυτήν εδώ την μετεγκατάσταση» (Σ4).

«Άλλοι φεύγουν να πάνε να αγοράσουνε, αλλά **εμείς θέλουμε να γίνει το χωριό μας**. [...] θα σκορπιστούν. **Θα γίνουμε ένα σκόρπιο χωριό τώρα**. Εκεί που **ήτανε... το καλύτερο χωριό της περιοχής** » μας» (Σ5).

Κατά την έρευνα στο πεδίο, και όπως σημειώνεται στο ημερολόγιο πεδίου, παρατηρήθηκε ότι κατά τη διάρκεια του χειμώνα 2018 - 2019, αφενός λόγω του κρύου, αλλά όχι μόνο, η κίνηση στην Ποντοκόμη ήταν μειωμένη σε σχέση με το περασμένο καλοκαίρι του 2018. Υποθέτουμε ότι αυτή η γενικότερα πεσμένη ψυχολογική διάθεση των μελών της κοινότητας οφείλεται όχι μόνο στον καιρό (κρύο, χιόνια κλπ), αλλά και στο γεγονός ότι πλησιάζει η μετεγκατάσταση και η διάσπαση της συνοχής της κοινότητας γίνεται όλο και πιο εμφανής και αισθητή. Αναμένουμε να δούμε πώς θα είναι η κατάσταση κατά το ερχόμενο καλοκαίρι, αν δηλαδή η επιστροφή όσων έφυγαν για τον χειμώνα, μαζί με τις πιο ζεστές μέρες μπορούν να αναπτρώσουν το ηθικό και την ψυχολογική διάθεση των Ποντοκομιτών. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι εφόσον έχει ολοκληρωθεί η διανομή των οικοπέδων στον νέο οικισμό, αν και οι υπόλοιπες γραφειοκρατικές διαδικασίες προχωρήσουν, πιθανότατα η διάσπαση της κοινότητας να μην έχει πια επιστροφή.

Συλλογική Ταυτότητα: ανήκειν, ρίζες, ξεριζωμός

Παρόλο όμως που το αίσθημα του *ανήκειν* διαταράσσεται αισθητά για τους Ποντοκομίτες, η ταυτότητα του “Ποντοκομίτη”, που έχει ζήσει και έχει μεγαλώσει στην Ποντοκόμη, η ποντιακή ρίζα, η ποντοκομίτικη ρίζα, παραμένουν και φαίνεται ότι θα συνεχίσουν να παραμένουν χαραγμένες στη συνείδησή τους, όσο κι αν απειλούνται λόγω της διάσπασης της κοινωνικής συνοχής και της διάρρηξης των κοινωνικών δεσμών μεταξύ των μελών της κοινότητας.

«...η οικογένεια, οι παππούδες μου δηλαδή μέχρι την δική μου οικογένεια. Οι φίλοι, οι αλάνες και η αίσθηση του ενιαίου χώρου. Η λέξη “Ποντοκόμη”, η λέξη του όταν βγαίνω έξω και λέω “**είμαι Ποντοκομίτης**”. Είναι κάτι πολύ σημαντικό το οποίο είτε αυτό το χωριό

εξαφανιστεί, είτε το άλλο χωριό δεν χτιστεί, εγώ θα έχω δικαίωμα να το λέω. **Είναι εκεί που ανήκω.** [...] ήρθανε πρόσφυγες εδώ και ήταν ιδιόμορφοι πρόσφυγες. Αυτό που ήθελαν πάντα είναι να ξεφύγουν μπροστά, δεν κοιτούσαν ποτέ το παρελθόν, **δεν κλαίγαν για τις χαμένες πατρίδες.** Λέγαν “πατρίδα” πάντα, την είχαν στο μυαλό τους. Δεν κλαίγαν, **κοίταγαν τι θα κάνουν μπροστά»** (Σ1).

«Για μένα **η Ποντοκόμη είναι η ψυχή μου!** Δεν είναι... Η ψυχή μου! Εδώ μεγάλωσα, εδώ έφαγα τη ζωή μου ολόκληρη. Δε... δεν υπάρχει...» (Σ10)

«Οι ρίζες μου εδώ είναι!» (Σ7).

Πριν από έναν αιώνα, οι πρόγονοι που ήρθαν πρόσφυγες, ρίζωσαν στην Ποντοκόμη. Τα μέλη της τωρινής κοινότητας καλούνται σήμερα να εγκαταλείψουν εκ νέου τα σπίτια τους. Η προσφυγιά και ο ξεριζωμός των προγόνων που ήρθαν από το Καρς, τον Καύκασο και τη Ρωσία παραλληλίζονται από αρκετούς συνεντευξιζόμενους με τη συνθήκη του εκτοπισμού στην οποία βρίσκονται σήμερα και η οποία συχνά βιώνεται ως ένας δεύτερος ξεριζωμός.

«...τα συναισθήματα πάλι, είναι μεγάλα, είναι τεράστια, διότι **όπως εκείνη την εποχή οι άνθρωποι, αφήσανε πίσω τους, τον τόπο όπου γεννήθηκαν,** τον τόπο όπου μεγάλωσαν, είχαν τις πρώτες τους χαρές, τις πρώτες τους λύπες, κι έτσι αποχαιρετώντας αυτόν το τόπο, όπου ξεκίνησαν την ζωή τους, ήρθαν εδώ, εδώ τα παιδιά τους ξαναβρήκανε έναν τόπο όπου γέννησαν τα δικά τους τα παιδιά, αναπτύχθηκε η οικογένεια, και σήμερα αυτοί οι άνθρωποι, σίγουρα δεν είναι ευχαριστημένοι που θα φύγουν από αυτόν τον τόπο, διότι **και αυτοί ζουν μια αναγκαστική μετεγκατάσταση, έναν αναγκαστικό διωγμό,** λοιπόν, και αφήνοντας πίσω τους, όλη αυτήν πάλι την περιουσία. [...] σήμερα είναι **αναγκασμένοι, όλον αυτόν τον τόπο, να τον εγκαταλείψουν και να φύγουν»** (Σ4).

«Τώρα ήρθε το **πλήρωμα του χρόνου,** μετά από 100 χρονιά σχεδόν, **πάλι προσφυγιά.** Είναι το δύσκολο κομμάτι. [...] **Φτάνει το πλήρωμα του χρόνου,** δυστυχώς. Ας ελπίσουμε ότι θα καταφέρουμε εμείς, όλοι, να κάνουμε κάτι καλύτερο για τα παιδιά μας... Και **να μη ζήσουν τα παιδιά μας, άλλη προσφυγιά»** (Σ3).

Ο παραλληλισμός της παρούσας κατάστασης με τον ξεριζωμό των προγόνων λειτουργεί – όπως σημειώνεται και στην αρχή του κεφαλαίου – μάλλον αρνητικά παρά λυτρωτικά ως προς τα συναισθήματα που εκφράζουν οι Ποντοκομίτες σχετικά με τη μετεγκατάστασή τους. Φαίνεται ότι πολλοί από αυτούς βιώνουν αρνητικά τον εκτοπισμό της κοινότητας, ως *τραύμα*, και μάλιστα τον χαρακτηρίζουν ως *ξεριζωμό*, *φυγή* ή *εγκατάλειψη*, ακόμη και ως *διωγμό* και «*ξεκληρισμό*».

«...είναι δύσκολο στην ουσία να δεχτούμε αυτή τη **φυγή** έτσι, χωρίς **συναισθηματική φόρτιση, μεγάλη** ας πούμε» (Σ11).

Σ8: **Ζητάς τις ρίζες σου**, ζητάς τον κόσμο σου, τη γειτονιά σου.

Σ7: “Δεν θα στεναχωριέσαι” την είπα (αναφέρεται στην Σ8 με το όνομά της). Εγώ θα την παίρνω και θα είμαστε μαζί. “Κάτσε τον μισό χρόνο με εμένα και τον μισό με τα παιδιά σου”. Καταλαβαίνομαστε εμείς.

Σ8: Πάρα πολύ στεναχωριέμαι, που θα φύγω από το χωριό. Τα αδέρφια μου είναι στο Προάστιο... Εεε, **χάνεις τη ρίζα σου, χάνεις**.

Σ7: (απευθύνεται στην Σ8 με το όνομά της) **πού θα πήγαινες; Με τα παιδιά σου θα πήγαινες**.

Σ8: Ε ναι, αλλά με τα παιδιά μου, **όταν ήθελα, πήγαινα και στο χωριό μου. Τώρα, φεύγεις, και...** Γέρασάμε... Άλλο δεν έχεις πρόσωπα...

«...Είναι δύσκολο πράγμα να ξεριζωθείς. **Ο ξεριζωμός είναι... Άστα!**» (Σ10).

«Στην πραγματικότητα **όλοι τους θα δακρύνουν**, όλοι τους θα κλάψουνε...» (Σ4).

Όπως πολύ αυθόρμητα και απλά εκφράζεται παραπάνω η Σ8, ίσως ο πόνος του αποχωρισμού να μην ήταν τόσο μεγάλος αν δεν ήταν απόλυτος και υπήρχε η δυνατότητα επιλογής ή “επαναπατριsmού” και η απώλεια του τόπου δεν ήταν αμετάκλητη και οριστική.

«...**κάποιοι άνθρωποι όταν ο τόπος όπου φεύγουν παραμένει, μπορούν να ξαναγυρίζουν**, και να είναι χαρούμενοι εν ολίγοις, διότι ξαναβρίσκουν το τόπο όπου μεγάλωσαν, και δημιούργησαν την οικογένεια τους. **Δυστυχώς αυτός ο τόπος**, όπως και τα προηγούμενα χωριά, **θα σκαφτεί, θα αλλοιωθεί, θα χαθεί**, θα γίνει πάλι ένας μικρός λόφος, όπου **στο τέλος, δεν θα αποδεικνύει τίποτα** περισσότερο, παρά μόνον ότι κάποια στιγμή, εδώ υπήρχε ζωντανός οργανισμός. Υπήρχε η ανθρώπινη φύση, πάνω σε αυτόν εδώ τον τόπο. Δεν θα θυμίζει όμως τίποτε, από εκείνα τα συναισθήματα που υπάρχουν μέχρι σήμερα, και που θα συνεχίσουν να υπάρχουν στην ψυχή τους, μέσα στην ψυχή τους [...] Όπου γεννηθεί ο άνθρωπος και εκεί είναι οι πρώτες χαρούμενες στιγμές, πάντοτε **όταν κάνει τον επαναπατριsmό του σε αυτόν τον τόπο, τότε ανακουφίζεται** μέσα από τα βάσανά του, από τις στεναχώριες του, από τον δύσκολο δρόμο της ζωής του. Φυσικά έχει τον Θεό κοντά του, και έτσι κάθε στιγμή αναπαύεται, αλλά κι όταν όμως βρίσκεσαι, εκεί που γεννήθηκες, κι εκεί που χαμογέλασες, κι εκεί που έκλαψες τις πρώτες φορές, κι εκεί που μάλωσες και αγαπήθηκες τις πρώτες φορές, **είναι τελείως διαφορετικό από το να βρεθείς, πάνω σε έναν λοφίσκο**, όπου εκεί μέσα είναι ανακατωμένο όλο αυτό το γεγονός, όλο αυτό το συναίσθημα, κι έτσι δεν θα μπορεί και εκείνο να αναδειχτεί, και να σου αποκαλύψει, και να σου ξαναθυμίσει εκείνες τις όμορφες στιγμές» (Σ4).

Περιβαλλοντικό και Ανθρώπινο Κεφάλαιο: η τέφρα, η ρύπανση και τα προβλήματα υγείας

Η παρουσία της ΔΕΗ στην ευρύτερη περιοχή της Ποντοκόμης συνέβαλε θετικά στην ανάπτυξη του Οικονομικού Κεφαλαίου ίσως και ολόκληρου του Νομού Κοζάνης, τόσο στο παρελθόν με την προσφορά εργασίας, όσο και σήμερα με τις οικονομικές αποζημιώσεις για τον εκτοπισμό των κοινοτήτων. «Βέβαια όλα αυτά, έχουνε και την **επιβάρυνση... στη μόλυνση, στην υγεία, σε όλα**» (Σ3). Ειδικότερα, εκτός από τα οικονομικά οφέλη, η επεκτατική δραστηριότητα της ΔΕΗ στην ευρύτερη περιοχή και η συνεπακόλουθη δέσμευση εκτάσεων, δεν επιτρέπουν στους κατοίκους να αναπτύξουν κάποια γεωργική δραστηριότητα, ενώ παράλληλα δημιουργούν πολλαπλά οικονομικά και περιβαλλοντικά προβλήματα. Με άλλα λόγια, τα εργοστάσια της ΔΕΗ

«δημιουργούνε και ένα άνοιγμα **να μετασχηματιστείς από ένας γεωργός σε ένας βιομηχανικός εργάτης**, και κάποια στιγμή μέσα στον κύκλο των δεκαετιών αυτό γίνεται και ένα **ιδεατό όνειρο** για τον κάτοικο της Ποντοκόμης, κατά τη γνώμη μου, γιατί οι επιλογές πλέον είχαν στενέψει και όλες τις ευκαιρίες του '80 και του '90, όταν πλέον **οι στρεμματικές εκτάσεις της Ποντοκόμης έχουν περιοριστεί στο 1/5** αυτών που είχαμε παλιότερα [...] δεν μπορούν να γίνουν βιομηχανικές μονάδες γιατί **είναι ένας λάκκος με τρύπες και γύρω γύρω φουγάρα και σκόνη**. Δεν επιτρέπεται να γίνουν δυναμικές βιο... βιολογικές καλλιέργειες γιατί **υπάρχει η ρύπανση**. Γενικά **δεν επιτρέπεται να κάνεις καμία δραστηριότητα εκτός από το να είσαι υπάλληλος της ΔΕΗ**» (Σ1).

Εκτός από τη δέσμευση εκτάσεων, ένα άλλο πολύ σημαντικό και με απτά αποτελέσματα θέμα που σχετίζεται με την παρουσία της ΔΕΗ στην περιοχή και δεν επιτρέπει την ανάπτυξη του πρωτογενή τομέα παραγωγής στην Ποντοκόμη είναι η τέφρα που παράγεται από τα ορυχεία, τα οποία είναι επιφανειακά και όχι υπόγεια.

«Υπήρχε εποχή που το 75% της ηλεκτρικής ενέργειας, προερχόταν από εδώ [από τα εργοστάσια της περιοχής]. Αντιλαμβάνεσαι τώρα για όλη την Ελλάδα, τι γινότανε μες στα ορυχεία. Γιατί όταν ακούμε ορυχεία, κάποιον νομίζουν ότι υπάρχουν στοές. Όχι, **είναι επιφανειακό**, και από τη γη φτάνει σε 220 μέτρα βάθος, για να γίνει η εξόρυξη του λιγνίτη. **Δεν είναι εύκολο... όλο αυτό, θα βγει πάνω στους ανθρώπους**» (Σ3).

Καθώς λοιπόν τα ορυχεία της ΔΕΗ είναι επιφανειακά, η τέφρα που παράγεται καθημερινά από την εξόρυξη του λιγνίτη και τη μετακίνηση των φορτηγών στα (επιφανειακά) ορυχεία, αιωρείται στην ατμόσφαιρα, επικάθεται στις αυλές και τους

κήπους, και φυσικά και στα πνευμόνια καθώς εισπνέεται από όλους τους κατοίκους της περιοχής, είτε εργάζονται στη ΔΕΗ, είτε όχι. Όπως αναφέρουν οι περισσότεροι, «...το περιβάλλον είναι δύσκολο» (Σ8). Εφόσον η τέφρα επικάθεται στα πνευμόνια των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής, είναι υπεύθυνη για αναπνευστικά προβλήματα, αλλεργικές ρινίτιδες, καρκίνους (κυρίως του αναπνευστικού) και κατά συνέπεια πρόωρους θανάτους (WWF 2013, σ. 34-35).

«Την τέφρα δηλαδή την βλέπουμε μπροστά μας αλλά τι επιπτώσεις έχουνε... Προφανώς έχουν τις επιπτώσεις οι οποίες ισχύουν στις άλλες μελέτες. Δεν χρειάστηκε να γίνει εδώ καμιά μελέτη. Έχω υπόψη μου [...] περίπου γύρω στις 7.000 μελέτες για τις επιδράσεις της τέφρας στο καρδιαγγειακό. Οπότε το ίδιο θα είναι και για μας. Ε, **είμαστε κάποια πειραματόζωα** ίσως έχουμε καλό DNA και δεν πεθαίνουμε κατά συρροή» (Σ1).

«**Όλη αυτή η μόλυνση**, από τη σκόνη, από το περιβάλλον από το διοξειδίο του άνθρακα που φεύγει από τον λιγνίτη, **εμείς το αναπνέουμε**. Από την τέφρα που αιωρείται από τις καμινάδες, εδώ πέφτει. [...] αν σηκωθείς νωρίς. Θα δεις ότι **το χωριό από τη σκόνη δεν φαίνεται**» (Σ3).

Ωστόσο φαίνεται ότι τα προβλήματα υγείας είναι ένα θέμα που οι κάτοικοι αποφεύγουν να συζητούν, σαν να προσπαθούν να το ξεχάσουν ή σαν να το αρνούνται. Χαρακτηριστικό είναι ότι καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, και χωρίς να έχει παρακινηθεί κανείς από την ερευνήτρια, μόνο σε δύο συνεντεύξεις έγινε συγκεκριμένη αναφορά σε πρόβλημα υγείας.

«Η γυναίκα μου έχει **το πρόβλημα με το άσθμα, από εκεί παρουσιάστηκε**, και είναι με τα οξυγόνα τώρα» (Σ10).

Σ8: **Αυτό ήτανε.... θάνατος.**

Σ7: Ο άνδρας μου από αυτό πέθανε. 60 χρονών έφυγε, αλλά και εκεί που ήμασταν στον Γαληνό στη Θεσσαλονίκη, ήταν 7- 8 άτομα από εδώ μέσα.

Σ8: Η Πτολεμαΐδα, η Πτολεμαΐδα είχε πολλά...

Σ7: **Καρκίνο στα πνευμόνια.**

Σ8: Άμα δεν πέθαινε ο άντρας μου νωρίς, ήμασταν και οι πρώτοι!

Αντίθετα με τα προβλήματα υγείας που προκαλεί η τέφρα, η σκόνη και η «βρωμιά» που οι νοικοκυρές καθαρίζουν καθημερινά από τις αυλές και τα μπαλκόνια τους, σχολιάζεται από τους κατοίκους της Ποντοκώμης με μεγαλύτερη άνεση και ευκολία.

Σ5: **...Ωωω... Φαγούρα ο κόσμος!...**

Σ6: Ε, εντάξει. Έχει τέφρα... Η τέφρα εντάξει έχει σκόνη...

Σ5: Η τέφρα πάντα είναι... τέφρα!

Σ6: **Πειράζει!**

Σ5: **Νερά πολλά ξοδεύουμε για να καθαρίζουμε τη βρωμιά... Ωωωωω... πολλή βρωμιά...**

Σ6: Πάνω στο μπαλκόνι...

Σ5: Μόνο όταν είναι λίγο ο καιρός που θα αρχίσει να βρέχει, έχουμε λίγο καθαρό νερό. Ο περισσότερος χρόνος είναι βρωμιά...

Σ8: Ε δύσκολο είναι.

Σ7: Είναι δυνατόν... Τώρα δεν έχει πολλά... *Σήμερα που σφουγγάρτζα, πάρα πολλή σκόνη είχε. Είχε, είχε.*

Συναισθήματα: ανασφάλεια, νοσταλγία, αδιέξοδο, τραύμα

Από την έρευνα στο πεδίο, την παρατήρηση, τις άτυπες συζητήσεις και τις ημιδομημένες συνεντεύξεις αναδεικνύονται τα αρνητικά συναισθήματα και η «απύθμενη ανασφάλεια» (Σ1) που βιώνουν τα μέλη της κοινότητας της Ποντοκόμης κατά το τελευταίο διάστημα, λόγω της επικείμενης μετεγκατάστασής τους. Για κάποιους μάλιστα, κυρίως αυτούς μεγαλύτερης ηλικίας, η επικείμενη απώλεια βιώνεται ως τραύμα, καθώς βλέπουν να χάνονται οι κόποι μιας ζωής. Δεν είναι λίγοι εκείνοι οι οποίοι – όπως με νοσταλγία θυμούνται στις αφηγήσεις τους – έχτισαν τα σπίτια τους από το μηδέν, με τα ίδια τους τα χέρια, ενώ άλλοι με τα μεροκάματα της ΔΕΗ.

«Πονώ το χωριό μου, που σε λίγον καιρό δεν θα υπάρχει η Ποντοκόμη, γιατί γίνεται μετεγκατάσταση σε άλλο μέρος. Αυτό απαλλοτριώθηκε από την ΔΕΗ, και θα χαλάσει όλο το ωραίο χωριό που τέτοιο δεν υπάρχει στον νομό Κοζάνης, ρυμοτομικά [...] Δύσκολο να αποχωριστώ το χωριό μου. Όταν λείπω έξω από το χωριό νομίζω ότι έχασα την Ποντοκόμη» (Σ2).

«Το χωριό μου το πονάω πάρα πολύ... Και τώρα ήρθε η ώρα για να γίνει μετεγκατάσταση... για να φύγουμε... τα έργα μας κάνουν την μετεγκατάσταση. [...] Αυτό το σπίτι το αφήνω, θα το αφήσουμε και θα φύγουμε, αλλά **θα πονέσουμε κιόλας... (βουρκώνει) Γιατί κάναμε μεγάλο κόπο, για να το χτίσουμε, με κούραση, με... με ημεροκάματο, με όλα... με ταλαιπώρια!» (Σ5).**

«Την Ποντοκόμη την αγάπησα, φάγαμε ψωμί από την Ποντοκόμη, ζήσαμε, μεγαλώσαμε οικογένειες, κάναμε εγγόνια... **η Ποντοκόμη είναι ένα κομμάτι μέσα στην ψυχή μου. Δεν μπορείς να πεις ότι θα φύγω και θα ησυχάσω. **Το μυαλό σου πίσω θα μείνει..... ναι...** (μικρή παύση)**

Ελενίτσα δύσκολα είναι... **δύσκολο να φύγεις**... Και για αυτό, ...λέμε “ότι γίνει, γίνει!”» (Σ10).

Σ8: **Καταστροφή είναι που φεύγει το χωριό!**

Σ7: Μόνο;

Σ8: Καταστροφή είναι που φεύγει το χωριό!

Σ7: Το κυριότερο είναι, **εγώ αυτό σκέφτομαι τη νύχτα που κοιμάμαι**, που δεν θα πίνω καφέ, με την Σ8... (βουρκώνει)

Σ8: Εύκολο είναι;

Σ7: Αυτό... Θεε κλείσ' το, θεε μην το κλίνεις [εννοεί την κάμερα]. Αυτό, αυτό είναι που ζητάω. [...] Το μεγαλύτερο πράγμα είναι, **το δύσκολο που θα φύγουμε από το σπίτι μας**. Αυτό το σπιτάκι πως το νοσταλγώ..... Κόπους έκανε και ο άντρας μου και εγώ, και όλοι....

Σ5: **Αφήνεις τη γειτονιά σου, αφήνεις το χωριό σου...**

Σ6: Ε, τα κάνεις πάλι... Τα κάνεις πάλι.

Σ5: Ε, κάποτε λέμε, κάποτε νευριάζουμε, «και μια αλλαγή μπορεί να μας έρθει για καλό»... Μέσα στον **πανικό** μας που θα φύγουμε, λέμε μήπως είναι και καλό, μια αλλαγή... Αφήνεις τους ανθρώπους εδώ που γνώρισες, το χωριό, όλο. [...] **Όλα θα τα αφήσουμε και θα φύγουμε... Ψυχολογικά, είμαστε πεσμένοι...**

Χαρακτηριστική είναι, η -εδώ και χρόνια- ευχή αρκετών ηλικιωμένων να πεθάνουν προτού χρειαστεί να μετεγκατασταθούν, ενώ άλλοι εκφράζουν τα όνειρα (μαζί με την ανασφάλειά τους) για τον νέο οικισμό ή το μέλλον στη νέα τους γειτονιά. Κάπου όμως βαθιά μέσα τους, διακρίνεται η επιθυμία να μην προλάβουν να ζήσουν εκείνη τη στιγμή. Παρατηρούμε επίσης, ότι ένα μεγάλο μέρος των επιμέρους συνεντεύξεων αφιερώνεται σε αυτήν τη θεματική, δηλαδή στα συναισθήματα που βιώνουν οι Ποντοκωμίτες αναμένοντας την τελική μετεγκατάσταση του οικισμού τους. Η έκταση αυτή προκύπτει από την ανάγκη των συνεντευξιαζομένων να εξωτερικεύσουν και να μοιραστούν τις αγωνίες και τα συναισθήματά τους, ανάγκη η οποία έγινε σεβαστή κατά την έρευνα, κι έτσι παραχωρήθηκε ο (απαραίτητος) χώρος και ο χρόνος στους συνεντευξιαζόμενους να εκφράσουν την φωνή τους, τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους σχετικά με τη μετάβασή τους στον νέο οικισμό.

Σ5: ...και τώρα γινήκαμε 70 χρονών και θα φύγουμε... Την ψυχολογία κανέναν δεν το σκέφτεται. Πώς θα φύγουμε, πού θα πάμε να τακτοποιηθούμε. [...] **Πώς θα φύγουμε** απ' αυτό το χωριό...

Σ6: Ναι, **το εγκαταλείπεις και φεύγεις**.

Σ5: Πώς θα φύγουμε απ' αυτό... **με τα δάκρυα στα μάτια μας, θα βγούμε απάν σο δρόμο**... Μας μεγάλωσε αυτό το χωριό... Μας πάντρεψε, παντρευτήκαμε, μεγαλώσαμε, σχολεία, ...τα πάντα! (Σ5).

Σ5: Απ' τη μια ήταν **ευλογία**, και από την άλλη τώρα αυτή τη στιγμή, γίνεται και **κατάρα**. Για πολλούς μπορεί να είναι και... ευλογία ξέρω εγώ; Πώς να το... Δεν ξέρω. **Εγώ και να μην έφευγα κιόλας δεν είχα πρόβλημα**.. Αν ήτανε καθαρή η ατμόσφαιρα.

Σ6: Αν δεν μας σηκώνανε κι αυτά... εντάξει...

Σ5: **Θα ήθελα να πέθαινα στο χωριό**... Να μη γινόταν η μετεγκατάσταση.

«**Είναι δύσκολο για εμάς, πολύ δύσκολα**. [...] Να πάρω μια φωτογραφία από το σπίτι μου, **είναι μαρτύριο**. Δύσκολο είναι. Δηλαδή, και εγώ και η γυναίκα μου, όλη νύχτα το σκεπτόμαστε. **Πού θα πάμε, πώς θα πάμε** και τι... **Καλά είμαστε εδώ πέρα, να τελειώναμε εδώ θα ήτανε πολύ καλύτερα**. [...] Έπρεπε να φύγουμε από νωρίς, που ήμασταν μικροί. Τώρα τι... τώρα τι... **πόσα χρόνια έχουμε ζωή, για να βγούμε εμείς**, για την πάρτη μας; Για τα παιδιά εντάξει, οπωσδήποτε πρέπει να φύγουνε. [...] Τώρα που θα γίνει μετεγκατάσταση, δε... **ούτε νύχτα έχουμε, ούτε ημέρα**. Από τη **στεναχώρια** μας **δεν ξέρουμε τι να πούμε**, τι να κάνουμε, και πού να πάμε. Με τόση υποδομή που είχαμε, με τόσες εγκαταστάσεις, τόσα αυτά, **όλα πάνε στον βρόντο**» (Σ10).

Σ8: Αααχ...

Σ7: Αυτό, κάθε πρωί αυτό λέμε με την Σ8...

Σ8: Εγώ εδώ μέσα 23 χρονών ήρθα εδώ μέσα, τώρα η κόρη μου είναι η μεγάλη, 63 χρονών. Ναι. Εδώ μέσα έζησα τη ζωή μου, και δύσκολη, και εύκολη, και... και τι να σε πω; **Τώρα αυτό με τσάκισε**...

Σ7: Και ευχάριστα, και δυσάρεστα, εδώ.

Σ8: **Με τσάκισε** αυτό που θα φύγουμε από το χωριό μας. Με λέει η Ντίνα «Μάνα μη μου το λες κάθε ώρα!». Η μεγάλη ξέρεις τι είπε; «**Τη μάνα μου λυπάμαι, που θα φύγει από το χωριό τώρα σε αυτή την ηλικία**».

Σ7: Έτσι είναι.

Σ8: **Εγώ δέθηκα με αυτό το χωριό**, γιατί και ο κόσμος, και τον περίγυρο, και η οικογένεια, με... είμαι ευχαριστημένη, πώς να στο πω; Και τώρα λέω, **αυτά πού θα τα βρούμε**, αυτά όλα που κάναμε, με κόπο; Όλος ο κόσμος με κόπο έκανε τότε. Αλλά μερικοί περισσότερο. Εμείς θα πάμε στην Ξάνθη, η κόρη μου εκεί είναι. Αυτό **ξέρεις πώς με τρώει, που θα φύγω από εδώ**;

«Πλέον υπάρχουν ομάδες και ομάδες και κάποιοι άνθρωποι πραγματικά αντιμετωπίζουν ένα **τραύμα** τώρα, κάποιοι που δεν θα ήθελαν να αφήσουν το χωριό. Νομίζω ότι εστιάζουμε, και αναφέρομαι τώρα στις, κυρίως στις μεγάλες ηλικίες... Οι μεγάλες ηλικίες όλες λένε “**καλύτερα να περάσω τα χρόνια εδώ και να αφήσω εδώ το... τις τελευταίες μου αναπνοές**”» (Σ1).

«...καταλαβαίνω, το συναίσθημα ότι **ήρθε το πλήρωμα του χρόνου**, και πρέπει να φύγουμε από αυτό το χωριό. Και **είναι άσχημο** για μας που ζήσαμε 65 χρόνια, δεν είναι λίγα. Εγώ είμαι 65, άλλοι είναι 90 χρονών.

Μια ζωή, ένας αιώνας. Ζήσαν εδώ. Καταλαβαίνεις τώρα. Αυτούς τώρα...» (Σ3).

Οι περισσότερες συζητήσεις (συνεντεύξεις ή άτυπες) καταλήγουν στο αδιέξοδο της κατάστασης. «Σύσσωμο όλο το χωριό, πραγματικά σύσσωμο όλο το χωριό, αποφάνθηκε ότι πραγματικά είναι **αδιέξοδο. Η μόνη λύση είναι να φύγουμε.** Η μόνη λύση ίσως και για μας για ό,τι μας περισσεύει και κυρίως για τις επόμενες γενιές και για το χωριό. **Δεν τα καταφέραμε σε όλα...**» (Σ1). Εφόσον το περιβάλλον παύει να είναι βιώσιμο λόγω της δραστηριότητας της ΔΕΗ στην περιοχή, είναι μονόδρομη η λύση της μετεγκατάστασης, με την ελπίδα ενός καλύτερου και πιο καθαρού περιβάλλοντος. Είναι σημαντικό να σημειωθεί, ότι σε πολλές άτυπες συζητήσεις, οι Ποντοκωμίτες αναφέρονται στο αδιέξοδο της κατάστασης και στην παρουσία της ΔΕΗ ως ευχή / ευλογία και κατάρα, χωρίς μάλιστα να έχουν ακούσει τον συγκεκριμένο χαρακτηρισμό από άλλες συζητήσεις κατά την έρευνα. Είναι εντυπωσιακό πώς σε ασύνδετες μεταξύ τους στιγμές και συζητήσεις γίνεται αυτή η αναφορά. Συγκεκριμένα, ως «ευχή» ή «ευλογία» χαρακτηρίζουν την οικονομική ανάπτυξη που έφερε στον τόπο η εργασία στη ΔΕΗ, και ως «κατάρα» βιώνουν τον αναγκαστικό εκτοπισμό λόγω της επέκτασης των δραστηριοτήτων της ΔΕΗ και της τέφρας που παράγεται από αυτές.

Σ8: Ε ναι, η περιοχή όλη είναι το εργοστάσιο, **έδωσε και ...ζωή. Έδωσε... λεφτά.**

Σ7: Και ζωή, και τα πήρε πίσω τις ζωές!

Σ8: **Πήρε πίσω τις ζωές, ναι!**

«...ήμουν και από τους πρώτους που έλεγα ότι **δεν υπάρχει διέξοδος.** [...] **δεν υπήρχε λύση να μείνουμε εδώ.** Πολύ σύντομα τα ορυχεία θα 'ρθούν στα 100 μέτρα από το χωριό και σε μια δεκαετία, μέσα στο χωριό. Αυτή ήταν η λύση η μόνη, την πετύχαμε αλλά τι κερδίσαμε δεν ξέρω. [...] Η ΔΕΗ είναι **η μεγαλύτερη κατάρα της περιοχής.** [...] Ήτανε **κατάρα** γιατί λειτούργησε σε ένα καθεστώς αποικιοκρατίας σημ.. και σήμερα, αυτή τη στιγμή, η νοοτροπία από τον πρώτο διευθυντή μέχρι τον τελευταίο υποδιευθυντή είναι αποικιοκράτι... αποικιοκρατική» (Σ1).

«Εγώ θέλω να είμαι αντικειμενικός. **Η ΔΕΗ είναι και ευχή και κατάρα,** για να 'μαστε ρεαλιστές. [...] εδώ η κοινωνία ζούσε με την αγροτιά. [...] Αλλά ήτανε είπαμε **ευχή και κατάρα.** [...] **Δεν υπάρχει καμιά περίπτωση να ζήσουμε εδώ. Ή θα φύγουμε μόνοι μας ή θα πεθάνουμε εδώ. Από τη μόλυνση μιλάω έτσι; Για αυτό, μπορεί το συναίσθημα του χωριού όλα αυτά να μας επηρεάζουνε, αλλά δεν μπορεί να υπάρξει ζωή**

στο μέλλον εδώ, σε αυτό το χωριό. Τα ορυχεία τα βλέπεις. Από τον δρόμο είναι μπροστά» (Σ3).

Ως προς το μέλλον της κοινότητας και τον νέο οικισμό που σχεδιάζεται να οικοδομηθεί στην περιοχή ΖΕΠ της Κοζάνης, οι περισσότεροι είναι συγκρατημένοι και οι απόψεις γενικά δίστανται. Κάποιοι δεν πιστεύουν ότι θα συγκροτηθεί «νέο χωριό», οπότε έχουν ήδη μετακομίσει στην Πτολεμαΐδα, στην Κοζάνη ή αλλού. Κάποιοι, ως «γνήσιοι Ποντοκομίτες» δεν έχουν σκοπό να φύγουν από τον οικισμό μέχρι να χτιστεί ο νέος οικισμός ή όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται «μέχρι που να δω τα ραδίκια ανάποδα!» (Σ3), εκτός κι αν μέχρι τότε τους αναγκάσει πιο επιτακτικά η ΔΕΗ ή οι μπουλντόζες που θα μπου να ισοπεδώσουν το χωριό. Βέβαια, ήδη από το καλοκαίρι του 2017 έχουν σταλεί εξώδικα, σύμφωνα με τα οποία ο οικισμός θα έπρεπε να έχει εκκενωθεί μέχρι το τέλος του 2018. Δεδομένου όμως ότι η κλήρωση των οικοπέδων για τον νέο οικισμό έγινε μόλις στις αρχές του 2019 (25 Ιανουαρίου), δεν έχουν προχωρήσει οι νομικές ενέργειες, οπότε μη έχοντας κάπου αλλού να πάνε, πολλοί είναι οι κάτοικοι που παραμένουν στα σπίτια τους στην Ποντοκώμη. Ως περιβάλλον η ΖΕΠ Κοζάνης θεωρείται ότι βρίσκεται σε σημείο που χάρη στα ρεύματα του αέρα, δεν υπάρχει τόσο καυσαέριο και τέφρα από το εργοστάσιο και το ορυχείο της ΔΕΗ, ενώ παράλληλα γειτονικοί οικισμοί και οι Πανεπιστημιακές εγκαταστάσεις στη ΖΕΠ Κοζάνης, δημιουργούν ένα πολλά υποσχόμενο πλαίσιο για την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της νέας κοινότητας.

«[Ο νέος οικισμός] είναι πάρα πολύ καλός. [...] Είναι ένας οικισμός που δίπλα είναι ένα Πανεπιστήμιο, που του χρόνου [2019-2020] μπορεί να λειτουργήσει. [...] Δεύτερον υπάρχει μια άλλη κοινωνία, που ζει εκεί, που ξεπερνάει τους 2.000 ανθρώπους, που είναι οι εργατικές κατοικίες. Που αυτοί οι άνθρωποι, δεν έχουν ούτε μαγαζί εκεί. Δεύτερον, αυτοί οι διπλανοί από εμάς, που λέγεται το χωριό σήμερα *Άργιλος*, και αυτοί είναι μια κοινωνία που πιστεύω ότι **θα ενσωματωθούν μαζί με εμάς εκεί**, γιατί θα συνορεύουμε πλέον, θα 'μαστε ένας οικισμός. Τυπικά θα είναι τα σπίτια να το πω έτσι, γιατί τα σπίτια και τα οικόπεδα που σήμερα υπάρχουνε, μπαίνουνε μέσα στον δικό τους οικισμό. Και πιστεύω ότι θα υπάρχουνε καλύτερες ευκαιρίες για τα παιδιά μας για να μπορούν να επιβιώσουν, αν θες και οικονομικά. Οπότε θα έχεις ένα Πανεπιστήμιο και θα έχεις τόσους φοιτητές, μπορείς να κάνεις ό,τι θέλεις. Από φιλοξενία, από μαγαζιά, από σπίτια...» (Σ3).

«Βέβαια δεν θα είναι σαν αυτό το χωριό, ...ότι μπορέσουμε και κάνουμε, και όποιοι μπορέσουνε και πάνε, για να κάνουμε χωριό» (Σ5).

Σ6: ...Τώρα [καλοκαίρι 2018] θα δώσουν τα οικόπεδα. Άμα δώσουν τα οικόπεδα, θα ξεκινήσει ο κόσμος να χτίζει...

Σ5: ...αν καθυστερούνε...

Σ6: ...σε ένα χρόνο μέσα θα τα δεις. Φυσικά, άμα δώσουν το ρεύμα, νερό, αυτά, ο κόσμος σιγά σιγά θα φύγει. Σε δύο χρόνια, τρία, θα φύγει. Θα πάει εκεί στο νέο χωριό.

«Πιστεύω ότι και στο νέο χωριό που θα πάμε, θα υπάρχουνε άνθρωποι δημιουργικοί, θα κατασκευάσουνε το νέο χωριό όπως πρέπει, με ίδια ρυμοτομία που έχει η Ποντοκόμη, η παλιά. Με τον ίδιο ρυθμό θα γίνει και η νέα Ποντοκόμη, στην οποία εύχομαι να κατοικήσω και τον υπόλοιπο χρόνο της ζωής μου» (Σ2).

«...εγώ δεν είμαι από τους αισιόδοξους ότι θα γίνει στα επόμενα λίγα χρόνια, αλλά θα διαρκέσει πολύ ακόμα η περιπέτειά μας» (Σ1).

Η ανησυχία και το άγχος για το άγνωστο του μέλλοντος και της νέας συνθήκης εκφράζονται με ποικίλους τρόπους. Καθένας, ανάλογα με τα βιώματά του αναζητά στοιχεία, συνήθως προσωπικά, προκειμένου να στηριχθεί ψυχολογικά και να αντιμετωπίσει αυτά τα αρνητικά συναισθήματα.

Σ8: Πού να πας; ...Πού να πας;

Σ7: Αυτή δεν θέλει να πάει... (γελάει)

Σ8: **Πού να πας καλύτερα;** Εγώ δεν τα είπα. Πού να πας; Καλύτερο δεν βρίσκεις. *Α στην Ποντοκόμη καλύτερο δεν θα βρούμε!* Δεν θα βρούμε... εγώ εδώ μέσα έζησα 64 χρόνια....».

«...στο καινούριο το σπίτι **θα είναι το ίδιο;** Κανένας δεν το ξέρει. Θέλουμε να πιστεύουμε όμως ότι ο Άγιος Παντελεήμονας, ο Πανάγαθος Θεός, θα δει τον **πόνο της ψυχής** των ανθρώπων μας, από αυτήν την ενορία, και εύχομαι ο Θεός να επιτρέψει και τον Άγιο Παντελεήμονα, να κάνει και αυτός την μετανάστευσή του, πέρα στην νέα ενορία που θα κάνουμε, και να καθεδρευεί, και να ευλογεί και να αγιάζει και εκεί στον καινούριο τόπο, αυτούς τους ανθρώπους. » (Σ4).

«Η γιαγιά, η Ανατολή, έλεγε “**η χαρά και η λύπη, είναι αδέρφια**”. Αφήνεις τη λύπη πίσω, και παίρνεις τη χαρά. (βουρκώνει) Γιατί **τις κακές αναμνήσεις, πρέπει να τις αφήνουμε πίσω. Και πρέπει να σχεδιάζουμε το μέλλον, και να βλέπουμε το μέλλον θετικά.** Αν κρατήσουμε τα αρνητικά, δεν καταφέρνουμε τίποτα στη ζωή. Ούτε εμείς, ούτε τα παιδιά μας. Έτσι νομίζω εγώ» (βουρκώνει) (Σ3).

Αναμνηστικό αντικείμενο & ανάγκη συγκρότησης αρχείου μνήμης

Ορμώμενοι από την παραπάνω σημειωμένη ανάγκη και αναζήτηση των Ποντοκωμιτών σχετικά με στοιχεία του ατομικού παρελθόντος του καθενός για την προσωπική, εσωτερική εμπύχωση και ενδυνάμωση των αρνητικών συναισθημάτων που βιώνουν, θέσαμε πιο συγκεκριμένες ερωτήσεις στους συνεντευξιαζόμενους. Με άλλα λόγια, έχοντας εντοπίσει την ανάγκη των Ποντοκωμιτών για τη διατήρηση όσο το δυνατόν περισσότερων στοιχείων, εικόνων και αναμνήσεων «από το χωριό», οργανώθηκαν κατά την έρευνα στο πεδίο, σύντομες, στοχευμένες συνεντεύξεις με θέμα την επιλογή ενός αντικείμενου το οποίο ξεχωρίζουν και θα ήθελαν να πάρουν μαζί τους για να θυμούνται τη ζωή τους στην Ποντοκώμη.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι περισσότεροι ερωτηθέντες δυσκολεύονταν να απαντήσουν άμεσα σε αυτήν την ερώτηση. Κάποιοι βούρκωναν, σκεπτόμενοι πόσα θα ήθελαν να πάρουν μαζί τους και πόσα θα αναγκαστούν να αφήσουν πίσω τους, ενώ αρκετοί ανήγαγαν την ερώτηση αυτή στην αντίστοιχη συνθήκη των προγόνων τους, και ανέφεραν για παράδειγμα την εικόνα της Παναγίας που εκείνοι είχαν φέρει «από την πατρίδα». Οι περισσότεροι επέλεξαν αντικείμενα που σχετίζονται με το οικογενειακό τους παρελθόν, με κάποιο μέλος της οικογένειάς τους ή γενικότερα με το σπίτι τους ως κτήριο, στο σύνολό του ή τουλάχιστον στην φωτογραφική καταγραφή και απεικόνισή του. Όπως φαίνεται και από τις απαντήσεις που παρατίθενται παρακάτω, σε αυτήν την ερώτηση συμπυκνώνεται το ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας, στο κομμάτι που αφορά τα στοιχεία που οι Ποντοκωμίτες επιθυμούν και εκφράζουν την ανάγκη να διατηρήσουν και να μεταφέρουν μαζί τους ως ανάμνηση στη νέα συνθήκη στην οποία θα μεταβούν. Οι απαντήσεις αυτές είναι που προσδιόρισαν το είδος, το περιεχόμενο και τον τρόπο παρουσίασης του αρχειακού υλικού που συγκεντρώθηκε και θα συγκροτήσει το συλλογικό αρχείο της μνήμης της Ποντοκώμης. Ακολουθούν κάποια χαρακτηριστικά αποσπάσματα από τις εν λόγω συνεντεύξεις.

«**Τι να πρωτοαφήσεις;** Οι εικόνες βασικά είναι στο μυαλό, και στο μυαλό κάθε ανθρώπου... είμαι της άποψης ότι ό,τι αντικείμενο και να έχεις, **όλα είναι στις εικόνες του μυαλού σου**. Εεε... Δεν πιστεύω ότι θα ήθελα κάποιο αντικείμενο έτσι να πάρω. Έχω τα πάντα στο μυαλό μου, και εκεί μέσα θα ζήσουνε» (Σ11).

Σ5: **Τι να πάρουμε πουλί μ’;** Δεν ξέρουμε. Όλα θα τα αφήσουμε και θα φύγουμε... Ψυχολογικά, είμαστε πεσμένοι...

Σ6: Όλα-όλα εκεί που θα πας δεν μπορείς να τα πάρεις...

Σ5: **Ποιό θα προλάβεις να πιάσεις στην αγκαλιά σου;** Όλα με τον κόπο σου τα 'κανες... (βουρκώνει)

Σ6: Όλα θα μείνουνε... **Όλα θα τα πετάξουμε.**

Σ5: [...]Όσα θα πάρουμε... θα ταιριάζουν εκεί που θα πάμε; Όλα είναι με κόπο χτισμένα, κι όλα... (βουρκώνει) [...] Όπως ερχόταν οι γονείς μας που ήρθανε το '22, **την εικόνα. Παίρνεις την εικόνα σου και φεύγεις. Εκείνοι ήρθανε με την εικόνα τους...**

E: Εσύ θα πάρεις την ίδια εικόνα;

Σ5: E, θα πάρω αυτήν που έχω στο σπίτι μου την εικόνα. Θα πάω να την βάλω πάλι εκεί. [...] Αυτά θα πάρω κορίτσι μου, αλλά είπαμε όλα είναι δικά μας, **όλα είναι, μιας αγκαλιάς κόποι... Δεν μπορείς να τ' αφήσεις...** Και να τα πάρεις εκεί, θα τ' αφήσεις εκεί, θα χαλάσουνε. Δεν τα παίρνεις καθόλου, και πας κοιτάς ποιό θα ταιριάζει, για να βάλεις.

«**Τι να πάρεις; Δεν παίρνουμε...** Τόσα πράγματα που έχουμε, **δεν μπορούμε να πάρουμε τίποτα.** Τι να πάρουμε; [...] **όλα τα θέλουμε.** Δεν είναι ότι θέλουμε κάτι. **Τί να μη θέλουμε;**» (Σ10).

Ελάχιστοι ήταν οι ερωτώμενοι οι οποίοι απαξιούσαν και έδειχναν άνετοι και αδιάφοροι προς αυτήν την ερώτηση. Συνυπολογίζοντας τις κινήσεις και τις εκφράσεις τους, δόθηκε η εντύπωση ότι πρόκειται για *άρνηση* να αντιμετωπίσουν την επικείμενη αυτή απώλεια. Δεν θα αναλύσουμε όμως περισσότερο αυτές τις απαντήσεις / αντιδράσεις, μόνο θα παραθέσουμε ενδεικτικά την αντίδραση του Σ6 ο οποίος γελώντας απαξιωτικά προς την ερώτηση απάντησε «[...] **Τίποτα..** (γελάει)... Τι να πάρω; Τίποτα δεν μπορεί να...».

Λιγότεροι ήταν εκείνοι οι οποίοι αναφέρθηκαν απευθείας σε κάποιο συγκεκριμένο αντικείμενο ιδιαίτερης για εκείνους σημασίας, όπως ένα στοιχείο των προγόνων τους (πχ. το κάρο του παππού, η εικόνα της Παναγίας που είχαν φέρει οι γονείς) ή της αυλής τους (πχ. η καρυδιά, το αμπέλι, το κιόσκι). Ακολουθούν τα συγκεκριμένα αποσπάσματα αυτών των απαντήσεων.

Σ3: Με βρίσκεις απροετοίμαστο καταρχήν. Με βρίσκεις απροετοίμαστο. Είναι πολλές οι σκέψεις, **το έχω σκεφτεί, αλλά δεν κατέληξα σε κανένα.** Αλήθεια το λέω γιατί **είναι πολλά.**

E: Έτσι αυθόρμητα τώρα τι βγαίνει, αν μπορούσατε μόνο ένα πράγμα να πάρετε...

Σ3: Αν μπορούσα να πάρω... [μεγάλη παύση] ....το σπίτι.

E: Θα πάρετε πράγματα..

Σ3: Κάτι θα πάρουμε κάτι θα αφήσουμε. Το νοικοκυριό...

Σε άλλη χρονική στιγμή, και έχοντας αναστοχαστεί πάνω σε αυτήν την ερώτηση, ο Σ3 αναφέρθηκε στους προγόνους τους. Απάντηση ίσως αναμενόμενη από τον συγκεκριμένο Ποντοκωμίτη, δεδομένων των εκτενέστατων και λεπτομερών αναφορών και προσκόλλησής του στο παρελθόν και στην ιστορία και στην πορεία των προγόνων του. Συγκεκριμένα, ο Σ3 ανέφερε ότι θα προτιμούσε να πάρει «την ιστορία... Είναι βέβαια προσωπικά αυτά... είναι **τα οστά των γονιών μου και των παππούδων**. Αυτοί κουβαλάν μια ιστορία πίσω τους, για να μπορούμε να τους θυμόμαστε και πρέπει **να τους έχουμε δίπλα μας, έστω και με τα οστά τους**». Από αυτήν την τελευταία του φράση φαίνεται πως ίσως τελικά οι πρόγονοι και η λεπτομερής γνώση της ιστορίας τους είναι το πιο δυνατό στοιχείο εμπύχωσης και ενδυνάμωσης για τον Σ3 στη δεδομένη χρονική στιγμή.

Χαρακτηριστική είναι και η προσήλωση των γυναικών της Ποντοκώμης στη θρησκεία, όπως προκύπτει από την πολλαπλή αναφορά στην εικόνα της Παναγίας.

«Θα πάρω αυτήν **την εικόνα**, γιατί αυτό το ‘φερε από την πατρίδα, του πεθερού μου η αδερφή, που τη λέγαμε “Π” (αναφέρει το υποκοριστικό της). Το πήραν κι ήρθαν τα πεθερικά μου από την πατρίδα τους, **και τώρα κι εγώ θα το πάω**. Δεν θα το αφήσω στο χωριό. Θα το πάω πάλι εκεί που θα είμαστε» (Σ5).

Σ2: **Την ιστορία της Ποντοκώμης**. Να την μεταφέρω και στο άλλο το χωριό που θα δημιουργηθεί. Η νέα Ποντοκώμη.

Σύζυγος Σ2: Την εικόνα.

Ε: Ποια εικόνα λέτε;

Σύζυγος Σ2: Την Παναγία.

Ε: Είναι κάποια εικόνα που έχετε εσείς;

Σύζυγος Σ2: Του σπιτιού μας η εικόνα. [...] Αυτήν **την εικόνα** θα πάρουμε και στο χωριό το καινούργιο. Μας εκπροσωπεί η εικόνα... όπου πάμε... Χωρίς εικόνα, δεν πάμε... Πρώτον και κυριότερο η εικόνα είναι... Είναι το πιστεύω μας...

Αντίστοιχα από τις πολλές αναφορές σε στοιχεία του σπιτιού και της αυλής, αναδεικνύεται η σημασία του σπιτιού ως ρίζα και ως συγκροτησιακό και ξεχωριστό στοιχείο της ζωής, της ταυτότητας, των βιωμάτων και της μνήμης των μελών της κοινότητας. Χαρακτηριστικά σημειώνονται αντίστοιχες αναφορές.

«Θα σκάψω από ‘δω [δείχνει μια εξωτερική γωνία του σπιτιού] να πάρω **λίγη σουβά**. Αυτά τα έκανα με τον άντρα μου... και όχι με μηχανές... με την τσάπα, το *τσαμούρ*, *ποντιακά θα λέω σ’ ατά*... Και εκείνος ερχόταν από τη δουλειά, το απόγευμα σοβατίζαμε. Εγώ κοσκίνιζα τη λάσπη και τον

κουβαλούσα ντενεκέ εδώ (στον ώμο)... και μ' αυτό το σπίτι, ξες τι ιστορία έχει πουλάκι μου;... Γι' αυτό, απ' αυτό θα πάρω, να θυμηθώ και τον άντρα μου, πώς δούλευε, πώς δούλευα κι εγώ... ...Εμείς είμαστε μια γενιά ταλαιπωρημένη.» (Σ8).

Σ7: Αντικείμενο όχι, φυτό θέλω! Να πάρω **το αμπέλι, του μπαμπά μου**. Του μπαμπά μου η κληματαριά είναι εδώ. Εκείνος την φύτεψε, μία ριζούλα θα πάρω.

Σ8: Και έμεινε η ρίζα.

Σ7: Η ρίζα έμεινε. Και τι δεν έκανα να την εξαφανίσω! Ήθελα το οικόπεδο, να είναι... Ε δεν ήθελε! Ε τώρα θα πάρω μια ρίζα. **Αυτό θα πάρω. Ε, τα αλλά είναι πράγματα συνηθισμένα**. Από το νοικοκυριό, εκείνα που είναι καλά τα παίρνεις, εκείνα που δεν είναι τα αφήνεις. [...] **Όταν ήρθε ο μπαμπάς μου εδώ το '22, έφερε αυτήν την ρίζα**. Και τη φύτεψε και δεν μπορούσα να την εξαφανίσω.. Δεν μπόρεσα.. Τι πετρέλαιο έριξα, τι... Αλλά δεν ήθελε να φύγει νομίζω. Και τώρα, επειδή δεν ήθελε να φύγει, **ο μπαμπάς μου μού είχε πολλή αδυναμία, και θέλω να πάρω αυτήν την ρίζα**. Ίσως κι ο μπαμπάς μου να ξεκουραστεί από εκεί που είναι... Γιατί έκανα ζημιές, έριξα πετρέλαιο...

«Είναι εύκολη για μένα αυτή η ερώτηση γιατί, ε, έχω συνδεθεί με κάτι μέσα στην αυλή ας πούμε. Η καρυδιά εδώ, **ένα κομμάτι της καρυδιάς**. Γιατί την καρυδιά την φυτεύει η γιαγιά μου τη στιγμή που γεννιέμαι και η καρυδιά συνεχίζει και υπάρχει. Ε, πόσο θα υπάρχει ακόμα. Δηλαδή έχουμε... είναι το συνομήλικό μου μέσα στο, μες στο σπίτι μου, μες στην αυλή μου. Αν ήθελα να πάρω κάτι από την αυλή μου δηλαδή, εε, είναι εκεί που παίξαμε με τα παιδιά, είναι οι λάσπες που είχε μπροστά, αλλά... αργότερα που κάναμε μια ψεύτικη γούρνα και παίζαμε εκεί μέσα, οι τραυματισμοί που είχαμε εκεί, τα κλάματα. Ήταν εκεί που φέρανε όταν είχαμε τις κηδείες των παππούδων μας που τους είδαμε για τελευταία φορά. **Όλα έγιναν κάτω από αυτήν την καρυδιά**. [...] Ένα κομμάτι της θα ήθελα. Δηλαδή κάπως να θυμίζει ότι αυτό το πράγμα μεγαλώσαμε μαζί και ίσως εγώ **το εγκαταλείπω**. Αυτή δεν θα εγκαταλείψει ποτέ την θέση της. Οι καρυδιές ζούνε πολύ περισσότερο από έναν άνθρωπο. Αυτή δεν θα εγκατέλειπε ποτέ την αυλή αν δεν αποφάσιζε ο άνθρωπος είτε να την εκτελέσει επί τόπου είτε να φύγει αυτός, να εγκαταλείψει αυτός το, την περιοχή» (Σ1).

Άλλες απαντήσεις σχετικά με το επιλεγμένο αναμνηστικό αντικείμενο, οι οποίες καταγράφηκαν κατά τις σύντομες άτυπες συζητήσεις με άλλα μέλη της κοινότητας, αφορούν επίσης αντικείμενα που σχετίζονται με άλλα μέλη της οικογένειας, όπως για παράδειγμα **«το κάρο του παππού**, γιατί μου θυμίζει τα παιδικά μου χρόνια. Γιατί το 'ζησα κι εγώ... Όταν ήμουν μικρός θυμάμαι τον παππού μου που κουβαλούσε τα χόρτα με τον πατέρα μου μαζί. Και να θυμάμαι τον κόπο που έκανε και ο παππούς, και ο πατέρας μου, για να χτίσουν όλα αυτά τα σπίτια

εδώ και να μεγαλώσουν τις οικογένειές τους» (Α.Β., 46 ετών) και **«το σκρίνιο [που] μου το ‘κανε δώρο ο αδερφός μου ο συγχωρεμένος, και το λατρεύω κορίτσι μου... Κατάλαβες; Έχω και μια εικόνα της πεθεράς μου από τα Ιεροσόλυμα, να το βγάλεις κι εκείνο»** (Α.Τ., 74 ετών).

Άλλα σημεία / στοιχεία του σπιτιού τα οποία αναφέρονται είναι το κιόσκι της αυλής, αλλά και μόνο λίγο χρώμα της· **«λίγο χρώμα από την αυλή μου... (παύση) ...κι ένα κομμάτι από τον τοίχο του σπιτιού μου... (βουρκώνει)»** (Ν.Γ., 53 ετών). Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι **«Με το κιόσκι αυτό είναι συνδεδεμένες πολλές στιγμές της ζωής μου, και ειδικά μετά που ήρθαν τα παιδιά μου στη ζωή, έχουμε περάσει στιγμές γενεθλίων, στιγμές γιορτών, με τους γονείς, χορούς, γλέντια... και τα θυμάμαι όλα αυτά και συγκινούμαι. Οι γονείς φύγανε, για πάντα, τα παιδιά σε λίγο θα μας αφήσουν θα πάρουν το δρόμο τους, και θα ήθελα να το πάρω μαζί μου εκεί που θα πάω... για να θυμάμαι, ειλικρινά τις πολύ ωραίες στιγμές που πέρασα εδώ.»** (Λ.Α., 55 ετών).

Εκτός όμως από χειροπιαστά αντικείμενα που σχετίζονται με το «σπίτι», κάποιοι απαντούν πιο γενικά, αντιμετωπίζοντας την έννοια του σπιτιού συμβολικά, κι έτσι επιλέγουν τις προσωπικές τους αναμνήσεις σε αυτό, οι οποίες μπορούν να αντικειμενοποιηθούν μόνο στις αντίστοιχες αναμνηστικές φωτογραφίες που έχουν στα οικογενειακά και προσωπικά τους αρχεία / άλμπουμ και στις οποίες εικονίζονται στιγμές και δεσμοί με τους σημαντικούς Άλλους.

«Θέλω να πάρω αυτήν την φωτογραφία [του σπιτιού] γιατί είναι από τον γάμο των παιδιών μου, και μου θυμίζει όλα τα καλά που έχω περάσει σε αυτό το σπίτι, και όλες τις συγκινήσεις, όλες τις χαρές, όλες τις λύπες, και οτιδήποτε έχω περάσει σε αυτό το σπίτι, θέλω να το κρατήσω, για να είναι μες στην καρδιά μου, μέχρι που να φύγω από αυτή τη ζωή... (βουρκώνει)» (Ε.Α., 66 ετών).

«Τις αναμνήσεις που έζησα σ’ αυτό το σπίτι... τις στεναχώριες και τις χαρές... τις φωτογραφίες από τους γονείς μου, απ’ τα πεθερικά μου, απ’ τ’ αδέρφια μου, από τους φίλους, απ’ τους κουνιάδους.. Αυτά θα πάρω μαζί μου... Τα άλλα... τα άλλα δεν μπορώ να τα πάρω εκεί που θα πάω... Θέλω πολλά να πάρω.. Πολλά... πάρα πολλά, αλλά... δεν .... (παύση) Δεν μπορώ να το ξεχάσω αυτό εδώ, ...το σπίτι... Δεν θα το ξεχάσω» (Φ.Τ., 77 ετών).

Εκτός από στοιχεία του σπιτιού και της οικογένειας, κάποιοι επιλέγουν συγκεκριμένα αντικείμενα της δουλειάς ή της καθημερινής ασχολίας τους, όπως είναι

«τα εργαλεία, τα όργανα, και την τεχνική μου... Γιατί είμαι πόντιος... Γιατί μ' αρέσει...» (Β.Π., 60 ετών, ξυλουργός), ή αντίστοιχα «τα περιστέρια, γιατί από τότε που γεννήθηκα τα έχω κι αυτά... Είναι ένα μέρος της ζωής μου... Περνάω την ώρα μου μ' αυτά, έχω ένα χόμπι μ' αυτά, και περνάω την ώρα μου ευχάριστα.» (Σ.Σ., 64 ετών).

Όπως διαπιστώνουμε, στην πλειοψηφία τους οι πρώτες απαντήσεις στην ερώτηση σχετικά με την επιλογή ενός αναμνηστικού αντικειμένου, είναι «όλα», «το σπίτι μου» και «οι αναμνήσεις μου», απαντήσεις οι οποίες αντικειμενοποιούνται στα φωτογραφικά οικογενειακά άλμπουμ των μελών της κοινότητας. Η μεταφορά και διατήρηση των άυλων αυτών στοιχείων (των προσωπικών αναμνήσεων) στο διηγεκές είναι εφικτή μέσα από τις συμβολοποιημένες, οπτικές καταγραφές και αποτυπώσεις τους σε φωτογραφίες. Έτσι, ως κύριο υλικό (material) για τις καλλιτεχνικές παρεμβάσεις ενδυνάμωσης των αρνητικών συναισθημάτων που βιώνουν τα μέλη της κοινότητας που εκτοπίζεται είναι η εικόνα, είτε ως στατική φωτογραφία, είτε ως κινούμενη, κινηματογραφική εικόνα. Η αποσπασματικότητα και η ποικιλία των επιμέρους αναμνήσεων των οποίων επιχειρείται η καταγραφή δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την αναζήτηση ενός εναλλακτικού τρόπου οργάνωσης του αρχειακού υλικού που συντίθεται σε μια μη γραμμική αφήγηση. Για τον λόγο αυτό, επιλέχθηκε η συγκρότηση του μνημονικού φωτογραφικού αρχείου να παρουσιαστεί σε έναν διαδραστικό χάρτη του οικισμού, τα στοιχεία του οποίου αναλύονται στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 5: Ανάπτυξη καλλιτεχνικής παρέμβασης

Οι ορισμοί της τέχνης και των επιμέρους ειδών της έχουν διευρυνθεί, ειδικότερα κατά τον 21^ο αιώνα, με αποτέλεσμα η διακριτότητα των ορίων της τέχνης να μην είναι πάντοτε σαφής. Παρόλα αυτά, η τέχνη παραμένει μια διέξοδος έκφρασης κοινωνικών (και άλλων) ζητημάτων που απασχολούν τα κοινωνικά υποκείμενα. Έτσι, ο τρόπος που ο καλλιτέχνης θα επιλέξει να εκφραστεί η *μορφή* (*gestalt*), τα μέσα που θα χρησιμοποιήσει και οι αισθητικές επιλογές του είναι που ξεχωρίζουν την απλή παράθεση πληροφοριών από ένα *έργο τέχνης* (Bourriaud, 2005). Μια (γραμμική κυρίως) παράθεση γεγονότων και πληροφοριών, κυρίως σχετικά με το οικονομικό πλαίσιο της μετεγκατάστασης των οικισμών και των αντίστοιχων εργασιών στη ΔΕΗ, θέματα υγείας, την επικινδυνότητα της εργασίας και περιβαλλοντικά ζητήματα, σημειώνεται σε ποικίλα ρεπορτάζ στα ΜΜΕ –κυρίως στα τοπικά της Δυτικής Μακεδονίας. Ωστόσο, στα *βιόματα* και στην *αγωνία* των κατοίκων σε σχέση με τον τόπο που θα χαθεί, καθώς και στη συνεπακόλουθη ανάγκη τους να καταγράψουν τον τόπο τους ώστε να έχουν αποτυπωμένες αναμνήσεις σε αυτόν, δεν αφιερώνεται αντίστοιχος χρόνος μελέτης και παρουσίασης προς τρίτους. Προκειμένου να καλυφθεί αυτό το κενό, αναπτύσσεται η παρούσα μελέτη, κατά την οποία στη *φόρμα* ενός ψηφιακού, διαδικτυακού διαδραστικού χάρτη παρουσιάζονται και αναδεικνύονται εικόνες και στιγμές από τον έναν αιώνα κατοίκησης στον οικισμό της Ποντοκόμης. Σε αναλογία προς την αισθητική θεωρία του Adorno (2000), σε αυτόν τον χάρτη, ως έργο τέχνης, συμπυκνώνονται στοιχεία της πραγματικότητας σε ένα άλλο επίπεδο αφαίρεσης, σε μια προσπάθεια αποτύπωσης της ευρύτερης ατμόσφαιρας και *αύρας του τόπου* κατά τον τελευταίο αιώνα. Ο χάρτης αυτός αποτελεί μια επεξεργασμένη μορφή του πραγματικού κόσμου, μία αφαίρεση και όχι μια απλή – πιστή και ολική αναπαράστασή του. Μάλιστα, μέσα από τη συγκέντρωση και οργάνωση των εικόνων από τα προσωπικά αρχεία των μελών της κοινότητας, ο χάρτης, ως έργο τέχνης δίνει *φωνή* σε στοιχεία της πραγματικότητας και της ιστορίας του οικισμού που έχουν αποκλειστεί από την επικοινωνία, μεταφέροντας τις συγκεκριμένες στιγμές στο μέλλον, δηλαδή σε ένα επόμενο παρόν, όταν πια ο οικισμός, στη σημερινή του μορφή, θα είναι πια παρελθόν.

Οι φωτογραφία και η εικόνα

Η φωτογραφία δίνει στο κοινωνικό υποκείμενο τη δυνατότητα «της εγγραφής και της διαγραφής», τόσο σε υλικό επίπεδο, όσο και σε μνημονικό. Αντίστοιχα λειτουργεί και η αρχειακή πρακτική, με την οποία μπορεί κατά συνέπεια να ταυτιστεί η τέχνη της φωτογραφίας (Καραμπά, 2011). Το φωτογραφικό αρχείο που ήδη συγκροτείται στην Ποντοκώμη περιλαμβάνει *θραύσματα* – εμπειρίες της καθημερινής ζωής πολλαπλών κοινωνικών υποκειμένων. Συγκεκριμένα, το φωτογραφικό αρχειακό υλικό, που προέκυψε κατά την πρώτη φάση της μελέτης στο πεδίο, περιλαμβάνει φωτογραφίες 70 σπιτιών του οικισμού της Ποντοκώμης, με τους κατοίκους τους να στέκονται στο εξωτερικό τους. Όπως αναφέρθηκε, το σημείο αυτό αποτελεί το σημείο τομής του ατομικού («το σπίτι μου») με το συλλογικό, καθώς η κοινή θέα των επιμέρους σπιτιών συγκροτεί την κοινότητα. Παράλληλα συγκεντρώθηκαν αρχικά 284 φωτογραφίες από προσωπικά και συλλογικά αρχεία των μελών της κοινότητας, σε ένα νέο όλον, ένα ανοιχτό σύνολο, «η σύνθεση του οποίου είναι ανεξάντλητη» (Merleau-Ponty, 1999, σ. 255, αναφ. στο Χτούρης, 2019, σσ. 150-151) και αναμένεται να έχει συνέχεια στο χρόνο και συνεχή εμπλουτισμό.

Κατά τη δεύτερη φάση της μελέτης, οι φωτογραφίες που συγκεντρώθηκαν, αρχικά ψηφιοποιήθηκαν, προκειμένου να μην καταστραφούν οι πρωτότυπες, και στη συνέχεια ταξινομήθηκαν σε συγκεκριμένες θεματικές καθημερινών, συλλογικών, ή/και επαναλαμβανόμενων γεγονότων (π.χ. οικογενειακές συγκεντρώσεις, σχολική ζωή, εργασία/καπνά, Πάσχα, γάμος). Έπειτα, το φωτογραφικό αυτό υλικό αρχειοθετήθηκε με βάση τις γεωγραφικές συντεταγμένες στο συγκεκριμένο σημείο του οικισμού όπου έγινε η λήψη της εκάστοτε φωτογραφίας. Η επιλογή του *χάρτη* ως μέσο παρουσίασης και μη γραμμικής οργάνωσης του φωτογραφικού αρχείου προκύπτει από τη λειτουργία και τη συμβολή του μέσου αυτού στην οργάνωση της σκέψης (και άρα της μνήμης) σε σχέση με την ανάγνωση και την αντίληψη του περιβάλλοντα χώρου. Ειδικότερα, αξιοποιώντας την αποκεντρωτική λειτουργία του διαδικτύου, οι επιμέρους εμπειρίες συντίθεται σε μια εναλλακτική αφήγηση, η οποία ξεπερνά τη χωρική ευταξία της παραδοσιακής οργάνωσης του αρχείου (Καραμπά, 2011), δημιουργώντας μια *α-τοπική* κοινότητα. Έτσι, η δύναμη και η σημασία οργάνωσης και παρουσίασης αυτών των «εξεγγύων μνήμης» (Καραμπά, 2011), αυτή η συρραφή αποσπασμάτων των βιογραφιών πολλαπλών κοινωνικών υποκειμένων, στηρίζεται στη δημοσιοποίηση και κοινοποίηση αυτής της αποκεντρωτικής

πρακτικής. Ενώ, δηλαδή, η χωρικά εντοπισμένη κοινότητα της Ποντοκώμης πρόκειται να χαθεί, με την παρέμβαση αυτή μια νέα *α-τοπική*, κοινότητα δημιουργείται. Με άλλα λόγια, οι διαστάσεις του «Κοινωνικού Κόσμου» διευρύνονται χάρη στις δυνατότητες που προσφέρουν οι «νέες τεχνολογίες πληροφόρησης και επικοινωνίας» (Χτούρης, 2019, σ. 139). Συγκεκριμένα, οι επισκέπτες του διαδικτυακού αυτού τόπου, τα μέλη αυτής της νέας κοινότητας που θα δημιουργηθεί, θα έχουν τη δυνατότητα αποκεντρωμένης περιήγησης στον χάρτη και στον οικισμό, δηλαδή απομακρυσμένη και χωρίς φυσική παρουσία πρόσβαση στη συγκεκριμένη *α-τοπική* κοινότητα. Ως πλατφόρμα για την οργάνωση του φωτογραφικού αρχείου επιλέχθηκε η εφαρμογή My Maps της Google.

Ένας άλλος τρόπος παρουσίασης και κοινοποίησης του φωτογραφικού υλικού, που έχει συγκεντρωθεί και παρουσιάζεται στον διαδικτυακό χάρτη, είναι η έκθεσή του σε φυσικό χώρο ή η τύπωσή του ως φωτοβιβλίο. Αυτές οι επιλογές αναδείχθηκαν μέσα από μια διαδικασία αναζήτησης από κάτω προς τα πάνω (bottom-up) με τα μέλη της κοινότητας, και εκφράζουν την ανάγκη τους για περιήγηση και άμεση επαφή με το συνολικό υλικό που συγκεντρώθηκε. Σημαντικός παράγοντας σε αυτό είναι και η ηλικία των συμμετεχόντων (οι περισσότεροι άνω των 60) και η έλλειψη εξοικείωσης με τις νέες τεχνολογίες. Αυτός ήταν και ένας από τους λόγους που απορρίφθηκε σχετικά νωρίς η ιδέα οργάνωσής τους σε ένα ψηφιοποιημένο βιβλίο, το οποίο θα διανέμονταν στα μέλη της κοινότητας σε μορφή CD ή DVD. Το κόστος για την οργάνωση μιας έκθεσης σε φυσικό χώρο (χρήση του χώρου, τεχνικός εξοπλισμός, εκτυπώσεις φωτογραφιών και άλλα έντυπα υλικά) είναι μεγάλο, και το χρονικό διάστημα για το οποίο μπορεί η έκθεση να φιλοξενηθεί σε έναν χώρο πεπερασμένο (περίπου 1-2 μήνες). Αντίστοιχα, η έκδοση ενός φωτοβιβλίου με τις εικονικές καταγραφές του οικισμού στην τελευταία του μορφή πριν την καταστροφή, και όσο ακόμα υπάρχει ζωή εκεί, προέκυψε από την ανάγκη των Ποντοκωμιτών να κρατήσουν στα χέρια τους και να μπορούν να πάρουν μαζί τους στο νέο τους σπίτι τις χειροπιαστές οπτικοποιημένες αναμνήσεις από τον οικισμό. Θεωρούμε όμως ότι για ένα τέτοιο εγχείρημα απαιτείται η συγκέντρωση περισσότερου φωτογραφικού υλικού προκειμένου να γίνει μια αντιπροσωπευτική και όχι τυχαία επιλογή των φωτογραφιών που θα συνθέσουν το φωτοβιβλίο. Παράλληλα, το κόστος για την προετοιμασία και την εκτύπωση - αναπαραγωγή ενός τέτοιου βιβλίου δεν είναι αμελητέο. Έτσι, λόγω χρονικών και οικονομικών περιορισμών οι παραπάνω τρόποι

παρουσίασης του συγκεντρωμένου αρχειακού φωτογραφικού υλικού δεν παρουσιάζονται στα πλαίσια του παρόντος Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών, η πορεία προς την υλοποίησή τους όμως συνεχίζεται. Αντίστοιχα, η πιο μακροπρόθεσμη καλλιτεχνική παρέμβαση που σχεδιάζεται, η παραγωγή του εθνογραφικού ντοκιμαντέρ, αναμένεται να ολοκληρωθεί μέσα στα επόμενα χρόνια, όταν ο σημερινός οικισμός καταστραφεί ολοκληρωτικά, και οι Ποντοκωμίτες έχουν πλέον εγκατασταθεί στο νέο τους σπίτι, είτε αυτό βρίσκεται εντός του νέου οικισμού, είτε όχι. Παρακάτω θα αναπτύξουμε τα χαρακτηριστικά και τις λειτουργίες του διαδραστικού χάρτη που αναπτύσσεται πιλοτικά στην εφαρμογή My Maps της Google.

Locative Media

Οι νέες τεχνολογίες στις οποίες συνδυάζονται (ψηφιακά) πληροφορίες με τον γεωγραφικό προσδιορισμό τους ονομάζονται *locative media*. Συγκεκριμένα αφορούν καλλιτεχνικές πρακτικές στις οποίες χρησιμοποιούνται τεχνολογίες όπως το GPS και τα έξυπνα κινητά τηλέφωνα (smart phones) τα οποία αναγνωρίζουν, αλληλεπιδρούν και λειτουργούν ανάλογα με το γεωγραφικό σημείο στο οποίο βρίσκεται ο χρήστης. Διευρύνουν, με άλλα λόγια τις συμβατικές σχέσεις μεταξύ του θεατή-χρήστη της τεχνολογίας, της κοινότητας, του χώρου και της χαρτογράφησης του (IGI Global, 1988-2019).

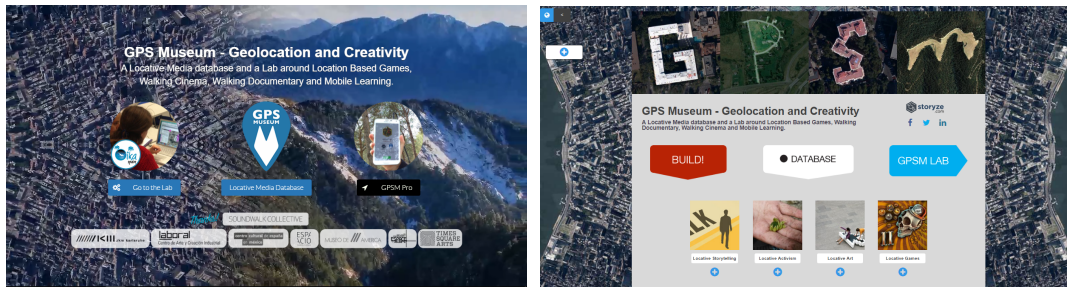
Εκτός από εφαρμοσμένες πρακτικές ακτιβισμού και παιχνιδιών (gaming), στα *locative media* βρίσκουν εφαρμογή καλλιτεχνικές παρεμβάσεις που συνδυάζουν αφηγήσεις και εικονικές περιηγήσεις σε συγκεκριμένες γειτονιές και κοινότητες. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι ο πιλοτικός διαδραστικός χάρτης που σχεδιάζεται για τον οικισμό της Ποντοκώμης. Χάρη στις δυνατότητες και στη δομή του διαδικτύου, ο χάρτης λειτουργεί ως «ένας α-τοπικός τόπος μνήμης» (Huyssen, 2003), σε ένα διευρυμένο, παγκόσμιο πεδίο (Καραμπά, 2011, σσ. 84-85). Μέσω της «νέας μνημονικής φόρμας» (Καραμπά, 2011, σ. 44) καταγράφεται και διατηρείται στον χρόνο η *λαϊκή γνώση*³⁸ και μνήμη της κοινότητας η οποία πρόκειται να διαλυθεί. Γνωρίζοντας ότι η επίγνωση του εαυτού (συγκρότηση ταυτότητας), στηρίζεται στη μνήμη παρελθουσών εμπειριών, και δεδομένου ότι «η πόλη συγκροτείται με βάση τις

---

³⁸ «Η λαϊκή γνώση [...] συνδέει τις (υλικές παραγωγικές, θεσμικές) δομές ενός τόπου, με το υποκειμενικό βίωμα και τη συλλογική εμπειρία» (Ζήση, 2013, σ. 117).

διαφορετικές εικόνες που σχηματίζουν γι' αυτήν διαφορετικοί άνθρωποι...» (Νάκου, 2016, σ. 288), το κάθε κοινωνικό υποκείμενο, αντιλαμβάνεται και κατανοεί τη σημασία της διαδικτυακής συγκρότησης της συλλογικής μνήμης στη συγκρότηση και στη συνοχή της κοινωνικής ταυτότητας, σύμφωνα με τις προσωπικές του εμπειρίες στον συγκεκριμένο τόπο. Αυτή είναι και η ανάγκη που έρχονται να καλύψουν οι ιστοσελίδες τοπικής μνήμης (*local memory websites*). Σε τέτοιες εφαρμογές, οι κάτοικοι της χαρτογραφούμενης περιοχής χρησιμοποιούν τη διαδικτυακή πλατφόρμα προκειμένου να συγκεντρώσουν και να μοιραστούν τις αναμνήσεις τους από τον συγκεκριμένο τόπο. Τα αρχεία που καταγράφουν τις αναμνήσεις αυτές μπορεί να είναι οπτικά (φωτογραφίες ή βίντεο), ηχητικά, γραπτά ή συνδυασμός αυτών (de Kreek, 2016, σ. 5). Στόχος πάντοτε είναι, μετά την πρώτη γνωστοποίηση της λειτουργίας του διαδραστικού χάρτη προς τα μέλη της κοινότητας, να ενεργοποιηθούν και να συνεισφέρουν στον εμπλουτισμό του υλικού, ώστε να συμπληρωθεί ο χάρτης. Αντίστοιχος στόχος για τον πιλοτικό χάρτη του «PONTOKOMI project» είναι να εξελιχθεί και στο μέλλον να φιλοξενείται σε μια διαδικτυακή πλατφόρμα πιο περίπλοκη, που να προσφέρει περισσότερες δυνατότητες διάδρασης στον χρήστη.

Παραδείγματα αντίστοιχων εφαρμογών locative media μπορεί κανείς να βρει συγκεντρωμένα στην ιστοσελίδα <http://gpsmuseum.eu/> (βλ. Εικόνα 11). Εκεί παρουσιάζονται διαδραστικές εφαρμογές για ηλεκτρονικούς υπολογιστές και κυρίως έξυπνα κινητά, οι οποίες συνδυάζουν προσχεδιασμένες (και χρονομετρημένες) διαδρομές, με τη χρήση της πυξίδας και του GPS του κινητού. Οι διαδρομές αυτές είναι εμπλουτισμένες με virtual ηχοτοπία, άλλοτε φυσικών ήχων, άλλοτε αφηγήσεων, και άλλοτε με φωτογραφίες και βίντεο ανθρώπων σε επιμέρους γεωγραφικά σημεία, ακόμη και με εικόνες και στοιχεία επαυξημένης πραγματικότητας. Πιο συγκεκριμένα, στην ιστοσελίδα είναι οργανωμένες τέσσερις βασικές κατηγορίες locative εφαρμογών (locative media database): αφηγήσεων (storytelling), ακτιβισμού (activism), τέχνης (art) και παιχνιδιών (games). Η συγκεκριμένη πλατφόρμα μάλιστα, εκτός από αρχειοθήκη (database) τέτοιων εφαρμογών, μας παρέχει τη δυνατότητα προγραμματισμού και οργάνωσης νέων εφαρμογών (GPSM Pro), με την αξιοποίηση ήδη προγραμματισμένων προτύπων (templates).

Εικόνα 11: www.gpsmuseum.eu

Ενδεικτικά αναφέρουμε την εφαρμογή «Walking the Edit» (2013) κατά την οποία ο χρήστης ακολουθεί μια σχεδόν προδιαγεγραμμένη διαδρομή σε μια χαρτογραφημένη από την εφαρμογή γειτονιά. Το GPS του κινητού αναγνωρίζει τη θέση του χρήστη, κι έτσι φτάνοντας σε συγκεκριμένα γεωγραφικά σημεία, ενεργοποιούνται αντίστοιχα σύντομα βίντεο με αφηγήσεις, δράσεις και στιγμές παρελθόντων χρόνων στο συγκεκριμένο σημείο. Στο τέλος της διαδρομής, τα επιμέρους συγκεκριμένα βίντεο που έχουν προβληθεί –έναντι άλλων που δεν προβλήθηκαν, εφόσον ο περιπατητής δεν βρέθηκε στα αντίστοιχα σημεία– ενώνονται και δημιουργείται μία μοναδική κάθε φορά ταινία εναλλακτικής αφήγησης για τη συγκεκριμένη γειτονιά.

Μία εντελώς διαφορετική locative εφαρμογή αποτελεί το «The Story Project» (The Story Project, 2011) που αναπτύχθηκε στην Αυστραλία. Το αρχείο αυτό περιλαμβάνει ηχητικές αφηγήσεις προσωπικών ιστοριών, σημαντικών γεγονότων ζωής αλλά και της τοπικής ιστορίας. Οι αφηγήσεις πραγματοποιούνται με τη μορφή συζητήσεων από ζεύγη ατόμων και στοχεύουν, όπως αναφέρεται, «στη δημιουργία ενός δυναμικού ηχητικού πορτρέτου της αυστραλιανής ζωής» (The Story Project, 2011).

Μια νέα συνδεδεμένη (με την ιστοσελίδα) εφαρμογή που παρουσιάστηκε τον Μάιο του 2018 και ονομάζεται «Soundtrails»³⁹, προσφέρει τη δυνατότητα εντοπισμού (locate) των αφηγήσεων στο γεωγραφικό σημείο του χάρτη στο οποίο αναφέρεται, με τη βοήθεια της τεχνολογίας του GPS. Η διαφορά της συγκεκριμένης εφαρμογής έγκειται στον τρόπο συγκέντρωσης του υλικού και οργάνωσής του. Συγκεκριμένα, μπορεί οι συνεντεύξεις να προέρχονται από μέλη της τοπικής κοινωνίας, ωστόσο η διαδικασία των ηχογραφήσεων, του προγραμματισμού και η σύνθεση του υλικού στην τελική μορφή της εφαρμογής, διεξάγονται από

³⁹ <http://soundtrails.com.au/>

επαγγελματίες, που είναι και αυτοί που διαχειρίζονται προγραμματιστικά την εφαρμογή.

Τέλος, μια άλλη εφαρμογή, η «places for all?» με υπότιτλο «a multimedia investigation in an English city»⁴⁰, συγκεντρώνει αφηγήσεις, φωτογραφίες, ταινίες (βιντεοσκοπημένες συνεντεύξεις) και μία θεατρική παράσταση που οργανώθηκε από μέλη της κοινότητας του Peterborough στην Αγγλία. σε συνεργασία με καλλιτέχνες της περιοχής. Εκτός από την παραπάνω οργάνωση του υλικού ανά είδος (λόγου και εικόνας), η συγκεκριμένη ιστοσελίδα προσφέρει και μια θεματική οργάνωση των επιμέρους ιστοριών. Οι θεματικές που παρουσιάζονται αφορούν στον τόπο (place), την ιθαγένεια/ρίζες (citizenship), την εργασία (work) και την αίσθηση του *ανήκειν* (belonging) στην κοινότητα και στον συγκεκριμένο τόπο, έννοιες αντίστοιχες με αυτές που έχουν μελετηθεί στην παρούσα εργασία.

Μετά από αυτήν την σύντομη επισκόπηση ιστοσελίδων locative media, είναι σημαντικό να σημειωθεί μια κρίσιμη σημασίας διαφορά μεταξύ των παρουσιαζόμενων σε αυτές περιοχών και του οικισμού της Ποντοκόμης. Όπως ήδη γνωρίζουμε και έχουμε αναφέρει, σε βάθος χρόνου ο οικισμός της Ποντοκόμης θα καταστραφεί ολοσχερώς. Κατά συνέπεια θα είναι αδύνατη η φυσική παρουσία και περιήγηση σε αυτόν ύστερα από κάποια χρόνια. Έτσι δεν έχει νόημα να δημιουργηθεί μια εφαρμογή αντίστοιχη με τις προαναφερόμενες, η οποία με τη χρήση του GPS θα εμφανίζει στον χρήστη πληροφορίες, εικόνες και αφηγήσεις σχετικές με το εκάστοτε χωρικά εντοπισμένο σημείο στο οποίο βρίσκεται και κινείται. Για τον λόγο αυτό, οποιοσδήποτε σχεδιασμός εφαρμογής ή διαδικτυακής πλατφόρμας για τον οικισμό της Ποντοκόμης, όπως τον ξέρουμε σήμερα, οφείλει να λάβει υπόψη την απολυτότητα της απομακρυσμένης (α-τοπικής) περιήγησης στην αντίστοιχη εφαρμογή ή ιστοσελίδα.

Ο χάρτης στην εφαρμογή My Maps

Η δημιουργία ενός διαδραστικού διαδικτυακού χάρτη του οικισμού της Ποντοκόμης, όπου παρουσιάζονται, σε μη γραμμική αφήγηση, φωτογραφίες και αρχειακό υλικό στιγμών της κοινωνικής ζωής στον συγκεκριμένο τόπο, ως σύνθεση και αποτύπωση της *συλλογικής μνήμης* του τόπου αυτού, ανήκει στην ευρύτερη

---

⁴⁰ <http://placesforall.co.uk/>

κατηγορία των *locative media*. Οι χρήστες αυτού του χάρτη έχουν τη δυνατότητα να περιηγηθούν ψηφιακά στον οικισμό και να σταθούν όσο χρόνο θέλουν μπροστά στην κάθε φωτογραφία. Με την περιήγηση στον χάρτη οι επισκέπτες του συγκεκριμένου διαδικτυακού τόπου έχουν επίσης τη δυνατότητα να συνδέσουν τις πληροφορίες της κάθε εικόνας (οπτικές πληροφορίες, ονόματα εικονιζόμενων προσώπων, συγκεκριμένο χρόνο και χωρικό σημείο) με τα δικά τους ξεχωριστά βιώματα και αναφορές. Η λειτουργία του χάρτη εκμεταλλεύεται τη δυνατότητα της εικόνας να ενώνει το παρόν με το παρελθόν στην ίδια χρονική στιγμή. Όπως έχει σημειώσει και ο Deleuze, «η εικόνα θα πρέπει να είναι παρόν και παρελθόν, παρόν στο διηνεκές και ήδη παρελθόν, την ίδια στιγμή και ταυτόχρονα» («the image has to be present and past, still present and already past, at once and at the same time») (1997, σσ. 79-81). Ταυτόχρονα, ο κάθε χρήστης - επισκέπτης είναι σε θέση να συγκροτήσει μια συλλογική εικόνα για την Ποντοκόμη, η οποία υπερβαίνει τις επιμέρους φωτογραφίες - αναμνήσεις δημιουργώντας ένα νέο όλον (Χαραλαμπίδης, 1995, σ. 127), τη μνήμη της Ποντοκόμης, αυτό που ο Simmel (2005 [1913], σσ. 11, 25) περιγράφει ως τη «νέα ολότητα του τοπίου».

Η εφαρμογή My Maps της Google είναι μια δωρεάν εφαρμογή της διαδικτυακής πλατφόρμας Google Maps, η οποία προσφέρει στους χρήστες τη δυνατότητα να οργανώσουν τον δικό τους (προσωποποιημένο) χάρτη, χωρίς να απαιτούνται ιδιαίτερες, εξειδικευμένες γνώσεις προγραμματισμού. Στη συνέχεια, ο χρήστης έχει τη δυνατότητα να κοινοποιήσει αυτόν τον χάρτη, να είναι δηλαδή δημόσια ορατός (public) ή αντίθετα να έχει πρόσβαση στον χάρτη αυτόν μόνο ο ίδιος ή μόνο όποιος διαθέτει τον αντίστοιχο ηλεκτρονικό σύνδεσμο (link). Αυτή η τελευταία δυνατότητα καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την επιλογή της συγκεκριμένης εφαρμογής για την οργάνωση του φωτογραφικού αρχείου μνήμης της Ποντοκόμης, έναντι για παράδειγμα μιας διαδραστικής παρουσίασης στο power point ή στις ανοιχτές πλατφόρμες της Google, Earth και Maps. Λόγω του ευαίσθητου θέματος και κυρίως λόγω των τελευταίων διατάξεων περί πνευματικών δικαιωμάτων (GDPR), ήταν συνειδητή η επιλογή -σε πρώτο χρόνο- μιας κλειστής πλατφόρμας οργάνωσης και παρουσίασης του συγκεντρωμένου και παραγόμενου οπτικού υλικού, με τη δυνατότητα κοινοποίησής του πιθανώς στο μέλλον, έχοντας φυσικά εξασφαλίσει τη σύμφωνη γνώμη των Ποντοκωμιτών.

Ως φόντο ενός χάρτη στην εφαρμογή My Maps χρησιμοποιούνται οι δορυφορικοί χάρτες της Google. Πάνω σε αυτούς, ο χρήστης έχει τη δυνατότητα να σημειώσει (με διάφορα pins / markers) συγκεκριμένα σημεία και διαδρομές, να μετρήσει αποστάσεις και να δημιουργήσει διαφορετικά (θεματικά) επίπεδα (layers) στον χάρτη. Μάλιστα, υπάρχει η δυνατότητα μεμονωμένης προβολής, δηλαδή ενός μόνο ή συγκεκριμένων επιπέδων και απόκρυψη άλλων. Η εφαρμογή My Maps όμως δεν προσφέρει τη δυνατότητα πολλαπλής καταχώρησης μιας εικόνας σε περισσότερες κατηγορίες, κάτι που στον χάρτη που σχεδιάστηκε για τον οικισμό της Ποντοκόμης θα ήταν επιθυμητό.

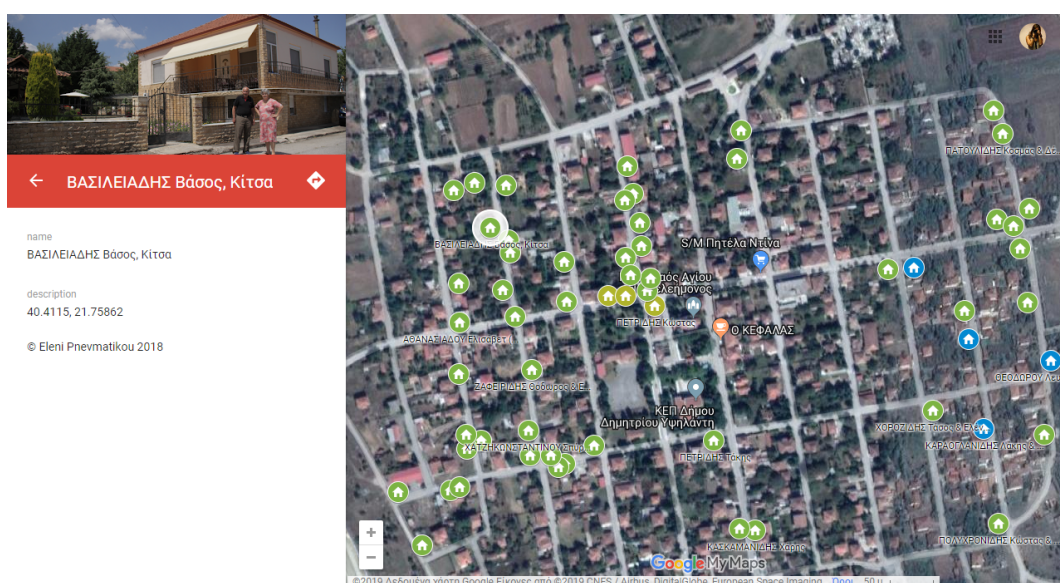
Ο χάρτης της Ποντοκόμης στην εφαρμογή My Maps

Ο πιλοτικός διαδραστικός χάρτης με το φωτογραφικό μνημονικό αρχείο για τον οικισμό της Ποντοκόμης ονομάστηκε «PONTOKOMI project». Το πρώτο επίπεδο (layer) που οργανώθηκε στον χάρτη ήταν το ονομαζόμενο «ο οικισμός 2018», το οποίο περιλαμβάνει τις φωτογραφίες των κτιρίων του οικισμού στη σημερινή τους μορφή, μαζί με τους τελευταίους τους ενοίκους. Το εικονίδιο (marker) που επιλέχθηκε για το κάθε γεωγραφικό σημείο των οικημάτων ήταν το γραφικό ενός σπιτιού μέσα σε κύκλο (). Επιλέγοντας, ο χρήστης-επισκέπτης, ένα τέτοιο εικονίδιο (marker), εμφανίζεται στα αριστερά της οθόνης ένα νέο παράθυρο, στο οποίο εκτός από τη φωτογραφία που έχει αντιστοιχηθεί με το συγκεκριμένο σημείο, εμφανίζονται οι ακριβείς συντεταγμένες και τα ονόματα των εικονιζομένων, όπως φαίνεται ενδεικτικά στην Εικόνα 12. Κάνοντας κλικ πάνω στη φωτογραφία, εκείνη μεγαλώνει και καλύπτει ολόκληρη την οθόνη, σε μαύρο φόντο.

Εναλλακτικά, ο χρήστης - επισκέπτης μπορεί να περιηγηθεί στον χάρτη του οικισμού από τη λίστα των επιμέρους σημείων, η οποία εμφανίζεται στα αριστερά της οθόνης και στην οποία αναγράφονται οι τίτλοι όλων των φωτογραφιών, δηλαδή τα ονόματα των ενοίκων του κάθε οικήματος. Έτσι, ο χρήστης μπορεί είτε να ανατρέξει στη λίστα με τα φωτογραφημένα οικήματα και με ένα κλικ στο όνομα κάποιου να εμφανιστεί η αντίστοιχη φωτογραφία του στον χάρτη, είτε να περιηγηθεί απευθείας στον χάρτη (για όσο ακόμα είναι εμφανής η ρυμοτομία του οικισμού), και εντοπίζοντας το αντίστοιχο εικονίδιο (marker) στο συγκεκριμένο σημείο, όπου βρίσκεται το σπίτι του, να εμφανιστεί με ένα «κλικ» η αντίστοιχη φωτογραφία. Είναι

προφανές ότι σε βάθος χρόνου αυτός ο τρόπος αναζήτησης δεν θα είναι τόσο λειτουργικός, εφόσον σε βάθος δεκαετίας ή ίσως και πενταετίας –κανείς δεν μπορεί να προσδιορίσει με βεβαιότητα πότε θα έχει καταστραφεί ο οικισμός– αναμένεται ότι οι επικαιροποιημένες εικόνες από τους δορυφόρους της Google θα καταγράφουν πλέον το ορυχείο που θα έχει αντικαταστήσει τον οικισμό. Μετά την κατεδάφιση του οικισμού, ενδεχομένως η Google να συνεχίσει τη δυνατότητα προβολής των δρόμων του με το αντίστοιχο ημιδιάφανο γραφικό (όπως έχουν παραμείνει και στους οικισμούς του Κλείτους και της Χαραυγής – βλ. Εικόνα 3, σελ. 39), αλλά αυτό δεν είναι κάτι που μπορούμε να ξέρουμε σήμερα με βεβαιότητα.

Εικόνα 12: Καταγραφή των οικημάτων με τους ενόικους τους στον διαδραστικό διαδικτυακό χάρτη του «PONTOKOMI project»

Με τη συμμετοχή και συμβολή των Ποντοκωμιτών οργανώθηκαν και τα υπόλοιπα επίπεδα του χάρτη. Με προφορική ανοικτή πρόσκληση στο καφενείο, στην εκκλησία και σε επιμέρους σπίτια και συνεντευξιαζόμενους, ζητήθηκε από τα μέλη της κοινότητας να επιλέξουν κάποιες από τις φωτογραφίες των οικογενειακών τους άλμπουμ, προκειμένου αυτές να συγκροτήσουν μαζί με άλλες, το φωτογραφικό αρχείο της ζωής στην κοινότητα (βλ. Εικόνα 13). Παρόλο που τελικά δεν ανταποκρίθηκαν όλοι όσοι αρχικά εξέφρασαν τη θετική τους πρόθεση να συμβάλουν στη συγκρότηση αυτού του αρχείου, συγκεντρώθηκε ένας ικανός αριθμός (284) φωτογραφιών με στιγμές (οικογενειακές και συλλογικές) από τη ζωή στην Ποντοκώμη.

Αφού ψηφιοποιήθηκαν, αυτές οι φωτογραφίες αρχείου τοποθετήθηκαν πρώτα στα ακριβή γεωγραφικά σημεία στον χάρτη. Σε αντίθεση όμως με τις πρόσφατες φωτογραφίες των οικημάτων, το εικονίδιο που επιλέχθηκε για τα επιμέρους σημεία των φωτογραφιών αρχείου είναι ένας μικρός κύκλος (📍), πολύ μικρότερος από το εικονίδιο των οικημάτων (σπίτια, εκκλησία), προκειμένου να μπορούν να σημειωθούν στον χάρτη περισσότερες φωτογραφίες σε μικρότερο χώρο χωρίς να αλληλεπικαλύπτονται τα επιμέρους εικονίδια.

Εικόνα 13: απεικόνιση των αρχαικών φωτογραφιών στον διαδραστικό διαδικτυακό χάρτη της Ποντοκώμης, στο «PONTOKOMI project»

Οι φωτογραφίες αρχείου που συγκεντρώθηκαν, ομαδοποιήθηκαν και οργανώθηκαν σε τρία επιμέρους επίπεδα, σε χρονολογικές περιόδους που αφορούν στην ιστορία του οικισμού και στην παρουσία της ΔΕΗ στην περιοχή. Ένα τέταρτο επίπεδο περιέχει σύγχρονες καταγραφές (από το 2018 και μετά) των σημείων αναφοράς του οικισμού. Συγκεκριμένα, οι χρονολογικές περίοδοι χωρίζονται ως εξής:

- 1921 – 1960: από την έλευση των προγόνων από τη Μικρά Ασία, μέχρι την εγκατάσταση της ΔΕΗ στην περιοχή.
- 1961 – 2006: τα χρόνια της δραστηριοποίησης της ΔΕΗ κοντά στην Ποντοκώμη, μέχρι την απόφαση της μετεγκατάστασης του οικισμού.
- 2007 – μέχρι σήμερα: η πορεία προς τη μετεγκατάσταση.

Παράλληλα, το επίπεδο «σημεία αναφοράς του οικισμού» περιλαμβάνει εικόνες από σημεία όπως τα Σχολεία (Δημοτικό, Γυμνάσιο), ο Ιερός Ναός του Αγίου Παντελεήμονα, τα μνήματα, τα παρεκκλήσια, βρύσες και πανοραμικές απεικονίσεις του κάμπου, με τον οικισμό, το ορυχείο και το εργοστάσιο της ΔΕΗ κάτω από τον

κεντρικό δρόμο. Μάλιστα, σε κάθε ενότητα / επίπεδο αντιστοιχήθηκε ένα διαφορετικό χρώμα, προκειμένου να ξεχωρίζουν τα αντίστοιχα εικονίδια στον χάρτη, όταν αυτά προβάλλονται ταυτόχρονα, όπως φαίνεται και στην Εικόνα 9 (σελ. 64).

Με αυτόν τον τρόπο, το αρχειακό φωτογραφικό αρχείο της Ποντοκώμης οργανώνεται και ιστορικά, με στόχο να συνεχίσει να εμπλουτίζεται και στο μέλλον, τόσο με πιο σύγχρονες φωτογραφίες, όσο και με την παραχώρηση νέων φωτογραφιών από τα οικογενειακά άλμπουμ των Ποντοκωμιτών. Ενώ κάποιος θα μπορούσε να οργανώσει τις αρχειακές φωτογραφίες ανά δεκαετία, η επιλογή των τριών χρονολογικών περιόδων είναι (μεταξύ άλλων) αποτέλεσμα τεχνικών περιορισμών της εφαρμογής. Συγκεκριμένα, στην παρούσα της έκδοση η εφαρμογή My Maps επιτρέπει τη δημιουργία μέχρι δέκα διαφορετικών επιπέδων (layers), οπότε αυτά δεν αρκούν για τον διαχωρισμό του τελευταίου αιώνα σε δεκαετίες, και παράλληλα τη δημιουργία ξεχωριστού επιπέδου (layer) για τις σύγχρονες καταγραφές των οικημάτων και των ενοίκων του οικισμού.

Η καινοτομία της καλλιτεχνικής παρέμβασης στην κοινότητα της Ποντοκώμης

Η καινοτομία των επιμέρους καλλιτεχνικών παρεμβάσεων που αναπτύσσονται –άμεσα και σε βάθος χρόνου– στον οικισμό της Ποντοκώμης έγκειται στην από κάτω προς τα πάνω (bottom-up) διαδικασία επιλογής και ανάπτυξης τους, μέσα από τη διαδικασία συμμετοχικού σχεδιασμού. Συγκεκριμένα, ενώ για παράδειγμα είχε προσχεδιαστεί η οπτικοακουστική καταγραφή του οικισμού (δρόμοι και κτήρια), η συστηματική φωτογράφιση των επιμέρους οικημάτων μαζί με τους ενοίκους τους προέκυψε από την ανάγκη των Ποντοκωμιτών να φέρουν μαζί τους, στη μελλοντική τους κατοικία, τη μνήμη της ρίζας τους, ή όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν πολλοί «να έχω μια φωτογραφία, να θυμάμαι το σπίτι μου». Εξάλλου, στην εξωτερική όψη του σπιτιού συμβολοποιείται η οικογένεια, και το «σπίτι» ως ρίζα. Παράλληλα, υπάρχουν διαδραστικές εφαρμογές εικονικής περιήγησης σε μια γεωγραφική περιοχή που προϋποθέτουν την ταυτόχρονη φυσική παρουσία και περιήγηση στον συγκεκριμένο χώρο. Από την αγωνία και την μελαγχολία των Ποντοκωμιτών, που δεν θα έχουν την δυνατότητα να επιστρέψουν και να περιηγηθούν στον τόπο καταγωγής τους, ούτε να βρεθούν (με τη φυσική τους παρουσία) στο σημείο όπου βρισκόταν το σπίτι και η γειτονιά τους, προέκυψε η ιδέα

για τη σύνθεση των οπτικοποιημένων αναμνήσεών τους, δηλαδή των φωτογραφιών που παρήχθησαν και συγκεντρώθηκαν με τη συμμετοχή τους, σε έναν χάρτη, διαδραστικό και διαδικτυακό, προκειμένου να έχουν σε αυτόν αποκεντρωμένη πρόσβαση στο μέλλον.

Τέλος, θεωρούμε ότι μια ακόμα καινοτομία του συνόλου της καλλιτεχνικής παρέμβασης που εξελίσσεται στον οικισμό της Ποντοκόμης είναι ότι ακριβώς επειδή σχεδιάζεται με τη συμμετοχή των μελών της κοινότητας, με γνώμονα τις δικές τους ανάγκες, οι οποίες προκύπτουν λόγω της επικείμενης μετεγκατάστασης, δεν πρόκειται για μία μεμονωμένη και χρονικά περιορισμένη καλλιτεχνική παρουσίαση / δράση, αλλά για ένα σύνολο / σύμπλεγμα καλλιτεχνικών εφαρμογών / δράσεων που απλώνονται χρονικά σε όλη τη διάρκεια της μετάβασης στη νέα κοινωνική κατάσταση. Για τον λόγο αυτό, και λαμβάνοντας υπόψη και τους χρονικούς περιορισμούς του παρόντος Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών, εντός του πλαισίου αυτού αναπτύσσεται η πρώτη εκδοχή (version) του διαδραστικού χάρτη. Οι υπόλοιπες καλλιτεχνικές δράσεις που σχεδιάζονται για την ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση των μελών της κοινότητας της Ποντοκόμης θα αναπτυχθούν ως ανεξάρτητες πρωτοβουλίες, στους αντίστοιχους χρόνους, οι οποίοι θα καθοριστούν από τις αντίστοιχες ανάγκες και επιθυμίες των άμεσα εμπλεκομένων μελών, τη συμμετοχή και τη συνεργασία τους.

Κεφάλαιο 6: Συζήτηση των αποτελεσμάτων και αναστοχασμός

Πρωταρχικός στόχος της εθνογραφικής μελέτης στον οικισμό της Ποντοκόμης ήταν η *ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση* των μελών της κοινότητας, προκειμένου «να κερδίσουν τον έλεγχο» (Rappaport, 1987, σ. 122, αναφ. στο de Kreek, σ. 80) της ζωής τους. Η συνέχεια και η ισορροπία της ζωής των Ποντοκομιτών διαταράσσεται λόγω της αναγκαστικής μετεγκατάστασής τους, καθώς ο οικισμός πρόκειται μέσα στα επόμενα χρόνια να καταστραφεί. Καταβλήθηκε προσπάθεια να εντοπιστούν εκείνα τα στοιχεία που, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, συνοδεύουν ένα γεγονός εκτοπισμού και μάλιστα βίαιης μετεγκατάστασης χωρίς τη δυνατότητα επιστροφής στη συγκεκριμένη κοινότητα. Όπως έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω, αυτή η απώλεια του τόπου και η επακόλουθη ρήξη του κοινωνικού ιστού, δεν αφήνουν ανεπηρέαστες τις επιμέρους ατομικές αλλά και τη συλλογική ταυτότητα. Έτσι αυτή η (διαρκής) προσπάθεια αναζήτησης της «ιδανικής» ποιότητας ζωής, του *είναι*, είναι επιθυμητό να προσεγγιστεί σε μικρό, μέσο και μεγάλο επίπεδο (Rappaport, 1987 και Zimmerman, 1995, αναφ. στο de Kreek, 2016). Επειδή, συνεπώς, η διαδικασία της ενδυνάμωσης είναι χρονοβόρα και πολυεπίπεδη, η παρούσα εργασία αποτελεί μια προκαταρκτική μελέτη του θέματος· στόχος είναι, στο επόμενο διάστημα, να υλοποιηθούν και να ολοκληρωθούν και οι υπόλοιπες καλλιτεχνικές παρεμβάσεις που προτείνονται. Η αρχική προσέγγιση της συγκεκριμένης κοινότητας, η επακόλουθη μελέτη και η διερεύνηση των καλλιτεχνικών πρακτικών ενδυνάμωσης των μελών αυτής, όπως υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο του παρόντος Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών, υπόκεινται στους αντίστοιχους περιορισμούς. Ενδεικτικά παραπάνω αναφέρονται οι χρονικοί και οικονομικοί περιορισμοί για την ανάπτυξη του συνόλου των καλλιτεχνικών παρεμβάσεων που σχεδιάζονται και οι οποίες θα αναπτυχθούν μελλοντικά, εκτός του πλαισίου που θέτει το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Εφαρμοσμένη – Κλινική Κοινωνιολογία και Τέχνη». Επίσης, λόγω χρονικών κυρίως περιορισμών, το εύρος του δείγματος των συνεντευξιαζομένων (ηλικίες, είδος εργασίας) και η ποσότητα των συνεντεύξεων που απομαγνητοφωνήθηκαν και αναλύθηκαν είναι περιορισμένα. Τέλος, η αξιοπιστία και η εγκυρότητα της μελέτης και των αναλύσεων σχεδιάζεται να εξεταστούν μελλοντικά, στην επέκταση της παρούσας μελέτης.

Από τη συμμετοχική παρατήρηση στο πεδίο, τη διάδραση με τους κατοίκους, τις ημιδομημένες συνεντεύξεις και τον προσωπικό τους *αναστοχασμό*⁴¹ σχετικά με τη ζωή στον τόπο καταγωγής τους, στις ρίζες τους, στην Ποντοκώμη, τις εν-τοπισμένες αναμνήσεις, τα βιώματα και τις σκέψεις τους για το μέλλον, αναδείχθηκε⁴² η συλλογική *μνημονική επιθυμία*⁴³. Η εικόνα, ως το κατεξοχήν, καταλληλότερο μέσο απαθανάτισης μιας δεδομένης και χωρικά εντοπισμένης χρονικής στιγμής, και μεταφοράς του παρόντος στο μέλλον, αποτέλεσε το κύριο εργαλείο / υλικό της καλλιτεχνικής παρέμβασης που υλοποιήθηκε. Οι οπτικές καταγραφές που «θα μείνουν στο χωριό», είτε ως φωτογραφικό αρχείο, είτε στο ντοκιμαντέρ που σχεδιάζεται, η διαδικασία και η συμμετοχή στις ημιδομημένες συνεντεύξεις, και όλη η παρουσία της ερευνήτριας στην κοινότητα, εκτιμάται ότι λειτούργησαν θετικά στην ψυχολογία των Ποντοκωμιτών που συμμετείχαν στην έρευνα και στην αντίστοιχη πρώτη φάση της παρέμβασης. Η οργάνωση του αφηγήματος της ζωής και ο επακόλουθος αναστοχασμός επί των βιωμάτων και των εμπειριών στην Ποντοκώμη, καθώς και η παρουσία μιας ενεργούς ακροάτριας (της ερευνήτριας) κατά την έκφραση των σκέψεων και την εκτόνωση των συναισθημάτων σχετικά με την κατάσταση που βιώνουν τα μέλη της κοινότητας λειτούργησε λυτρωτικά, ως *κάθαρση* (Weiss, 1994, σσ. 122-123), για τους περισσότερους συμμετέχοντες. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στις περισσότερες συνεντεύξεις, αλλά και στις άτυπες συζητήσεις με τα μέλη της κοινότητας της Ποντοκώμης, τα συναισθήματα για την θεματική του επικείμενου ξεριζωμού εξωτερικεύονταν με δάκρυα, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο έντονα.

Η οργάνωση του φωτογραφικού αρχείου της Ποντοκώμης στον διαδικτυακό, διαδραστικό χάρτη κατά τη δεύτερη φάση της καλλιτεχνικής πρακτικής στην κοινότητα, η οποία απορρέει από την έρευνα στο πεδίο, την παρατήρηση και την

---

⁴¹ Η παρουσία της ερευνήτριας ως ακροάτριας την οποία μπορούν να εμπιστευτούν, προκειμένου να εξωτερικεύσουν «επείγουσες ανησυχίες» τους σχετικά με το θέμα της μετεγκατάστασης, δίνει στους κατοίκους της Ποντοκώμης την δυνατότητα εσωτερικού *αναστοχασμού*, εφόσον καλούνται να δομήσουν και να επιλέξουν σε ποια γεγονότα και σκέψεις τους θα αναφερθούν (Weiss, 1994, σσ. 122-123).

⁴² Η με διάρκεια διάδραση της ερευνήτριας με την κοινότητα, αφενός ενδυναμώνει τους συμμετέχοντες και αφετέρου παρέχει τις απαραίτητες πληροφορίες και γνώσεις σχετικά με τις ανάγκες και τις δυνατότητες της κοινότητας, προκειμένου να σχεδιαστεί η καταλληλότερη για τα μέλη της παρέμβαση, με στόχο την αναγκαία κοινωνική αλλαγή (de Kreek, 2016, σ. 6).

⁴³ Σύμφωνα με τον (Buchloh, 1999), «η μνημονική επιθυμία [...] εμφανίζεται επιτακτικά εκεί που διαταράσσεται η σχέση μεταξύ υποκειμένων και αντικειμένων, μεταξύ αντικειμένων και της αναπαράστασής τους» (Καραμπά, 2011, σ. 43). Στην περίπτωση της Ποντοκώμης διαταράσσεται η σχέση των μελών της κοινότητας με το σύνολο των υλικών αντικειμένων που συνθέτουν τον περιβάλλοντα χώρο, ο οποίος πρόκειται να χαθεί.

διάδραση με τα δρώντα κοινωνικά υποκείμενα, δηλαδή ο τρόπος συγκρότησης αυτού του συγκεκριμένου ψηφιακού μνημονικού τόπου, είναι αποτέλεσμα μιας ευρύτερης θεωρητικής και επιστημονικής κατανόησης του πεδίου (Marstine, 2017). Η ανάγκη που αναδείχθηκε για τη διατήρηση της μνήμης αυτού του τόπου εκφέρεται και υποκειμενοποιείται στη συλλογική επιθυμία για την καταγραφή της μνήμης και της χωρικά εντοπισμένης κοινότητας, και τη δημιουργία ενός σχετικού αρχείου. Βέβαια, το αρχείο αυτό δεν είναι ταυτόσημο ούτε με τη μνήμη καθ' αυτή, ούτε με το τραύμα που πολλά μέλη της κοινότητας βιώνουν, ούτε με την απλή συγκέντρωση και παράθεση των φωτογραφικών, αλλά ούτε και με την ευρύτερη ιστορία της Ποντοκώμης (Καραμπά, 2011, σσ. 84, 167). Η πραγμάτωση της συλλογικής αυτής επιθυμίας είναι που επιφέρει την κοινωνική αλλαγή, ως αποτέλεσμα της καλλιτεχνικής πρακτικής, ενδυναμώνοντας τα μέλη της κοινότητας (Καραμπά, 2011, σ. 169) ως προς τα αρνητικά συναισθήματα που βιώνουν λόγω της διατάραξης της ισορροπίας και της συνέχειας της ζωής τους.

Η δύναμη της προσωπικής εμπλοκής στη συμμετοχική χαρτογράφηση και η αυτοπεποίθηση που απορρέει από την εμπλοκή αυτή, η ενσυναίσθηση και η (εσωτερική) ενθάρρυνση μεταξύ των μελών της κοινότητας για συναισθηματική επικοινωνία και εξωτερίκευση των αρνητικών σκέψεων και συναισθημάτων, και τέλος η προσωπική ευχαρίστηση που προκύπτει από τη συμμετοχή, τη συνεισφορά (Weiss, 1994, σ. 58) και το αποτέλεσμα της δημιουργίας του ψηφιακού μνημονικού αποθέματος της Ποντοκώμης, καθορίζουν την επιτυχία της παρέμβασης σχετικά με τη διατήρηση και την προστασία της μνήμης της Ποντοκώμης (Μούλιου, 2016, σ. 53). Τη δυναμική που έχουν οι ιστοσελίδες τοπικής μνήμης (*local memory websites*) και την επίδραση που ασκούν στη συλλογική ενδυνάμωση κοινοτήτων για τις οποίες έχουν αναπτυχθεί αντίστοιχες ιστοσελίδες, έχει μελετήσει εκτενέστατα ο Mike de Kreek (2016), ο οποίος καταγράφει και αναλύει την δυναμική της λειτουργίας τέτοιων -περισσότερο ή λιγότερο συμμετοχικών- ιστοσελίδων, ανά τον κόσμο.

Ο διαδραστικός διαδικτυακός χάρτης της Ποντοκώμης, που δημιουργήθηκε μέσω διαδικασιών συμμετοχικής χαρτογράφησης αναμένεται να έχει και μακροπρόθεσμα αποτελέσματα. Ύστερα από πέντε, δέκα ή και περισσότερα χρόνια, όταν ο οικισμός της Ποντοκώμης όπως τον ξέρουμε σήμερα δεν θα υπάρχει, αλλά θα είναι μόνο χώμα, τέφρα και λιγνίτης, τα μέλη της σημερινής, τοπικά προσδιορισμένης κοινότητας, όσοι δηλαδή έζησαν στον τόπο αυτό, και όχι μόνο εκείνοι, όσο μακριά κι

αν βρίσκονται πια, θα έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν και να ενταχθούν σε μια νέα α-τοπική κοινότητα, και με την ασώματη εμπειρία που προσφέρει το διαδίκτυο, να ανατρέξουν (οπτικά) στις ρίζες τους, στο σημείο όπου γεννήθηκαν, όπου μεγάλωσαν, όπου έζησαν οι πρόγονοί τους, και να δουν πώς ήταν οργανωμένος ο - τόσο αυστηρά ρυμοτομημένος- οικισμός της Ποντοκώμης. Οι φωτογραφίες αυτές θα έχουν διάρκεια στον χρόνο, ως τεκμήρια και ως μια αδιάκοπη και ακριβής υπενθύμιση αυτού που κάποτε υπήρξε στον συγκεκριμένο τόπο, για «την χαμένη ιστορία και ζωή» (Augé, 1995).

Φάση 1: Η έρευνα στο πεδίο και η σχέση με την κοινότητα

Σχετικά με την προσέγγιση της κοινότητας αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη επικοινωνία είχε γίνει με πρωτοβουλία ενός μέλους της κοινότητας. Γνωρίζοντας την καλλιτεχνική ιδιότητα της ερευνήτριας, εξέφρασε την επιθυμία του –μαζί και άλλων μελών- για οπτικοακουστική καταγραφή του οικισμού της Ποντοκώμης «πριν διαλυθεί». Αυτός ήταν και ο άνθρωπος-κλειδί μέσω του οποίου προσεγγίστηκε στη συνέχεια η κοινότητα. Η σχέση αυτή διευκόλυνε την πρώτη επαφή της ερευνήτριας και με άλλα μέλη της κοινότητας, τα οποία δέχτηκαν –με κάποια επιφύλαξη στην αρχή- την παρουσία της στην Ποντοκώμη. Η δυσπιστία τους στην παρουσία της ερευνήτριας και στην παρέμβαση που τους εξηγούσε ότι σχεδίαζε για την κοινότητα, προερχόταν από προηγούμενες εμπειρίες τους με ερευνητές και πολιτικά πρόσωπα, που περνούσαν κατά καιρούς από την Ποντοκώμη αφήνοντας υποσχέσεις για μακρόχρονη σχέση με τον οικισμό, που ποτέ δεν εκπληρώθηκαν. Με το πέρασμα του χρόνου όμως, και με την επαναλαμβανόμενη παρουσία και δράση της ερευνήτριας σε όλο τον οικισμό (α) για την καταγραφή των όψεων των κτιρίων μαζί με τους ενοίκους τους, (β) για την αποτύπωση στιγμών και συλλογικών δράσεων της κοινότητας (εκκλησία, καφενείο, μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις, διανομή οικοπέδων νέου οικισμού) και (γ) για την καταγραφή συνεντεύξεων με Ποντοκωμίτες, όχι μόνο πίστεψαν στην αφοσίωσή της στον τόπο, αλλά σταδιακά ξαφνιάζονταν λιγότερο όταν την (ξανα-) έβλεπαν εκεί, τόσο που κάποιοι άρχισαν να θεωρούν δεδομένη και αυτονόητη την παρουσία της ερευνήτριας στην Ποντοκώμη, τόσο σε τυχαίες ημέρες, όσο και σε εκδηλώσεις εξέχουσας σημασίας για την ιστορία της κοινότητας. Μάλιστα, σταδιακά τα μέλη της κοινότητας πήραν την πρωτοβουλία να καλέσουν οι ίδιοι την ερευνήτρια να καταγράψει συγκεκριμένες εκδηλώσεις, προσφερόμενοι να

καλύψουν και μέρος των εξόδων. Η κίνηση αυτή δείχνει την επιτυχή αποδοχή της παρουσίας της ερευνήτριας-καλλιτέχνη στον οικισμό και την ένταξή της στην κοινότητα.

Συνεπώς, ύστερα από όλα αυτά θεωρήθηκε ότι –ανεξάρτητα από τις επιμέρους καλλιτεχνικές παρεμβάσεις– η καθ' αυτή παρουσία της ερευνήτριας στο πεδίο έδωσε φωνή και ανακούφισε μέρος των αρνητικών συναισθημάτων των κατοίκων με τους οποίους συναναστράφηκε. Στόχος ήταν ο κοινωνικός ιστός της Ποντοκώμης να δυναμώσει και να αναπτυχθεί με το πέρασμα του χρόνου, προσφέροντας τη βάση για ακόμη περισσότερες καταγραφές και δράσεις - παρεμβάσεις. Είναι ωστόσο σημαντικό να σημειωθεί ότι σε αυτήν την πρώτη και χρονικά περιορισμένη επαφή με την κοινότητα αρκετές συναντήσεις και άτυπες συζητήσεις έγιναν στο καφενείο του χωριού, και γι' αυτό, μέσω της δειγματοληψίας χιονοστιβάδας, προσεγγίστηκαν κυρίως ηλικιωμένοι/συνταξιούχοι, στους οποίους η πρόσβαση ήταν πιο άμεση και παράλληλα οι ίδιοι διέθεταν περισσότερο χρόνο για τη συμμετοχή στην έρευνα. Καθώς η έρευνα συνεχίζεται, μελλοντικός στόχος είναι η προσέγγιση και νεότερων μελών της κοινότητας, για παράδειγμα εργαζομένων στη ΔΕΗ και μελών που έχουν μικρά παιδιά.

Φάση 2: Η συμμετοχή στις ημιδομημένες συνεντεύξεις

Στόχος της διεξαγωγής των συνεντεύξεων ήταν εκτός από τη συγκέντρωση ποιοτικού υλικού κατά την πρώτη φάση της μελέτης της κοινότητας, να δοθεί φωνή στους Ποντοκωμίτες, να εκφράσουν τις σκέψεις, τα συναισθήματα, τους προβληματισμούς και τις ανησυχίες τους σχετικά με την επικείμενη μετεγκατάστασή τους. Για τον λόγο αυτό, σε κάποιες περιπτώσεις –όπου αυτό κρίθηκε αναγκαίο– αφιερώθηκε αρκετός χρόνος (συνήθως στην αρχή της συνέντευξης) προκειμένου ο/η συνεντευξιζόμενος/η να εκφράσει και να απαλλαγεί από τις σκέψεις που ήθελε πρωτίστως να εξωτερικεύσει. Ανεξάρτητα από τον βαθμό συσχετισμού με το θέμα της συνέντευξης, η ανάγκη των Ποντοκωμιτών να εκφραστούν έγινε σεβαστή, χωρίς διακοπές και χωρίς να βιάζεται η επαναφορά της συζήτησης στις προσχεδιασμένες θεματικές. Εξάλλου, στόχος των συνεντεύξεων ήταν αφενός να δώσουν φωνή στους συμμετέχοντες να εκφραστούν, και αφετέρου σε τέτοιες περιπτώσεις υπάρχει πάντα το ενδεχόμενο εκμείυσης χρήσιμων για την έρευνα πληροφοριών.

Από την ανάλυση των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων αναδεικνύεται η επαναλαμβανόμενη/έντονη αναφορά των Ποντοκωμιτών και η ανάγκη τους να παραλληλίσουν τον συντελούμενο ξεριζωμό τους, με αυτόν που βίωσαν οι πρόγονοί τους έναν αιώνα πριν. Το αφήγημα που ασυνείδητα υπονοείται είναι ότι, εφόσον εκείνοι τα κατάφεραν και ξεπέρασαν τόσες δυσκολίες, θα τα καταφέρουμε και εμείς που είμαστε απόγονοί τους. Πρόκειται με άλλα λόγια για μια προσπάθεια αναζήτησης αισιοδοξίας και άντλησης ψυχικής/ψυχολογικής δύναμης για την αντιμετώπιση της ψυχοφθόρας αυτής διαδικασίας της μετεγκατάστασης. Ωστόσο σε αυτό το υποσυνείδητο αφήγημα διακρίνεται και μια λεπτή αίσθηση αδικίας, η οποία πηγάζει από την επαναληπτικότητα του κύκλου της ζωής της κοινότητας που εκτοπίζεται και πάλι, ύστερα από έναν αιώνα κατοίκησης στον συγκεκριμένο τόπο.

Ένα άλλο επαναλαμβανόμενο μοτίβο τόσο στις συνεντεύξεις, όσο και στις άτυπες συζητήσεις και στις μαρτυρίες των Ποντοκωμιτών, εντοπίζεται στην ανησυχία τους για την διάλυση του κοινωνικού ιστού, της συνοχής της κοινότητας. Είναι χαρακτηριστικό ότι παρά τις όποιες πολιτικές, οικογενειακές ή άλλες διαφορές και διαφωνίες μπορεί να υπάρχουν και να υπήρχαν από τις προηγούμενες δεκαετίες, η πλειοψηφία των Ποντοκωμιτών αναπολεί και αναφέρεται στα παλαιότερα χρόνια ως πιο αλληλέγγυα και ήρεμα, όπου οι κάτοικοι βοηθούσαν και συμπαραστέκονταν ο ένας στον άλλο, σε αντίθεση με τώρα, όπου ο καθένας κοιτάζει μόνο το ατομικό και οικογενειακό του συμφέρον.

Στην ερώτηση σχετικά με δυνατές αναμνήσεις από την ζωή στην Ποντοκώμη, οι περισσότεροι –όπως ήταν αναμενόμενο– αναφέρονται στα ανέμελα παιδικά τους χρόνια. Αυτό βέβαια παραμένει οξύμωρο με το γεγονός ότι εκείνα τα ίδια χρόνια της παιδικής τους ηλικίας, ήταν αντιμετώπι με τη φτώχεια, την πείνα, και για τον λόγο αυτό συμμετείχαν από μικρή ηλικία (περίπου 10-12 χρονών) στις αγροτικές εργασίες, στα καπνά και «στα ζώα». Ωστόσο, αυτή η αναφορά στην ανεμελιά των παιδικών χρόνων θα ήταν αναμενόμενη σχεδόν από οποιοδήποτε κοινωνικό υποκείμενο, οποιασδήποτε κοινότητας, καθώς –κατά γενική ομολογία– η παιδική ηλικία δεν συνάδει με τις υποχρεώσεις και τις ανησυχίες της ενήλικης ζωής, παρ' ότι ο βαθμός και η έντασή τους διαφοροποιείται ανά περίπτωση. Η αναφορά αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως επιφανειακή προσέγγιση στην αντίστοιχη ερώτηση, ωστόσο θεωρούμε ότι προκειμένου να επιτευχθεί μια πιο εκ βαθέων συζήτηση με τα μέλη της κοινότητας, απαιτείται περισσότερος χρόνος παρουσίας στο πεδίο, προκειμένου να

εξοικειωθούν περισσότερο με την παρουσία της ερευνήτριας, ώστε να μπορέσουν να της εμπιστευθούν πιο προσωπικές εμπειρίες και βιώματα.

Φάση 3: Ο ψηφιακός διαδραστικός χάρτης

Από την πρώτη φάση της εθνογραφικής μελέτης στην κοινότητα της Ποντοκόμης, τη συμμετοχική παρατήρηση στο πεδίο, τις ανοιχτές συνεντεύξεις και άτυπες συζητήσεις με μέλη της κοινότητας, σχετικά με την επικείμενη μετεγκατάσταση αναδείχθηκε η ανάγκη των Ποντοκωμιτών για τη συγκρότηση και οργάνωση αρχείου της συλλογικής μνήμης της κοινότητας προκειμένου αυτή να διατηρηθεί στο πέρασμα του χρόνου, ενισχύοντας την ταυτότητα της κοινότητας και την αντίστοιχη αίσθηση του *ανήκειν*. Κατά τη δεύτερη φάση της έρευνας στην κοινότητα της Ποντοκόμης αναπτύχθηκε η πλατφόρμα φιλοξενίας και οργάνωσης του φωτογραφικού αρχείου που συγκροτήθηκε. Πρόκειται για τη δημιουργία του διαδραστικού ψηφιακού χάρτη «PONTOKOMI project» στην εφαρμογή My Maps. Αν και είναι πολύ νωρίς ώστε να μπορέσουν να καταγραφούν τα αποτελέσματα της καλλιτεχνικής παρέμβασης, η συμβολή και η συμμετοχή στη συγκρότηση του συλλογικού αυτού αρχείου, καθώς και η εκ των προτέρων γνώση ότι αυτό θα υπάρχει και θα είναι προσβάσιμο όταν ο οικισμός δεν θα υπάρχει, γεφυρώνει κάπως το κενό και τη ρήξη που έχει δημιουργήσει η μετεγκατάσταση στη συνέχεια της ζωής των Ποντοκωμιτών. Μελλοντικά, είτε παραμείνει στη σημερινή του μορφή (κλειστό link στην εφαρμογή My Maps), είτε αναπτυχθεί και εξελιχθεί σε κάποια άλλη πλατφόρμα (πχ. πρωτότυπη ιστοσελίδα) η επίδραση του χάρτη θα γίνει περισσότερο αντιληπτή και μετρήσιμη σε περίπου 5 με 10 χρόνια από σήμερα, όταν αντί για τα σπίτια των Ποντοκωμιτών εκεί θα υπάρχει μόνο τέφρα και λιγνίτης.

Είναι όμως σημαντικό να σημειωθούν οι αντιδράσεις των συμμετεχόντων κατά την πρώτη παρουσίαση του χάρτη, η οποία έγινε στο κεντρικό καφενείο του οικισμού. Συγκεκριμένα, με τη χρήση βιντεο-προβολέα (προτζέκτορα) προβλήθηκε σε μεγάλη διάσταση ο διαδικτυακός χάρτης στον οποίο είχαν ήδη ενσωματωθεί στις ακριβείς συντεταγμένες τους όλες οι φωτογραφίες από τα σπίτια που είχαν φωτογραφηθεί το καλοκαίρι του 2018 μαζί με τους ενοίκους τους, καθώς και κάποιες από τις φωτογραφίες αρχείου που είχαν συγκεντρωθεί με τη συμβολή των μελών της κοινότητας. Το πρώτο μέρος της παρουσίασης αποτελούνταν από την παρουσίαση της λειτουργίας και των δυνατοτήτων που παρέχει ο χάρτης στον χρήστη. Στο

δεύτερο μέρος της συνάντησης παρουσιάστηκαν μία-μία οι φωτογραφίες αρχείου που είχαν ήδη τοποθετηθεί στις ακριβείς συντεταγμένες τους, προκειμένου να συμπληρωθούν πληροφορίες που αφορούσαν στην καταγραφή των εικονιζόμενων προσώπων και στον προσδιορισμό της εκάστοτε χρονολογίας (ακριβής ή κατά προσέγγιση), ώστε οι φωτογραφίες να ταξινομηθούν χρονολογικά. Τέλος, προβλήθηκαν και οι υπόλοιπες φωτογραφίες αρχείου, για τις οποίες εκτός από τις παραπάνω πληροφορίες εκκρεμούσε και ο προσδιορισμός του ακριβούς γεωγραφικού σημείου στον χάρτη. Έτσι, στις 16.03.2019 ολοκληρώθηκε η πρώτη εκδοχή (version) του διαδραστικού διαδικτυακού χάρτη του οικισμού της Ποντοκώμης, η οποία είναι και η εκδοχή που κοινοποιήθηκε μέσω διαδικτύου στους Ποντοκωμίτες. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί, ότι μέσα σε λίγες ώρες από την πρώτη (πilotική) κοινοποίηση – παρουσίαση του χάρτη σε λιγοστά μέλη της κοινότητας, οι προβολές τριπλασιάστηκαν, από 47 σε 145.

Φάση 4: Προτάσεις για μελλοντικές δράσεις

Από την εμπειρία με την κοινότητα της Ποντοκώμης και από τη συνολική μελέτη του θέματος της μετάβασης από μια τοπική σε μια μερικώς ή/και α-τοπική κοινότητα και της αναζήτησης καλλιτεχνιών πρακτικών με στόχο την κοινωνική αλλαγή και συγκεκριμένα την ενδυνάμωση των μελών της κοινότητας που έχουν ανάγκη, προκύπτουν προτάσεις για μελλοντικές μελέτες και καλλιτεχνικές πρακτικές στον οικισμό και στην κοινότητα που μελετάται, και ειδικότερα της Ποντοκώμης.

Για παράδειγμα, θα μπορούσε μελλοντικά να σχεδιαστεί έρευνα αμιγώς κοινωνιολογική, στην οποία να μελετώνται στοχευμένα και αποκλειστικά το Κοινωνικό Πολιτισμικό Κεφάλαιο της κοινότητας και των αλλαγών που καταγράφονται σε αυτό καθώς πλησιάζει ή/και παρέρχεται η τελική μετεγκατάσταση και φυγή από την Ποντοκώμη.

Αντίστοιχα, εκτενέστερη οικολογική μελέτη σχετικά με την περιβαλλοντική αλλαγή στο τοπίο και το μικροκλίμα της περιοχής, όπως και η εμβάθυνση στις επιλογές της μεταλιγνιτικής περιόδου στην οποία μεταβαίνει σταδιακά η ευρύτερη περιοχή, θα μπορούσαν να διενεργηθούν, συμπληρώνοντας και εμπλουτίζοντας τις υπάρχουσες αντίστοιχες μελέτες.

Εναλλακτικά, μια έρευνα-δράση για την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της εφαρμογής και της χρήσης του διαδραστικού χάρτη, θα απαιτούσε μεγαλύτερη

χρονική παρουσία στο πεδίο, κάτι που δεν είναι εφικτό στα χρονικά πλαίσια του παρόντος Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών. Μια τέτοια έρευνα θα ήταν σκόπιμο να διεξαχθεί κατά τη χρονική περίοδο που θα ακολουθήσει την ολική κατεδάφιση και καταστροφή του οικισμού, όταν δηλαδή δεν θα είναι εφικτή η φυσική παρουσία και περιήγηση στον συγκεκριμένο τόπο.

Τέλος, η διαχρονική (εθνογραφική) μελέτη της εξέλιξης της κοινότητας με σκοπό την παραγωγή εθνογραφικού ντοκιμαντέρ με στιγμές, μαρτυρίες και οπτικές αποτυπώσεις του οικισμού στην τελική του μορφή πριν την τελική κατεδάφιση, απαιτεί βάθος χρόνου, πλήθος συνεργατών και οικονομικούς πόρους. Για το λόγο αυτό σχεδιάζεται η παραγωγή ενός σύντομου δείγματος (teaser), με υλικό από τις πρώτες καταγραφές, με σκοπό αυτό να χρησιμοποιηθεί για την αναζήτηση οικονομικών πόρων (χρηματοδότησης) για μια τέτοια έρευνα και κινηματογραφική παραγωγή, που απαιτούν μακρόχρονη αφοσίωση μιας ομάδας συνεργατών, ερευνητών και καλλιτεχνών στο συγκεκριμένο πεδίο.

Σχετικά με την εξέλιξη και ανάπτυξη του χάρτη, πρώτιστος μελλοντικός στόχος είναι ο εμπλουτισμός της παρούσας μορφής του με (α) περισσότερες αρχειακές φωτογραφίες, (β) σύντομα βίντεο (σύγχρονα ή αρχειακά) με στιγμές της κοινότητας και (γ) την φωτογράφιση όλων των σπιτιών (περίπου 500 είναι) του οικισμού, μαζί με τους ενοίκους ή τους ιδιοκτήτες τους ή ακόμη και χωρίς αυτούς, αν κατά περίπτωση τα έχουν ήδη εγκαταλείψει. Εφόσον ενεργοποιηθεί περισσότερο η κοινότητα και αυξηθεί η συμμετοχή των μελών της στη συγκρότηση του διαδικτυακού χάρτη, και εφόσον οι ανάγκες της νέας διαδικτυακής κοινότητας που θα έχει συγκροτηθεί το απαιτούν, θα διερευνηθεί το ενδεχόμενο ανάπτυξης ή μεταφοράς του διαδραστικού χάρτη σε άλλη πλατφόρμα, με περισσότερες δυνατότητες και ως προς το παρουσιαζόμενο υλικό και ως προς την εμπειρία και τη δυνατότητα διάδρασης του χρήστη - επισκέπτη με την ιστοσελίδα. Για παράδειγμα, ένας περιορισμός του χάρτη της εφαρμογής My Maps, που θα ήταν επιθυμητό να ξεπεραστεί σε μελλοντική πιο σύνθετη πλατφόρμα, είναι η δυνατότητα αρχειοθέτησης μιας εικόνας σε περισσότερες κατηγορίες. Θεωρούμε δηλαδή ότι θα εξυπηρετούσε καλύτερα τον χρήστη να έχει τη δυνατότητα περισσότερων επιλογών στην αναζήτηση του υλικού στον χάρτη. Συγκεκριμένα, στην παρούσα μορφή του πιλοτικού χάρτη, οι αρχειακές φωτογραφίες κατηγοριοποιούνται ανά δεκαετία. Θα ήταν ίσως πιο εύχρηστο οι ίδιες φωτογραφίες να μπορούν ταυτόχρονα να

ταξινομηθούν και ανάλογα με τη θεματολογία στην οποία ανήκουν (πχ. σχολική ζωή, γάμος, εργασία), και πιθανά ανάλογα με τα εικονιζόμενα πρόσωπα, ώστε να μπορεί κανείς να προβάλει ξεχωριστά τις εικόνες που χαρακτηρίζουν και αντιπροσωπεύουν τη διαδρομή της ζωής ενός συγκεκριμένου προσώπου. Βέβαια αυτό ίσως εγείρει νέα δεοντολογικά ζητήματα περί πνευματικών δικαιωμάτων, αλλά αυτά θα διερευνηθούν όταν θα έρθει το πλήρωμα του χρόνου και θα εξετάζεται η πιθανή μελλοντική νέα πλατφόρμα φιλοξενίας του χάρτη.

Τέλος, ανεξάρτητα από την παρουσίαση του ψηφιακού αρχείου στο διαδίκτυο, σχεδιάζεται μελλοντικά να διερευνηθεί το ενδεχόμενο έντυπης παρουσίασης του αρχειακού αυτού (φωτογραφικού) υλικού, είτε με τη δημιουργία ενός φωτο-βιβλίου, είτε με την έκθεσή τους σε χώρο εντός ή εκτός της κοινότητας, ή ακόμη και στο Μουσείο που προσδοκούν να στήσουν οι Ποντοκωμίτες στον νέο οικισμό. Ωστόσο για έναν τέτοιο σχεδιασμό απαιτείται μεγαλύτερη ποικιλία στο περιεχόμενο του υλικού, η συνεργασία ειδικών για τη σύνθετη ενός βιβλίου και την οργάνωση μιας έκθεσης, καθώς και οικονομικοί πόροι. Η πλήρωση αυτών των αναγκών συγκαταλέγεται στους στόχους της έρευνας για μελλοντικές δράσεις.

Βιβλιογραφία

- Adorno, T. (2000). *Αισθητική Θεωρία*. (G. Adorno, R. Tiedemann, Επιμ., & Λ. Αναγνώστου, Μεταφρ.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Agee, J., & Evans, W. (1965). *Let Us Now Praise Famous Men: three tenant families*. London: Peter Owen.
- Augé, M. (1995). *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London - New York: Verso.
- Baldwin, A., Baldwin, C., & Cole, R. (1990). Stress-Resistant Families and Stress-Resistant Children. Στο J. Rolf, A. Masten, D. Cicchetti, K. Nuechterlein, & S. Weintraub, *Risk and Protective Factors in the Development of Psychopathology* (σσ. 257-280). New York: NY, US: Cambridge University Press.
- Banks, M. (2008). Using Visual Data in Qualitative. *Journal of MultiDisciplinary Evaluation*, σσ. 54-55.
- Bartlett, F. (1932). *Remembering*. London: C.U.P.
- Bastide, R. (1970). Memoire Collective et Sociologie du Bricolage. *L'Annee Sociologique*, σσ. 63-108.
- Becker, H. S. (1974). Photography and Sociology. *Studies in Visual Communication*, σσ. 3-26.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- Bloch, M. (1998). Autobiographical Memory and the Historical Memory of the More Distant Past. Στο *How We Think They Think*. Oxford: Westview Press.
- Blumer, H. (1979). Introduction to the Transaction Edition. Στο *Critiques of Research in the Social Sciences: An Appraisal of Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant in Europe and America*. Brunswick: NJ: Transaction Books.
- Bohlin, A. (2001). Places of Longing and Belonging: Memories of the Group Area Proclamation of a South African Fishing Village. Στο B. Bender, & M. Winer (Επιμ.), *Contested Landscapes: Movement, Exile and Place* (σσ. 273-288). Oxford, New York: Berg.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms Of Capital. Στο J. Richardson, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (σσ. 241-258). Westport, CT: Greenwood.
- Bourriaud, N. (2002). *Relational Aesthetics* (3rd εκδ.). (S. Pleasance, F. Woods, & M. Copeland, Μεταφρ.) Dijon: Les Presse Du Reel.
- Bronfenbrenner, U. (1986, November). Ecology of the Family as a Context for Human Development: Research Perspectives. *Developmental Psychology*, 6(22), σσ. 723-742.
- Bryman, A. (2016). *Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας*. (Α. Αϊδίνης, Επιμ., & Π. Σακελλαρίου, Μεταφρ.) Αθήνα: Gutenberg.
- Buchloh, B. H. (1999, Spring). Gerhard Richter's "Atlas": The Anomic Archive. *October*(88), σσ. 117-145.
- Butler, J. (2009). *Frames of War: When Is Life Grievable?* New York: Verso.
- Calvino, I. (1983 [1972]). *Οι Αόρατες Πόλεις*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Candau, J. (1998). *Memoire et identite*. Paris: PUF.
- Cantillon, D., Davidson, W., & Schweitzer, J. (2003). Measuring Community Social Organization: Sense of Community as a mediator in social disorganization theory. *Journal of Criminal Justice*(31), σσ. 321-339.

- Chasking, R. (1995). *Defining Neighborhoods: History, Theory and Practice*. Chicago: The Chapin Hall Center for Children.
- Collier, J., & Collier, M. (1986). *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: C.U.P.
- Cosgrove, D., & Daniels, S. (1988, February 28). *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davidson, W., & Cotter, P. (1991). The Relationship between Sense of Community and Subjective Well-Being: A First Look. *Journal of Community Psychology*(18), σσ. 246-253.
- de Kreek, M. (2016). *Collective Empowerment through Local Memory Websites: balancing between group interest and common good*. Rotterdam: Erasmus University Rotterdam.
- Deleuze, G. (1997). *Cinema 2: The Time-Image* (5th εκδ.). (H. Tomlinson, & R. Galeta, Μεταφρ.) Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Downs, R. M., & Stea, D. (1977). *Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping*. University of Michigan: Harper & Row.
- Emmison, M., & Smith, P. (2000). *Researching the Visual: Images, Objects, Contexts and Interactions in Social and Cultural Inquiry*. London: SAGE.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and Society*. New York: W.W.Norton and Company, Inc.
- Fentress, J., & Wickham, C. (1992). *Social Memory*. Cambridge: Blackwell.
- Flaherty, R. J. (Σκηνοθέτης). (1922). *Nanook of the North* [Ταινία].
- Foster, H., Krauss, R., Bois, Y.-A., & Buchloh, B. (2007). *Η Τέχνη Από Το 1900: Μοντερνισμός, αντιμοντερνισμός, μεταμοντερνισμός*. (Μ. Παπανικολάου, Επιμ., & Ι. Τσολακίδου, Μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Fried, M. (1967). Grieving for a Lost Home: Psychological Costs of Relocation. Στο J. Q. Wilson, *Urban Renewal: The Record and the Controversy* (σσ. 359-379). Cambridge, Massachusetts, and London, England: The M.I.T. Press.
- Gephart, R. P. (1997, November). Hazardous Measures: An Interpretive Textual Analysis of Quantitative Sensemaking During Crises. *Journal of Organizational Behavior*, 18(18), σσ. 583-622.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.
- Goldberg, R. (1975, September). Space As Praxis. *Studio International*, σσ. 251-263.
- Grady, J. (1991). The visual essay and sociology. *Visual Sociology*, σσ. 23-38.
- Grady, J. (1996). The Scope of Visual Sociology. *Visual Studies*, σσ. 10-24.
- Halbwachs, M. (1950). Space and the Collective Memory. Στο M. Halbwachs, *The Collective Memory*. Paris: Les Presses Universitaires de France.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. (L. Coser, Επιμ., & L. A. Coser, Μεταφρ.) Chicago: The University of Chicago Press.
- Hammersley, M. (1992). *What's Wrong with Ethnography?* UK: Psychology Press.
- Hammersley, M. (2006, March). Ethnography: Problems and Prospects. *Ethnography and Education*, 1(1), σσ. 3-14.
- Harper, D. (1988). Visual Sociology: Expanding Sociological Vision. *The American Sociologist*, σσ. 54-70.
- Heidegger, M. (2009). *Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι*. (Γ. Ξηροπαίδης, Μεταφρ.) Αθήνα: Πλέθρον.
- Heider, K. G. (1976). *Ethnographic Film*. Austin: University of Texas Press.

- Hummon, D. (1990). *Commonplaces: Community Ideology and Identity in American Culture*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Huyssen, A. (2003). *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford: Stanford University Press.
- Jodelet, D. (1992). Memoire de Masse: le cote morale et affectif de l'histoire. *Bulletin de psychologie*, XLV(405), σσ. 239-256.
- Joyce, J. (1999). *Finnegans Wake*. New York: Penguin Classics.
- Knox, P., & Pinch, S. (2009). *Urban Social Geography: An Introduction*. (Θ. Μαλούτας, Επιμ., & Γ. Αλεξανδρή, Μεταφρ.) Αθήνα: Σαββάλας.
- Lalli, M. (1992). Urban-Related Identity: Theory, Measurement and Empirical Findings. *Journal of Environmental Psychology*(12), σσ. 285-303.
- Leventhal, T., & Brooks-Gunn, J. (2000). The Neighborhoods They Live In: The Effects of Neighborhood Residence on Child and Adolescent Outcomes. *Psychological Bulletin*, 2(126), σσ. 309-337.
- Leventhal, T., & Brooks-Gunn, J. (2000, March). The neighborhoods they live in: The effects of neighborhood residence on child and adolescent outcomes. *Psychological Bulletin*, 2(126), σσ. 309-337.
- Levi-Strauss, C. (1977 [1962]). *Άγρια Σκέψη*. (Ε. Καλπουρτζή, Μεταφρ.) Αθήνα: Παπαζήσης.
- Lochner, K., Kawachi, I., Brennan, R., & Buka, S. (2003). Social Capital and Neighborhood Mortality Rated in Chicago. *Social Science and Medicine*(56), σσ. 1797-1805.
- Losacco, G. (1996). Doing Sociological Films: A Proposal. *Visual Sociology*, σσ. 83-86.
- Lovejoy, T., & Steele, N. (2008). Engaging Our Audience Through Photo Stories. *Visual Anthropology Review*, σσ. 70-81.
- Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. USA: MIT.
- Marstine, J. (2017). *Critical Practice: Artists, Museums, Ethics (Museum Meanings)*. New York: Routledge.
- Mason, J. (2009). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. (Ν. Κυριαζή, Επιμ., & Ε. Δημητριάδου, Μεταφρ.) Αθήνα: Πεδίο.
- Massey, D. (2005). *For Space*. London: SAGE.
- McMillan, D. W., & Chavis, D. M. (1986, January). Sense of Community: A Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*, σσ. 6-23.
- McMillan, D. W., & Chavis, D. M. (1986, January). Sense of Community: A Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*(14), σσ. 6-23.
- Merleau-Ponty, M. (1999). *Phenomenology of Perception*. London-NewYork: Routledge Classics.
- Middleton, D., & Edwards, D. (1994). Introduction. Στο D. Middleton, & D. Edwards, *Collective Remembering*. London: Sage Publications Ltd.
- Moscivici, S. (1984). Introduction. Le Domaine de la Psychologie Sociale. *Psychologie Sociale*, σσ. 5-22.
- Namer, G. (2000). *Halbwachs et la Memoire Sociale*. Paris: L'Harmattan.
- Nancy, J.-L. (1991). The Inoperative Community. Στο *Theory and History of Literature*. Mineapolis & Oxford: University Of Minnesota Press.
- Nancy, J.-L. (2000). *Being Singular Plural*. (R. Richardson, Μεταφρ.) Stanford University Press: California.
- Pauwels, L. (2010). Visual Sociology Reframed: An Analytical Synthesis and Discussion of Visual Methods in Social and Cultural Research. *Sociological Methods & Research*, σσ. 545-581.

- Pauwels, L. (2011). Conceptualising the 'Visual Essay' as a Way of Generating and Imparting. *Sociological Research Online*, 17(1).
- Pink, S. (2007). *Visual Interventions: Applied Visual Anthropology*. Oxford: Bergahn.
- Plummer, K. (1983). *Τεκμήρια Ζωής: Εισαγωγή στα Προβλήματα και τη Βιβλιογραφία μια Ανθρωπιστικής Μεθόδου*. (Ν. Κοκοσαλάκης, Επιμ., & Χ. Λιαναντωνάκη, Μεταφρ.) Αθήνα: Gutenberg.
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminoff, R. (1983). Place - Identity: Physical World Socialization of the Self. *Journal of Environmental Psychology*(3), σσ. 57-83.
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminoff, R. (1983, March). Place-Identity: Physical World Socialization of the Self. *Journal of Environmental Psychology*, 1(3), σσ. 57-83.
- Puddifoot, J. E. (1995). Dimensions of Community Identity. *Journal of Community & Applies Social Psychology*, 5, σσ. 357-370.
- Rappaport, J. (1987). Terms of Empowerment/Exemplars of Prevention: Toward a Theory for Community Psychology. *American Journal of Community Psychology*(15), σσ. 121-148.
- Rappaport, J. (1998). The Art of Social Change: Community Narratives as Resources for Individual and Collective Identity. Στο Χ. Arriaga, & S. Oscamp (Επιμ.), *Addressing Community Problems: Psychosocial Research and Intervention* (σσ. 225-245). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion Limited.
- Robson, C. (2007). *Η Έρευνα του Πραγματικού Κόσμου*. (Κ. Μιχαλοπούλου, Επιμ., Β. Νταλάκου, & Κ. Βασιλικού, Μεταφρ.) Αθήνα: Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός.
- Simmel, G. (2005 [1913]). Φιλοσοφία του Τοπίου. Στο G. Simmel, J. Ritter, & E. Gomblich, *Το Τοπίο* (Γ. Σαγκριώτης, Μεταφρ., 2η Έκδοση εκδ., σσ. 11-31). Αθήνα: Ποταμός.
- Spradley, J. P. (1980). *Participant Observation*. California: Holt, Rinehart and Winston.
- Stedman, R. C. (2002, September). Toward a Social Psychology of Place. *Environment and Behavior*(34), σσ. 561-581.
- Thomas, W., & Znaniecki, F. (1958). *The Polish Peasant in Europe and America (1919-1921)*. New York: Dover.
- Thrift, N. (1985). Flies and Germs: A Geography of Knowledge. Στο *Social Relations and Spatial Structures. Critical Human Geography*. (σσ. 366-403). London: Palgrave.
- Tilley, C. (1994). *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford-Providence: Berg.
- Tuan, Y.-F. (1980). Rootedness Versus Sense of Place. *Landscape*, 24(1, 3-8).
- van Dijck, J. (2007). *Mediated Memories in the Digital Age*. Stanford: Stanford University.
- Weiss, R. S. (1994). *Learning From Strangers: The Art and Method of Qualitative Interview Studies*. NY: The Free Press.
- Whitehead, T. (2005, July 17). Basic Classical Ethnographic Research Methods. *CEHC Working Papers*, σσ. 25-53.
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*. London: Tavistock Publications.
- WWF. (2013). Πτολεμαΐδα 5 και Μελίτη 2: Έκθεση οικονομικής βιωσιμότητας των νέων λιγνιτικών μονάδων. *Κείμενο Πολιτικής*. WWF.

- WWF. (2016, Ιούλιος). Οδικός Χάρτης Μετάβασης στη Μεταλιγνιτική Περίοδο για την Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας. (Α. Ροβολής, Π. Καλημέρης, Μ. Προδρόμου, & Ν. Μαντζάρης, Επιμ.) WWF.
- Zimmerman, M. A. (1995). Psychological Empowerment: Issues and Illustrations. *American Journal of Community Psychology*, 5(23), σσ. 581-599.
- Zimmerman, M., & Rappaport, J. (1988). Citizen Participation, Perceived Control, and Psychological Empowerment. *American Journal of Community Psychology*(16), σσ. 725-750.
- Zuev, D., & Krase, J. (2017). Visual Sociology. *Sociopedia.isa*.
- Αθανασιάδης, Α. Α., & Μιχαηλίδης, Χ. Η. (2010). *Γεννηθείς εις Καύκασον Ρωσίας*. Αθήνα: Ινφογνώμων.
- Αντωνίου, Π. (1999). Το Αρμενικό Όραμα της Επιστροφής: Μνήμη Προσανατολισμένη στο Μέλλον. Στο Ρ. Μπενβενίστε, & Θ. Παραδέλλης, *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης: Ιστορικές και Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις* (σσ. 115-126). Αθήνα: Αλεξάνδρεια & Εταιρία Αξιοποίησης και Διαχείρισης Περιουσίας Πανεπιστημίου Αιγαίου.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (2011). *Ανθρωπολογική θεωρία και Εθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις*. Αθήνα: Πατάκης.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (2011). *Πολιτισμός και Εθνογραφία: Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Πατάκης.
- Δασκαλοθανάσης, Ν. (2004). Η Φύση ως Τοπίο. Στο G. Simmel, J. Ritter, & E. Gombrieh, *To Τοπίο* (σσ. 149-166). Αθήνα: Ποταμός.
- Ε.Κ.Τ. (2010-2011, 12-01). Ηθική και Δεοντολογία στην επιστημονική έρευνα. *Καινοτομία, Έρευνα και Τεχνολογία*(81).
- Ζήση, Α. (2006). Μετανάστευση και Ψυχική Υγεία: Ανασκόπηση Εμπειρικών Ευρημάτων. *Ψυχολογία*, 13(3), σσ. 95-108.
- Ζήση, Α. (2013). *Κοινωνία, Κοινότητα και Ψυχική Υγεία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ζήση, Α. (2017, 11 10). *Θεωρία και Μεθοδολογία της Κοινωνικής Έρευνας Ι: Σχεδιασμός και Μέθοδοι (Διάλεξη)*. Μυτιλήνη: Διδρυματικό Π.Μ.Σ. "Εφαρμοσμένη - Κλινική Κοινωνιολογία και Τέχνη".
- Ζήση, Α. (2018). Αστικοί χώροι κατοίκησης, δίκτυα κοινωνικών σχέσεων και ποιότητα ζωής. (Διάλεξη). Μυτιλήνη: Διδρυματικό Π.Μ.Σ. "Εφαρμοσμένη-Κλινική Κοινωνιολογία & Τέχνη".
- Ζιώγας, Γ. (n.d.). Παραδείγματα εικαστικών περιπατητικών διαδικασιών ως διαδικασίες αυτογνωσίας/ετερογνωσίας. Από τον Τέρνερ σε σύγχρονα παραδείγματα περιπατητιών/στοχαστών.
- Θεοδωρίδης, Π. (2001, Φθινόπωρο - Άνοιξη). Προσωπική Ταυτότητα, Εθνική Ταυτότητα και Ιδιότητα του Πολίτη. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*(5-6), σσ. 55-82.
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Καραμπά, Ε. (2011). *Τέχνη Αρχείου από τον 20ο στον 21ο αιώνα. Από την τέχνη θεσμικής κριτικής σε μια ριζοσπαστική θεσμιζουσα πρακτική*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.
- Κοντογιάννη, Χ.-Μ., & Μητροκανέλου, Κ. (2013). *Κατασκευάζοντας Μνήμες ...στο Χώρο και στο Χρόνο*. Ξάνθη: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

- Λάζου, Β. (2016). Χαρτογραφώντας την Πόλη του Βόλου στη Δεκαετία του 1940. Η Πλατεία Ελευθερίας. Στο Σ. Έργο, *Η Μνήμη Αφηγείται την Πόλη* (σσ. 209-227). Αθήνα: Πλέθρον.
- Λαμπροπούλου, Δ. (2016). Πόλη, Μνήμη και Προφορική Ιστορία. Στο Σ. Έργο, *Η Μνήμη Αφηγείται την Πόλη* (σσ. 9-26). Αθήνα: Πλέθρον.
- Μαντόγλου, Α. (2013). Πρόλογος στην Ελληνική Έκδοση. Στο Μ. Halbwachs, *Η Συλλογική Μνήμη* (σσ. 11-28). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ.
- Μούλιου, Μ. (2016). Η Δική Μου/Μας Πόλη... Συμμετοχικές πρακτικές για τη συλλογή της μνήμης του αστικού χώρου και η συμβολή των μουσείων πόλεων. Στο Σ. Έργο, *Η Μνήμη Αφηγείται Την Πόλη* (σσ. 51-70). Αθήνα: Πλέθρον.
- Νάκου, Ε. (2016). Μνήμη και Συγκρότηση της Πόλης. Πόλη και Συγκρότηση της Μνήμης. Στο Συλλογικό Έργο, *Η Μνήμη Αφηγείται Την Πόλη* (σσ. 287-305). Αθήνα: Πλέθρον.
- Ντάφλος, Κ. (2015). *Επιτελεστικές Πρακτικές Τέχνης*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Πανταζής, Π., Σαπουντζής, Α., Μποζατζής, Ν., Φίγγου, Ε., Γαρδικιώτης, Α., Λασκαρίδης, Γ., και συν. (2008). *Ελληνική Εθνική Ταυτότητα και Μετανάστευση: μιλώντας για την ταυτότητα σε ένα μεταβαλλόμενο κοινωνικό πλαίσιο*. Θεσσαλονίκη: Ερευνητική Έκθεση.
- Παραδέλλης, Θ. (1999). Ανθρωπολογία της μνήμης. Στο Ρ. Μπενβενίστε, & Θ. Παραδέλλης, *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης: Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις* (σσ. 27-58). Αθήνα: Αλεξάνδρεια & Εταιρία Αξιοποίησης και Διαχείρισης Περιουσίας Πανεπιστημίου Αιγαίου.
- Πολυκανδριώτη, Ο. (2002). Μνήμη και Ταυτότητα: Παρατηρήσεις σε Ορισμένα Κείμενα της Ελληνικής Διασποράς στη Γαλλία τον 20ο αι. *Σύγκριση / Comparaison*, 13, σσ. 105-119.
- Σκαρπέλος, Γ. (2011). *Εικόνα και Κοινωνία: από την κοινωνική φωτογραφία στην οπτική κοινωνιολογία*. Αθήνα: Τόπος.
- Σκαρπέλος, Γ. (2011). *Εικόνα και Κοινωνία: από την κοινωνική φωτογραφία στην οπτική κοινωνιολογία*. Αθήνα: Τόπος & Γ.Σκαρπέλος.
- Συλλογικό Έργο. (1999). Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης: Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις. *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Φεβρουάριος 1995)*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Συλλογικό Έργο. (2016). *Η Μνήμη Αφηγείται την Πόλη: Προφορική Ιστορία και Μνήμη του Αστικού Χώρου*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Συλλογικό Έργο. (2017). *Χωρικές Αφηγήσεις της Μνήμης*. (Σ. Λαδά, Κ. Τσουκαλά, & Κ. Παπαϊωάννου, Επιμ.) Αθήνα: Επίκεντρο.
- Τέρζογλου, Ν.-Ι. (2006). Ιστορία, Μνήμη, Μνημείο. Στο Σ. Σταυρίδης, *Μνήμη και Εμπειρία του Χώρου* (σσ. 261-291). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Τσιώλης, Γ. (2006). *Ιστορίες Ζωής και Βιογραφικές Αφηγήσεις - Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.
- ΦΕΚ. (2012, 12 28). *Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας*, 3465(B), 51397.
- Χαραλαμπίδης, Α. (1995). *Η Τέχνη Του 20ου Αιώνα* (Τόμ. ΙΙΙ). Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Χτούρης, Σ. (2009, Ιανουάριος-Μάρτιος). Η Χωρική Διάσταση του Κοινωνικού-Πολιτισμικού Κεφαλαίου. *Σύγχρονα Θέματα*, 31(104), σσ. 72-81.

- Χτούρης, Σ. (2019). Η Δυναμική αμφίδρομη σχέση Εμπειρικών Δεδομένων και Θεωρητικών Εννοιών: Ένα πλαίσιο για την Καταγραφή και Κατανόηση των Κοινωνικών Φαινομένων. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*(151), σσ. 137-170.
- Χτούρης, Σ., & Ζήση, Α. (2012). Νεολαία και τόπος: Κατασκευάζοντας τρόπους ύπαρξης στον κόσμο. Στο Κ. Τσουκαλά, Χ. Παντελίδου, Μ. Δανιήλ, & C. Conenna (Επιμ.), *Νεολαία.ωνν.Δημόσιος Χώρος. Άτακτες Συναθροίσεις + Λοξές Διελύσεις* (σσ. 93-117). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Χτούρης, Σ., Ζήση, Α., & Ζιώγας, Γ. (2017, 12 2). Βασικές Έννοιες και η Εφαρμογή τους στα Ερευνητικά Πρωτόκολλα μέσω Θεωρητικών Σεναρίων Εκπαίδευσης. Μυτιλήνη: Διδρυματικό Π.Μ.Σ. "Εφαρμοσμένη - Κλινική Κοινωνιολογία και Τέχνη".

Διαδικτυακές Πηγές και Αναφορές

- Gafic, Z. (2013, 04 16). *Quest For Identity (6 Photos)*. Ανάκτηση 03 08, 2019, από PDN Photo of the Day: <https://potd.pdonline.com/2013/04/20117/>
- IGI Global. (1988-2019). *What is Locative Media*. Ανάκτηση 01 10, 2019, από IGI Global: disseminator of knowledge: <https://www.igi-global.com>
- Mambrol, N. (2016, 03 21). *Claude Levi Strauss' Concept Of Bricolage*. Ανάκτηση 03 08, 2019, από Literary Theory and Criticism: <https://literariness.org/2016/03/21/claude-levi-strauss-concept-of-bricolage/#comments>
- Lisa Sette Gallery. (n.d.). *Mark Klett*. Ανάκτηση 03 07, 2019, από Lisa Sette Gallery: <https://lisasettegallery.com/artist/mark-klett/>
- The Story Project. (2011). Ανάκτηση 03 08, 2019, από The Story Project: <http://www.thestoryproject.org.au/>
- University of Sussex. (n.d.). Ανάκτηση 03 08, 2019, από Places for All?: (<http://placesforall.co.uk/>)
- Walking The Edit. (2013). Ανάκτηση 03 08, 2019, από Walking the Edit: <https://walking-the-edit.net/en/>
- Nelson Atkins. (2007). *Time in the West: Photographs by Mark Klett & Byron Wolfe and Mark Ruwedel*. Ανάκτηση 03 08, 2019, από The Nelson-Atkins Museum of Art: <https://www.nelson-atkins.org/events/time-in-the-west/>
- Αβραμίδης, Α., & Κουκουμάκας, Κ. (2015, 05 21). *Τα Ορυχεία της ΔΕΗ Καταπίνουν Χωριά στην Πτολεμαΐδα*. Ανάκτηση 03 07, 2019, από www.vice.com/gr
- Ζιώγας, Γ. (n.d.). *Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες*. Ανάκτηση 02 04, 2018, από visualmarch.eetf.uowm.gr
- Κατσαμπούλας, Γ. (2003). *Χαραυγή*. [Ταινία]. Ανάκτηση 03 10, 2019, από <https://www.youtube.com>
- Λιθοξόου, Δ. (2007). *Η εγκατάσταση των προσφύγων στα χωριά της Μακεδονίας - Στοιχεία ανά προσφυγικό οικισμό*. Ανάκτηση 03 10, 2019, από [lithoksou.net](http://www.lithoksou.net): <http://www.lithoksou.net>
- Μάστορας, Γ. (1990, 09 19). *Η τελευταία χαραυγή ...της Χαραυγής Κοζάνης*. Ανάκτηση 03 10, 2019, από <https://www.youtube.com>
- Μαυρίδης, Κ. (2018, 07 19). *Μαυροπηγή: Το Χωριό Φάντασμα Που Χάθηκε Από Το Χάρτη*. Ανάκτηση 03 10, 2019, από <https://www.youtube.com>
- Μπαλτζής, Θ. (2017, 01 15). *Παλιό Χωριό Οικισμού Καρδίας Πτολεμαΐδας*. Ανάκτηση 03 10, 2019, από <https://www.youtube.com>

Φιλμογραφία

- Flaherty, R. J. (1922). *Nanook of the North*.
- Παπαδάκης, Μ. (2012). *Απαλλοτρίωση*, Spirto Productions.
- Αρβανιτάκης, Π. (2019). *Απολιθώματα*.
- Κουτσιαμπασάκος, Δ. (1997). *Ο Ηρακλής, ο Αχελώος και η γιαγιά μου*.
- Κουτσιαμπασάκος, Δ. (2019). *Ο Ηρακλής, ο Αχελώος και η Μεσοχώρα*, ΕΡΤ.
- Κατσαμπούλας, Γ. (2003). *Χαραυγή*, ΕΚΚ & ΚΙΝΟ Α.Ε..

Γ' ΜΕΡΟΣ: παραρτήματα

Παράρτημα 1 - Σημειώσεις πεδίου

16.06.2018 – πρώτη διερευνητική επίσκεψη στο πεδίο

Ξεναγηση - αναγνωριστική επίσκεψη στο πεδίο, με οδηγό τον Α.Β. Πρώτες φωτογραφίες καταγραφής κεντρικών σημείων του οικισμού της Ποντοκόμης.

Περιήγηση στην ευρύτερη περιοχή:

- Ανάβαση στο βουνό με **θέα τον κάμπο** (εργοστάσιο, ορυχείο, Ποντοκόμη): υπόδειξη σημείων όπου παλιά βρισκονταν οι οικισμοί του Κλείτους και της Χαραυγής. Το ορυχείο έχει φτάσει σχεδόν δίπλα στον δρόμο που περνάει κάτω από την Ποντοκόμη.
- Στάση στον δρόμο δίπλα στο **ορυχείο**. Μαυρίλα. Νέκρα. Τεράστιοι όγκοι χώματος.

- Επίσκεψη στον εγκαταλελειμμένο και **ερημωμένο οικισμό της Μαυροπηγής**: άδεια σπίτια, χωρίς κουφώματα, χωρίς έπιπλα, φυτρωμένα, με μόνους κατοίκους τα αδέσποτα σκυλιά. Ο Α.Β. είπε ότι κάποια στιγμή τα μέτρησε και είναι περίπου 60 - 70 σκυλιά. Κάποια ήταν κάπως άγρια. Δεν κατεβήκαμε από το αυτοκίνητο. Μόνο ένας κάτοικος υπάρχει, σε ένα μεγάλο γωνιακό σπίτι με την ελληνική σημαία να

ανεμίζει στο μπαλκόνι. Ακουγόταν δυνατά ποντιακή μουσική από το ραδιόφωνο μέσα από το σπίτι. Παίζει ακορντεόν.

Το τοπίο με τα εγκαταλελειμμένα σπίτια, τα σκυλιά στους δρόμους και τα παιδικά παιχνίδια, ρούχα και έπιπλα πεταμένα στον κεντρικό δρόμο, στις αυλές και στα σπίτια, σου σφίγγει το στομάχι. Έτσι θα είναι σε λίγα χρόνια και η Ποντοκόμη; Ο Α.Β. βλέπει εκεί το μέλλον της Ποντοκόμης.

- Επίσκεψη στον **οικισμό του Νέου Κλείτους**: ο οικισμός χτίστηκε πρόσφατα και μοιάζει με ευρωπαϊκό αραιοκατοικημένο οικισμό με πολύ φαρδείς δρόμους, λίγα αλλά μεγάλα σπίτια, μονοκατοικίες. Έχει διαβάσεις, πάρκο και μεγάλα πεζοδρόμια. Δε μένουν πολλοί κάτοικοι. Έτσι άραγε θα μοιάζει ο νέος οικισμός που σχεδιάζεται για την Ποντοκόμη;

- Επίσκεψη στη **ΖΕΠ Κοζάνης**, στην πλαγιά όπου ξεκίνησαν να χαράζονται οι δρόμοι για τον νέο οικισμό της Ποντοκόμης. Ακόμα είναι πολύ νωρίς βέβαια. Ίσα που ξεχωρίζουν οι βασικοί δρόμοι για να κινούνται τα μηχανήματα που θα ανοίξουν τους δρόμους.

Καφές και συζήτηση στο παραδοσιακό κεντρικό καφενείο της Ποντοκόμης. Πρώτες συστάσεις με τους θαμώνες του. Οι περισσότεροι είναι συνταξιούχοι. Κάποιοι εργάζονταν στη ΔΕΗ, κάποιοι ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία.

Συζήτηση και οργάνωση της επόμενης επίσκεψής μου στο πεδίο: με ποιους θα μιλήσουμε, σε ποιους θα πάρουμε συνέντευξη κλπ.

27 - 31.07.2018 – οι πρώτες συνεντεύξεις και καταγραφές

Οπτικοακουστικές καταγραφές του οικισμού και πρώτες συνεντεύξεις με μέλη της κοινότητας.

Στις 27 Ιουλίου γιορτάζει ο Αγ. Παντελεήμονας, η εκκλησία της Ποντοκόμης. Μετά την εορταστική πρωινή λειτουργία, ακολουθεί καφές με χειροποίητα κεράσματα στην αίθουσα απέναντι από την εκκλησία. Το πανηγύρι που γίνεται κάθε χρόνο τέτοιες μέρες αναβλήθηκε λόγω των φονικών πυρκαγιών στο Μάτι Αττικής. Το γλέντι θα πραγματοποιηθεί στις αρχές Σεπτεμβρίου. Ο Πρόεδρος του Πολιτιστικού Συλλόγου φίλων Ποντοκόμης με κάλεσε να παρευρεθώ και να καλύψω τις μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις του Σεπτεμβρίου.

Μετά τη λειτουργία και τον εορταστικό καφέ στην αίθουσα της εκκλησίας, ακολουθεί με τον Α.Β. καφές κοινωνικοποίησης στο καινούργιο καφέ του χωριού. Εκεί συναντήσαμε άτομα – κλειδιά στην κοινότητα: τον Πρόεδρο της Κοινότητας και από τον Πολιτιστικό Σύλλογο τον Α. (Πρόεδρος) και τον Μ. (Γραμματέας), τον Β. και τον Α. (Δάσκαλος). Τους εξήγησα τον σκοπό της παρουσίας μου στην Ποντοκόμη, την πρόθεσή μου για συνεχόμενη παρουσία εκεί, ώστε να καταγράψουμε εικόνες, στιγμές και γεγονότα της κοινότητας σε βάθος χρόνου, μέχρι το τέλος. Έχω την κάμερα στα χέρια μου, ώστε να εξοικειωθούν με την ιδέα της καταγραφής, προκειμένου σε βάθος χρόνου να ξεχνάνε ότι υπάρχει και η κάμερα, και να είναι πιο φυσικοί. **Στην αρχή της συζήτησης είναι όλοι επιφυλακτικοί**, και κάποιοι οριακά αποθαρρυντικοί. **Με ενημερώνουν ότι πολλοί έχουν περάσει από την Ποντοκόμη (κανάλια, πολιτικοί)** για να πάρουν λίγη δημοσιότητα λόγω του θέματος της μετεγκατάστασης ή της ρύπανσης από τη ΔΕΗ, **αλλά πάντα φεύγουν** και τους ξεχνάνε, μαζί και τις υποσχέσεις που τους έδωσαν. **Μοιάζουν απογοητευμένοι**, οπότε παραμένουν **πολύ επιφυλακτικοί και δύσπιστοι** σχετικά με την ιδέα ότι θα πηγαίνω σε τακτά χρονικά διαστήματα εκεί.

Ήδη από το καφέ της πρώτης μέρας κανονίζουμε τις πρώτες συνεντεύξεις, και το ίδιο απόγευμα ξεκινάμε. Πρώτα με αυτούς που ήταν στο καφέ, κι έπειτα αυτοί με συστήνουν σε άλλους (συγγενείς ή γείτονές τους).

Παράλληλα ξεκινάω, με οδηγό τον Α.Β., την **καταγραφή όλων των δρόμων του οικισμού**. Με την κάμερα, από τη θέση του συνοδηγού καταγράφω και τις δύο πλευρές κάθε δρόμου. Όταν κάποιοι κάτοικοι είναι στην αυλή τους, σταματάμε, τους εξηγούμε ποια είμαι και ότι καταγράφω τους δρόμους του χωριού «για να μείνει

αρχείο στην κοινότητα». Έπειτα τους ζητάω να τους φωτογραφίσω μπροστά από το σπίτι τους, για να μείνει και αυτό ως αρχείο. Όσο περνάνε οι μέρες, είναι όλο και πιο εύκολο να τους φωτογραφίσω. **Κάποιοι ξέρουν ήδη τι κάνω και με περιμένουν.** Κάποιοι λείπουν για διακοπές, ενώ κάποια σπίτια έχουν ήδη εγκαταλειφθεί.

Την Κυριακή στη Θεία Λειτουργία, όπου με την άδεια του ιερέα έκανα κάποιες λήψεις, κάποιες κυρίες μου υποδείκνυαν ποιους και τι να βιντεοσκοπήσω κατά τη διάρκεια ή στο τέλος της Θείας Λειτουργίας. Κάποιες μάλιστα μου παραπονέθηκαν ότι δεν έχω περάσει από το σπίτι για να τις φωτογραφίσω ακόμα. Υποσχέθηκα ότι θα το δρομολογήσουμε άμεσα.

Σιγά σιγά, με το word of mouth αρχίζει να γίνεται γνωστή η παρουσία μου στο χωριό. **Όλο και περισσότεροι έχουν ακούσει ποια είμαι και ότι «καταγράφω το χωριό για να μείνει αρχείο».** Αυτό λένε οι περισσότεροι.

Παράλληλα με την γνωστοποίηση της παρουσίας μου στην Ποντοκώμη, διαδίδεται και η **ερώτηση σχετικά με το «σημαντικό αντικείμενο που θα πάρεις μαζί σου φεύγοντας από το σπίτι στην Ποντοκώμη».** Πρόκειται για μια ερώτηση που όταν την θέτω –με ή χωρίς ανοιχτή κάμερα- **οι περισσότεροι βουρκώνουν.** Μετά από μια σύντομη παύση, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων σχολιάζει με θλίψη το γεγονός της μετεγκατάστασης. Ενδεικτικοί σχολιασμοί: **«τι να πρωτοπάρεις κορίτσι μου;», «αχ πουλί μ'...», «αχ πουλάκι μου...», «αχ, τη ζωή μου όλη...», «τι να πάρω;...», απλή παύση.** Με την παρότρυνσή μου να επιλέξουν κάτι υλικό / χειροπιαστό οι ερωτώμενοι/ες αναφέρουν άλλοτε την εικόνα της Παναγίας, άλλοτε κάποιο ενθύμιο από αγαπημένα τους πρόσωπα (τους γονείς, τα αδέρφια). Καθώς οι μέρες περνούν, η ερώτηση αρχίζει να μοιάζει με παιχνίδι: **«Σκέψου τι θα πάρεις, για να έρθουμε να μας το πεις, να σε φωτογραφίσουμε και να το καταγράψουμε»,** αλλά και αντίστροφα: γνωστοί γνωστών, με βρίσκουν και με προσκαλούν να τους φωτογραφίσω με το αντικείμενο που έχουν επιλέξει.

Το βράδυ που ήταν να γίνει το πανηγύρι και οι μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις, που είχαν αναβληθεί λόγω των γεγονότων στην Αττική, μια παρέα 6-7 κατοίκων οργάνωσαν τραπέζι με σουβλάκια στο καφενείο - ταβέρνα. Ήρθε και ο ακορντεονίστας από τη Μαυροπηγή, ήρθε και ο μουσικός - μαέστρος της χορωδίας. Στήθηκε ένα αυτοσχέδιο ποντιακό γλέντι στην αυλή της ταβέρνας, κάτω από το φως της πανσελήνου, μέχρι αργά. Το επόμενο πρωί, κάποιοι που είχαν ακούσει τη

μουσική το βράδυ, παραπονέθηκαν που δεν τους κάλεσαν, γιατί «ζήλεψαν» που δεν συμμετείχαν.

Κάπου μεταξύ των καταγραφών των δρόμων, των ερωτήσεων / φωτογραφίσεων για τα αντικείμενα, των φωτογραφίσεων των κατοίκων έξω από τα σπίτια και των οργανωμένων συνεντεύξεων με τους κατοίκους, περπατάω σε κεντρικά σημεία του οικισμού (στον κεντρικό δρόμο, στα 4 καφέ / καφενεία, στο πάρκο δίπλα στο Δημοτικό Σχολείο) και καταγράφω στιγμές αυθόρμητες των κατοίκων, αφού πρώτα τους ενημερώσω σχετικά με την ταυτότητά μου και την χρήση του υλικού, και πάντα με την άδειά τους. Αν κάποιος κάτοικος δεν θέλει να βιντεοσκοπηθεί (πολύ ελάχιστοι) δεν στρέφω την κάμερα πάνω του. Σε αυτές τις σύντομες συναναστροφές με κατοίκους που δεν γνώριζα από πριν, παρατήρησα ότι **κάποιοι ήδη ήξεραν για τις καταγραφές που κάνω στο χωριό**, είτε επειδή με είχαν δει όταν κατέγραφα τους δρόμους και τα σπίτια, είτε γιατί είχαν ακούσει από κάποιον κοντινό τους που με είδε να φωτογραφίζω στη γειτονιά. Δειλά δειλά, **στο κεντρικό καφενείο αρχίζουν να με γνωρίζουν**. Ο κ. Ν.Μ. προσφέρθηκε να με κεράσει έναν καφέ όταν μπήκα στο καφενείο, όπως και ο κ. Μ.Μ. σε άλλη μου επίσκεψη στο καφέ.

06-08.09.2018 – τριήμερη παραμονή στο πεδίο, με αφορμή τις μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις, που αναβλήθηκαν τον Ιούλιο

Αρκετοί ήταν οι κάτοικοι που **περίμεναν να με δουν στην εκδήλωση** και χάρηκαν με την πρωινή έλευσή μου στο καφενείο. Το επόμενο πρωί προσφέρθηκαν δύο από τους θαμώνες να με κεράσουν καφέ στο καφενείο. Αρκετοί ήταν επίσης οι κάτοικοι που **με αναγνώρισαν και με προσκάλεσαν να τους φωτογραφίσω** έξω από το σπίτι τους, όπως και έγινε.

Η ερώτηση σχετικά με το «σημαντικό αντικείμενο» συνεχίζει να τίθεται. Ως πρώτη αντίδραση παραμένει το γεγονός ότι **δεν μπορούν να διαλέξουν μόνο κάτι**. Έπειτα **επιλέγουν τις αναμνήσεις** τους, με την παρακίνησή μου για κάτι υλικό / χειροπιαστό οι αναμνήσεις **μεταφέρονται στα άλμπουμ** με τις οικογενειακές τους φωτογραφίες.

Λόγω περιορισμένου χρόνου, κατάφερα να κάνω μόνο 2 συνεντεύξεις (Γ & Ρ Μ.). Ο κ. Γ.Μ. μου έδειξε ένα σκίτσο που είχε φτιάξει την δεκαετία του '80 ο πατέρας του, ως κάτοψη του οικισμού στην τότε μορφή του. Συμπληρώνοντας τις προεκτάσεις που έχουν γίνει από τότε στον οικισμό, θα μπορούσα να το χρησιμοποιήσω ως φόντο για τον διαδραστικό χάρτη με τις συντεταγμένες των σπιτιών του οικισμού...

10.11.2018 – επιστημονική ομιλία για την διαχείριση της απώλειας (Δρ. Ψυχολογίας Σ. Χατζηνικολάου)

Έχοντας συζητήσει με κάποιους από τους κατοίκους για την έννοια της απώλειας και τη διαχείριση του πένθους που βιώνουν πολλοί από τους κατοίκους λόγω της επικείμενης μετεγκατάστασης, θεώρησα σκόπιμο να καταγράψω και αυτήν την πρώτη οργανωμένη επιστημονική ενημέρωση της κοινότητας. Η εκδήλωση πραγματοποιείται Κυριακή πρωί μετά την Θεία Λειτουργία, στην κεντρική αίθουσα της Κοινότητας. Η προσέλευση είναι μεγάλη. Η κα Χατζηνικολάου αναλύει τα 5 στάδια του πένθους. Οι περισσότεροι στο ακροατήριο είναι ηλικιωμένοι κάτοικοι της Ποντοκώμης, οι οποίοι φαίνεται να μην καταλαβαίνουν εύκολα τον ακαδημαϊκό λόγο της ομιλήτριας. Η εκδήλωση ολοκληρώνεται με την χορωδία του χωριού, υπό την καθοδήγηση του μαέστρου. Το τελευταίο τραγούδι είναι ποντιακό και το έγραψαν οι ίδιοι οι κάτοικοι, σχετικά με την επικείμενη μετεγκατάσταση. Η μελωδία είναι από το γνωστό ποντιακό τραγούδι «εκάεν το Τσάμπασιν» και στους στίχους αναφέρονται γεγονότα και οικογένειες της Ποντοκώμης. Είναι η πρώτη δημόσια παρουσίαση του κομματιού. Είναι πολύ συγκινητική στιγμή για τους κατοίκους. Είναι η στιγμή που η πλειοψηφία του ακροατηρίου παρακολουθεί απόλυτα προσηλωμένη στη σκηνή. Πολλοί δακρύζουν και μάλιστα κάποιες κυρίες κλαίνε κάπως πιο έντονα. Είναι η στιγμή της μεγαλύτερης συγκίνησης και συναισθηματικής φόρτισης κατά τη δίωρη εκδήλωση.

Βγαίνοντας από την αίθουσα, μιλάω για πρώτη φορά με εφήβους, οι οποίοι φαίνεται να χαίρονται που «επιτέλους» θα φύγουν από το χωριό που «δεν έχει τίποτα και δεν έμεινε κανένας πια». Ωστόσο δε δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις καταγραφές που γίνονται. Η συζήτησή μας διακόπτεται καθώς άλλα μέλη της κοινότητας με προσκαλούν στον μικρό χώρο απέναντι από την εκκλησία όπου κάνει πρόβες η χορωδία. Ψήνουν και έχουν μπουφέ με σπιτικά φαγητά και σαλάτες. Είναι

φιλόξενοι. Γνωρίζω μόνο τον Λ.Α., ο οποίος με συστήνει στους υπόλοιπους. Με ενημερώνουν ότι κάθε δεύτερη Τρίτη έχουν πρόβα και με καλούν να τους βιντεοσκοπήσω κάποια από τις επόμενες Τρίτες. Πριν τα Χριστούγεννα θα κάνουν και μια μικρή εορταστική εκδήλωση. Θα με ενημερώσουν σχετικά... Είναι φανερή η επιθυμία τους να καταγραφεί η δράση της χορωδίας «για να μείνει στο αρχείο».

Σε συζητήσεις με κατοίκους μετά την εκδήλωση, παρατηρώ ότι **σχεδόν κανείς (ειδικά οι μεγαλύτεροι σε ηλικία) δεν έχει καταλάβει την ομιλία για τα 5 στάδια του πένθους**, ούτε και τη σύνδεσή τους με το θέμα της μετεγκατάστασης. Αντίθετα **όλοι είναι συγκινημένοι με το ποντιακό τραγούδι με τους στίχους «για το χωριό»!**

«Εχαλάεν και τ' Όρτομους»

Εχαλάεν και τ' Όρτομους,
κι επέμναν τα τουβάρεια, γιαρ γιαρ αμάν,
κι επέμναν τα τουβάρεια, γιαρ γιαρ αμάν.

Και ν' ερρούζανε σο σώρεμα,
όλεα τα τσα ναβέρεα, ωφ ωφ αμάν (δισ)

Εχαλάεν και ερημώθεν, όλεν τ' Όρτομους,
και ν' απάν ασή Λαϊ Λαϊ, ους και τη Τουρούς.

Όλ τρέχνε και αγληγορούν,
Πράματα να συρεύνε, γιαρ γιαρ αμάν,
πράματα να συρεύνε, γιαρ γιαρ αμάν.

Μικροί – τρανοί, φτωχοί – ζεγκίν,
όλ' κάθουνταν και κλαίγνε, ωφ ωφ αμάν (δισ)

Κλαιν' τη Θεού τα πουλόπα.
Κλαίγνε και τα παιδόπα, γιαρ γιαρ αμάν,
κλαίγνε και τα παιδόπα, γιαρ γιαρ αμάν.

Καίγνε και οι μανάδες κι οι αγούρ'
Κλαιν' τ' έμορφα κορτσόπα, ωφ ωφ αμάν (δισ)

Όρτομους τα ορμανόπα σου,
τ' έμορφα τα ραχία σ', γιαρ γιαρ αμάν,
τ' έμορφα τα ραχία σ', γιαρ γιαρ αμάν.

Τη Σωλομόν και τη Πεχτές,
και ν' εγένταν ερημιάς, ωφ ωφ αμάν (δισ)

Εχτάλεψαν την τσίμινα,
Εκεί τηδέν κι επέμνεν, γιαρ γιαρ αμάν,
εκεί τηδέν κι επέμνεν, γιαρ γιαρ αμάν.

Παλιάμπελα και δεκαέξι,
Άλλο χορτάρ κι 'φέρνε, ωφ ωφ αμάν (δισ)

Επαίρνε τα οσπίτεα μουν,
Παίραν και τα χωράφια, γιαρ γιαρ αμάν,
παίραν και τα χωράφια, γιαρ γιαρ αμάν.

Και ν' ατώρα εταγουτεύταμε,
Σ' ολ' τη κοσμί τα μάκρεα, ωφ ωφ αμάν (δισ)

Ελάστα και πορπάτεσα,
Χωρία και μεμλεκέτεα, γιαρ γιαρ αμάν,
χωρία και μεμλεκέτεα, γιαρ γιαρ αμάν.

Και ν' εσύ μονάχον Όρτομους,
Λαρώντς τ' εμά τα τέρτεα, ωφ ωφ αμάν (δισ)

13 - 14.12.2018 – συγκέντρωση φωτογραφιών από τα οικογενειακά αρχεία των κατοίκων

Έχοντας περάσει ένας μήνας από τότε που ήρθα τελευταία φορά στην Ποντοκόμη, σήμερα είναι περισσότεροι οι θαμώνες του καφενείου που προσφέρονται να με κεράσουν καφέ καθώς μπαίνω στο καφενείο. Είναι η πρώτη φορά που ανοίγοντας την πόρτα του καφενείου, από τους κυρίους στα επτά τραπέζια γνωρίζω τους περισσότερους, και με χαιρετάει τουλάχιστον ένας από τα πέντε εκ των τραπεζιών. Σε τρία από αυτά με καλούν να καθίσω για μια καλημέρα και έναν καφέ. Με ρωτάνε τα νέα μου και τι καινούργιο θα καταγράψω αυτήν τη φορά...

Το βράδυ έχει αγώνα. Παίζει ο ΠΑΟΚ, οπότε και στο καφενείο και στο καφέ προβάλλεται ο αγώνας. Βλέπουμε το πρώτο ημίχρονο στο καφέ και το δεύτερο στο καφενείο. Στο καφέ είναι από τις λίγες φορές που συναντώ νεότερους θαμώνες (κάτω των 30). Ωστόσο λόγω της αφοσίωσής τους στον αγώνα, δεν μιλάω μαζί τους. Στο καφενείο, όπως πάντα, όλοι άνω των 60-65. Κάποιοι παίζουν ακόμα χαρτιά, κάποιοι σχολιάζουν τον αγώνα.

Και πάλι θέτω την ερώτηση σχετικά με το «σημαντικό αντικείμενο», σε κατοίκους που συναντώ τώρα για πρώτη φορά ή που δεν μου έχουν απαντήσει ακόμα. Ωστόσο παρατηρώ ότι όσο περνάει ο καιρός, **όσο χειμωνιάζει, όσο πλησιάζει η μετεγκατάστασή τους, όσο αδειάζει το χωριό, οι απαντήσεις περιορίζονται όλο και περισσότερο στις αναμνήσεις και στις φωτογραφίες τους.** Σημειώνω την **ανάγκη τους για εικόνες και καταγραφή σε εικόνες του χωριού και της ζωής τους εκεί.**

Ζητάω φωτογραφίες από τα οικογενειακά τους αρχεία, στις θεματικές: γάμος, κοινωνικές εκδηλώσεις (παρελάσεις, πανηγύρια), πρωτομαγιά, Πάσχα, σχολείο, όψεις του χωριού. Ο κ. Μ.Μ. σηκώνεται από το καφενείο και πηγαίνει να μου φέρει επιτόπου κάποιες. Η κ. Ε.Α. μου φέρνει το απόγευμα τις δικές της. Κάποιοι στο καφενείο μου υπόσχονται για το επόμενο πρωί, αλλά δεν τις φέρνουν ποτέ, καθώς «τις ξέχασαν». Δεν φαίνεται να έχουν πάρει σοβαρά το εγχείρημά μου.

Το επόμενο πρωί πηγαίνω για έναν τελευταίο πρωινό καφέ στο καφενείο. Έπειτα, ακολουθώντας το πρόγραμμα των περισσότερων, δεύτερος καφές και συζήτηση (απολογισμός, αναδιοργάνωση και προγραμματισμός των επόμενων σταδίων της έρευνας) στο καφέ και μετά ξανά στο καφενείο για τσίπουρο με μεζέ. Γύρω στη μία το μεσημέρι, οι περισσότεροι φεύγουν, γιατί τους περιμένει η «κυρά»

στο σπίτι για φαγητό. Το απόγευμα ξανά, κατά τις 6, πάλι στο καφενείο. Αυτή είναι η ρουτίνα των συνταξιούχων στην Ποντοκόμη:

8.00-10.30 καφές και χαρτιά στο καφενείο,
μετά διάφορες δουλειές για το σπίτι ή στον κήπο,
12.00-13.30 τσίπουρο στο καφενείο (κάποιες φορές),
13.30 αναχώρηση για το σπίτι, γιατί «περιμένει η γυναίκα, κι αν αργήσω θα φωνάζει»,
μεσημεριανό και ξεκούραση,
18.30-20.00 απογευματινός καφές, χαρτιά ή παρακολούθηση αθλητικών αγώνων στην τηλεόραση στο καφενείο.

Επισκέπτομαι το Δημοτικό Σχολείο, όπου συναντώ τον δάσκαλο Α.Α., ο οποίος με συστήνει στους συναδέλφους του, μου δείχνει το μικρό (αυτοσχέδιο) μουσείο του Σχολείου, με πολύ παλιά βιβλία, και μου δίνει σχετικό αρχειακό υλικό από τη δεκαετία του 1950. Παράλληλα με ενημερώνει σχετικά με την εορταστική χριστουγεννιάτικη εκδήλωση της χορωδίας την ερχόμενη εβδομάδα. Δεν ξέρω αν θα καταφέρω να ξανάρθω, ειδικά αν έχει τόσα πολλά χιόνια όσα αναμένονται. Θα ξαναμιλήσουμε τις επόμενες μέρες...

...Την Δευτέρα, κι ενώ χιονίζει ασταμάτητα, με ενημερώνουν πως **προτίθενται να μου καλύψουν τις βενζίνες προκειμένου να ξαναβρεθώ στην Ποντοκόμη** και να βιντεοσκοπήσω την εκδήλωση. Παρ' ότι ποτέ δεν έχω αναφέρει κάποιο οικονομικό ζήτημα, η κίνησή τους αυτή φανερώνει ότι έχουν αρχίσει να εμπιστεύονται την παρουσία και τη δράση μου στην Ποντοκόμη...

16 - 17.12.2018 – Χριστουγεννιάτικη εκδήλωση της χορωδίας & συγκέντρωση φωτογραφιών από τα οικογενειακά αρχεία των μελών της κοινότητας

Στο καφενείο θεωρούν πολύ φυσικό που με ξαναβλέπουν μετά από 4 μέρες, σαν να είμαι μόνιμη κάτοικος Ποντοκώμης, και σαν να μην είχα λείψει τις τρεις ημέρες.

Η χορωδία έχει πρόβα στον χώρο της κοινότητας. Μπαίνοντας στον χώρο δεν γνωρίζω κανέναν εκτός του μαέστρου και του Δ.Α. που με είχε καλέσει μέσω του Α.Α.. Ακούγονται διάφορα μεταξύ των παρευρισκομένων σχετικά με την παρουσία μου εκεί (ότι είμαι από την ΕΡΤ3, ότι κάνω ρεπορτάζ...), οπότε όπως κάθε φορά πριν ανοίξω τις κάμερες, τους συστήνομαι και τους εξηγώ τον λόγο για τον οποίο καταγράφω στιγμές του χωριού. Ζητάω την άδειά τους για τη βιντεοσκόπηση και προσπαθώ να είμαι όσο πιο διακριτική γίνεται κατά τη διάρκεια της πρόβας.

Μετά τις 8 στήνεται ο μπουφές με τα ποντιακά (και όχι μόνο) χειροποίητα εδέσματα που ετοίμασαν οι νοικοκυρές του χωριού (*σιρόν*, *πισία*, *ωτία*, τσουρέκια, ψητά κυδώνια) και τσίπουρο και κρασί από ντόπιους παραγωγούς. Σιγά σιγά έρχονται και οι υπόλοιποι. Είναι αρκετοί που δεν γνωρίζω. Οι κυρίες μου εξηγούν σχετικά με τα ποντιακά φαγητά. Αργότερα έρχονται και κάποιοι που κυρίως γνωρίζω από το καφενείο και από τις προηγούμενες επισκέψεις μου στην Ποντοκώμη. Η ζωντανή μουσική συνεχίζεται, το κέφι ανεβαίνει σιγά σιγά, και παρά τα χιόνια και την παγωνιά, η αίθουσα γεμίζει. Βρίσκω την ευκαιρία να μιλήσω με γνωστούς και να γνωρίσω νέα μέλη της κοινότητας. Η φουρνάρισα έχει φτιάξει 5 ταψιά *σιρόν* και είναι πολύ περήφανη γι' αυτό. Σχολιάζει αρνητικά το *σιρόν* μιας άλλης νοικοκυράς. Μου κάνει εντύπωση ο δυναμικός της χαρακτήρας και της ζητάω να πάω αύριο για συνέντευξη στον φούρνο ή στο σπίτι. Είναι πολύ θετική.

Αργότερα ξεκινάει και ο χορός. Φαίνεται να με εμπιστεύονται περισσότερο πλέον, κι έτσι με προσκαλούν και σε άλλες εκδηλώσεις του συλλόγου, της χορωδίας, και κάποιου άλλου συλλόγου που προγραμματίζονται τις προσεχείς εβδομάδες. Για σήμερα, όντως μου κάλυψαν μέρος από τις βενζίνες – είναι μια πρώτη έμπρακτη (έστω και συμβολική) κίνηση αναγνώρισης της παρουσίας μου και των καταγραφών που κάνω στην Ποντοκώμη.

Το επόμενο πρωί πηγαίνω –όπως πάντα πλέον- στο καφενείο για τον πρωινό καφέ. Έπειτα στη φουρνάρισα, η οποία έχει ήδη σερβίρει μελομακάρονα και

κουραμπιέδες από τον φούρνο πάνω στο τραπέζι. Με περιμένει να πιούμε μαζί καφέ. «Φοβήθηκα ότι δεν θα έρθεις τελικά κι ότι με έστησες».

Το μεσημέρι, όπως συμβαίνει δύο φορές κάθε εβδομάδα έρχεται στον κεντρικό χώρο της Κοινότητας ο ταχυδρόμος, για να μοιράσει την αλληλογραφία (λογαριασμούς κυρίως) και τις συντάξεις. Διακόπτουμε τη συνέντευξη με την φουρνάρισσα, πηγαίνω στην Κοινότητα για να καταγράψω τη δράση. Μισή ώρα αργότερα, επιστρέφω και πάλι στη φουρνάρισσα, η οποία έχει σεβίρει και άλλα αρτοσκευάσματα, και έχει ετοιμάσει φωτογραφίες από τα οικογενειακά τους άλμπουμ να μου δείξει. Τις συζητάμε...

25.01.2019 – κλήρωση για τη διανομή των οικοπέδων του νέου οικισμού στους δικαιούχους & καταγραφή σκέψεων και συναισθημάτων λόγω της ημέρας

Ο καιρός δεν είναι πολύ καλός και καθυστερώ να φτάσω στην Ποντοκώμη, οπότε δεν προλαβαίνω την έναρξη της διαδικασίας, όπου απ' ότι μαθαίνω είναι όλοι παρόντες: τα τοπικά κανάλια, ο Περιφερειάρχης (μου έκανε και μια δήλωση για την ημέρα στην κάμερα μετά), Πρόεδροι των συλλόγων κλπ. Σχεδόν όλοι οι κάτοικοι είναι παρόντες. Όσοι με γνωρίζουν **με χαιρετούν και φαίνεται να χαίρονται που με βλέπουν**. Κάποιοι ξαφνιάζονται, **σαν να το θεωρούν τιμή τους που είμαι εκεί τη συγκεκριμένη μέρα**, ενώ άλλοι φαίνεται να **θεωρούσαν δεδομένο ότι θα ήμουν εκεί!** Είναι πάνω από 30 τα μέλη της κοινότητας που πλέον με ξέρουν προσωπικά.

Η διαδικασία της κλήρωσης έχει ως εξής: σύμφωνα με ονομαστική κατάσταση που έχει δημοσιευθεί από πριν, οι δικαιούχοι καλούνται ένας-ένας από την τριμελή αρμόδια επιτροπή επί σκηνής, προκειμένου να διαλέξουν μέσα από την κάλπη τον φάκελο με τον αριθμό του οικοπέδου το οποίο θα τους παραχωρηθεί στον νέο οικισμό. Εάν ο/η δικαιούχος δεν παρουσιαστεί, τον φάκελο τον επιλέγει τυχαία το αρμόδιο μέλος της επιτροπής, προκειμένου να ολοκληρωθεί η διαδικασία. Έξω από την αίθουσα έχουν τοιχοκολληθεί σε δύο σημεία χάρτες του νέου οικισμού, με χωρισμένα και αριθμημένα τα αντίστοιχα οικόπεδα. Μετά την κλήρωσή τους οι δικαιούχοι αναζητούν, φωτογραφίζουν και σχολιάζουν την τοποθεσία που τους έτυχε. Ήδη κάποιοι σκέφτονται να ανταλλάξουν τα οικόπεδά τους με άλλους δικαιούχους, προκειμένου να βρίσκονται πιο κοντά σε άλλα μέλη της οικογένειάς τους.

Η διαδικασία ολοκληρώνεται στις τρεις το μεσημέρι. Νωρίτερα, και καθώς η κλήρωση εξελίσσεται στον χώρο της Κοινότητας, οι Ποντοκομίτες είναι διασκορπισμένοι στα κοντινά καφενεία, είτε συζητώντας τα αποτελέσματα της κλήρωσης, είτε περιμένοντας τη σειρά τους. Συζητώ με κάποιους από αυτούς, και ο Α.Β. με συστήνει σε νέα μέλη της κοινότητας. Κάποιοι από αυτούς έχουν ήδη εγκατασταθεί στην Κοζάνη και στην Πτολεμαίδα, οπότε δε γνωρίζουν για τις καταγραφές που κάνω. Αρκετοί από αυτούς είναι πρόθυμοι να μου μιλήσουν και να καταγράψω τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους για την «ημέρα της κλήρωσης». Άλλοι δε θέλουν, είτε επειδή δε με ξέρουν, είτε επειδή συναισθηματικά δεν είναι σε θέση να το διαχειριστούν. Το σέβομαι, οπότε δεν στρέφω την κάμερα προς αυτούς.

Τα συναισθήματα που παρατηρώ, τόσο στην κεντρική αίθουσα, όσο και στα γειτονικά καφενεία είναι **ανάμεικτα και μάλλον μοιρασμένα**. Βέβαια οι περισσότεροι **αναγνωρίζουν ως πολύ σημαντική τη μέρα αυτή για την πορεία της μετεγκατάστασης και το μέλλον της κοινότητας**. Κάποιοι αισθάνονται μια **ανακούφιση που «επιτέλους έφτασε αυτή η μέρα»**, γιατί αυτό σημαίνει ότι προχωράνε οι γραφειοκρατικές διαδικασίες, και άρα μοιάζει πιο ρεαλιστική η ιδέα ότι όντως θα γίνει η μετεγκατάσταση και θα μπορούν πλέον να ξεκινήσουν να χτίζουν όσοι το επιθυμούν, και να στηθεί ο νέος οικισμός. Οι πιο απαισιόδοξοι εκφράζουν την **ανησυχία τους ότι μετά από αυτήν την ημέρα, θα γίνει ακόμη πιο έντονη η διάσπαση και η διάλυση της κοινότητας**. Κάποιοι **συγκινούνται**, κάποιοι μοιάζουν μπερδεμένοι, κάποιοι απογοητευμένοι με το οικόπεδο που κληρώθηκε και τους αντιστοιχεί, κάποιοι ήδη ξεκινούν να οραματίζονται τη ρυμοτομία και τη διάταξη του νέου οικισμού...

12 - 13.03.2019 – πρώτη παρουσίαση του χάρτη και του συγκεντρωμένου υλικού στην κοινότητα

Η πρώτη δημόσια παρουσίαση του διαδραστικού χάρτη στα μέλη της κοινότητας της Ποντοκώμης πραγματοποιήθηκε στις 12.02.2019, στο κεντρικό καφενείο του οικισμού, παρουσία λίγων Ποντοκωμιτών, καθώς η κακοκαιρία, για άλλη μια φορά, εμποδίζει τη μαζικότερη συμμετοχή. Η προβολή των αρχειακών φωτογραφιών που συγκεντρώθηκαν γίνεται με τη βοήθεια του προτζέκτορα.

Λόγω της μικρής συμμετοχής, η παρουσίαση του χάρτη και η αναζήτηση των εικονιζομένων και της ακριβούς τοποθεσίας λήψης της κάθε φωτογραφίας επαναλαμβάνεται το βράδυ στην καφετέρια της Ποντοκώμης και το

επόμενο πρωί στο καφενείο. Ο καιρός έχει βελτιωθεί, οπότε περισσότερα μέλη της κοινότητας έρχονται για τον πρωινό τους καφέ στο καφενείο. Στην αρχή βρίσκονται μόνο τρία άτομα γύρω από τον υπολογιστή. Καθώς όμως αναζητούν τοποθεσίες και ονόματα από εικονιζόμενους παλιών φωτογραφιών, απευθύνονται και σε άλλους θαμώνες του καφενείου που δεν συμμετέχουν στην αναζήτηση, κι έτσι πλησιάζουν κι εκείνοι.

Η διάδραση και η αλληλεπίδραση με τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας που βρίσκονται εκείνη τη στιγμή στο καφενείο είναι μεγάλη. Άλλοτε διαφωνούν για την τοποθεσία ενός σπιτιού του 1993, κι άλλοτε ενθουσιάζονται που βλέπουν τους εαυτούς τους παιδιά. Η σύνθεση της ομάδας γύρω από τον υπολογιστή ανανεώνεται συνεχώς κατά τις δύο ώρες παραμονής μου στο καφενείο. Κάποιοι αποχωρούν λόγω υποχρεώσεων ή δυσανασχετούν επειδή κουράστηκαν, έρχονται όμως άλλοι. Συνολικά οι συμμετέχοντες και οι συμμετέχουσες σε αυτήν την πρώτη συλλογική αρχειοθέτηση των φωτογραφιών ήταν 26. Όσο περνάει η ώρα, **η συνειδητοποίηση του όγκου του αρχείου** που έχει συγκεντρωθεί και οργανωθεί κατά την πρώτη φάση της παρέμβασης, **φαίνεται να κινητοποιεί και να ενθαρρύνει τους συμμετέχοντες** και τις συμμετέχουσες στην αναζήτηση κι άλλων ντοκουμέντων για τον εμπλουτισμό του αρχείου στον χάρτη. Ήδη, μετά την πρώτη ημέρα παρουσίασης του χάρτη, το

αρχείο εμπλουτίζεται με 5 νέες φωτογραφίες. Η συλλογική μνήμη που αφορά σε παλαιότερες δεκαετίες έχει αρχίσει να ενεργοποιείται. Προτείνουν στην επόμενη φάση ο εμπλουτισμός του αρχείου να περιλαμβάνει περισσότερες φωτογραφίες της σύγχρονης εποχής. Τους ενθαρρύνω να τις αναζητήσουν και να τις καταθέσουν στο αρχείο μας. Την επόμενη μέρα λαμβάνω από τον Α.Α.12 φωτογραφίες από το αρχείο του.

Επίσης, συζητάμε με τον Πρόεδρο του Πολιτιστικού Συλλόγου τον προγραμματισμό της επίσημης παρουσίασης στην κοινότητα του αρχείου και του χάρτη, στην κεντρική αίθουσα της Κοινότητας, πριν το καλοκαίρι ή εναλλακτικά την παρουσίαση ενός σύντομου αποσπάσματος του ντοκιμαντέρ στην αυλή του Δημοτικού Σχολείου τον Ιούλιο, στο πανηγύρι του Αγ. Παντελεήμονα. Παράλληλα, εξελίσσονται οι συζητήσεις σχετικά με άλλες δράσεις κοινοποίησης, διανομής και παροχής πρόσβασης στο συγκεντρωμένο υλικό στα μέλη της κοινότητας, αλλά και διάχυσης του θέματος σε τρίτους.

Ωστόσο σε αυτό το διήμερο η διάσπαση της κοινωνικής συνοχής και μια γενικότερη αίσθηση απογοήτευσης είναι πιο έντονη, καθώς πρόσφατα έφυγαν άλλες δύο οικογένειες προς την Κοζάνη. Ακούγεται, από τους απαισιόδοξους ότι μόνο δύο ή τρία άτομα θα μείνουν τελικά για να χτίσουν στον νέο οικισμό, όταν έρθει εκείνη η ώρα. Οι περισσότεροι απογοητεύονται συνειδητοποιώντας ότι η διαδικασία θα καθυστερήσει πάνω από μια πενταετία, ενώ άλλοι αποθαρρυνόμενοι από την τοποθεσία των οικοπέδων που δικαιούνται σύμφωνα με την κλήρωση, αποφασίζουν να αγοράσουν στην Κοζάνη ή στην Πτολεμαΐδα. Ως προς το αρνητικό – μουνδιασμένο κλίμα, αρκετοί αναμένουν με κάποια αισιοδοξία τη βελτίωση του καιρού, προκειμένου «να επιστρέψουν στο χωριό για το καλοκαίρι».

Επόμενη προγραμματισμένη επίσκεψη στην Ποντοκώμη για καταγραφές, φωτογραφίσεις, συνεντεύξεις και συγκέντρωση αρχειακού υλικού, οι μέρες τους Πάσχα...

Παράρτημα 2 – Έντυπο Ενημέρης Συγκατάθεσης

Επειδή παράλληλα με την έρευνα το υλικό που συγκεντρώνεται από τις συνεντεύξεις θα χρησιμοποιηθεί και στο εθνογραφικό ντοκιμαντέρ που σχεδιάζεται και θα ολοκληρωθεί μελλοντικά, ανεξάρτητα από το παρόν Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, το έντυπο ενημέρης συγκατάθεσης δεν συμπεριλαμβάνει τα λογότυπα των δύο Ιδρυμάτων.

ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΗΣ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ

Στην Ποντοκόμη σήμερα, ____/____/2018 ο/η κάτωθι υπογράφων/ουσα, _____, έχοντας λάβει γνώση επί της φωτογράφισης, βιντεοσκόπησης και ηχογράφησης του προσώπου μου από την σκηνοθέτη ΕΛΕΝΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ του ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (στο εξής «η ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ»), δηλώνω υπεύθυνα ότι είμαι σύμφωνος/η σχετικά με αυτήν την οπτικοακουστική και ηχητική καταγραφή, χωρίς κάποια οικονομική ή άλλη αμοιβή. Υπογράφοντας το παρόν έντυπο, κατανοώ ότι η εικόνα μου μπορεί να επεξεργαστεί, να αντιγραφεί, να τυπωθεί, να προβληθεί και να διανεμηθεί, με αποκλειστική ευθύνη της ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ, σε οποιοδήποτε υλικό, φορέα και μέρος.

Δηλώνω υπεύθυνα ότι δεν έχω καμία οικονομική ή άλλη αξίωση σχετικά με τα πνευματικά ή άλλα δικαιώματα επί του παραγόμενου τελικού προϊόντος και σχετικά με αυτά που ενδεχομένως προκύψουν μελλοντικά.

Το εν λόγω φωτογραφικό και οπτικοακουστικό υλικό που θα παραχθεί, μπορεί με την άδειά μου, να χρησιμοποιηθεί για οποιαδήποτε χρήση, σε οποιαδήποτε μορφή (έντυπη ή ψηφιακή) και σε οποιονδήποτε χώρο, με την απόλυτη (καλλιτεχνική και διακριτική) ευθύνη της ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ. Ενδεικτικά αναφέρονται: Εκπαιδευτικοί Σκοποί, Παρουσιάσεις, Φεστιβάλ, Εκθέσεις (π.χ. καλλιτεχνικές εκθέσεις και εκθέσεις Μουσείων) και Διαδίκτυο.

Η ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ οφείλει να με ενημερώνει για οποιαδήποτε χρήση του υλικού πέραν αυτών που αναφέρονται παραπάνω.

Κατανοώ επίσης ότι το υλικό που θα παραχθεί και θα επεξεργαστεί από την ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ, ενδέχεται να χρησιμοποιηθεί για εκπαιδευτικούς αλλά και για καλλιτεχνικούς σκοπούς στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, και μπορεί να διακινηθεί εντός και εκτός Ελλάδας.

Το παρόν έντυπο δεν αξιώνει χρονικούς ή χωρικούς περιορισμούς σχετικά με την χρήση του παραγόμενου φωτογραφικού και οπτικοακουστικού υλικού.

Υπογράφοντας το παρόν έντυπο, δηλώνω υπεύθυνα ότι έχω διαβάσει αναλυτικά και έχω κατανοήσει όλους τους ανωτέρω όρους και είμαι σύμφωνος/η με αυτούς. Δεν φέρω κάποια αξίωση ως προς οποιοδήποτε φυσικό ή νομικό πρόσωπο ή οργανισμό χρησιμοποιήσει το υλικό αυτό κατόπιν άδειας και συνεννόησης με την ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ.

Ο/Η Δηλών/Δηλούσα

Παράρτημα 3 - Οδηγός συνέντευξης

Ο πρώτος (δοκιμαστικός) οδηγός συνέντευξης

- Το **Κοινωνικό Κεφάλαιο**: οικογένεια – γειτονιά – εργασία – παρέα
- Η **εργασία** στη ΔΕΗ/ ανεργία - οικονομικό και κοινωνικό **status** / χειρονακτική εργασία (γεωργία, κτηνοτροφία)
- Η **τέφρα** που παράγεται από τις εργασίες στο εργοστάσιο της ΔΕΗ
- Η **κοινότητα** και η (πιθανή) διάλυσή της μετά την μετεγκατάσταση
- **Κοστολόγηση** περιουσίας – πληρώνεται αυτή η αναγκαστική απώλεια;
- Η **μνήμη** του τόπου
- Το **Σχολείο** / τα παιδιά / οι νέοι / το μέλλον (πού; πώς;)
- Η **εκκλησία** και τα νεκροταφεία (θα «τα σηκώσουν» μαζί με το χωριό;)
- Το περιβαλλοντικό ζήτημα/ η **μόλυνση** / εναλλακτικές πηγές ενέργειας
- **Ευλογία ή κατάρα**;

Ο τελικός/αναθεωρημένος οδηγός συνέντευξης

- **Η μνήμη του τόπου**: γεγονότα και σημεία αναφοράς για τον οικισμό:
  - Οι πρόσφυγες πρόγονοι (1920 κ.ε.)
  - Η γερμανική κατοχή
  - Το Σχολείο: τα παιδιά, οι νέοι, το μέλλον τους (Υπάρχουν; Πώς μειώνεται ο αριθμός τους, πώς αποδεκατίζεται το χωριό)
  - Η εκκλησία και τα νεκροταφεία (θα «τα σηκώσουν» μαζί με το χωριό;)
  - Προσωπικές αναμνήσεις στην Ποντοκώμη
  - Το πιο χαρακτηριστικό σημείο (σημείο αναφορά) της περιοχής είναι το εργοστάσιο και τα ορυχεία της ΔΕΗ:
    - ✓ Η **εργασία** στη ΔΕΗ / ανεργία - οικονομικό και κοινωνικό **status** / χειρονακτική εργασία (γεωργία, κτηνοτροφία)
    - ✓ Η **τέφρα** που παράγεται από τις εργασίες στα ορυχεία και στο εργοστάσιο της ΔΕΗ (Πώς επηρεάζει την καθημερινότητα και την υγεία των κατοίκων)

- ✓ Η επικείμενη **μετεγκατάσταση** του οικισμού: πρακτικά θέματα, συναισθηματική αντιμετώπιση, κοστολόγηση περιουσίας – πληρώνεται αυτή η αναγκαστική απώλεια;
- ✓ **Ευλογία ή κατάρα**; Το περιβαλλοντικό ζήτημα / η **μόλυνση** / εναλλακτικές πηγές ενέργειας. (Είναι πλέον μονόδρομος η αποχώρηση από την περιοχή;)
- **Το Κοινωνικό Κεφάλαιο**: οικογένεια – γειτονιά – εργασία. Πώς αυτές οι κοινωνικές ομάδες απειλούνται με δια(μέ)λυση λόγω της μετεγκατάστασης του οικισμού.
- **Το ανήκειν στην Κοινότητα**: Η κοινότητα και η (επερχόμενη) διάλυσή της μετά την μετεγκατάσταση. Σύνθεση, κοινές δράσεις. Πώς βιώνουν οι κάτοικοι αυτή την επερχόμενη διάλυση.
- **Ταυτότητα τόπου**: παρατήρηση και οπτικοακουστική καταγραφή
  - ✓ Το τοπίο και οι αλλαγές στο πέρασμα του χρόνου (μέχρι την ερήμωση και εξαφάνιση του χωριού)
  - ✓ Καθημερινές πρακτικές των κατοίκων
  - ✓ Συλλογικές δράσεις
- Το ξεχωριστό, **αναμνηστικό αντικείμενο** / προσδιορισμός των στοιχείων σχετικά με την ανάγκη καταγραφής της μνήμης.

Παράρτημα 4 - Απομαγνητοφωνημένες Συνεντεύξεις

Σ1 - Δάσκαλος | διάρκεια: 37 λεπτά

E: Καλησπέρα κ. Σ1.

Σ1: Καλησπέρα.

E: Είμαστε στην Ποντοκώμη, στο χωριό σας και στην αυλή σας.

Σ1: Καλώς ήρθατε!

E: Θέλω να μου πείτε δυο λόγια για το πώς βρεθήκατε εσείς στο χωριό εδώ και πώς φτάσαμε μέχρι σήμερα.

Σ1: E, οι παππούδες μου βασικά ήρθαν από τον Καύκασο της Ρωσίας το 1923 και 1924 εδώ και εδώ γεννήθηκαν οι γονείς μου. Εγώ γεννήθηκα εδώ πριν από 56 χρόνια, εδώ μεγάλωσα και είμαι δάσκαλος τώρα για 27 χρόνια σ' αυτό το χωριό. E, το χωριό, αυτό που χαρακτηρίζει κυρίως το χωριό είναι η σύνδεσή του με τις δραστηριότητες της ΔΕΗ. Γιατί μετά το '50 και κυρίως τις δεκαετίες του '60 και του '70 επεκτείνονται οι δραστηριότητες και οι δραστηριότητες είναι δύο ειδών. Δηλαδή χτίζουμε εργοστάσια και ανοίγουμε ορυχεία. Ορυχεία σημαίνει τεράστιες επιφανειακές τρύπες οι οποίες απορροφούν τις γεωργικές εκτάσεις. Απορροφούν, δηλαδή στενεύουν την δυνατότητα να ασχοληθείς με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και ούτω καθεξής και από την άλλη μεριά δημιουργούν και ένα άνοιγμα να μετασηματιστείς από ένας γεωργός σε ένας βιομηχανικός εργάτης και κάποια στιγμή μέσα στον κύκλο των δεκαετιών αυτό γίνεται και ένα ιδεατό όνειρο για τον κάτοικο της Ποντοκώμης, κατά τη γνώμη μου, γιατί οι επιλογές πλέον είχαν στενέψει και όλες τις ευκαιρίες του '80 και του '90, όταν πλέον οι στρεμματικές εκτάσεις της Ποντοκώμης έχουν περιοριστεί στο 1/5 αυτών που είχαμε παλιότερα.

E: Εσείς στην οικογένειά σας είχατε κάποια σχέση εργασίας με την ΔΕΗ;

Σ1: Στην οικογένεια μου, προσωπικά ας πούμε, ο ένας αδερφός μου διορίστηκε στη ΔΕΗ τώρα σε πολύ μεγάλη ηλικία. Αυτό ήταν η σχέση με την ΔΕΗ. Ήταν δάσκαλοι οι γονείς μου, οπότε δεν έχουμε καμιά άλλη σχέση. Αλλά γενικά, κάθε..., υπάρχουν πάρα πολλοί που δουλεύουν στην Ποντοκώμη. Νομίζω από κάθε σπίτι, 1-2 άτομα παλιότερα μόνιμοι, σήμερα ένα 8μηνο. Είναι αυτές οι συμβάσεις οι οποίες ανανεώνονται κάθε χρόνο, δηλαδή η ΔΕΗ εδώ δίνει κάποια χρήματα, έχει αλλάξει δηλαδή το οικονομικό στάτους. Είμαστε πιο αστικοποιημένοι, δεν θα δείτε πολλά, πολλούς γεωργούς πλέον στην Ποντοκώμη. Ελάχιστες οικογένειες έχουν μείνει και αυτό αλλάζει και την νοοτροπία του Ποντοκωμίτη, γιατί κάποια στιγμή η ΔΕΗ στις δεκαετίες..., στα τέλη της δεκαετίας του '80 και αρχές του '90 πληρώνει πάρα πολύ καλά. Αλλάζει η νοοτροπία, αλλάζουν και οι αξίες. Δηλαδή ένας δάσκαλος μέσα σε ένα τέτοιο χωριό δεν μετράει πολύ διότι... Δεν μετράει πολύ σαν κοινωνικό στάτους ας πούμε γιατί πλέον υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι ως εργάτες της ΔΕΗ

παίρνουν διπλάσια και τριπλάσια χρήματα. Αυτό είναι κάτι το οποίο επηρεάζει την τοπική κοινωνία. Διαστρέφει τους προβληματισμούς και τις εστιάσεις της και κυρίως επηρεάζει τις οικογένειες αυτών των ανθρώπων, οι οποίοι κατευθύνουν πλέον τα παιδιά τους ακόμα και να μείνουν έξω από τα πανεπιστήμια αρκεί να μπορέσουν κάποια στιγμή με αυτό που θα κάνουν, με ένα τεχνικό λύκειο κτλ., να μπουνε στην ΔΕΗ. Αυτό όμως έκλεισε τον κύκλο του πολύ πιο γρήγορα από ό,τι περίμεναν οι προηγούμενοι και είμαστε στα τελευταία 20 χρόνια που το μόνο που προσφέρει η ΔΕΗ είναι ένα δμηγο και μια ευρύτερη ανεργία. Είμαστε πρώτοι σε ανεργία στην περιοχή. Ο νομός Κοζάνης από τη Δυτική Μακεδονία και η Ποντοκώμη που ακούτε πρώτη σε ανεργία σε σχέση, παρόλο που έχουμε και μια, ένα πλεονέκτημα στα δμηνα προπορευόμαστε στα δμηνα στη ΔΕΗ, διότι συρρικνώθηκαν οι εργασίες της ΔΕΗ. Συρρικνώθηκαν και οι προσλήψεις από 200-300 άτομα που έπαιρναν οι μονάδες παίρνουν 30-40 άτομα τώρα. Οπότε αυτά τα 30-40 άτομα είναι και από τις άλλες περιοχές δηλαδή συναγωνίζονται 10 Ποντοκωμίτες για να μπουνε σε αυτά τα άτομα. Η ανεργία είναι φοβερή γιατί παρόλο που βρισκόμαστε σε μια πολύ πλεονεκτική περιοχή, 14 χλμ. Κοζάνη και Πτολεμαΐδα, δεν επιτρέπονται εδώ, δεν μπορούν να γίνουν βιομηχανικές μονάδες γιατί είναι ένας λάκκος με τρύπες και γύρω γύρω φουγάρα και σκόνη. Δεν επιτρέπεται να γίνουν δυναμικές βιο... βιολογικές καλλιέργειες γιατί υπάρχει η ρύπανση γενικά δεν επιτρέπεται να κάνεις καμία δραστηριότητα εκτός από το να είσαι υπάλληλος της ΔΕΗ. Αυτές οι επιπτώσεις ήρθαν πολύ πιο γρήγορα από ότι τις περιμέναμε και ήδη αρχίσαμε και μπήκαμε στην μεταλινιτική περίοδο, τελειώνουν τα πάντα. Και δυστυχώς η μία μονάδα που θα μείνει, η καινούρια που χτίζεται, θα φάει και τα τελευταία στρέμματα. Θα καταβροχθίσει και τα τελευταία στρέμματα της αγροτικής περιοχής της Ποντοκώμης μαζί με την Ποντοκώμη δυστυχώς.

Ε: Βλέπω όμως ότι σε αρκετά σπίτια υπάρχουν κήποι για τις ανάγκες του κάθε νοικοκυριού. Είναι μέχρι εκεί λέτε οι εργασίες οι γεωργικές;

Σ1: Ναι. Έχουνε μείνει πραγματικά νομίζω 5 νέοι. Αν δεν κάνω λάθος, 5-6 οι οποίοι ασχολούνται με... Είναι πολύ συρρικνωμένη η υπόθεση πλέον της γεωργίας στην Ποντοκώμη, ενώ ήταν καθαρά γεωργικό χωριό. Ε και απ' τη..., και ότι δεν υπάρχουνε περιοχές και το άλλο που σας είπα ότι δεν μπορούν να καλλιεργηθούν δυναμικές καλλιέργειες. Πρέπει να μείνουν στο σιτάρι και σ' αυτά. Τώρα τελευταία ανακαλύψανε κάποια μήλα και αυτά, ο άλλος όμως δεν έχει εμπιστοσύνη στο να πάρει κάποιο φρούτο ή κάποια ντομάτα από την Ποντοκώμη.

Ε: Γιατί όχι;

Σ1: Δεν ξέρω... Ε φαντάζομαι ότι αν σκουπίσουμε λίγο το τραπέζι της αυλής μας με ένα άσπρο πανάκι θα δούμε ότι είναι, μέσα σε μια δυο ώρες θα μαυρίσει ακόμα κι αν το έχουμε σκουπίσει και νωρίτερα. Σημαίνει ότι πέφτουν κάποιες ποσότητες τέφρας, σκόνης. Ε, οι μελέτες δεν μας λένε πολλά πράγματα, μάθαμε καινούρια νούμερα, μάθε στοιχεία PM1, PM10, τα μάθαμε αυτά. Είναι αυτά που είναι μέσα στην τέφρα. Την τέφρα δηλαδή την βλέπουμε μπροστά μας αλλά τι

επιπτώσεις έχουνε... Προφανώς έχουν τις επιπτώσεις οι οποίες ισχύουν στις άλλες μελέτες. Δεν χρειάστηκε να γίνει εδώ καμιά μελέτη. Έχω υπόψη μου ότι περίπου -κάποιος φίλος έχει καταμετρήσει εδώ από τον σύλλογό μας- περίπου γύρω στις 7.000 μελέτες για τις επιδράσεις της τέφρας στο καρδιαγγειακό. Οπότε το ίδιο θα είναι και για μας. Ε είμαστε κάποια πειραματόζωα ίσως έχουμε καλό DNA και δεν πεθαίνουμε κατά συρροή. Οι κήποι που υπάρχουν κάθε χωριού... κάθε σπίτι έχει έναν κήπο. Είναι η παλιά κουλτούρα. Εδώ μας μοιράστηκε από 1 στρέμμα. Δηλαδή ένας ευρύχωρος χώρος για να έχεις και τα εργαλεία σου και τα... και τον κήπο σου. Και η κουλτούρα αυτή μεταβιβάστηκε και από πατέρα σε παιδί και από μάνα σε κόρη και έχουμε τον κήπο και τον διατηρούμε. Τι επιπτώσεις στην υγεία μας; Το μαθαίνουμε λίγο αργότερα καθώς μεγαλώνουμε ή και αρκετά παιδιά που έχουν κάποια προβλημάτια. Δεν θέλουμε να εστιάσουμε εκεί. Ε όλος μας ο αγώνας είναι να ξεφύγουμε από αυτό το αδιέξοδο. Έχουμε μπλέξει με μια ΔΕΗ η οποία είναι αδίστακτος καταχραστής της περιοχής μας. Έχει δεσμεύσει 200 χιλιάδες στρέμματα πάνω από μερικά κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έκταση. Τα έχει δεσμεύσει με έναν πολύ βίαιο τρόπο, με μια υπόσχεση εκείνης της εποχής ότι θα επαναποδοθούν και τελικά μετά από μια διάταξη το 1991, τα κρατάει στην ιδιοκτησία της η ΔΕΗ. Με περιβαλλοντικούς όρους που έλεγε ότι θα τα αποκαταστήσει και δεν έχει αποκαταστήσει ποτέ και τίποτε. Υπάρχουν διαφοροποιήσεις, αν πάμε στη Τσεχία ας πούμε θα δούμε ότι εκεί πάνω πλέον κάνουν jogging στις αποκαταστα... στις αποκατασταμένες εκτάσεις. Ε αυτά είναι προβλήματα που τα βιώνουμε επί 20 -30 χρόνια και καταλαβαίνουμε, καταλάβαμε πολύ. Καταλαβαίναμε και καταλάβαμε όταν πλησίαζε το ορυχείο, πλησίαζαν τα ορυχεία προς τα εμάς ότι πλέον ήταν αναπόφευκτη η στάση μας ότι πρέπει να διεκδικήσουμε και να αποφασίσουμε ότι θα φτάσουμε μέχρι το τέλος την υπόθεση της μετεγκατάστασης.

Ε: Άρα τώρα είναι μονόδρομος το να φύγει το χωριό;

Σ1: Νομίζω ότι όταν ξεκίνησε η τελευταία μερίδα των περιβαλλοντικών επιπτώσεων να εισαχθεί στην νομαρχία προς έγκριση από την ΔΕΗ, αυτό έγινε το 2006, το Δεκέμβριο. Τότε νομίζω ότι στις συνελεύσεις που κάναμε με το χωριό ήταν καθολική η άποψη ότι δεν το πιστεύουμε αυτό, δεν πιστεύουμε δηλαδή... μας παρουσίασαν και εμάς ακόμα μελέτες με λίμνες, με βαρκούλες που κάνουν μέσα στις λίμνες τη βόλτα τους οι άνθρωποι, ε, με δένδρα, με πάρκα. Δεν τα πιστέψαμε και καλά κάναμε που δεν τα πιστέψαμε, και 10 χρόνια μετά πάλι τα ίδια είναι και σύσσωμο όλο το χωριό, πραγματικά σύσσωμο όλο το χωριό αποφάνθηκε ότι πραγματικά είναι αδιέξοδο. Η μόνη λύση είναι να φύγουμε. Η μόνη λύση ίσως και για μας για ό,τι μας περισσεύει και κυρίως για τις επόμενες γενιές και για το χωριό. Δεν τα καταφέραμε σε όλα. Δηλαδή ήμασταν ένα χωριό με αρκετό, με αρκετούς κατοίκους που μένανε εδώ, 1.300 - 1400 άνθρωποι. Από τότε που το αποφασίσαμε αυτό έσπασε χειρότερα η συνοχή του χωριού. Δηλαδή η συνοχή δεν ήταν και πολύ καλή του χωριού. Πολιτικές διαιρέσεις, εθνοτικές, εθνοτοπικές. Αυτό έσπασε από τη στιγμή, συνεχίζει και σπάει από τη στιγμή που ξεκινάει την μετεγκατάσταση ο καθένας αρχίζει και ορίζει το πως θα κινηθεί στη

ζωή του. Είναι, έπεσε και η κρίση και η ανεργία και ο άλλος καθορίζει που θα κινηθεί. Αυτό ήταν άσχημο, δηλαδή χαλάει αυτό που λέμε η δομή του χωριού και η... το ενιαίο που υπήρχε και αυτό δεν θα υπάρξει μάλλον. Έστω και ακόμα κι αν γίνει το χωριό που εγώ δεν είμαι από τους αισιόδοξους ότι θα γίνει στα επόμενα λίγα χρόνια αλλά θα διαρκέσει πολύ ακόμα η περιπέτειά μας. Εξάλλου έχουμε απέναντί μας και μια ΔΕΗ η οποία είναι μια κόζα νόστρα της περιοχής και δεν ξέρουμε ακόμα, και τα δικαστήρια δεν τελείωσαν ακόμα. Η ΔΕΗ παρόλο που μας έδωσε κάποιες τιμές που κάποιοι τις θεωρούν σπουδαίες, εμείς που έχουμε μικρά σπίτια, οριακά θα μπορούσαμε να χτίσουμε ένα σπίτι. Έκανε έφεση σε αυτές τις τιμές η ΔΕΗ και έχουμε ένα προηγούμενο. Πριν από μας, έφυγε το διπλανό χωριό, το οποίο κατέρρευε κυριολεκτικά από τα ορυχεία της ΔΕΗ. Υποχωρούσε προς τα ορυχεία. Λέγεται Μαυροπηγή. Η ΔΕΗ πλήρωσε 86 εκατομμύρια για την Μαυροπηγή, τα πήραν οι άνθρωποι ακριβώς στα χρόνια της κρίσης, '9 - '10 [2009-2010]. Και επειδή αυτοί δεν είχαν τοποθεσία για να πάνε αγόρασαν οι περισσότεροι στην Πτολεμαΐδα πάνω στην εποχή που ήταν ακριβά τα διαμερίσματα. Σχεδόν τα φάγαν τα χρήματά τους. Η ΔΕΗ του έκανε έφεση και πέρασαν τα χρόνια, πέρασε και από τον Άρειο πάγο, τώρα περνάει αυτές τις μέρες [Ιούνιος 2018] και θα επιστρέψουν αυτοί οι κάτοικοι, καλούνται να επιστρέψουν 38 εκατομμύρια. Δηλαδή ένας που πήρε 120 χιλιάδες καλείται να επιστρέψει περίπου 40 χιλιάδες και αυτός τα έχει κάνει σπίτι. Τι να επιστρέψει; Και μάλιστα σε συζήτηση που έγινε με δικηγόρο είναι ένα ωραίο χαρακτηριστικό αγανακτισμένος ο κάτοικος είπε εγώ θα τους πω ελάτε πάρτε ένα διαμέρισμα ή πουλήστε το σπίτι, 120 χιλιάδες το αγόρασα και τον είπε ο δικηγόρος ότι η αντικειμενική αξία του τώρα είναι 40 χιλιάδες, θα στο πάρει η ΔΕΗ και θα χρωστάς και άλλες 80. Αυτήν την ΔΕΗ έχουμε να αντιμετωπίσουμε γι' αυτό και τα επόμενα χρόνια μας μέχρι να χτιστεί το χωριό είμαστε σε απύθμενη ανασφάλεια. Δεν είναι εύκολα τα πράγματα. Και χάνεται και ο ιστός, μείναμε 600 άτομα, φεύγει ο κόσμος, δεξιά αριστερά, χωριό δεν υπάρχει, θα διαλυθεί και αυτό που υπάρχει. Ξεκινήσαμε, νομίζαμε ότι κάναμε καλό, νομίζουμε ότι δεν υπάρχει άλλη λύση, δεν υπήρχε λύση να μείνουμε εδώ. Πολύ σύντομα τα ορυχεία θα 'ρθουν στα 100 μέτρα από το χωριό και σε μια δεκαετία μέσα στο χωριό. Αυτή ήταν η λύση η μόνη, την πετύχαμε αλλά τι κερδίσαμε δεν ξέρω.

Ε: Άρα ήταν αδιέξοδη η λύση;

Σ1: Αδιέξοδη και αβέβαιη ακόμα και τώρα. Και σε δυο χρόνια θα είναι αβέβαιη και στην επόμενη δεκαετία θα είναι δύσκολα τα πράγματα και δεν θα ξέρουμε που κινούμαστε.

Ε: Εσείς φεύγοντας από το χωριό τώρα... Μάλλον, αν σας ζητούσα να μου περιγράψετε με πέντε λέξεις, γεύσεις, αισθήσεις, οτιδήποτε την Ποντοκόμη, τι είναι η Ποντοκόμη για εσάς... με πέντε λέξεις.

Σ1: Ναι. Η Ποντοκόμη είναι.. ε... οικογένεια, οι παππούδες μου δηλαδή μέχρι την δική μου οικογένεια. Οι φίλοι, οι αλάνες και η αίσθηση του ενιαίου χώρου. Η λέξη Ποντοκόμη, η λέξη του όταν βγαίνω έξω και λέω «είμαι Ποντοκομίτης».

Είναι κάτι πολύ σημαντικό το οποίο είτε αυτό το χωριό εξαφανιστεί, είτε το άλλο χωριό δεν χτιστεί, εγώ θα έχω δικαίωμα να το λέω. Είναι εκεί που ανήκω.

Ε: Τι σημαίνει Ποντοκωμίτης;

Σ1: Ποντοκωμίτης για μένα σημαίνει πο... πολύ περήφανος για αυτό το χωριό γιατί έδωσε πολλά. Δηλαδή ήρθαν πρόσφυγες εδώ και ήταν ιδιόμορφοι πρόσφυγες. Αυτό που ήθελαν πάντα είναι να ξεφύγουν μπροστά, δεν κοιτούσαν ποτέ το παρελθόν, δεν κλαίγαν για τις χαμένες πατρίδες. Λέγαν πατρίδα πάντα, την είχαν στο μυαλό τους. Δεν κλαίγαν, κοίταγαν τι θα κάνουν μπροστά. Τα παιδιά τους όλα τα σπούδαζαν. Το '30, το '40, μηχανικοί τέτοια τα πάντα εε και πάντα γυρνούσαν εδώ και μιλούσαμε για την Ποντοκώμη που θεωρούσαμε ότι πάντα... και όλη η κοινωνία, όλη η ευρύτερη Κοζάνη, έλεγε «αυτό είναι το πιο προοδευτικό χωριό». Πρώτοι σε πολιτιστικούς συλλόγους, πρώτοι σε εκδηλώσεις, πρώτοι να κινηθούμε για την από.. αποπυρηνικοποίηση, δηλαδή μέσα στα πολιτικά ζητήματα της περιοχής, πρώτοι να δημιουργήσουμε περιβαλλοντικούς συλλόγους και να εμπλακούμε στην πολιτική διαδικασία με τη ΔΕΗ. Πρώτοι κάναμε πορεία από δω μέχρι την Αθήνα αρχές της δεκαετίας του '70, λίγο μετά τη χούντα για να διεκδικήσουμε δικαιώματα εργασίας στην ΔΕΗ. Και από την άλλη μεριά δεν ήταν άνθρωποι που κλαίγανε και που ήταν αφημένοι στην μοίρα τους. Ήταν οι Ποντοκωμίτες αυτοί που όταν δεν είχαν εργασία, 100 - 100 φεύγαν τα παιδιά και πηγαίνουν στη Λιβύη, στο Ιράκ να δουλέψουνε. Ένα χωριό που οι άνθρωποί του βλέπουν μπροστά. Και αυτό νομίζω καθόρισε και τον Δεκέμβριο του 2006 και τον Ιανουάριο του 2007 την καθολική [συμμετοχή], χωρίς ένας να αντιδράσει, ένας παππούς, ένα παιδάκι, ένας νέος, ένας έφηβος να πει όχι, να φύγουμε, να φύγουμε από αυτό που αγαπάμε. Γιατί αυτό θα μας το κάνουν κόλαση, θα μας το αμαυρώσουν άλλοι. Εμείς θέλουμε να φύγουμε και θεωρούσαμε ότι μπορούμε να κάνουμε κάτι άλλο, κάτι καλύτερο ίσως. Αυτό είναι το ζητούμενο. Αυτό θα το παλέψουνε και οι επόμενες γενιές ίσως, γιατί το χωριό χτίστηκε 100 χρόνια. Δηλαδή το σπίτι μου το ξεκίνησα πριν από 30 χρόνια και ακόμα πιστεύω ότι δεν το τελείωσα. Αυτές είναι, πέντε λόγια είπα.

Ε: Τώρα πηγαίνοντας, κοιτώντας μπροστά σαν γνήσιος Ποντοκωμίτης όπως λέτε, δεν θα κρατήσετε κάτι από το παλιό χωριό όταν πια θα είναι παλιό;

Σ1: Η αγωνία είναι να κρατήσουμε τα πάντα από το χωριό. Εννοώ σε ένα επίπεδο μνήμης να το μεταφέρουμε. Εδώ τώρα όσο πλησιάζουμε προς το να φύγουμε από το χωριό, όσο πλησιάζει η ημερομηνία της μετάβασης ή το χρονικό διάστημα της μετάβασης αλλάζουν γενικά εκείνα τα συναισθήματα. Εκείνο ήτανε... Το πρώτο μας συναίσθημα ήταν ότι είμαστε σε αδιέξοδο άρα προς τα εκεί θα πάμε και δημιουργούσε κανένα πρόβλημα θεωρητικά, τώρα αρχίζουμε και αντιμετωπίζουμε και.. όχι βέβαια δεν πάνε όλοι κάτω, αλλά πλέον υπάρχουν ομάδες και ομάδες και κάποιοι άνθρωποι πραγματικά αντιμετωπίζουν ένα τραύμα τώρα, κάποιοι που δεν θα ήθελαν να αφήσουν το χωριό. Νομίζω ότι εστιάζουμε, και αναφέρομαι τώρα στις, κυρίως στις μεγάλες ηλικίες. Οι μεγάλες ηλικίες όλες λένε «καλύτερα να περάσω τα χρόνια εδώ και να αφήσω εδώ το... τις τελευταίες μου αναπνοές». Αλλά, ε για πολλούς όμως δεν είναι ακριβώς

τραύμα. Για πολλούς ήταν και πολύ μεγάλη ευκαιρία. Κάποιοι θεωρούν ότι τα οικονομήσαν. Είχαν ένα σπίτι το οποίο δεν θα μπορούσαν να το πουλήσουν και βγάλανε κάποια χρήματα και νομίζουν ότι επειδή είμαστε και σε εποχή κρίσης είναι ευκαιρία να κάνουν και τις καλύτερες επενδύσεις. Ήδη κάποια παιδιά έχουν φύγει από δω και από κει. Τα χρήματα που πήραν από τα σπίτια τους χωρίς να περιμένουν καν το εφετείο τα έχουν επενδύσει σε κάποια μικρομαγαζιά ας πούμε στη Χαλκιδική. Δεν ξέρουμε πώς θα εξελιχθούν τα ζητήματα όμως αυτά στο μέλλον. Άλλοι βρίσκονται σε αγωνία «τι θα κάνω;». Φεύγει το χωριό, το χωριό θα είναι φέτος από 600 τώρα 300. Το σχολείο θα λειτουργήσει; Κι εγώ σαν δάσκαλος δεν το ξέρω. Αυτή τη στιγμή έχει λίγα παιδιά έχει γύρω στα 60 παιδιά. Του χρόνου αν φύγουν 10 οικογένειες θα έχει 40 -50 οπότε ο άλλος το σκέφτεται. Κάποιοι αρχίζουν και αγοράζουν διαμερίσματα. Δηλαδή αρχίσαμε και διαμελιζόμαστε πάρα πολύ. Όσον αφορά το παρελθόν που θέλουμε να μεταφέρουμε, αυτό ήμασταν πολύ καλά οργανωμένοι σε 1-2 συλλόγους. Δυστυχώς μέσα σε αυτό το κλίμα του να.. ο καθένας να κινείται πλέον σε έναν ρυθμό ατομικό ή ομαδικό ή με 5 -10 ανθρώπους αρχίζουμε και δημιουργούμε πολλαπλούς συλλόγους. Πολλαπλές αναφορές. Πολλαπλές συσσωρεύσεις, δεν ξέρω πώς να το πω, οι οποίες όλες θεωρούν ότι θα κουβαλήσουνε μνήμη. Παίρνουν κομμάτια μνήμης. Μπορεί να είναι καλό, αλλά έχουνε σχέση και με τη κατεύθυνση που πάνε. Δηλαδή άλλος που θα πάει προς Πτολεμαΐδα, άλλος προς Κοζάνη, άλλος προς το κύριο μέρος μετεγκατάστασης, άλλοι που φεύγουνε. Δεν ξέρω άμα είναι καλό. Με 1-2 συλλόγους βολευόμασταν πολύ καλά και τώρα έχουμε φτάσει στους 7-8 συλλόγους. Είμαι σίγουρος πως πάμε προς διάσπαση, παρά προς ομαδοποίηση. Αυτής της άποψης...

E: Αυτοί οι σύλλογοι κάνουν και δράσεις συγκεκριμένες ήδη από τώρα για να μείνει...

Σ1: Ναι.

E: ... ενωμένο το χωριό;

Σ1: Οι συγκεντρώσεις που κάνουνε είναι για να μην... το χωριό... λένε δηλαδή, όλο λένε «τελευταία συνάντηση των Ποντοκωμιτών» που θα γίνει στο πανηγύρι σε λίγο. Όχι. Αλλά φαίνεται καθαρά ότι δεν συμμετέχει το χωριό. Δηλαδή το χωριό θα συμμετέχει όταν θα κάνει η δικιά του ομάδα εκδήλωση. Δεν ξέρω πως θα εξελιχθεί αυτό. Ήμουν πρόσφατα σε μια εκδήλωση όπου δεν ήταν τόσοι χωριανοί όσοι ίσως θα έπρεπε. Ήταν ελάχιστοι χωριανοί και οι περισσότεροι ήταν ξένοι που θέλουν να συμπαρασταθούν σε ένα χωριό που φεύγει. Στην άλλη εκδήλωση δεν θα είναι αυτοί που ήταν εδώ και θα 'ναι οι άλλοι. Υπάρχει αυτό το φαινόμενο. Εντάξει, ξεκινάνε από διαιρέσεις παλαιότερες προσπαθώντας να το εξηγήσω σε τι οφείλεται. Είναι παλαιότερες διαιρέσεις οι οποίες έρχονται να κάτσουν πάνω σε καινούριες διαιρέσεις. Κάποιοι έχουν πάρει και κάποια περισσότερα χρήματα τώρα, κάποιοι έχουν πλησιάσει χρήματα όσοι είχαν διάφορα σπίτια ή πολλά και μεγάλα, οι οποίοι τώρα αρχίζουν και σκέφτονται διαφορετικά. Ότι κάποιοι είναι... οι αξίες αλλάζουνε... Με τα χρήματα νομίζουν ότι, ε, πλέον το στάτους τους έχει ανέβει τόσο πολύ που δεν δέχονται να μούνε

σε δεύτερη, σε τρίτη θέση... να είναι... να βοηθάνε... Θέλουν να είναι πρωταγωνιστές κάποιων ζητημάτων. Απλά και μόνο γιατί αναβάθμισαν τον λογαριασμό της τράπεζάς τους. Δεν ξέρω να το εξηγήσω ακόμα αλλά αυτό είναι μια εξέλιξη δυσάρεστη ίσως για το μέλλον της Ποντοκόμης.

E: Ας επιστρέψουμε σε εσάς. Φεύγοντας από το χωριό, όταν έρθει εκείνη η ώρα του φεύγω. Δεν ξέρω αν μπορεί να είναι μία, όντως μια τελευταία φορά που έρχομαι στο χωριό και το αποχαιρετώ... Αν σας έλεγα για ένα αντικείμενο, από το σπίτι ή από το χωριό, που θα θέλατε να πάρετε στο καινούριο σπίτι για να το έχετε ως ανάμνηση, τι θα ήταν αυτό;

Σ1: Είναι εύκολο για μένα αυτό, είναι εύκολη για μένα αυτή η ερώτηση γιατί, ε, έχω συνδεθεί με κάτι μέσα στην αυλή ας πούμε. Η καρυδιά εδώ, ένα κομμάτι της καρυδιάς. Γιατί την καρυδιά την φυτεύει η γιαγιά μου τη στιγμή που γεννιέμαι και η καρυδιά συνεχίζει και υπάρχει. Ε, πόσο θα υπάρχει ακόμα. Δηλαδή έχουμε... είναι το συνομήλικό μου μέσα στο, μες στο σπίτι μου, μες στην αυλή μου. Αν ήθελα να πάρω κάτι από την αυλή μου δηλαδή, εε, είναι εκεί που παίζαμε με τα παιδιά, είναι οι λάσπες που είχε μπροστά, αλλά... αργότερα που κάναμε μια ψεύτικη γούρνα και παίζαμε εκεί μέσα, οι τραυματισμοί που είχαμε εκεί, τα κλάματα. Ήταν εκεί που φέρανε όταν είχαμε τις κηδείες των παππούδων μας που τους είδαμε για τελευταία φορά. Όλα έγιναν κάτω από αυτήν την καρυδιά.

E: Οπότε θα πάρετε την καρυδιά ...

Σ1: Όχι όλη την καρυδιά, ένα κομμάτι θα ήθελα...

E: ...για να την μεταφυτέψετε κάπου ή... ;

Σ1: ...δεν ξέρω. Ένα κομμάτι της θα ήθελα. Δηλαδή κάπως να θυμίζει ότι αυτό το πράγμα μεγαλώσαμε μαζί και ίσως εγώ το εγκαταλείπω. Αυτή δεν θα εγκαταλείψει ποτέ την θέση της. Οι καρυδιές ζούνε πολύ περισσότερο από έναν άνθρωπο. Αυτή δεν θα εγκατέλειπε ποτέ την αυλή αν δεν αποφάσιζε ο άνθρωπος είτε να την εκτελέσει επί τόπου είτε να φύγει αυτός, να εγκαταλείψει αυτός το, την περιοχή.

E: Όπου και πάλι η καρυδιά θα έμενε.

Σ1: Η καρυδιά θα έμενε. Αυτό είναι. Είναι ριζωμένη πιο πολύ από μένα τελικά που θεωρώ τον εαυτό μου αρκετά χωριάτη. Γιατί εγώ μεγάλωσα στο χωριό, δεν μπορώ να αστικοποιηθώ, δεν μπορώ να ζήσω σε διαμέρισμα. Μέσα στις λάσπες, ξυπόλυτοι όλα τα καλοκαίρια. Εδώ και στο δημοτικό. Δεν έχω επιλέξει ποτέ να δουλέψω σε ένα δημοτικό της πόλης. Νομίζω δεν θα το άντεχα ίσως. Κάνω μάθημα αυτή τη στιγμή στα παιδιά των παιδιών, των μαθητών μου... τι να πω.. δηλαδή είμαι πολύ συνδεδεμένος με αυτό το πράγμα. Δεν εξαρτάται και από μας δυστυχώς. Όπως σας είπα ακόμα δεν ξέρουμε αν θα μπορέσουμε να χτίσουμε σπίτια, αν στην έφεση δικαιωθεί η ΔΕΗ. Θα μείνουμε απλά χρεωμένοι και χωρίς σπίτια και χωρίς χωριό. Όλα αυτά, θα δούμε... μεγάλο άγχος αλλά και από την άλλη μεριά ζυγίζεται με την ικανοποίηση που ένιωσα που ήμουν από αυτούς που συμμετείχα μαζί με όλο το χωριό στην διεκδίκηση ότι απέναντι σε αυτόν τον αντίπαλο που λέγεται ΔΕΗ, στο κράτος εν κράτη, είμαστε ένα χωριό που

μπόρεσε και αυτό που ζήτησε το πέτυχε. Δεν έχει ξαναγίνει εύκολα αυτό το πράγμα. Εδώ.

E: Οπότε τελικά, μια τελευταία ερώτηση, η ΔΕΗ στη... για σας προσωπικά, στη ζωή σας είναι ευχή ή κατάρα;

Σ1: Η ΔΕΗ είναι η μεγαλύτερη κατάρα της περιοχής. Ε, ιδίως η Ποντοκόμη θα ήταν πολύ ευλογημένη αν δεν ήταν εδώ η ΔΕΗ. Θα μου πείτε βέβαια ότι κάπως έπρεπε να κινηθεί η οικονομία της, ε, το... Δηλαδή η παραγωγή του ηλεκτρικού ρεύματος μέσω του λιγνίτη κτλ. Ήτανε κατάρα γιατί λειτούργησε σε ένα καθεστώς αποικιοκρατίας σημ.. και σήμερα, αυτή τη στιγμή, η νοοτροπία από τον πρώτο διευθυντή μέχρι τον τελευταίο υποδιευθυντή είναι αποικιοκρατί... αποικιοκρατική. Δεν σέβονται καθόλου την τοπική κοινωνία. Οπότε όταν γίνουν κάποιες κινητοποιήσεις θα κάνουν κάποιους ελιγμούς και κατόπιν θα συνεχίσουν με την ίδια λογική. Αν από τότε υπήρχε μια λογική ώστε να προστατέψουμε το περιβάλλον ή έχουμε αποφασίσει να δεσμεύσουμε αυτή τη περιοχή από τότε να δημιουργήσουμε όχι 10 χωριά αλλά τα 10 χωριά που γύρω γύρω υποφέρουν, δεν είμαστε μόνο εμείς. Είναι 10 χωριά γύρω από τα ορυχεία. Αυτά να μετεγκατασταθούν τότε από το '50. Και να κάνουμε έναν γιγάντιο σοβαρό οικισμό. Τότε η ΔΕΗ, και αν αποφάσιζε να εφαρμόσει με λεπτομέρειες τους περιβαλλοντικούς όρους, τις ευθύνες που έχει απέναντι στην κοινωνία, τότε θα ήταν τα πράγματα διαφορετικά. Όμως επειδή το νιώσαμε και ξέρουμε ότι ούτε στο μέλλον θα είναι διαφορετικά, δεν αλλάζει, δεν αλλάζει νοοτροπία η ΔΕΗ γιατί αυτό είναι θέμα κόστους και γι' αυτούς ο άνθρωπος είναι το τελευταίο κόστος. Απλά τους εργαζόμενους τους, για να μην τους ταλαιπωρούν με απεργίες και.. γιατί είναι το μοναδικό επα... το μοναδικό συνδικάτο που έχει μείνει στη Ελλάδα, τους δίνουν κάποιους λιγότερους καλύτερους μισθούς, τους δίνανε γιατί τώρα πέσανε και αυτοί οι μισθοί. Δυστυχώς αυτοί που προσλαμβάνονται δεν είναι οι μισθοί, οι μισθοί τους είναι πολύ χάλια. Αυτούς τους χειραγωγούσαν με τον μισθό. Εμάς δεν μας λογάριζαν καθόλου. Τίποτα. Ήτανε... και ούτε και τώρα μας λογαριάζουν. Απλά είδαν μπροστά τους ένα χωριό ο οποίο ήταν αποφασισμένο, ήμασταν αποφασισμένοι. Δεν ξέρω με ποιους τρόπους, αλλά ήμασταν ενωμένοι και απόλυτα αποφασισμένοι να μην αφήσουμε την ΔΕΗ να προχωρήσει. Και επειδή είναι το τελευταίο ορυχείο που θα ανοίξει εδώ η ΔΕΗ, ήταν μεγάλο κόστος γι' αυτούς μπροστά στα δυσθεώρατα κέρδη που θα έχουνε. Δηλαδή πήραν από την Μαυροπηγή σας είπα 38 εκατομμύρια και τα κέρδη προβλέπονται στην τριακονταετία γύρω στα 10 δις. Είναι ασύλληπτο να βιάσουν ένα χωριό και να.. και κατοίκους που ... Δυστυχώς η ΔΕΗ δεν θα αλλάξει ποτέ. Οπότε εμείς έπρεπε να φύγουμε. Τώρα το μέλλον είναι ένα ερωτηματικό.

E: Σας ευχαριστώ πάρα πολύ.

Σ1: Να 'στε καλά.

Σ2 - πρώην Πρόεδρος Ποντοκώμης και ΣΣ2 (η σύζυγός του) | διάρκεια 18 λεπτά

E: Καλημέρα. Θα ήθελα να μου πείτε τα ονόματά σας....

ΣΣ2: Δ.Σ., και Μ.Σ., Πρόεδρος Ποντοκώμης.

E: Πότε ήσασταν πρόεδρος;

Σ2: Πότε ήμουν πρόεδρος; Το 1986, μέχρι το 1994.

ΣΣ2: 8 χρόνια

Σ2: 8 χρόνια συνέχεια. Αγάπησα πάρα πολύ τον τόπο μου, που γεννήθηκα το 1932...

Η Ποντοκώμη δεν ήταν όπως είναι τώρα, όπως τη βλέπετε. Σε 3 χρόνια μέσα, κατά τη θητεία μου, κατασκεύασα όλον τον δρόμο, μαζί με την πεζοδρόμηση, μέσα σε 3 χρόνια. Είχανε απορήσει οι κάτοικοι, αλλά και η Νομαρχία, για την ταχύτητα των έργων που αποπερατώθηκαν, και απολάβαιναν αυτοί οι κάτοικοι, τα αγαθά της ζωής. Έχτιζα πάρα πολλά έργα στην κοινότητά μου. Ένα από αυτά είναι το Κοινοτικό Κατάστημα το οποίο δεν υπήρχε, όταν κατασκευάστηκε, στην Δυτική Μακεδονία. Αυτά τα πάρκα που βλέπετε, όλα έχουν γίνει, επή της προεδρίας μου. Έχω χτίσει το αμφιθέατρο που είναι απέναντι στο βουνό, που λέγεται Μίκης Θεοδωράκης, που στην Δυτική Μακεδονία δεν υπάρχει τέτοιο αμφιθέατρο. Έγινε από μένα, κατασκευάστηκε επί της προεδρίας μου. Ήταν το όνειρό μου, την Ποντοκώμη να την κάνω πρωτεύουσα, της Δυτικής Μακεδονίας. Με τους γοργούς ρυθμούς κατασκευής των έργων, έγινε μια από τις καλύτερες Κοινότητες του νομού Κοζάνης, και αυτό διότι αγάπησα το χωριό μου.

Οι γονείς μου, και όλοι οι χωριανοί, είναι πρόσφυγες από τον Πόντο. Υποφέρανε πάρα πολύ, για να απαλύνω τους πόνους της ζωής τους, φρόντισα να περάσουν κάπως καλύτερα, χτίζοντας τα πάρκα για τα παιδιά του χωριού. Πονώ το χωριό μου, που σε λίγον καιρό δεν θα υπάρχει η Ποντοκώμη. Γιατί γίνεται μετεγκατάσταση σε άλλο μέρος, αυτό απαλλοτριώθηκε από την ΔΕΗ, και θα χαλάσει όλο το ωραίο χωριό που τέτοιο δεν υπάρχει στον νομό Κοζάνης, ρυμοτομικά. Και καλά σπίτια, και καλοί άνθρωποι. Είμαι πάρα πολύ ευχαριστημένος στην ζωή μου (βουρκώνει) που αγωνίστηκα να φτιάξω ένα ωραίο χωριό στο νομό μας... Δύσκολο να αποχωριστώ το χωριό μου, όταν λείπω έξω από το χωριό νομίζω, ότι έχασα την Ποντοκώμη. Το χειμώνα πάω στην Κοζάνη μένω στην Κοζάνη, και το καλοκαίρι θέλω, ποθώ, τότε θα έρθω να δω την ωραία μας Ποντοκώμη. Οι κάτοικοι είναι πολύ καλοί άνθρωποι. Είναι ενεργητικοί άνθρωποι, είναι δημιουργικοί άνθρωποι, προοδευτικοί άνθρωποι, έχουνε παιδιά που σπουδάζουνε. Εγώ σαν γονέας, έχω δύο παιδιά, ο ένας πέθανε 45 ετών ποτιστικός μηχανικός, και ο άλλος μαθηματικός στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Χαίρομαι, που έχω και εγγόνια 4 τα οποία οι δύο κόρες του γιού μου τελειώσανε την Φιλολογία Θεσσαλονίκης, και η μία κάνει μετεκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη, στη Φιλοσοφική Σχολή. Ο εγγονός μου ο ένας είναι μαθηματικός, και ο άλλος είναι αρχαιολόγος, και τώρα φοιτά και στο Ιστορικό Τμήμα των Ιωαννίνων. Χαίρομαι που τα παιδιά σπουδάζουνε, είναι μορφωμένα, γιατί οι γονείς τους φροντίσανε και φροντίζουν να σπουδάσουν τα παιδιά τους. Αυτό είναι καλό πράγμα.

Πιστεύω ότι και στο νέο χωριό που θα πάμε, θα υπάρχουνε άνθρωποι δημιουργικοί, θα κατασκευάσουνε το νέο χωριό όπως πρέπει, με ίδια ρυμμοτομία που έχει η Ποντοκόμη, η παλιά. Με τον ίδιο ρυθμό θα γίνει και η νέα Ποντοκόμη, στην οποία εύχομαι να κατοικήσω και τον υπόλοιπο χρόνο της ζωής μου.

E: Όταν θα είναι να φύγετε από το χωριό. Ξέρω ότι δεν μπορείτε να πάρετε πολλά πράγματα μαζί σας. Αν σας έλεγα για ένα το πιο σημαντικό, που θα θέλατε να πάρετε μαζί σας ποιο θα ήταν;

Σ2: Την ιστορία της Ποντοκόμης. Να την μεταφέρω και στο άλλο το χωριό που θα δημιουργηθεί. Η νέα Ποντοκόμη.

ΣΣ2: Την εικόνα.

E: Ποια εικόνα λέτε;

ΣΣ2: Την Παναγία.

E: Είναι κάποια εικόνα που έχετε εσείς;

ΣΣ2: Του σπιτιού μας η εικόνα.

Σ2: Θα ήθελα να ήμουν νέος, να προσέφερα και στη νέα κοινότητά μας, αυτά που προσέφερα και στην παλιά Ποντοκόμη.

E: Κάποια ανάμνηση, κάποια ιστορία που θυμάστε από την παλιά Ποντοκόμη;

Σ2: Η παλαιά Ποντοκόμη είχε καεί, το 1943-44 ολοτελώς. Οι κάτοικοι σας είπα ότι ήταν δημιουργικοί, εργατικοί και φτιάζανε την Ποντοκόμη. Έτσι θα φτιάξουμε και την καινούρια Ποντοκόμη, εύχομαι... Να έχουμε υγεία, διότι στη σημερινή εποχή που χτυπάει τη χώρα μας, οι καταστροφές πλημμυρών και πυροπαθών που άδικα τόσος κόσμος χάθηκε (αναφορά στο Μάτι Αττικής), γιατί δεν έγινε η δόμηση των κατοικιών όπως έπρεπε με ρυμμοτομία, για να περάσουνε τα πυροσβεστικά μηχανήματα, που ήτανε κλειστά. Από αυτήν την κατάσταση θρηνούμε τώρα, τους πολύ νεκρούς.

E: Από την Ποντοκόμη εσείς... Για εσάς τι είναι η Ποντοκόμη; Αν λέγατε 5 λέξεις.

Σ2: Είναι η ζωή μου και η αγάπη μου. Την Ποντοκόμη την αγάπησα, σαν το πατέρα και την μητέρα μου... Οι άνθρωποι είναι πολύ καλοί, εγώ κανένα παράπονο δεν έχω, ούτε από τους εχθρούς. Αν και δεν πιστεύω ότι έχω εχθρούς, γιατί πάντοτε ήθελα την αγάπη. Και χαίρομαι που ήρθατε στο χωριό [...] Αυτό μας ευχαριστεί πάρα πολύ, και σε ευχαριστώ πολύ, για το μεγάλο σου ενδιαφέρον και εσύ, που κάνεις για την Ποντοκόμη, που θα πληροφορήσεις [...] στους ανθρώπους σου, ότι κάτι προσέφερες και εσύ για την Ποντοκόμη. Ευχαριστώ πάρα πολύ.

E: Εγώ ευχαριστώ.

[...]

Σ2: Η ιστορία του χωριού, με το κάψιμο που μας κάνανε οι Γερμανοί, 95% πυροπάθεια, είχε. Δεν υπήρχε σπίτι. 5% ήταν τα σπίτια, που δεν καίγανε. Αυτό τότε ήμουν μικρός, και το θυμάμαι πώς τα καίγανε οι Γερμανοί.

E. Οι Γερμανοί σκοτώνανε και κόσμο, μπροστά στα δικά σας τα μάτια, παρόλο που ήσασταν παιδί;

Σ2: Εδώ στο χωριό σκοτώσανε. Τα βλέπαμε, ήμασταν παιδιά, και τρέχαμε. Μωρά ήμασταν, και τρέχαμε πίσω από το κόσμο να δούμε τι θα κάνουν. Τους είχα

μαζέψει στο γήπεδο για να τους σκοτώσουν, αλλά τελευταία στιγμή, γλιτώσανε, δεν τους εκτέλεσαν. Αλλά μερικούς ανθρώπους τους εκτελέσανε. Τους πιάσανε, με προκηρύξεις και τέτοια, και τους εκτελέσανε.

E: Εσείς που ήσασταν παιδί, εσάς σας πειράζανε;

Σ2: Ήμουνα 10 χρονών παιδάκι.

E: Οι Γερμανοί σας πειράζανε; Πως συμπεριφέρονταν;

Σ2: Εμάς μας καίγανε, μας κάψανε όλο το χωριό. Με καλάμια κάναμε σκεπή για να μπούμε μέσα. Γιατί ήταν φθινόπωρο. Και το καλοκαίρι, αρχίσαμε και κατασκευάζαμε σπίτια, και μπήκαμε μέσα. Αυτοί γρήγορα φύγανε ευτυχώς, από την Ελλάδα, και ήρθε έπειτα η ανοικοδόμηση και μας τακτοποίησε. Και βλέπετε έγινε και σεισμός, με το σεισμό φτιάξαμε μετά τα σπίτια αυτά τα ωραία που βλέπετε τώρα.

(κόρη Σ2): Σε ρώτησε μπαμπά, αν οι Γερμανοί, εσάς τα παιδιά, σας πειράζανε, σας ενοχλούσανε.

Σ2: Όχι, εμείς είχαμε το κόλπο μας τα παιδιά. Ξέραμε ότι αυτοί τρώγανε τα αυγά, και τους λέγαμε *Γιάννης- Γιάννης*, τους δίνανε αυγά, και γελούσαν και αυτοί μαζί μας. Και μας δίνανε καμιά σοκολάτα, αν είχανε μαζί τους.

E: Σας ευχαριστώ πάρα πολύ.

Σ2: Και εγώ σας ευχαριστώ για το μεγάλο σας ενδιαφέρον [...] Ευχαριστώ, και καλή επιτυχία να έχεις στο επάγγελμά σου.

Σ3 - Γραμματέας Πολιτιστικού Συλλόγου | διάρκεια: 33 λεπτά

Ε: Η πρώτη ερώτηση που θέλω να σας κάνω, είναι πότε ήρθατε στο χωριό;

Σ3: Όχι ήρθαμε, ήρθανε! (γελάει)

Ε: Ποιος ήρθε λοιπόν;

Σ3: Χαχα, Έτσι, έτσι. Λοιπόν, οι κάτοικοι του χωριού εδώ, φθάσαν περίπου, από το '22 και μετά. Από 1922, για να είμαστε ακριβείς. Από το 1922 και μετά. Αυτοί οι άνθρωποι που ζούσαν εδώ, ζούσανε σε κάποιες περιοχές στον Πόντο, όπως ήτανε μια περιοχή που λέγεται *Απές*, είναι μικρή η ποσότητα των κατοίκων που ζουν εδώ. Οι άλλοι ήτανε στην *Αργυρούπολη* του Πόντου, την σημερινή *Κιμισανά*, έτσι λέγεται, Αργυρούπολη για εμάς. Φύγανε το 1872, από διάφορα χωριά, όπως είναι η *Βαρενού*, που βρίσκεται στην περιοχή της *Κρώμης*, στον σημερινό Πόντο στην Αργυρούπολη, όπως είναι το *Καρμούτ*, που βρίσκεται και εκείνο εκεί στην Αργυρούπολη, και όπως είναι και το *Λερί*. Αυτοί του 1872, σε καλές καταστάσεις στην Τουρκία τότε, φύγανε και πήγανε στον Καύκασο, στο *Καρς*, στην περιοχή του Κάρς. Εκεί, αυτοί που ήταν απο την *Βαρενού*, απο τη περιοχή της Κρώμης, εγκατασταθήκανε στο χωριό *Γιαλαούτσαμ*, που βρίσκεται κοντά στην πρωτεύουσα που είναι το Καρς. Οι άλλοι, που ήταν από το *Λερί*, φύγανε και πήγανε σε μια άλλη περιοχή, που είναι το *Απταχάν*, και το Απταχαν είναι μία επαρχία. Η πρωτεύουσα πάλι ήτανε του Καρς. Και εγκαταστάθηκαν εκεί, στο *Μουζαράτ*, έτσι λέγεται το χωριό. Οι δε άλλοι που πήγαν σε ένα άλλο χωριό, που λέγεται εκεί στο Καρς το *Όλοχλου*. Έτσι λέγεται. Αυτοί εκεί καθίσανε 42 χρόνια. Στο Καρς. Δηλαδή, όλη τους η ζωή στο Καρς ήτανε 42 χρόνια. Βέβαια οι συνθήκες που ζούσαν εκεί, ήτανε καλές δεν ήτανε άσχημες. Προς τα τέλη του '18-'19, εκεί άρχισαν να γίνονται άσχημες καταστάσεις, και συγκατοικούσανε, συγκατοικούσανε τότε, με Αρμένιους και Κούρδους. Οι Αρμένιοι είχανε εξουσία στα χέρια τους. Οι δικοί μας με τους Αρμένιους τα πήγαιναν καλά. Με τους Κούρδους δεν τα πήγαιναν καλά. Και μάλιστα, θα σου πω ένα ιστορικό, που η γιαγιά μου η Ανατολή, μου το έλεγε πάντα. Όταν θύμωνα από μένα και ήθελε να με βρῖσει, δεν με έβριζε διαφορετικά. Ξέρεις πως με έβριζε; Μου έλεγε, «ανάθεμά σε Κούρτο!». Που σήμαινε «ανάθεμά σε Κούρδο!». Δεν τους ήθελαν τους Κούρδους, γιατί τραβήξαμε πολλά. Σε κάποια στιγμή όμως, και αυτοί που μένανε στο *Κουζαράτ* και αυτοί που μένανε στο *Γιαλαούτσαμ*, κάνανε μια συμφωνία με τους Αρμένιους, γιατί περνούσε και το τρένο από εκεί. Κάναν μια συμφωνία, τους λαδώσανε, εθνικά όμως, όχι προσωπικά. Τους λαδώσανε εθνικά, για να τους αφήσουνε να φύγουνε, να ανεβούνε στο τρένο, και να πάνε στο λιμάνι, στο *Βατούμ*, για να φύγουν. Να 'ρθουν εδώ, «στη μάνα Ελλάδα» που λέγανε τότε, κι έτσι φύγανε. Κάποιοι όμως, ανεβήκαν και φύγανε, δεν τραβήξαν τίποτε. Κάποιοι, επειδή είχαν κάνει, είχαν σπείρει τα χωράφια τους, θέλανε να πάρουν την παραγωγή τους. Και λέγανε «αφού καλά είμαστε, θα προλάβουμε». Δεν προλάβανε όμως, και έγιναν τα γεγονότα, και φύγαν με άσχημες συνθήκες. Έχω πάρει εγώ και ένας άλλος φίλος μια συνέντευξη από έναν παππού, και μας έλεγε όταν πήγανε στο λιμάνι στο

Βατούμ, περιμένανε αρκετό καιρό εκεί, για να έρθουν στην Ελλάδα. Βέβαια ταλαιπωρηθήκανε στον κόσμο, μη νομίζεις, ταλαιπωρηθήκανε στην πορεία δηλαδή. Μείνανε 40 εκκλησίες, πήγανε στην Καλαμαριά, μείνανε στα απολυμαντήρια, εκεί... δεν είχανε πού την κεφαλή κλίνει. Αυτοί οι άνθρωποι. Εδώ, στην μάνα Ελλάδα τους αντιμετώπιζανε σαν, τέλος πάντων μιάσματα, κυριολεκτώ ας πούμε, μιάσματα, δεν τους θέλανε καθόλου, τραβήξανε του Χριστού τα πάθη. Καταφέρανε, αυτοί οι άνθρωποι, επιβίωσανε, και σήμερα.... (παύση 20'') ....Ελένη βουρκώνω, γιατί ....εγώ επισκέφθηκα 7 φορές τον Πόντο.... Πήγα σε όλα τα σπίτια.... δεν πειράζανε τα σπίτια μας. Πήγα 40 μέρες με τα πόδια. Από την Παναγία Σουμελά εδώ, στην Παναγία Σουμελά στον Πόντο.... Εκεί αντιμετώπισαμε κάποιες καταστάσεις, δεν μπορώ να πω άσχημες. Μας φερθήκανε άγνοια εκεί οι κάτοικοι. Μόνο στο δικό μας το χωριό, ήταν ένας, που δεν θέλω να τον χαρακτηρίσω, μας είπε ότι πήγαμε να πάρουμε τα σπίτια τους. Πρόσεξε να δεις τα σπίτια όμως αυτά, σήμερα είναι δικά τους εγώ δεν λέω ότι είναι δικά μας. Αλλά οι δικοί μας, τα αφήσανε και φύγανε, και αυτοί δεν βάλανε μια πέτρα πάνω στην πέτρα. Είναι όπως τα αφήσανε και φύγανε... ακριβώς έτσι. Και να είναι καλά το παιδί που είχαμε διερμηνέα εκεί, έναν Πόντιο δικό μας Τούρκο, κόντεψε να τον δείρει. «Δεν ντρέπεσαι του λέει; Αυτοί οι άνθρωποι φύγανε, πάνε για 100 χρόνια, και μία πέτρα δεν βάλανε επάνω στην πέτρα...». Τα βρήκα όλα, και τα δικά σας τα σπίτια τα βρήκα. Του παππού σας, όλα. Των Σαμαράδων, των Μιχαηλιδέων, των Αυγερινών, όλα! Όλα τα σπίτια τα βρήκαμε. Τη βρύση, και κάποια στιγμή θα σου δείξω, τη βρύση που βρήκα εκεί στο χωριό, και τη βρύση που ακόμα και σήμερα μετά από 100 χρόνια, υπάρχει εδώ στο χωριό. Θα δεις τις ομοιότητες της βρύσης, και θα πεις ναι έχεις δικιο Μάκη, ακριβώς έτσι. Και φέτος [2018], 12 Αυγούστου, πάλι φεύγω στον Πόντο, για 9 μέρες.

- E: Να σας διακόψω λίγο.. Είχατε πει ότι και εκεί μετακινήθηκαν κάποιοι κάτοικοι. Ήταν κοντά σε ορυχείο και μετακινήθηκαν;
- Σ3: Ναι, ναι. Οι δικοί μας άνθρωποι που ζούσαν εκεί τότε, και αυτό ξέχασα να σου πω Ελένη, ότι στην Αργυρούπολη που ήταν, ήταν τότε η Γη της Επαγγελίας. Γιατί ήταν η Γη της Επαγγελίας, γιατί ήταν τα μετάλλια, εκεί στην Αργυρούπολη. Η ζωή ήτανε καλή, και οικονομικά και για τους ανθρώπους. Όταν άρχισαν να κλείνουν τα μεταλλεία εκεί, τότε άρχισε να μετακινείται ο πληθυσμός που βρισκόταν σε αυτές τις περιοχές, και μετοίκησε, όπως πήγε σε διάφορα μέρη. Οι δικοί μας αποφασίσανε και πήγανε στο Καρς. Α, και αυτό που ήθελα αν σου πω, όταν πήγανε στο Καρς, το Καρς ήτανε σε Ρωσική κυριαρχία, οι Ρώσοι κάναν κουμάντο. Και αν σήμερα ακούς στις μουσικές μας που έχουμε κλαρίνο, ο επηρεασμός είναι από τη ρωσική μουσική. Το κλαρίνο στον Πόντο, δεν υπάρχει. Επειδή ζήσαμε με τους Ρώσους, τα ακούσματα αυτά τα φέρανε εδώ. Όπως και κάποιοι άλλοι χοροί που υπάρχουν στον Πόντο, και εδώ τώρα που τους χορεύουμε, είναι επηρεασμένοι μέσα από αυτή την μετακίνηση των πληθυσμών που έγινε τότε, από την Αργυρούπολη. Η Αργυρούπολη, είχε πάρα πολύ κόσμο. Οι μετακινήσεις των πληθυσμών που γίνανε μέσα στην Τουρκία, ήταν προς όλες

τις κατευθύνσεις. Προς όλες τις κατευθύνσεις. Γιατί ήτανε καλή η ζωή στα μεταλλεία. Δουλεύανε, αλλά αμειβόντουσαν.

[...] Θα σου πω μια ιστορία... Έχω τη συνέντευξη ενός παππού, θα την ακούσεις και εσύ και θα κρίνεις... Αυτός ο παππούς όταν μπήκε στο καράβι για να μετακινηθεί να έρθει στην Ελλάδα, κάθισε κάποια στιγμή κάτω, και κοιτούσε τι γίνεται στο καράβι επάνω. Είδε ότι αυτοί που ανεβαίνουν επάνω στο καράβι έτσι, επάνω ήταν Τούρκοι, οι Τσέτες, τους πλακωναν στο ξύλο, παίρνανε τα λεφτά τους και τους αφήνανε στο έλεος του Θεού. Τι σκέφτηκε αυτός ο άνθρωπος; Έξω υπήρχανε οι έμποροι, που πουλούσανε χαλιά, ό,τι θέλεις. Αυτός ο άνθρωπος σκέφτηκε να αγοράσει ένα χαλί, να τυλιχτεί το χαλί, είχε 120 λύρες ή 160 λύρες δεν θυμάμαι. Γλίτωσε τις λύρες, γλίτωσε το ξύλο, και όταν ξεκίνησε το καράβι, βγήκε μέσα από το χαλί. Ο Γραμματικόπουλος ο Γιάννης, ο Μπακτάς που λέγαμε. Και έτσι ήρθανε στην Ελλάδα... Οι δικοί μας εδώ φύγανε, πήγανε σε κάποια χωριά στο Κιλκίς, σταθήκανε για λίγο εκεί, δημιουργήσανε εδώ από το χωριό μία επιτροπή, για αν δουν σε ποιο χωριό θα πάνε. Τους έκατσε αυτό το χωριό [η Ποντοκώμη]. Αυτοί οι άνθρωποι, η ομάδα μας το πούμε, τους άρεσε αυτό το χωριό. Το χωριό δεν τους άρεσε, το μέρος ήταν που τους άρεσε. Ήρθαν εδώ, ο ένας ήτανε ο Σουμελίδης, ήτανε και μηχανικός, γιατί ξέχασα να σου πω και το πιο βασικό, ο τελευταίος διευθυντής του φροντιστηρίου της Τραπεζούντας, ήταν από το χωριό μας. Λεγόταν Βασιλειάδης. Ιστορικά είναι αυτό, για αυτό και έλεγα στην προηγούμενη το πρωί ότι εδώ πρώτα κάνανε σχολείο και μετά εκκλησία.

Αυτοί οι άνθρωποι κάνανε τον οικισμό, που σήμερα κατοικούμε εμείς. Βλέπεις τον οικισμό, ότι είναι τετραγωνισμένος, δεν υπάρχουν αδιέξοδα στους δρόμους, όπου και να πας θα βρεθείς και θα βγεις εύκολα. Και αυτοί οι άνθρωποι, σχεδίασανε άλλους δύο οικισμούς. Ο κ. Σουμελίδης, σχεδίασε την Πτολεμαΐδα. Όχι τη σημερινή Πτολεμαΐδα. Αν πάρεις την παλιά Πτολεμαΐδα που ήτανε το κέντρο το μικρό, δεν θα βρεις αδιέξοδο, γιατί όλη είναι τετραγωνισμένη η Πτολεμαΐδα. Και το Ανατολικό, το χωριό Ανατολικό. Εγώ βρήκα και Τούρκους, που ζούσαν εδώ, και μίλησα μαζί τους. Και αυτοί οι άνθρωποι έχουν αυτή τη νοσταλγία, που έχουμε εμείς για τον Πόντο, για το χωριό. Και γνώρισα ανθρώπους. Μάλιστα μου έκανε μεγάλη εντύπωση, και συγκινήθηκα με έναν άνθρωπο, και έχω τα στοιχεία του και τα τηλέφωνα του, αυτός ο άνθρωπος όταν έφυγε από εδώ, για να θυμάται, ήταν από εδώ, αλλά έγινε γαμπρός στο Ανατολικό. Και όταν έφυγε από το Ανατολικό για να μην ξεχάσει ποτέ το χωριό, το επίθετο που έβαλε, ήταν το επίθετο του χωριού. *Τνελι*. Έτσι λεγόταν παλιά το Ανατολικό. Και κράτησε το επίθετο του χωριού. Λέγεται σήμερα *Τνελι*. Έχω και τα τηλεφώνά του, και τη διεύθυνση του. Έτσι.

Ε: Άρα εσείς γεννηθήκατε εδώ.

Σ3: Εγώ γεννήθηκα εδώ.

Ε: Και μένατε πάντα εδώ;

Σ3: Και έμενα πάντα εδώ. Από το 1954 έως και σήμερα, που είμαι 65 ετών, μένω εδώ. Βέβαια αυτό το σπίτι δεν ήταν δικό μου, δικό μας του πατέρα μου δηλαδή.

Αυτό το αγόρασα το σπίτι. Το [πατρικό μου] σπίτι ήταν πάνω. Το 1985 αγοράσαμε αυτό το σπίτι, και μετακομίσαμε και από τότε ζούμε σε αυτό το σπίτι. Με παρεμβάσεις μέσα στο σπίτι, στον εσωτερικό και εξωτερικό χώρο, και τώρα ήρθε το πλήρωμα του χρόνου, μετά από 100 χρονιά σχεδόν, πάλι προσφυγιά. Είναι το δύσκολο κομμάτι. Θα σου πω κάτι που το ζω... Κάθομαι σε αυτή την καρεκλά και βλέπω σε καθημερινή μέρα, αυτοκίνητα να φεύγουν γεμάτα, για μετακόμιση, είτε Κοζάνη, είτε Πτολεμαΐδα, είτε οπουδήποτε. Σηκώνονται και φεύγω μέσα. Γιατί καταλαβαίνω, το συναίσθημα ότι ήρθε το πλήρωμα του χρόνου, και πρέπει να φύγουμε από αυτό το χωριό. Και είναι άσχημο για μας που ζήσαμε 65 χρόνια δεν είναι λίγα. Εγώ είμαι 65, άλλοι είναι 90 χρονών. Μια ζωή, ένας αιώνας. Ζήσαν εδώ. Καταλαβαίνεις τώρα. Αυτούς τώρα... Σήμερα είχαμε κηδεία στο χωριό. Άμα όμως πρωτού 1 μήνα καθόσουν και συζητούσες με αυτούς τους ανθρώπους, και αυτοί οι άνθρωποι κάνανε όνειρα για τον καινούριο οικισμό που θα γίνει το χωριό. Καταλαβαίνεις τώρα τι εννοώ. Αποδομείται αυτή η κοινωνία σε καθημερινή βάση. Ίσως το χειμώνα να μην είμαστε ούτε οι μισοί εδώ. Ειδικά οι νέοι άνθρωποι, που έχουν παιδιά, θα χρειαστούν φροντιστήρια, σχολεία, κόλπα. Θα φύγουν θα πάνε κάπου στην πόλη, για να έχουν κοντά το φροντιστήριο, και να μην ταλαιπωρούνται στους δρόμους τα παιδιά τους. Κι έτσι, αυτή η κοινωνία, τον ιστό που έχει, θα τον χάσει. Φτάνει το πλήρωμα του χρόνου, δυστυχώς. Ας ελπίσουμε ότι θα καταφέρουμε εμείς, όλοι, να κάνουμε κάτι καλύτερο για τα παιδιά μας.. Και να μη ζήσουν τα παιδιά μας, άλλη προσφυγιά.

E: Εσείς πού σκέφτεστε να μείνετε;

Σ3: Εγώ σαν άτομο, με την οικογένεια μου, με τη σύζυγό μου δηλαδή, σκέφτομαι να πάω στο χωριό, και να χτίσω στο καινούριο χωριό.

E: Οπότε θα μείνετε εδώ, μέχρι...

Σ3: Μέχρι που να δω τα ραδίκια ανάποδα.

E: Για ποιο λόγο σκέφτεστε να πάτε στο καινούργιο χωριό και όχι κάπου αλλού;

Σ3: Πρώτον επειδή ο τόπος που διάλεξε το χωριό μέσα από γενική συνέλευση, και το ποσοστό ήταν πάρα πολύ μεγάλο για την απόφαση να πάει στον καινούριο οικισμό που μας είπαν. Είναι πάρα πολύ καλός. Και δεύτερον, το βλέπεις και διαφορετικά, όχι για μένα, το λέω για τα παιδιά μου, ή των παιδιών μου τα παιδιά. Είναι ένας οικισμός που δίπλα είναι ένα Πανεπιστήμιο, που του χρόνου [2019-2020] μπορεί να λειτουργήσει. Εμείς με το Πανεπιστήμιο, ο καινούριος οικισμός, συνορεύει. Δεύτερον υπάρχει μια άλλη κοινωνία, που ζει εκεί, που ξεπερνάει τους 2000 ανθρώπους, που είναι οι εργατικές κατοικίες. Που αυτοί οι άνθρωποι, δεν έχουν ούτε μαγαζί εκεί. Δεύτερον, αυτοί οι διπλανοί από εμάς, που λέγεται το χωριό σήμερα Άργιλος, και αυτοί είναι μια κοινωνία, που πιστεύω ότι θα ενσωματωθούν μαζί με εμάς εκεί, γιατί θα συνορεύουμε πλέον θα μαςτέ ένας οικισμός. Τυπικά θα είναι τα σπίτια να το πω έτσι, γιατί τα σπίτια και τα οικόπεδα που σήμερα υπάρχουνε, μπαίνουνε μέσα στον δικό τους οικισμό. Και

πιστεύω ότι θα υπάρχουνε καλύτερες ευκαιρίες για τα παιδιά μας για να μπορούν να επιβιώσουν, αν θες και οικονομικά. Οπότε θα έχεις ένα Πανεπιστήμιο και θα έχεις τόσους φοιτητές, μπορείς να κάνεις ό,τι θέλεις. Από φιλοξενία, από μαγαζιά, από σπίτια... Όλη η ζωή σήμερα, βλέπουμε τις πόλεις που σήμερα έχουν φοιτητές, το τι γίνεται. Και για αυτό σκέπτομαι να πάω από εκεί.

E: Όταν θα έρθει εκείνη η ώρα, να φύγετε από το σπίτι σας και να πάτε στο νέο οικισμό, τι θα θέλατε, αν σας έλεγα να διαλέξετε ένα αντικείμενο να πάρετε μαζί σας, ποίο θα ήτανε το κύριο ενθύμιο της ζωής σας στην Ποντοκώμη;

Σ3: Με βρίσκεις απροετοίμαστο καταρχήν. Με βρίσκεις απροετοίμαστο. Είναι πολλές οι σκέψεις, το έχω σκεφτεί, αλλά δεν κατέληξα σε κανένα. Αλήθεια το λέω γιατί είναι πολλά.

E: Αυθόρμητα, αν μπορούσατε μόνο ένα πράγμα να πάρετε...

M3: Αν μπορούσα να πάρω... [μεγάλη παύση] ....το σπίτι. [...] Κάτι θα πάρουμε κάτι θα αφήσουμε. Το νοικοκυριό...

E: Αν τώρα σας ζητούσα να μου περιγράψετε, με 5 λέξεις τη ζωή σας και τις αναμνήσεις σας, σε όλα τα χρόνια από την Ποντοκώμη. Είτε με κάποιο συμβάν είτε με κάποια αίσθηση.

Σ3: Κοίταξε η ζωή, έχει και χαρές έχει και πίκρες, έχει και λύπη. Η γιαγιά, η Ανατολή, έλεγε «η χαρά και η λύπη, είναι αδέρφια». Αφήνεις τη λύπη πίσω, και παίρνεις τη χαρά. (βουρκώνει) Γιατί τις κακές αναμνήσεις, πρέπει να τις αφήνουμε πίσω. Και πρέπει να σχεδιάζουμε το μέλλον, και να βλέπουμε το μέλλον θετικά. Αν κρατήσουμε τα αρνητικά, δεν καταφέρουμε τίποτα στη ζωή. Ούτε εμείς, ούτε τα παιδιά μας. Έτσι νομίζω εγώ. (βουρκώνει)

E: Δύο τρεις δυνατές αναμνήσεις από τη ζωή στην Ποντοκώμη;

Σ3: Ήτανε δύο άσχημες αναμνήσεις... Ήτανε ο χαμός του πατέρα μου και της μάνας μου, και από εκεί και πέρα οι καλές αναμνήσεις, ήτανε τα παιδιά μου που ήρθανε σε αυτόν το κόσμο.

E: Το οποίο όμως είτε ήταν εδώ είτε ήτανε σε κάποια άλλη πόλη, φαντάζομαι ήταν οι αναμνήσεις με τα παιδιά στον...

Σ3: Μιλάμε για τον συγκεκριμένο χώρο. Τα παιδιά είναι παιδιά, όπου και να είσαι ή χαρά είναι η ίδια για τα παιδιά. Αλλά όταν βιώνεις, σε μια μικρή κοινωνία, 65 χρόνια. Εντάξει δεν είναι 65 χρόνια τα παιδιά μας. Εμείς είμαστε 65 χρόνια εδώ. Σε αυτή την κοινωνία έχεις αποκτήσει μια οικογένεια, και έχεις παιδιά που τα μεγάλωσες, τα ανέθρεψες, προσπάθησες να κάνεις το καλύτερο για τα παιδιά σου ας πούμε, και πιστεύεις ότι κατάφερες για αυτά, τα παιδιά σου και την οικογένεια σου ας πούμε, θεωρώ ότι είναι οι μεγαλύτερες χαρές στον κόσμο. Έτσι είναι για όλους τους γονείς, να το ξέρετε αυτό.

E: Από την παλιά σας γειτονιά;

Σ3: Από την παλιά γειτονιά, οι αναμνήσεις είναι τόσες πολλές, γιατί οι εποχές ήτανε... ήτανε δύσκολες, προσπαθούσαμε να επιβιώσουμε, μέσα από την

αγροτιά, να κλέψουμε ένα αβγό, να πάμε να πάρουμε ένα παγωτό. Δεν είναι ψέμα, είναι αλήθεια. Να περιμένουμε να γίνουν του γείτονα τα κορόμηλα, να πάμε να κλέψουμε κορόμηλα. Να έχουμε τα ζώα, να σηκωνόμαστε η ώρα τρεις, τέσσερις τη νύχτα, να πηγαίνουμε να ζέβουμε τα ζώα, και να πηγαίνουμε στον καπνό, να σπάμε τον καπνό, να ερχόμαστε να περάσουμε τον καπνό σε αρμάθες, για να επιβιώσει η κοινωνία. Ή με τα ζώα, ή με τα άλογα... Τέλος πάντων περάσαμε, δύσκολα χρόνια, δεν ήταν εύκολα τα χρόνια. Ένα παντελόνι η μαμά μου κοιτούσε να το μπαλώσει, να το ράψει, να περάσω με αυτό το παντελόνι. Και όταν το μπάλωνε, θεωρούσαμε ότι είναι καινούριο. Περιμέναμε αμάν, να γυρίσουμε από τον καπνό, να καθίσουμε... η μαμά θυμάται, ερχόταν και βελονιάζαμε μαζί. Πόσες φορές τρύπησε τα χέρια της με την βελόνα; Το θυμάται. Μαζευόμασταν και υπήρχε, και σήμερα υπάρχει αλληλεγγύη, αλλά τότε ήταν σε μεγαλύτερο βαθμό. Αν δεν τελείωνε κάποιος το φύτεμα, τα καπνά, γιατί το εισόδημα της κοινωνίας ήταν αυτό, όλοι ανησυχούσανε. Κοιτούσανε να τελειώσουν όλοι, να έχουνε εισόδημα. Γιατί ξέρανε, ότι αν δεν έχω εγώ λεφτά, θα πάω στον γείτονα να ζητήσω να περάσω. Και υπήρχε η αλληλεγγύη, υπήρχε πολύ μεγάλη αλληλεγγύη. Υπήρχε η αγάπη. Δεν υπήρχε αυτός ο σημερινός νεοπλουτισμός, πώς να το χαρακτηρίσω, δεν μπορώ να το χαρακτηρίσω. Μας έχει κυριέψει το χρήμα, η κακία, να μην θέλουμε ο ένας τον άλλον ας πούμε, τα χρόνια εκείνα δεν ήταν έτσι, ήταν απλά. Για αυτό, και καταφέρανε οι δικοί μας, που ήρθαν από τον Πόντο, και ήτανε τόσο δεμένοι, τόσο δεμένοι, που δεν μπορούσε να τους πειράξει κανένας. Όχι μόνο από τη γειτονιά, και όταν βγαίνουν έξω. Και αυτό συνέβαινε γενικά.

E: Από το σχολείο κάποια ανάμνηση;

Σ3: Το σχολείο... δεν μας αρέσανε τα γράμματα... τρώγαμε πολύ ξύλο από τους δασκάλους. Τρώγαμε πολύ ξύλο από τους δασκάλους. Η ανάμνηση που έχω από το Δημοτικό, ήταν ότι κάποτε, πήγαμε μωρά παιδιά, και μεθύσαμε πάνω στο Δημοτικό, και όταν πήγαμε στο σχολείο ο δάσκαλος μας έβαλε στην τάξη, και μας έσπασε τα χέρια. Και όχι μόνο αυτό, μας έριξε την πρώτη αποβολή, που μας έριξε στο σχολείο ήταν στη δικιά μας ηλικία. Φάγαμε αποβολή, και κάποτε ήρθε και κάποιος συμμαθητής και έλεγε τη μάνα μου «αχ τι ωραία μας έδωσαν αποβολή, θα γλιτώσουμε το μάθημα!» και η μάνα μου τον έβρισε «φύου σκυλίν!»», χεχεχε (γελάει). Ήτανε καλά χρόνια, και ...δύσκολα χρόνια, και αγνά...

[ολιγόλεπτη διακοπή για τεχνικούς λόγους]

E: Αυτό που λέει τώρα για τη ΔΕΗ, πόσο σας επηρεάζει στην καθημερινότητα;

Σ3: Να σου πω, εγώ θέλω να είμαι αντικειμενικός. Η ΔΕΗ είναι και ευχή και κατάρα, για να 'μαστε ρεαλιστές. Σου είπα κάτι, ότι εδώ η κοινωνία ζούσε με την αγροτιά. Όταν ανοίξαμε τα ορυχεία, πλέον έγινε... το χωριό αστικοποιήθηκε, και το 90%, εργαζόταν στη ΔΕΗ. Και έτσι είχε έναν μισθό, καλό μισθό, το μήνα. Βέβαια όλα αυτά, έχουνε και την επιβάρυνση, στη μόλυνση, στην υγεία, σε όλα.

Σε όλα, επηρεάσανε έτσι; Αλλά ήτανε είπαμε ευχή και κατάρα. Βγαίνανε όλα μαζί, γιατί δεν μπορείς σε μία βιομηχανική περιοχή... Μάλιστα, υπήρχε εποχή που το 75%, της ηλεκτρικής ενέργειας, προερχόταν από εδώ. Αντιλαμβάνεσαι τώρα για όλη την Ελλάδα, τι γινότανε. Μεσ στα ορυχεία. Γιατί όταν ακούμε ορυχεία, κάποιιοι νομίζουν ότι υπάρχουν στοές. Όχι είναι επιφανειακό, και από τη γη φτάνει σε 220 μέτρα βάθος, για να γίνει η εξόρυξη του λιγνίτη. Δεν είναι εύκολο... όλο αυτό, θα βγει πάνω στους ανθρώπους.

Ε: Όποτε θεωρείτε ότι ήρθε τώρα, η στιγμή που θα φύγει το χωριό. Είναι και καλό εν μέρει, σε επίπεδο ζωής και καθημερινότητας;

Σ3: Αν μείνουμε στο να ζήσουμε εδώ, δεν υπάρχει καμιά περίπτωση να ζήσουμε εδώ. Ή θα φύγουμε μόνοι μας ή θα πεθάνουμε εδώ. Από τη μόλυνση μιλάω έτσι; Για αυτό, μπορεί το συναίσθημα του χωριού όλα αυτά να μας επηρεάζουνε, αλλά δεν μπορεί να υπάρξει ζωή στο μέλλον εδώ, σε αυτό το χωριό. Τα ορυχεία τα βλέπεις. Από τον δρόμο είναι μπροστά. Σκύβεις και είναι μπροστά στα 150 και 200 μέτρα βάθος. Όλη αυτή η μόλυνση, από τη σκόνη, από το περιβάλλον από το διοξείδιο του άνθρακα που φεύγει από το λιγνίτη, εμείς το αναπνέουμε. Από την τέφρα που αιωρείται από τις καμινάδες, εδώ πέφτει. Αν ήταν μια άλλη μέρα, και ήταν πρωί, ίσως αυτές τις μέρες να το πετύχεις αν σηκωθείς νωρίς. Θα δεις ότι το χωριό από τη σκόνη δεν φαίνεται. Δεν φαίνεται...

Σ4 - Ιερέας | διάρκεια: 25 λεπτά

[προηγήθηκε φωτογράφιση των παλιών εικόνων που βρίσκονται στο Ιερό του Ι.Ν. Αγ. Παντελεήμονα]

Ε: Όποτε είστε έτοιμος...

Σ4: Εγώ είμαι έτοιμος. Όπως είδαμε προηγουμένως, στις εικόνες που τραβήξαμε στην λήψη της κάμερας, δείχνουν ότι είναι η τεχνοτροπία τους Ρώσικη, και αυτό αποδεικνύει από την άλλη μεριά ότι πράγματι οι άνθρωποι τότε, ερχόμενοι από τον Πόντο, από το Καύκασο επάνω της Ρωσίας, μετέφεραν αυτές τις εικόνες. Η τεχνοτροπία της αγιογράφησης, το αποδεικνύει από μόνη της, και έτσι δεν μπορεί να το αμφισβητήσει κανένας. Και δεν είναι μόνον η αγιογραφία, ο τρόπος της αγιογράφησης των Αγίων της Ρώσικης τεχνοτροπίας, είναι όμως και γενικότερα το ξύλο, που έχουνε περιεργαστεί οι άνθρωποι, για να μπορέσουν να αγιογραφήσουν, όπου έχουνε τις δύο σφήνες από την πίσω μεριά, για να μπορούνε να κρατιούνται τα ξύλα μεταξύ τους ενωμένα, κι έτσι να μην ανοίγει κατά την πορεία, και κατά την διάρκεια του χρόνου η εικόνα...

Έχουμε εδώ ένα Άγιο Ποτήριο, ένα Άγιο δισκάριο, μαζί με την λαβίδα, και με την λόγχη, και με τον αστερίσκο, όπου και αυτά αποδεικνύουν πως έχουν έρθει από την πατρίδα επάνω, από το Καύκασο της Ρωσίας, διότι έχουνε ρώσικη γραφή γύρω-γύρω από το Άγιο Ποτήριο και το Άγιο δισκάριο, και το Άγιο Δισκάριο, ακριβώς στη μέση, όπου άλλα δισκάρια δεν το έχουν αυτό, το έχουνε μόνο εκεί πάνω οι Ρώσοι αυτό το γεγονός, τον Ιησού, πάνω σε ένα σύννεφο, δώδεκα χρονών ερχόμενο, κατά την Αγία Γραφή, όπου έτσι πιστεύουμε και έτσι αποδεικνύει ο Ιωάννης ο Θεολόγος με την αποκάλυψη που έχει γράψει ότι στην Δευτέρα Παρουσία, κάπως έτσι θα εμφανιστεί ο Χριστός εκείνη την ημέρα... Έχουμε επάνω στον Κοσμά τον Αιτωλό μία καμπάνα, η οποία και αυτή, με μαρτυρίες των ανθρώπων αποδεικνύεται ότι την έχουν φέρει από εκεί επάνω, από τον Καύκασο. Αυτές οι δύο εικόνες, οι οποίες είναι η γέννηση του Χριστού και ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, αποδεικνύουν ότι δεν είναι Ρώσικης τεχνοτροπίας, αλλά είναι μάλλον από την Μικρά Ασία ερχόμενοι, γιατί, έχουν μια Βυζαντινή μορφή έτσι, αγιογράφηση και τεχνοτροπία της Βυζαντινής. Επίσης έχουμε ένα βιβλίο, όπου μέσα εκεί υπάρχουν οι υπογραφές, και ημερομηνίες από ανθρώπους εκείνης της εποχής, δηλαδή το 1919, το 1920, το 1921. Είμαστε χαρούμενοι που τα έχουμε αυτά εδώ στην ενορία μας, και στο ναό μας, γιατί είναι ένα κομμάτι που σίγουρα όσο και να προσπαθούν όλοι οι υπόλοιποι, να αλλοιώσουν και να αλλάξουν την Ιστορία του γένους μας, αυτά τα γεγονότα, αυτά τα πράγματα που έχουμε κοντά μας, θα μας θυμίζουνε πάντοτε την αλήθεια των πραγμάτων, κι έτσι η Ιστορία στο νου μας, και μεταγενέστερα στα παιδιά μας θα είναι πάντοτε αληθινή, και μια πραγματική, με την απόδειξη που έχουμε. Η δε εικόνα της γέννησης του Χριστού που έχουμε εκεί πέρα, έχει και μία αφιέρωση από κάτω όπου είναι από κάποιον ιερέα δοσμένη, το 1822 μαρτυρεί η ημερομηνία της, διότι είναι αναγραφόμενη επάνω, και έτσι λοιπόν, ούτε και αυτό μπορεί κάποιος

να μας πει ότι τελικώς δεν είναι η πραγματικότητα, είναι κάπως διαφορετικά, όλη αυτή η ιστορία του διωγμού τότε της Μικράς Ασίας, των ανθρώπων, των Ελλήνων, από τη Μικρά Ασία και από τον Καύκασο επάνω της Ρωσίας.

Ακόμα έχουμε επάνω τον εσταυρωμένο μας, ο οποίος αν προσέξουμε καλώς, δεξιά και αριστερά στα χέρια του Χριστού, είναι διαφορετικά, διότι έπαθε μία αλλοίωση. Κι η αλλοίωση ήταν η εξής: όταν ερχόντουσαν τότε οι άνθρωποι από εκεί, από τον Καύκασο, αναγκάστηκαν να μπορέσουν να βρουν τρόπο να κάνουν έτσι τα σκεύη που είχαν μαζί τους, τα άγια σκεύη, να τα διαφυλάξουν από τους εχθρούς, που θα μπορούσαν παράδειγμα να τους τα πάρουνε, να τους τα κάψουνε κι έτσι να χαθούνε. Για αυτό λοιπόν οι άνθρωποι, θέλω να πιστεύω ότι κόψανε εκείνα τα κομμάτια, που προεξείχαν από τον σταυρό του Χριστού, δηλαδή τα χέρια, και ερχόμενοι εδώ, λογικά κάποιιοι που πήγαν σε ένα άλλο μέρος, τα πήρανε αυτοί για να έχουν και αυτοί το δικό τους το ενθύμιο από την πατρίδα, και όλο το μεσαίο κομμάτι, είναι το κανονικό που έχει έρθει από την πατρίδα. Αναγράφεται και σε αυτό μια ημερομηνία από πίσω, το 1845.

Όλα αυτά είναι μια απόδειξη, είναι μία απόδειξη, όπου οι άνθρωποι εκείνη την εποχή, σ' εκείνα τα χρόνια, τα δύσκολα χρόνια, και τα αγράμματα χρόνια, είχαν όμως σχέση, μαζί με τον Θεό, είχαν αγάπη για τον Θεό, είχαν αγάπη για τον Χριστό, είχαν αγάπη για τους Αγίους της εκκλησίας μας, κι έτσι λοιπόν οι άνθρωποι εκείνοι, οι αγράμματοι, και οι πεινασμένοι, και οι ταλαιπωρημένοι, και μη επιθυμούντες πλέον στα κράτη εκεί, στα παράλια της μικράς Ασίας, αλλά και στον Καύκασο της Ρωσίας του Πόντου, διωγμένοι πλέον, αντί να πάρουνε λύρες, να πάρουνε παπλώματα, σκεπάσματα και οτιδήποτε άλλο, αποδεικνύεται ότι πήρανε κοντά τους τον Χριστό, ως οδοιπόρο, και ως φύλακα ψυχών και σωμάτων ιατρών, λοιπόν, για αν μπορέσουν να φτάσουν σε έναν καινούριο τόπο, όπου με την αγάπη του Χριστού, και την αγάπη του Θεού, θα τους τον έδειχνε, και εκεί θα τους έδινε το δικαίωμα να εγκατασταθούν, και να συνεχίσουν να δοξολογούν να αγαπούν και να λατρεύουν τον Θεό, την αγιότητα του Χριστού μας και της Πανάγιας μας, και σήμερα σε αυτόν εδώ τον τόπο, να μπορούν να ενθυμούνται, καθώς βλέπουν πάλι, αυτή την ανεκτίμητη περιουσία. Διότι σήμερα, ακόμα και το Άγιο Ποτήριο, παρόλο που ήτανε κομμένο σε αυτό εδώ το σημείο, για αν μπορέσει να διαφυλαχθεί, σήμερα βλέποντάς το μπορούν να είναι χαρούμενοι οι άνθρωποι, διότι ο Χριστός, τους βοήθησε να φθάσουν εδώ, να εγκατασταθούν, να κάνουν καινούριες οικογένειες, να ακολουθήσουν την καινούρια τους ζωή, και να εξελιχθεί έτσι χαρούμενη, ευάρεστη και ευχάριστη για τους ανθρώπους. Οπότε θέλω να πιστεύω, πως ούτε και οι πρόγονοι, ούτε και οι σημερινοί απόγονοι των προγόνων αυτών να είναι απογοητευμένοι και στεναχωρημένοι, διότι δεν πήραν άλλα πράγματα μαζί τους, από εκείνον τον τόπο. Εγώ είμαι χαρούμενος που τα έχω κοντά μου, εγώ είμαι χαρούμενος, γιατί μου δίνεται το δικαίωμα, να χαίρομαι που είμαι σε αυτόν το ναό που έχει μια ανεκτίμητη περιουσία από τα παλαιά, και είμαι χαρούμενος ιδιαίτερα και για έναν άλλον λόγο, ότι οι ενορίτες μου, τα αναζητούνε και τα επιθυμούνε κάθε φορά, του καθενός στην εορτή, να τα βλέπουνε, και να τα χαίρονται.

Δεν έχω κάτι άλλο να πω περισσότερο, και όσο για την μετεγκατάσταση πλέον που οδηγείται η ενορία μας, είναι μια πραγματικότητα, εάν θυμηθούμε εκείνη την μετεγκατάσταση, την υποχρεωτική μετεγκατάσταση των ανθρώπων, παίρνοντας όλα αυτά εδώ τα Άγια πράγματα κοντά τους, για να οδηγηθούνε στον καινούριο τους τόπο, αυτόν εδώ. Έτσι κάπως πιστεύω ότι είναι και ανεκπλήρωτο, ότι και αν πληρώνει σήμερα η ΔΕΗ, είτε το κράτος, είτε οποιοσδήποτε φορέας αποπληρώνει αυτή την περιουσία, την σημερινή, είναι ανεκπλήρωτη, διότι τα συναισθήματα πάλι, είναι μεγάλα, είναι τεράστια, διότι όπως εκείνη την εποχή οι άνθρωποι, αφήσανε πίσω τους, τον τόπο όπου γεννήθηκαν, τον τόπο όπου μεγάλωσαν, είχαν τις πρώτες τους χαρές, τις πρώτες τους λύπες, κι έτσι αποχαιρετώντας αυτόν το τόπο, όπου ξεκίνησαν την ζωή τους, ήρθαν εδώ, εδώ τα παιδιά τους ξαναβρήκανε έναν τόπο όπου γέννησαν τα δικά τους τα παιδιά, αναπτύχθηκε η οικογένεια, και σήμερα αυτοί οι άνθρωποι, σίγουρα δεν είναι ευχαριστημένοι που θα φύγουν από αυτόν τον τόπο, διότι και αυτοί ζουν μια αναγκαστική μετεγκατάσταση, έναν αναγκαστικό διωγμό, λοιπόν και αφήνοντας πίσω τους, όλη αυτήν πάλι την περιουσία. Ποια περιουσία; Όχι τα σπίτια τους και τους δρόμους και τις πλατιές. Η περιουσία η ψυχική, η πνευματική. Αυτή η χαρά του γέλιου όταν γεννήθηκαν ως μικρά παιδιά. Αγαθά, αγνά. Εκείνα τα παιχνίδια που κάναν ο ένας μαζί με τον άλλον. Και σήμερα είναι αναγκασμένοι, όλον αυτόν τον τόπο, να τον εγκαταλείψουν και να φύγουν. Και περεταίρω είναι και υποχρεωμένοι να χωριστούνε κιόλας, διότι οι αποφάσεις του καθενός είναι διαφορετικές για το πού θα πάει μετά απ' αυτό, μετά απ' αυτήν εδώ την μετεγκατάσταση. Σίγουρα δεν είναι ευχάριστο, ακόμα και για τα μικρά τα παιδάκια, να εγκαταλείψουν αυτόν τον τόπο γιατί ξέρουν πλέον πού είναι το σπίτι τους, ξέρουν πού είναι το σπίτι του φίλου τους, και έτσι χωρίς να σκεπτούνε από ποιον δρόμο θα πάνε, βρίσκονται έτσι πολύ γρήγορα στους φίλους τους κοντά. Και ένα δεύτερο, μετά την μετεγκατάσταση αυτή, είναι και το άλλο το γεγονός, ότι πλέον κάποιοι άνθρωποι όταν ο τόπος όπου φεύγουν παραμένει, μπορούν να ξαναγυρίζουν, και να είναι χαρούμενοι εν ολίγοις, διότι ξαναβρίσκουν το τόπο όπου μεγάλωσαν, και δημιούργησαν την οικογένεια τους. Δυστυχώς αυτός ο τόπος, όπως και τα προηγούμενα χωριά, θα σκαφτεί, θα αλλοιωθεί, θα χαθεί, θα γίνει πάλι ένας μικρός λόφος, όπου στο τέλος, δεν θα αποδεικνύει τίποτα περισσότερο, παρά μόνον ότι κάποια στιγμή, εδώ υπήρχε ζωντανός οργανισμός. Υπήρχε η ανθρώπινη φύση, πάνω σε αυτόν εδώ τον τόπο. Δεν θα θυμίζει όμως τίποτε, από εκείνα τα συναισθήματα που υπάρχουν μέχρι σήμερα, και που θα συνεχίσουν να υπάρχουν στην ψυχή τους, μέσα στην ψυχή τους. Η διδασκαλία του ανθρώπου, είναι ως εξής: ότι όπου γεννηθεί ο άνθρωπος, όπου γεννηθεί ο άνθρωπος και εκεί είναι οι πρώτες χαρούμενες στιγμές, πάντοτε όταν κάνει τον επαναπατρισμό του σε αυτόν τον τόπο, τότε ανακουφίζεται μέσα από τα βάσανά του, από τις στεναχώριες του, από τον δύσκολο δρόμο της ζωής του. Φυσικά έχει τον Θεό κοντά του, και έτσι κάθε στιγμή αναπαύεται, αλλά κι όταν όμως βρίσκεσαι, εκεί που γεννήθηκες, κι εκεί που χαμογέλασες, κι εκεί που έκλαψες τις πρώτες φορές, κι εκεί που μάλωσες και αγαπήθηκες τις πρώτες

φορές, είναι τελείως διαφορετικό από το να βρεθείς, πάνω σε έναν λοφίσκο, οπου εκεί μέσα είναι ανακατωμένο όλο αυτό το γεγονός, όλο αυτό το συναίσθημα, κι έτσι δεν θα μπορεί και εκείνο να αναδειχτεί, και να σου αποκαλύψει, και να σου ξαναθυμίσει εκείνες τις όμορφες στιγμές. Οπότε η μετεγκατάσταση του χωριού, δεν είναι τόσο εύκολη, όσο νομίζουν μερικοί άνθρωποι. Και μερικοί άνθρωποι μπορεί να γυρίζουν και να λένε ακόμα ότι ίσως είναι πιο τυχερό το γεγονός, που έγινε η μετεγκατάσταση, κι έτσι φεύγει ο ένας και φεύγει ο άλλος. Στην πραγματικότητα όλοι τους θα δακρύνουν, όλοι τους θα κλάψουνε, γιατί, γιατί θα θυμούνται εκείνο το συναίσθημα των γονέων τους, την πίκρα του αποχαιρετισμού της παιδικής, αγνής ζωής τους, εκείνον τον τόπο, από τον Καύκασο, την Μικρά Ασία. Σήμερα θα νοιώθουν ένα δεύτερο ξεκληρισμό, θα νοιώθουν ότι πάλι διώχονται, θα νιώθουν πάλι ότι είναι ανεπιθύμητοι, κι έτσι θα φεύγουν δακρυσμένοι, πάνω από αυτό εδώ το σπίτι. Αυτό εδώ το σπίτι του Θεού, που μεγαλώσαν εδωμέσα οι άνθρωποι, που παντρευτήκανε, που βαφτίσαν τα παιδιά τους, που κηδέψανε τα παιδιά τους, που κηδέψανε τους γονείς τους, και αυτό το σπίτι θα το αφήσουν έτσι. Δεν θα το αφήσουν έτσι, όπως ακούγεται. Και για αυτό το σπίτι ο κόσμος δακρύνει, ήδη από τώρα... για ποιόν λόγο; Για όλα αυτά που είπα νωρίτερα, αλλά και για αυτή την λαμπρότητα, που τον διακατέχει με την αγιογράφιση, και με την μόρφωση, με την μορφή μάλλον του κτηρίου. Όπου όποιος μπαίνει εδώ μέσα νοιώθει σαν να τον αγκαλιάζει αυτό το σπίτι του Θεού, σαν να είναι παρόν κάθε στιγμή που μπαίνεις εδώ μέσα, κι έτσι υπάρχει και αυτή η θλίψη, γιατί ανταποκρίνεται στην καινούρια αγωνία. Διότι στο καινούριο το σπίτι θα είναι το ίδιο; Κανένας δεν το ξέρει. Θέλουμε να πιστεύουμε όμως ότι ο Άγιος Παντελεήμονας, ο πανάγαθος Θεός, θα δει τον πόνο της ψυχής των ανθρώπων μας, από αυτήν την ενορία, και εύχομαι ο Θεός να επιτρέψει και τον Άγιο Παντελεήμονα, να κάνει και αυτός την μετανάστευσή του, πέρα στην νέα ενορία που θα κάνουμε, και να καθεδρεύει, και να ευλογεί και να αγιάζει και εκεί στον καινούριο τόπο, αυτούς τους ανθρώπους. Διότι εδωμέσα ζήσαμε πολλά γεγονότα, θαύματα, ο καθένας το δικό του, ο καθένας από την δική του την πλευρά, το πώς έζησε τον Θεό, μέσα σε αυτό το σπίτι, και τον Άγιο Παντελεήμονα μέσα σε αυτό το σπίτι, και περειαίρω από αυτό το σπίτι, μέσα σε αυτήν την ενορία. Δεν έχω κάτι άλλο να πω, εύχομαι όλα να πάνε καλά, για εμάς, για όλο τον κόσμο, και η καινούρια μας κατοικία, να είναι έτσι πραγματικά θεόπνευστη, θεάρεστη, και μονιασμένοι, ο καθένας μας μεταξύ μας. Λοιπόν... Αυτά [...].

Σ5 & Σ6 - ζευγάρι, ο Σ6 συνταξιούχος της ΔΕΗ | διάρκεια: 20 λεπτά

[...]

Σ5: Λέγομαι Κ.Β., γεννήθηκα το 1949. Είμαι τώρα 70 χρονών. 68 – 70, τόσο... Ελένη τόσο θα είμαι... Έζησα στο χωριό μου, γεννήθηκα στο χωριό μου, οι γονείς μου ήρθανε...

Σ6: το '22.

Σ5: το '22. Γεννήθηκα στο χωριό μου, μεγάλωσα, παντρεύτηκα και στο χωριό μου... Το χωριό μου το πονάω πάρα πολύ... Και τώρα ήρθε η ώρα για να γίνει μετεγκατάσταση... για να φύγουμε... τα έργα μας κάνουν την μετεγκατάσταση.

Ε: Το οποίο τι σημαίνει;

Σ5: Το οποίο σημαίνει ότι δεν μπορούμε να ζήσουμε άλλο στο χωριό μέσα. Έχουμε την τέφρα, έχουμε τα εργοστάσια, και έχει το κάρβουνο και μας λένε ότι θα σηκωθεί το χωριό, και τώρα γινήκαμε 70 χρονών και θα φύγουμε... Έγινε η απολύτρωση [=απαλλοτριώση], μας πληρώσανε, αλλά δεν μας πληρώνουνε την ψυχολογία μας... Την ψυχολογία κανένας δεν το σκέφτεται. Πώς θα φύγουμε, πού θα πάμε να τακτοποιηθούμε. Και περιμένουμε, και ακόμα πουθενά δεν είναι για να πάμε να τακτοποιηθούμε, για να κάνουμε άλλο χωριό. Άλλοι φεύγουν να πάνε να αγοράσουνε, αλλά εμείς θέλουμε να γίνει το χωριό μας. Βέβαια δεν θα είναι σαν αυτό το χωριό, ...ότι μπορέσουμε και κάνουμε, και όποιοι μπορέσουνε και πάνε, για να κάνουμε χωριό.

Ε: Εσείς που θα πάτε;

Σ5: Εγώ θα πάω στο χωριό. Αυτό το σπίτι το αφήνω, θα το αφήσουμε και θα φύγουμε, αλλά θα πονέσουμε κιόλας... (βουρκώνει) Γιατί κάναμε μεγάλο κόπο, για να το χτίσουμε, με κούραση, με... με ημεροκάματο, με όλα... με ταλαιπώρια!

Ε: Σ6 εσείς πώς...;

Σ6: Τι να σε πω; Λέγομαι Β.Β., γεννήθηκα εδώ, το 1941, μεγάλωσα εδώ...

Σ5: Παντρεύτηκε εδώ...

Σ6: ...έμεινα εδώ, τα εργοστάσια, μπήκα στα εργοστάσια, δούλεψα στα εργοστάσια... τώρα είμαι συνταξιούχος.

Σ5: Αφήνεις τη γειτονιά σου, αφήνεις το χωριό σου...

Σ6: Ε, τα κάνεις πάλι... Τα κάνεις πάλι.

Σ5: Ε, κάποτε λέμε, κάποτε νευριάζουμε, “και μια αλλαγή μπορεί να μας έρθει για καλό”... Μέσα στον πανικό μας που θα φύγουμε, λέμε “μήπως είναι και καλό, μια αλλαγή”... Αφήνεις τους ανθρώπους εδώ που γνώρισες, το χωριό, όλο.

Σ6: Ε άμα θα 'ρθουν εκεί, πάλι θα τους γνωρίσεις... Θα τους έχεις κι εκεί.

Σ5: Άλλοι θα είναι, άλλοι δεν θα είναι...

Σ6: Ε τι θα τους κάνουμε;...

Σ5: ...θα σκορπιστούν. Θα γίνουμε ένα σκόρπιο χωριό τώρα. Εκεί που ήτανε... το καλύτερο χωριό της περιοχής μας.

Ε: Θα ήθελα να μου πείτε πώς είναι η καθημερινότητα στο χωριό. ...Αν σας επηρεάζει....

Σ5: Η τέφρα.
 Ε: ...η ΔΕΗ...
 Σ5: Βέβαια! Ωωωω... Φαγούρα ο κόσμος...
 Σ6: Ε, εντάξει. Έχει τέφρα... Η τέφρα εντάξει έχει σκόνη. Αλλά... η καθημερινότητα είναι, τώρα που είσαι συνταξιούχος, σηκώνεσαι το πρωί, πας στο καφενείο, πίνεις το καφέ σου, γυρνάς στο σπίτι σου, αυτά είναι. Ε, η τέφρα φυσικά έχει σκόνη.
 Σ5: Η τέφρα πάντα είναι... τέφρα!
 Σ6: Πειράζει.
 Σ5: Νερά πολλά ξοδεύουμε για να καθαρίζουμε τη βρωμιά...
 Σ6: Αυτά ναι...
 Ε: Έξω στην αυλή στον κήπο...
 Σ5: ωωω... πολλή βρωμιά.
 Σ6: Πάνω στο μπαλκόνι...
 Σ5: Μόνο όταν είναι λίγο ο καιρός που θα αρχίσει να βρέχει, έχουμε λίγο καθαρό νερό. Ο περισσότερος χρόνος είναι βρωμιά...

 Ε: Ως προς την ΔΕΗ, τελικά όμως αυτό που δίνουν τα χρήματα τώρα για τις αποζημιώσεις, πληρώνεται το να σου δώσει χρήματα και να σε διώξει από το σπίτι σου;
 Σ6: Κοίτα...
 Σ5: Κοίταξε, ένας...
 Σ6: Δεν εε... δεν σε πληρώνει κανονικά τα... αυτά.
 Σ5: Ο κόπος...
 Σ6: Ο κόπος δεν πληρώνεται κανονικά.
 Σ5: Ο κόπος δεν πληρώνεται... Και να μην ήτανε, δεν μας πείραζε εμάς. Θα καθόμασταν στο χωριό μας. Κατάλαβες τι θέλω να σε πω; ...Δεν πείραζε αυτό. Ε είναι πολλοί...
 Σ6: Ο κόπος δεν πληρώνεται.
 Σ5: Δεν πληρώνονται αυτά.
 Σ6: Πάντοτε χάνεις. Οπότε όταν πουλάει ο άλλος, πάντοτε χάνει...

 Ε: Φεύγοντας από το σπίτι εδώ, τι είναι ένα πράγμα που θα θέλατε να πάρετε μαζί σας;
 Σ5: Τι να πάρουμε *πουλί μ'*; Δεν ξέρουμε. Όλα θα τα αφήσουμε και θα φύγουμε... Ψυχολογικά, είμαστε πεσμένοι...
 Σ6: Όλα, όλα, εκεί που θα πας δεν μπορείς να τα πάρεις...
 Σ5: Ποιό θα προλάβεις να πιάσεις στην αγκαλιά σου; Όλα με τον κόπο σου τα 'κανες... (βουρκώνει)
 Σ6: Όλα θα μείνουνε... Όλα θα τα πετάξουμε.
 Ε: Δεν θα πάρετε τα πράγματα...;
 Σ5: Θα πάρουμε...
 Σ6: Τι να πάρουμε;

Σ5: ...όσα θα πάρουμε... θα ταιριάζουν εκεί που θα πάμε; Όλα είναι με κόπο χτισμένα, κι όλα... (βουρκώνει)

Σ6: Άλλο σε λέει... Θα ταιριάζουν εκεί που θα τα πας; Άλλα είναι παλιά... αλλά είναι καινούρια... εξαρτάται...

E: Αν ήτανε ένα πράγμα που θα θέλατε να πάρετε; Το πιο σημαντικό;

Σ5: Όπως ερχόταν οι γονείς μας που ήρθανε το '22, την εικόνα. Παίρνεις την εικόνα σου και φεύγεις. Εκείνοι ήρθανε με την εικόνα τους...

E: Εσείς θα πάρετε την ίδια εικόνα;

Σ5: Ε, θα πάρω αυτήν που έχω στο σπίτι μου την εικόνα. Θα πάω να την βάλω πάλι εκεί. ... Αυτά θα πάρω κορίτσι μου, αλλά είπαμε όλα είναι δικά μας, όλα είναι, μια αγκαλιάς κόποι... Δεν μπορείς να τ' αφήσεις... Και να τα πάρεις εκεί, θα τ' αφήσεις εκεί, θα χαλάσουνε. Δεν τα παίρνεις καθόλου, και πας κοιτάς ποιό θα ταιριάζει, για να βάλεις.

E: Και ξεκινάς από την αρχή;

Σ5: Και ξεκινάς απ' την αρχή.

Σ6: Βέβαια απ' την αρχή ξεκινάς!

Σ5: Απ' την αρχή θα ξεκινήσουμε. Σε είπαμε: δεν έχουμε και...

Σ6: Φυσικά. Τα πιρούνια και τα πιάτα και τα κουτάλια θα τα πάρουμε. Θα τα πάρεις, αλλά.. τα άλλα....

Σ5: Όποια ταιριάσουν θα πάρουμε.

E: Σ6 εσείς τι θα θέλατε να πάρετε αν ήταν ένα πράγμα, κάτι από το σπίτι; Αντικείμενο ή οτιδήποτε...

Σ5: Την αυλή μου...

Σ6: Τίποτα.. (γελάει)... Τι να πάρω; Τίποτα δεν μπορεί να...

E: Πού θα πάτε;

Σ5: Στο ΖΕΠ, στην Κοζάνη δίπλα.

E: Στο καινούριο το χωριό;

Σ6: Καινούριο χωριό.

E: Και μέχρι να γίνει;

Σ5: Μέχρι που να γίνει, αν μας σηκώσουν, κάπου θα πάμε... ή θα αγοράσουμε ή κάτι θα κάνουμε.

Σ6: Άμα... Τώρα θα δώσουν τα οικόπεδα. Άμα δώσουν τα οικόπεδα, θα ξεκινήσει ο κόσμος να χτίσει...

Σ5: ...αν καθυστερούνε...

Σ6: ...σε ένα χρόνο μέσα θα τα δεις. Φυσικά, άμα δώσουν το ρεύμα, νερό, αυτά, ο κόσμος σιγά σιγά θα φύγει. Σε δύο χρόνια, τρία, θα φύγει. Θα πάει εκεί στο νέο χωριό.

E: Οπότε σε 5 χρόνια ή το 2025;

Σ6: Πιστεύω να είμαστε εκεί. Πιστεύω να είμαστε 'κει.

E: Εκεί τι δυνατότητες έχετε για να χτίσετε; Σε τι σπίτι θα είναι; Μικρό, μεγάλο;

Σ5: Δεν θα... Δεν θα κάνουμε... όχι, δεν αφήνουνε κήπους...

- Σ6: Όχι... μικρό....
- Σ5: Όσο μας δίνουνε... το οικόπεδο... όσο μας ταιριάζει...
- Σ6: Μικρό, μικρό είναι το οικόπεδο.
- Σ5: Δεν θα κάνουμε και μεγάλα σπίτια κορίτσι μου, γιατί είμαστε, έχουμε και κάποια ηλικία. Όσο για να βουλευτούμε απ' τα χρόνια, και ...από εδώ που πάμε...
- E: Σ6, είπατε ότι δουλεύατε στη ΔΕΗ. Αυτό σημαίνει ότι τα έσοδα, τα οικονομικά, τα χρήματα στο σπίτι έρχονταν απ' τη ΔΕΗ.
- Σ5: Ναι, από εκεί. Έδωσε και δουλειά η ΔΕΗ... Δεν θα την κατηγορήσουμε και πολύ...
- Σ6: Ο κόσμος με τη ΔΕΗ, έζησε, σπούδασε παιδιά, έκανε... μεγάλωσε τα παιδιά του, οικογένειες.
- Σ5: Δουλέψανε. Αυτοί που ήταν στη ΔΕΗ.. εμείς στο άζωτο ήμασταν. Κι αυτοί, το ίδιο.
- Σ6: Το ίδιο... εργοστάσια ήτανε.
- Σ5: Εργοστάσια ήτανε. Για την περιοχή μας ήτανε καλά.
- Σ6: Ε άμα δεν ήταν τα εργοστάσια, τι ήτανε....
- Σ5: Τώρα βρήκανε τα καρβουνά και ξεσηκώθηκαν
- Σ6: ...γεωργική περιοχή ήτανε...
- Σ5: Θα έφευγε ο κόσμος έξω κορίτσι μου, αν δεν ήτανε τα εργοστάσια..
- Σ6: Βέβαια θα 'φευγε.
- Σ5: Αλλά άφησε λεφτά στην Ποντοκώμη, η ΔΕΗ.
- Σ6: Όχι μόνο στην Ποντοκώμη, στην περιοχή.
- Σ5: Στην περιοχή μας.... Στην περιοχή μας..
- Σ6: Βέβαια..
- Σ5: Δουλεύανε.. Τα παιδιά δουλεύανε...
- E: Άρα τελικά ήταν ευλογία ή κατάρα;
- Σ5: Απ' τη μια ήταν ευλογία, και από την άλλη τώρα αυτή τη στιγμή, γίνεται και κατάρα. Για πολλούς μπορεί να είναι και... ευλογία ξέρω εγώ; Πώς να το... Δεν ξέρω. Εγώ και να μην έφευγα κιόλας δεν είχα πρόβλημα.. Αν ήτανε καθαρή η ατμόσφαιρα.
- Σ6: Αν δεν μας σηκώσανε κι αυτά... εντάξει...
- Σ5: Θα ήθελα να πέθαινα στο χωριό... Να μη γινόταν η μετεγκατάσταση.
- E: Με την εκκλησία και τα μνήματα τι θα γίνει;
- Σ6: Η εκκλησιά θα γίνει εκεί. Η εκκλησία θα χτιστεί.
- Σ5: Δεν ξέρω...
- Σ6: Τα μνήματα ακόμα....
- Σ5: Τα μνήματα ακόμα δεν τα συζητάνε.. και λένε όπου θα πάμε, να πάρουμε και τα... τους ανθρώπους μας.
- Σ6: Η εκκλησιά θα γίνει δώσανε, θα δώσουνε οικόπεδα...

Σ5: ..θα πεθάνουμε κι εμείς.. θα θαφτούμε κι εμείς μαζί με... θα πάμε κοντά τους... Γι' αυτό δεν λένε κανέναν...

Σ6: Ε θα φανεί στην πορεία. Στην πορεία..

Σ5: Έτσι μπορεί να τα πάρουνε...

Σ6: Στην πορεία θα γίνει.

Σ5: Αυτά στην πορεία.

Ε: Όταν σε 5 χρόνια από τώρα, αν κάποιος σας πει τη λέξη “Ποντοκόμη”, από δίπλα θα ήθελα να μου πείτε 5 λέξεις που να την χαρακτηρίζουν.

Σ5: Ιστορία, μια ιστορία είναι η Ποντοκόμη.

Σ6: Τι δίπλα; Αυτή τώρα θα ονομάζεται νέα Ποντοκόμη, όχι Ποντοκόμη. Νέα Ποντοκόμη.

Σ5: Για την Ποντοκόμη που ζήσαμε... μια ιστορία. Τίποτα άλλο. Θα λέμε, και θα λέμε πώς ήταν το χωριό... ένα παραμύθι της ζωής μας θα γίνει.

Ε: Τι θα λέτε;

Σ5: Τι θα λέμε; Πώς ζούσαμε, τι ήτανε, πώς κουραστήκαμε, χτίσαμε, φύγαμε...

Σ6: Ήταν ωραίο χωριό...

Σ5: Ήταν ωραίο χωριό.. ήτανε... μια ανάμνηση του χωριού μας.. Θα λέμε και θα κλαίμε...

Ε: Τώρα θα ήθελα να μου πείτε μία στιγμή. Την πιο δυνατή...

Σ5: Την πιο δυνατή *πουλί μ'...* (βουρκώνει) Πώς θα φύγουμε απ' αυτό το χωριό...

Σ6: Ναι, το εγκαταλείπεις και φεύγεις.

Σ5: Πώς θα φύγουμε απ' αυτό... με τα δάκρυα στα μάτια μας, *θα βγούμε απάν σο δρόμο...* Μας μεγάλωσε αυτό το χωριό... Μας πάντρεψε, παντρευτήκαμε, μεγαλώσαμε, σχολεία, ...τα πάντα.

Ε: Εδώ γνωριστήκατε με τον Σ6;

Σ5: Ναι.

Σ6: Βεβαίως! Χαχα..

Ε: Θέλετε να μου πείτε την ιστορία;

Σ6: ωω αχαχα... κοίτα να δεις την ιστορία...

Σ5: Νέα παιδιά ήμασταν, αγαπηθήκαμε και παντρευτήκαμε. Δίχως να καταλάβουμε κανέναν... Αυτό που θέλαμε το κάναμε. Κι οπότε... τελείωσε! Ο γάμος τελείωσε. Έγινε!

Ε: Αν σας ζητούσα με 5 λέξεις, ή με 5 γεύσεις, αισθήσεις... να μου περιγράψετε το χωριό, αλλά όχι μόνο από τώρα, από όλη σας τη ζωή...

Σ5: Από όλη μας τη ζωή, ήτανε πολύ κουρασμένο χωριό. Δεν είχαν οι γονείς μας πόρους ζωής.. Με ζώα και με τέτοια ήτανε...

Σ6: Με χωράφια και τέτοια.

Σ5: Με χωράφια... *Και ύστερα όταν μεγάλωσαν τα παιδιά τους και ήρθε η ΔΕΗ, μπήκανε στη ΔΕΗ και πήρε λίγο ανάπτυξη... Ο γέρος, τα παιδιά του, και λίγο*

κινηθήκανε. Αλλιώς θα φεύγανε οι νέοι στην ξενιτιά στην Γερμανία. Άνοιξε κι ο δρόμος της Γερμανίας, και θα φεύγαν στη Γερμανία. Και όσοι μπόρεσαν και βολευτήκανε, και βόλεψε και πολύ κόσμος... Φέρνανε το ημεροκάματο. Και ένα ημεροκάματο όταν έρχεται μέσα στο σπίτι, σαν να είσαι πλούσιος.

E: Η πιο όμορφη στιγμή που θυμάστε ή κάποιο γεγονός, είτε προσωπικά, είτε στο χωριό, τι ήταν;

Σ5: Τα παιδικά μου χρόνια, στις μανά μας την αυλή.

E: Σ6 εσείς;

Σ6: Τι εε... Σ' αυτό τι να πω; Παιδιά μικρά ήμασταν, τρέχαμε, κάναμε, και μας άρεζε το χωριό.

E: Από όλη σου τη ζωή, μια στιγμή, κάτι... δεν ξέρω... κάτι το πιο δυνατό...

Σ5: Με τους γονείς μας που ήμασταν και βοηθούσαμε τους γονείς μας. Εγώ αυτό λέω. Ύστερα πλέον κάναμε το δικό μας νοικοκυριό...

Σ6: Το πιο δυνατό ήτανε που ...ανοίξανε τα έργα, μπήκαμε στα έργα και δουλεύαμε, και κάναμε οικογένειες. Αυτό ήτανε.

Σ5: ..και έκανε οικογένεια.

E: Άρα λέτε ότι ουσιαστικά χάρη στη ΔΕΗ, και στο μεροκάματο από τη ΔΕΗ μπορέσατε να τα χτίσετε όλα αυτά;

Σ6: Βεβαίως! Βέβαια.

Σ5: Αλλιώς θα φεύγαμε στην ξενιτιά...

Σ6: Βέβαια.

Σ5: Θα παιδευόμασταν με τα καπνά και με τα χωράφια κορίτσι μου. Και με τις αγελάδες μας...

E: Τώρα με όλα αυτά που γίνονται, είναι ενωμένο ακόμα το χωριό ή διαλύεται;

Σ5: Οι νέοι φεύγουν κορίτσι μου...

Σ6: Ακόμα δεν ξέρει κανένας.

Σ5: Φεύγουν...

Σ6: Άμα θα ξεκινήσει να χτίσουνε, τότε θα φανεί αν είναι ενωμένο ή όχι.

Σ5: Το χωριό όπως ήταν, έτσι είναι, ενωμένοι. Δεν είμαστε...

B: Τώρα άμα θα πάμε στο νέο το χωριό, εκεί θα φανεί άμα θα 'ρθούνε όλοι, αν είμαστε ενωμένοι.

E: Τώρα είναι όλοι οι κάτοικοι εδώ ή έχουν αρχίσει να φεύγουν;

Σ6: Όχι...

Σ5: Όχι, φεύγουνε. Φεύγουνε... Άρχισαν μερικοί, φεύγουνε...

Σ6: Τα παιδιά τους πάνε στα Γυμνάσια και στα Λύκεια, φεύγουν παν' στην Κοζάνη και στην Πτολεμαΐδα. Φεύγουνε. Τον χειμώνα φεύγουνε. Το καλοκαίρι έρχονται, τον χειμώνα φεύγουν. Τι να κάνουν;

Σ5: Δεν συμφέρει κιόλας, έγιναν κάπως τα μεροκάματα πέσανε, οι συντάξεις πέσανε, ο κόσμος θα κοιτάξει να φύγει, και με πολλά πετρέλαια, αυτά.. πετρέλαια και...

Σ6: Είναι οι τηλεθερμάνσεις. Στην Κοζάνη και στην Πτολεμαΐδα, φεύγουν εκεί. Οικονομικά είναι..

Σ5: Οι τηλεθερμάνσεις και τέτοια, τους βγαίνουν οικονομικά... Και τα παιδιά τους, θα τρέξουν οι νέοι από πίσω από τα παιδιά τους.

E: Ο κήπος τι θα γίνει άμα φύγετε;

Σ5: Ο κήπος....

Σ6: Τίποτα. Θα καταστραφεί. (γελάει)

Σ5: Τον χαιρετάμε και φεύγουμε...

Σ6: Τι θα γίνει; Θα γεμίσει χόρτα, στάχια.

Σ5: Ό,τι κάναμε, κάναμε. Εκεί θα πάμε να ξεκουραστούμε.

E: Εκεί δεν θα φτιάξετε κήπο;

Σ5: Όχι, δεν... Δεν θα... δεν μας δίνουνε κιόλας μέρος για να κάνουμε.

E: Όποτε δεν θα έχετε τα ζαρζαβάρια σας;

Σ5: Όχι θα τα αγοράσουμε. Θα τ' αγοράσουμε. Θα πάμε στην Κοζάνη, να τ' αγοράσουμε. Αυτό μας αρέσει και το κάνουμε. Έχουμε και το μέρος ή χόρτα θα καθαρίσουμε ή θα βάλουμε το ζαρζαβάρτι. Και μας αρέσει να παιδευόμαστε μες στην αυλή μας... και τα κάνουμε. Αλλιώς, θα καθαρίζαμε χόρτα και θα πηγαίναμε να τα τρώμε. Τα αγοράζαμε...

Σ7 & Σ8- (οικιακά, κουινιάδες | διάρκεια: 40 λεπτά

E: Καλημέρα σας. Θα ήθελα για αρχή, να μου πείτε τα ονόματά σας, για να τα καταγράψουμε.

Σ7: Της Σ8 το πήρες το όνομα..

Σ8: Κ. με λένε, αλλά όλοι Κ. με φωνάζουνε. Είναι η κουινιάδα μου αυτή. Τώρα πες και εσύ Σ7.

Σ7: Εμένα με λένε Μ.Τ..

Σ8: Παντρεύτηκε σε άλλο χωριό αυτή. Όπως ήρθα εγώ...

Σ7: Στην *Πεντάβρυσο* παντρεύτηκα εγώ, εντάξει. Τώρα να πούμε... πώς θα ξεκινήσουμε πες.

E: Ποια είναι η σχέση σας με την Ποντοκόμη;

Σ7: Ωωωω η σχέση... Πήγα από κοπέλα στην Αθηνά, και δεν άντεξα, ήρθα στην Ποντοκόμη πάλι. (γελάει) Πολύ καλά!

E: Εσείς από εδώ είστε Σ7;

Σ7: **Ναι, από εδώ είμαι. Οι ρίζες μου εδώ είναι.**

Σ8: Αυτή η αυλή είναι ενάμισι στρέμμα, και έχουμε τρία σπίτια εδώ μέσα. Η συννυφάδα μου, και η κουινιάδα μου.

Σ7: Κι εσύ.

Σ8: Καθόμαστε εδώ.

Σ7: Είμαστε πολύ καλά, κάθε πρωί πίνουμε το καφεδάκι μας μαζί... πολύ ωραία.

Σ8: Πολύ ωραία περνάμε τόσα χρόνια, εδώ που είμαστε, είμαστε μια χαρά! Σε λέω... και εγώ παντρεύτηκα και ήρθα από άλλο χωριό. Με είπες αν ερωτεύτηκες, και σε είπα την ιστορία έ;

E: Θα μου την ξαναπείτε;

Σ8: Να στο πω. Πού έρωτες τότε; Έρωτες;

Σ7: Πώς; Ήτανε... Αλλά σπάνια!

Σ8: Και εδώ που τα λέμε *έρωτας ντο εν; για πε με*. Τι είναι ο έρωτας;

Σ7: Άμα ταιριάζεις και μετά... Έρχεται...

Σ8: Άμα ταιριάζεις με τον άντρα σου, με τα πεθερικά σου, τους αγαπάς, σε αγαπάνε... και ο άντρας άμα δεν είναι καλός, τι σχέση; Συγγένεια δεν έχεις. Να κάνεις ένα συνεταιρισμό να ζήσεις. Άμα δεν έχεις καλό... συνεννόηση καλή, τότε και τα πιο πολλά, τα λάθη τώρα που χωρίζουν τα κάνουν οι γυναίκες.

Σ7: Μην το λες κι οι δυο φταίνε.

Σ8: Τα κάνουν οι γυναίκες!

E: Γιατί το λέτε αυτό;

Σ8: Γιατί το λέω; Γιατί τώρα, η γυναίκα άνοιξε άλλα φτερά, θέλει να πετάξει, δουλεύει. Και άμα δεν τις αρέσει στην οικογένεια, στον άντρα κάτι, αν έχει παιδί, παίρνει το παιδίν ατς και την τσάντα τς και φεύγει. Δεν γίνονται έτσι; για πες μου... Σπανίως είναι οι άνδρες, που χτυπάν τις γυναίκες. Ναι...

Σ7: Άμα δεν υπάρχουν προβλήματα, δεν γίνονται έτσι. Άμα υπάρχουν προβλήματα Κάλλη, καί οι δύο φταίνε. Σε έναν χωρισμό καί οι δύο φταίνε. Μην ρίχνουμε όλο το φταίξιμο στη γυναίκα. Έτσι λέω.

Σ8: Τα πιο πολλά, εγώ λέω, η γυναίκα δεν αντέχει τώρα... Δεν αντέχει!

E: Τα παλιά τα χρόνια δεν δουλεύαν οι γυναίκες;

Σ8: Στα χωράφια όλοι μαζί. Ε τώρα βγήκανε όζω για.... Για δεξ αυστηρά, βγήκανε όζω.

Σ7: Σπουδάζουν τα παιδιά.

Σ8: Ερχόμασταν από το χωράφι, πότε να πλυθούμε και πολλές φορές, δεν τρώγαμε, από τη κούραση. Το χωράφι είναι δύσκολο. Και τότε... δεν ήταν τα τρακτέρ... με την τσάπα. Με το όργωμα, με τα ζευγάρια. Τώρα είναι όλα εύκολα αλλά οι νέοι δεν... κάνουν δύο παιδιά, πως θα τα μεγαλώσουν; 7 παιδιά η μάνα μου είχε. Μεγαλώσαμε, τα αδέρφια μου από εδώ και πάνω παλικάρια, πώς μεγάλωσαν αυτά τα παιδιά; Και όλοι. Όχι μόνο η μάνα μου. Τώρα κάνουνε δύο παιδιά, πώς θα... τι θα κάνουνε και τί θα βρουνε αυτά τα παιδιά, τι θα συναντήσουν, αυτά άμα τα πούμε, θα τελειώσει ο κόσμος. Δεν θα κάνουν παιδιά αλλά τελειώσει ο κόσμος;

E: Στα χωράφια τι κάνατε; Τα καπνά;

Σ7: Ό,τι θέλεις. Καπνά, σιτάρια...

Σ8: Καλαμπόκια.

Σ7: Καλαμπόκια. Ό,τι θες. Φακές... Όλα περνούσαν από τα χέρια μας αλλά εκείνα ήταν παλιά... τώρα πάμε μπροστά.

Σ8: Και τα αλώνια τα αλώνιζαν με τα ζώα.

Σ7: Ε κι εμείς μαζί.

Σ8: Και οι γυναίκες, τώρα έλεγα την κουνιάδα μου... είχαμε πράγματα μέσα, τα πετούσαμε. Με λέει η πεθερά μου “το αλογοκόσκινο του Μπακάλη εχάσες;”. Λέω και εγώ «τόσα πράγματα χάσαμε εκείνο ζητάς;». Τώρα εγώ πήρα κάτι, ήθελα να κοσκινίσω, πήρα εκείνο το κόσκινο, είδες πώς ήρθε η σειρά να το πάρω;

E: Από τι κάηκε το σπίτι;

Σ7: Οι Γερμανοί το κάψανε. Α το σπίτι αυτό;

Σ8: Αυτοί έχουν άλλοι τώρα ναι.

E: Το σπίτι... με τους Γερμανούς; Έχετε καμιά ιστορία;

Σ8: Ναι βέβαια.

Σ7: Με τους Γερμανούς έχουμε ιστορίες. Οι φίλοι μας είναι τώρα. (γελάει)

Σ8: Αυτούς τι τους κάηκε...

Σ7: Το σπίτι μας κάηκε. Θα σε πω... μικρή ήμουνα, αλλά θυμάμαι αυτά τα πράγματα... Ήρθαν οι Γερμανοί να κάψουν το σπίτι. Ο ένας φαίνεται είχε μωρό στην ηλικία μου, 6 χρονών ήμουνα εγώ τότε. Και με αγκάλιασε και εγώ έκλαιγα, έκλαιγα, γιατί ήταν η κούκλα μου μέσα, όχι το σπίτι. Την κούκλα μου, ναι. Εκείνο, εκείνο ήτανε. Μπήκε μέσα, έκλαιγα “η κούκλα μου, η κούκλα μου!”. Το κατάλαβε ο άνθρωπος, μπήκε μέσα, μου έβγαλε την κούκλα, εκείνο το Γερμανό τον ερωτεύτηκα, χαχαχα... Πιο πολύ για την κούκλα!

Σ8: Ίσως να ήταν και Πολωνός. Ήταν και Πολωνοί, αλλά ήταν και Γάλλοι.

Σ7: *Κοφτ' ο νους μ' τώρα ντο ήτανε. Γερμανός ήταν πάντως. Και θυμάμαι αυτό, και θυμάμαι και όταν φύγαμε, όλο το χωριό έφυγε, και πήγανε στη σπηλιά. Στη σπηλιά πήγαμε. Στο... Πώς λεν από αλλιώς;*

Σ8: *Βοηβοτίνα. Βοηβοτίνα όταν μου έλεγε η πεθερά μου, το χωριό....*

Σ7: *Μύριζε. Πώς είναι τώρα τα καμένα; Εγώ... εκείνα έρχονται μπροστά μου τώρα. Όταν μπήκαμε μέσα μύριζε... καήλα.*

Σ8: *Το χωριό γέμισε χόρτα, γέμισε... οι γάτες από δω...*

Σ7: *Κι ένα άλλο που θυμάμαι, δηλαδή αυτά είναι τα πρώτα που θυμάμαι.*

E: *Σε αυτό όταν το κάψανε, ποια χρονιά ήτανε θυμάστε;*

Σ7: *Το '43;*

Σ8: *Το '43 προς '44, ναι.*

E: *Και για πόσο καιρό λείπατε από το χωριό;*

Σ7: *Εμείς;*

Σ8: *6 μήνες περίπου.*

Σ7: *Όχι, παραπάνω. Μπορεί...*

Σ8: *Αφήσαμε και τα χωράφια...*

Σ7: *Τα πάντα αφήσαμε!*

Σ8: *Και πώς ζούσαμε; Πώς ζούσαμε...*

Σ7: *Φύγαμε με το κάρο, ότι χωρούσε στο κάρο. Κρεβάτια, τέτοια, ρούχα, αυτά! Και ένα τσουβάλι αλεύρι. Πήγαμε εκεί, εντάξει και εκεί μας φέρθηκαν καλά η αλήθεια.... το χωριό δηλαδή.*

Σ8: *Όλα το χωριά δεν κάψανε... Αυτό το χωριό ήτανε δημοκρατικό.*

Σ7: *Κομμουνιστές ήτανε.*

Σ8: *Κομμουνιστάι ήτανε.*

Σ7: *Δημοκράτες είναι οι κνητοδημοκράτες. Να το ξέρουμε... Τέλος πάντων... Και θυμάμαι, μετά από αυτό, μαζέψανε οι Γερμανοί, πολλούς χωριανούς και τους βάλανε από τις δύο πλευρές, στο δρόμο. Από εδώ και από εκεί. Θα τους εκτελούσανε. Αλλά δεν ξέρω τι έγινε τότε, διαταγή ήρθε τίποτα, και σταμάτησαν την εκτέλεση; Ήταν όμως δύο πώς τις λένε; Εβραιοπούλες. Μέσα στο γκρούπ που ήταν οι Γερμανοί, ήταν ένας γνωστός...*

Σ8: *Δοσίλογος.*

Σ7: *Εκείνη την εκτέλεση, την θυμάμαι ακόμα και τώρα και κλαίω. Την είδα με τα μάτια μου. (ανάσα) Σ8 ανέβηκα επάνω σε έναν τοίχο, τα πόδια από εδώ και από εκεί, και παρακολουθούσα όλη την σκηνή. Η μία η κοπέλα φώναζε, «βρε Κ, δεν με θυμάσαι;». Αυτές ήταν μοδίστρες και ήρθαν εδώ, ράβανε με την μηχανή. «Δεν με θυμάσαι; Γειτονιά ήμασταν». «Όχι, όχι. Εγώ δεν ξέρω καμία!» «Βρε Κ...», τον παρακαλάει. Μετά από πολλή συζήτηση και αυτά, λέω άραγε αυτός ο άνθρωπος κοιμόταν ήσυχα. Τις βάλανε στη σειρά, δύο κοπέλες, και τις πυροβολήσανε και σκοτώσανε. Και θα σηκωνότανε σκοτωμένες, Σ8, έβαλαν δύο δοκάρια μεγάλα στην κάθε μία. Και μεγάλα δοκάρια, εδώ (στο στήθος) έτσι. Αυτό θυμάμαι, και ανατριχιάζω όταν το θυμάμαι Σ8. Τέτοιος θάνατος δηλαδή... *Αν ήταν και προδότης πα, τα ίδια θα έπαθε κι εκείνος.**

- Σ8: Μετά ήρθε ο εμφύλιος, ήρθε η χούντα, σε όλα μέσα ήμασταν.
- Σ7: Ναι ήμασταν παιδιά της κατοχής.
- Σ8: Τα σχολεία κλείσανε.
- Σ7: Χάσαμε χρονιές... Στο Δημοτικό πηγαίναμε βέβαια, δεν πηγαίναμε Πανεπιστήμιο, (γελάει), αλλά χάσαμε χρονιές. Δύο χρονιές έχασα... Άλλο τι να πω;
- Ε: Από την χούντα; Όχι, από τον εμφύλιο;
- Σ8: Από τον εμφύλιο...
- Σ7: Το όχι και το ναι; Ποιο όχι;
- Σ8: Από τον εμφύλιο ο άντρας μου, ο αδελφός της, έφυγε στο βουνό, γιατί θα τους σκότωναν.
- Σ7: Ναι, ναι, τον ψάχνανε.
- Σ8: Έτσι ξεκίνησε. Και ο εμφύλιος δεν έγινε... από ξένους έγινε. Τους Άγγλους, τους Αμερικάνους... και πλήρωσε η Ελλάδα τον εμφύλιο.
- Σ7: Και πόσα θύματα είχαμε και πόσα παιδιά από εδώ μέσα σκοτώθηκαν.
- Σ8: Εδώ στο χωριό 60 θύματα είναι από το εμφύλιο. 18 εικοσάχρονα παιδιά.
- Σ7: Από τη γειτονιά μας πόσα έχουμε...
- Ε: Ο άντρας σας πόσο χρονών, ήταν εδώ;
- Σ7: 18.
- Σ8: Τότε όταν πήγε στο βουνό, στο πρώτο, στον ΕΛΑΣ πήγε 16. Στο δεύτερο 18.
- Ε: Εσείς πόσο χρονών τον γνώρισες;
- Σ8: Τώρα θα σε πω. Αυτός πιάστηκε, αιχμάλωτος, στον εμφύλιο. Πιάστηκε αιχμάλωτος, πέρασε στρατοδικείο, αυτά πέρασε.
- Σ7: Αυτά εμείς τα περάσαμε όλα. Θα τον σκοτώνανε βέβαια, αλλά είχαμε έναν καπετάν Παντελή...
- Σ8: Και αυτός ξέρεις γιατί δεν τον... Τον είπαν «παραδόθηκες ή πιάστηκε»; «Δεν παραδόθηκα» λέει, με πιάσανε. Και εκείνο τους πείραξε. Δηλαδή δεν παραδόθηκε, και τον δικάσανε. Και από τον θάνατο, πάλι αυτός τον γλίτωσε. Σκοτώνανε.
- Σ7: Μας ζήτησε θυμάμαι, λύρες. Πού θα είχαμε εμείς λύρες; Πουλάει ο μπαμπάς μου, τα ζώα που είχαμε όλα, και μία χούφτα λύρες, τα θυμάμαι Σ8. Τότε είδα λύρες εγώ. Μια χούφτα λύρες, έμενα με παίρνανε παντού, ξέρεις γιατί; Επειδή είχα καλό ποδαρικό. Πάντα με παίρνανε παντού. Στα δικαστήρια, 7 δικαστήρια έκανε. Σε όλα τα δικαστήρια....
- Σ8: Στρατοδικεία. Τα στρατοδικεία ήταν αυτά.
- Σ7: Ναι, και πήγαμε και εμείς, στην χούφτα του είχε τα λεφτά ο μπαμπάς μου, θαρρώ το βλέπω. Και τα έδωσε στον καπετάν Π. Αν δεν ήταν εκείνος, θα τους σκοτώνανε. Τα θυμάμαι και αυτά, αναμνήσεις δύσκολες άσχημες. Υπόφεραν πολλά. Και σε εξορίες ο Σ [ο αδελφός της], και σε, σε... Πάρα πολλά. Έφαγε πολύ ξύλο, ...ξύλο!;.. Μια δόση είχαμε πάει με την μαμά μου να το δούμε, και δεν μπορούσε να περπατήσει να βγει. Φάλαγγα τον βάλανε και πρήστηκαν κάτω

τα πόδια του. Και όταν βγήκε, κρατούσε ένα ντενεκέ στο χέρι του, ή μια κονσέρβα τι ήταν δε ξέρω.

Σ8: Κονσέρβες.

Σ7: Και πετάει τον ντενεκέ έτσι και με λέει «Σ7 πήγαινε πιάσ' τον». Πήγα τον έπιασα, και για να με δει πόσο μεγάλωσα, 7 χρόνια έκατσε φυλακή... 7 χρόνια... Τι τραβήξαμε και εμείς και εκείνος και όλος ο κόσμος...

Σ8: Όλος ο κόσμος...

Σ7: Όλος ο κόσμος. Όχι μόνο εμείς...

Σ8: Εδώ κάτω στο ιερό πήγες καθόλου; Το πήρες; Αυτά είναι όλα Ποντοκώμης παιδιά.

Σ7: Ε και από την Χαραυγή είναι.

Σ8: Είναι του εμφυλίου, είναι και επί Γερμανίας, τα θύματα αυτά.

Σ7: Της Γερμανίας, δεν είναι πολλά, αλλά είναι... Είναι.

Σ8: Οι Γερμανοί όταν ήρθανε, δεν είχε πολλά θύματα το χωριό. Αλλά στον εμφύλιο που φύγανε τα παιδιά, μικρά παιδιά, 18 χρονώ αυτά, όλα παλικαράκια αυτά μικρά...

Σ7: Θα σου έλεγα μετά..., τώρα τα θυμάμαι λίγο... Σ8, που σκοτώσανε τα κορίτσια, και έφυγαν όλοι, φύγαμε και εμείς. Στο γυρισμό που ήρθαμε, ήρθαν μερικοί για να δουν τι πράγματα είχαμε. Πλιάτσικο που λέγαμε, αυτό είναι. Πλιάτσικο. Τη μηχανή την πήρανε, τη μηχανή που ράβανε, και μερικά πραγματάκια που είχαν τα κορίτσια, δεν πρόλαβα να .....Πουλάκια μου, τώρα τα βλέπω... (παύση) Λέω δεν θυμάμαι, αλλά αυτά πως τα θυμάμαι;

Σ8: Αυτά ήτανε... ήτανε δύσκολα μάλλον.

Σ7: *Κι εγώ το χαζοπούλ, εκάτς απάν στα ντουβάρια με τα ποδάρεα μ' απ' αδακέ κι από εκεί, για να έβλεπα όλην τη σκηνή!* Τότε δεν συνειδητοποίησα τι, τι έβλεπα. Ηηη... Μετά... Το πιο πολύ με πείραξε, που βάλανε και τα δοκάρια εδώ, έτσι εδώ. Το δαχτυλίδι της μιανής...

Σ8: Κάηκε, ναι. Αυτές Εβραιοπούλες ήτανε, για αυτό τις σκοτώσανε.

Σ7: Ναι. Το είχε η Κυριακή αυτή.

Σ8: Κοίτα.

Σ7: Ό,τι έβρισκε ο καθένας έπαιρνε. Δεν το πήρε από το χέρι της. Το βρήκε, το πήρε.

Σ8: Και αυτές τις αφήσανε εδωκάτω...

Σ7: Έτσι, και οι δικοί μας πάλι, τους μαζέψανε τα κορίτσια, και τα βάλανε στον αχυρώνα του θείου του Γ.

Σ8: Και ύστερα, καλοκαίρι ήτανε. Τα δέσαμε λέει μια γυναίκα εδώ γιαγιά, και τα θάψανε, και ύστερα από πολλά χρόνια...

Σ7: Τώρα στα κοντά.

Σ8: ...ήρθε ο πατέρας τους, και ζήτησε...

Σ7: Πού ήταν θαμμένα. Μα αφού δεν ήταν θαμμένα, βρε Σ8 εκεί στα χώματα τα πετάξανε. Δεν ήταν θαμμένα... Αλλά δείξανε τον τόπο που ήταν τα παιδιά τους, η κόρη τους. Αδελφές ήταν νομίζω.

Σ8: Αδελφές ναι. Αυτές, είναι και εδώ κάτω στο ηρώο γραμμένες... Ο άντρας μου ήτανε, αυτό όταν χτίστηκε,... ήτανε ένα ενεργό μέλος που...

Σ7: Σύμβουλος ήτανε...

Σ8: Ήτανε 4-5 άτομα και ξεκίνησαν αυτό εδώ το ηρώο. Κάποτε πέρασε ένα αντρόγυνο, και ήρθε τυχαία προς τα εκεί. Είδε, διάβασε τα ονόματα, ήτανε η αδελφή τους. Μικρή η αδελφή τους. Ήτανε κάτω τότε τον καιρό. Ανέβηκαν στο χωριό και ρώτησαν, «ποιός είναι υπεύθυνός για αυτό εδώ;». Έδειξαν το σπίτι το δικό μας, ήρθε το αντρόγυνο αυτό, 70 χρονώ, 75, ωραίοι άνθρωποι, λέει τον άντρα μου: «θέλω να σας ρωτήσω κάτι.» Είπε την ιστορία ο άνδρας μου, και αυτή λέει όταν θα κάνετε το μνημόσυνο λέει, να μας ειδοποιήσετε. Και έβγαλε, τον έδωσε 5000, «που ενδιαφερθήκατε» λέει «και βάλανε τα ονόματα». Και «τυχαία περάσαμε» λέει, «σαν να με τράβηξε κάτι εδώ» λέει. Τέτοια ήτανε... Και ο εμφύλιος.

Σ7: Ωφ ωφ... (αναστενάζει)

E: Και μετά τον εμφύλιο;

Σ8: Ο εμφύλιος, ύστερα άρχισαν οι προδοσίες.

Σ7: Μετά τον εμφύλιο λέει... Μετά τον εμφύλιο άρχισαν τα πράγματα και...

Σ8: Όχι. Μετά τον εμφύλιο;

Σ7: Ναι..

Σ8: Ε, ο εμφύλιος τώρα ανέβηκαν στο βουνό, φύγανε, σκοτώθηκαν, έγιναν αυτά όλα. Ύστερα πάλι άρχισαν, και οι φυλακές γεμάτο. Τα νησιά γεμίσανε, η Ποντοκώμη ήτανε χωριό δημοκρατικό, και πιο πολλά από την περιοχή, έχει πιο πολλά θύματα η Ποντοκώμη, και πιο πολύ τράβηξαν.

E: Εκεί ήτανε ο άντρα σας, με τον πατέρα σας;

Σ8: Ναι στο νησί. Εκεί...

E: Σε ποιο νησί;

Σ7: Στη Γιούρα ήτανε.. Γιούρα (=Γιάρος;)

Σ8: Ναι, εκεί έκατσανε πολλά χρόνια, άλλοι 20 χρόνια έκατσαν, από εδώ ένας, 20 χρόνια ο Ν. Από εκεί ύστερα, που τα είπες, πόσο νωρίς και με τον άντρα σου; Ερωτεύτηκες; λέει... Σου είπα. Αυτός, πέθανε ο πατέρας μου, και ήρθε στο σπίτι μας και είπε «Εγώ από εδώ μέσα, θα πάρω ένα κορίτσι».

Σ7: Ποιός; Ποιός το είπες;

Σ8: Ο Σ. Όταν έστειλε τα συλλυπητήρια που πέθανε ο πατέρας μου. Ο πατέρας μου, το βγάλανε, ήτανε έκτακτο το στρατοδικείο. Στον εμφύλιο, σκότωσαν του πατέρα μου δύο αδέρφια στην Κοζάνη. Κι ο πατέρας μου επειδή είχε επτά παιδιά, τον έδωσαν χάρη. Και ύστερα αρρώστησε, και ήρθε στο σπίτι επειδή ήταν έκτακτα τα δικαστήρια, τους βγάλανε αυτούς όλους. Ο άνδρας μου βγήκε πιο αργά από τον πατέρα μου. Ναι...

E: Εσείς τότε πόσο χρονών ήσασταν;

Σ8: Όταν παντρεύτηκα; Ήμουνα 23. Ε δεν ήμουνα μικρή! (γελάει)

Σ7: Για εκείνον τον καιρό ναι.

Σ8: Αλλά είπα εγώ, στη φυλακή ήτανε, στη φυλακή αυτοί όλοι είναι καλοί άνθρωποι. (γελάει) Και έτσι ξεκίνησα. Αλλά δύσκολα πέρασαμε και χαρούμενα. Το ξέρεις αυτό; Πήγαινε στη δουλειά, τον διώχνανε τον άντρα μου, με τον κουνιάδο μου

μαζί. Ο κουνιάδος μου καθότανε, αυτός ερχότανε. «Σ γιατί ήρθες;», «Δεν είχαμε ασβέστη» λέει, μ'έλεγε ψέματα, να μην στεναχωρηθώ. «Δεν είχαμε άμμο». Τότε όλα ήτανε με το φτυάρι δουλεύανε. Και ύστερα τον λέω, «Σ μην στεναχωριέσαι» λέω, «α βράζουμε κατόφια και τρώμε, δεν θα πεθάνουμε». Το πήραμε σαν να... τι να πω;

Σ7: Τον ενθάρρυνες λίγο. Έκανες την ψυχολογία του.

Σ8: Ζήσαμε δύσκολα, σε λέω η αγάπη ήτανε πιο δυνατή, και μας έδενε πιο καλά. Τώρα τα αντρόγυνα, δεν δένονται κορίτσι μου.

Σ7: Άσ' τα τώρα. Τα τότε λέμε! Χεχε (γελάει).

Σ8: Ναι, δεν δένονται τα αντρόγυνα τώρα. Τότε εμείς, με τα καπνά, με το ένα με το άλλο, με την οικονομία μας, κάναμε και από μια καλύβα... Τώρα οι άτιμοι, τα βρήκανε όλα έτοιμα. Όλα έτοιμα οι νέοι τα βρήκανε. Σπίτια, όλα τα καλά, και πάλι έχουν παράπονα. Δεν ξέρω...

Σ7: (γελάει) *Κάλλια... Αυτό θα δείχν'ατο..* (γελάει) Πρόσεξε!.. Πρόσεξε!... (γελάει)

Σ8: Κι ύστερα παντρεύτηκα. Έκανα δύο παιδιά. Εγώ, τα πεθερικά μου ήτανε κοινωνικοί άνθρωποι, δεν ήτανε όπως παλιά μυαλά. Ήτανε προοδευτικοί, πώς να σε πω. Δεν υπόφερα στα χέρια τους καθόλου. Ούτε στον άντρα μου, ούτε με τον κουνιάδο μου. Τον κουνιάδο μου ιδίως τον αγαπούσα πάρα πολύ.

Σ7: Γιατί εμένα δεν με αγαπάς; (γελάει)

Σ8: Ψυχούλα, ψυχούλα! Τον κουνιάδο μου τον αγαπούσα ήδη σαν τα αδέρφια μου. Είχε, άλλη καλοσύνη, τι να σε πω. Από κεί και ύστερα, παντρεύτηκα, έκανα δύο παιδιά, δύο εγγόνια...

Σ7: Δισέγγονα.

Σ8: Έχω και τρία δισέγγονα, η Ντίνα δεν έκανε παιδιά, η μεγάλη μου στην Ξ είναι αυτή. Τα παιδιά σπουδάσανε, ο μεγάλος είναι γιατρός, ο μικρός είναι στην τράπεζα διευθυντής, τομεάρχης, η Ν. δούλεψε στην ΔΕΗ 32 χρόνια.

Ε: Μια όμορφη ανάμνηση από το χωριό;

Σ8: Από το χωριό που θυμάμαι. Το χωριό πρώτα αυτό όταν ήρθα, είχε τόσο καλό κόσμο... Θέατρα... και τι δεν κάνανε σε αυτό το χωριό. Χοροεσπερίδες, όταν πηγαίναμε μαζί με τον άντρα μου και με όλους, στο θέατρο επάνω που ερχότανε, τοπικά που παίζανε στα χωριά. Ήτανε η χαρά μας. Και που παίρναμε τα παιδιά, και πηγαίναμε σε ένα πανηγύρι, και χαιρόμασταν ναι.

Σ7: Και πηγαίναμε στην πρωτομαγιά.

Ε: Πρωτομαγιά τι κάνατε;

Σ7: Γλεντούσαμε εκεί. Ψήναμε, γλεντούσαμε. Πηγαίναμε πρωί, και γυρνούσαμε βράδυ. Παίρναμε και τη γιαγιά, τη μαμά μου, ευχαριστιόταν εκείνη η καημένη...

Σ8: Η πεθερά μου ήταν αγωνίστρια.

Σ7: Ναι, ναι.

Σ8: Πέρασάμε και καλά πράγματα. Σε λέω, στο πανηγύρι πηγαίναμε με τα παιδιά μας.

Σ7: *Μετά σε γάμους και χαρές, σε αυτά, όλοι μαζευόμασταν ωραία ήτανε.*

Σ8: Γάμους έκανάνε, ουουου.... Πάρα πολύ ωραία, χαρούμενα πράγματα. Χωρίς λεφτά, κάνανε γάμο και χαιρότανε ο κόσμος. Χορεύανε! [...]

E: Και τώρα, μέχρι σήμερα που φτάσαμε;

Σ7: Δόξα τω Θεώ, η κατάσταση όπως είναι, δεν μπορούμε να πούμε και ωραία πράγματα.... E, τα παιδιά δεν έχουν δουλειές, δεν...

Σ8: Άμα δεν πέθαινε ο άντρας μου νωρίς, ήμασταν και οι πρώτοι!

Σ7: Αλλά και τι να κάνουμε;

Σ8: Αλλά και τώρα λέω δόξα το Θεό. Και αυτός είδε εγγόνια, αλλά πέθανε πολύ νωρίς. Σε είπα, αυτό το δέντρο, κάθε πρωί σηκώνομαι εγώ και μιλάω με αυτό το δέντρο. Το έφερε ένα τόσο κλαδάκι και το φύτεψε. Και λέω, «εεεε εσένα που σε φύτεψε έφυγε, αλλά εσύ μεγάλωσες, και σε βλέπω και σε καμαρώνω, σαν να βλέπω τον άντρα μου» λέω. Το ξέρεις αυτό;... Γιατί ήταν τόσο καλός ο άνδρας μου, όχι μόνο στην οικογένειά του, όλο το χωριό τον αγαπούσε.

Σ7: Για αυτό πες και άλλα, πες κι άλλα που ήταν καλός άνθρωπος! (γελάει)

Σ8: Όλο το χωριό τον αγαπούσε.

Σ7: Γιατί είναι αδερφός μου!

Σ8: Και οι δεξιοί, και οι κομμουνισταί, και οι δημοκρατικοί, και οι δεξιοί, τον αγαπούσαν πολύ. Γιατί ήτανε σοβαρός και τίμιος. Αυτό που έλεγε έπιανε τόπο.

Σ7: (αναστενάζει) Τον Σ. όλος ο κόσμος τον αγαπούσε...

Σ8: Ναι αλλά, τι να κάνουμε;... Με τόσα πολλά που υποφέραν, και τόσο που έζησε, τον κρατούσαμε όλοι έτσι τον είχαμε, πώς να σε πω; Κορώνα στο κεφάλι μας... Τι να σου πω κοριτσάκι μου;

[...]

E: Αν όμως τώρα φύγει το χωριό, εδώ η γειτονιά τι θα γίνει;

Σ8: Αααχ....

Σ7: Αυτό, κάθε πρωί αυτό λέμε με την Κάλλη...

Σ8: Εγώ εδώ μέσα 23 χρονώ ήρθα εδώ μέσα, τώρα η κόρη μου είναι η μεγάλη, 63 χρονών. Ναι. Εδώ μέσα έζησα τη ζωή μου, και δύσκολη, και εύκολη, και... και τι να σε πω; Τώρα αυτό με τσάκισε...

Σ7: Και ευχάριστα, και δυσάρεστα, εδώ.

Σ8: Με τσάκισε αυτό που θα φύγουμε από το χωριό μας. Με λέει η Ν «Μάνα μη μου το λες κάθε ώρα». Η μεγάλη ξέρεις τι είπε; Τη μάνα μου λυπάμαι, που θα φύγει από το χωριό τώρα σε αυτή την ηλικία.

Σ7: Έτσι είναι.

Σ8: Εγώ δέθηκα με αυτό το χωριό, γιατί και ο κόσμος, και τον περίγυρο, και η οικογένεια, με.... είμαι ευχαριστημένη πως να στο πω; Και τώρα λέω, αυτά πού θα τα βρούμε, αυτά όλα που κάναμε, με κόπο; Όλος ο κόσμος με κόπο έκανε τότε. Αλλά μερικοί περισσότερο. Εμείς θα πάμε στην Ξ, η κόρη μου εκεί είναι. Αυτό ξέρεις πως με τρώει, που θα φύγω από εδώ;

Σ7: Κοίτα, αν ήταν εδώ κοντά κάπου δεν θα την έτρωγε τόσο.

E: Εσύ που θα πας;

Σ7: Πτολεμαΐδα.

Σ8: ...γιατί τα παιδιά μας, τα εγγόνια μου είναι πολύ καλά.
 Ε: Και αυτά στην Ξ;
 Σ7: Ναι εκεί είναι, γι' αυτό θα πάνε εκεί.
 Σ8: Εκεί στην Ξ. [...] Από αυτά έτσι, είμαι ευχαριστημένη.
 Σ7: Από όλα είσαι ευχαριστημένη.
 Σ8: Αλλά ο άντρας μου πέθανε νωρίς... αυτό με τσάκισε, μας τσάκισε όλους.
 Σ7: Σ8, φεύγουν και πιο νωρίς πουλάκι μου, τι να κάνουμε; ...Κι ο δικός μου πα νωρίς έφυγε, αλλά και τι να κάνουμε; Φεύγουν και νέα παιδιά...
 Σ8: Από αυτά που ήθελε να δει, φυσικά και τίποτα δεν ήτανε.... Η Ελλάδα πίσω πάει. Μπροστά δεν πάει καθόλου. [...] Από αυτό δεν είμαι ευχαριστημένη, αλλά με την οικογένειά μου, με το χωριό, περάσαμε καλά. Αυτό το σπίτι σε είπα πως χτίστηκε, αλλά... γι' αυτό το λυπάμαι.
 Σ7: Όλα τα σπίτια έχουν ιστορίες... (αναστενάζει)
 Σ8: Γι' αυτό το λυπάμαι...
 [...]
 Ε: Είστε πολύ αγαπημένες ε;
 Σ7: Τόση κουβέντα δεν μπορεί κανείς να πει!
 Σ8: Τι λες ε;
 Σ7: (γελάει) Μια ζωή μαζί ήμασταν..
 Σ8: Κοίταξε, εγώ νομίζω, ότι η κακία, λες μια κουβέντα, ύστερα θα σκεφτείς, θα στεναχωρηθείς, κι έτσι...
 Σ7: ...κάπως τα ταιριάζουμε...
 Σ8: ...η αγάπη είναι το καλύτερο πράγμα.
 [...]
 Σ8: ... Όταν ήρθα στο χωριό αυτή ήταν στα χωράφια, έχουμε και μια μικρή, ...αλλά δεν είναι εδώ.
 Σ7: (ταυτόχρονα) ...αλλά δεν είναι εδώ.
 Σ8: Μέσα στα χωράφια δηλαδή. Στην στεναχώρια, στην κούραση, αλλά να σου πω, ήταν και καλά.
 Σ7: Καλά ήμασταν..
 Σ8: Ήταν και καλά!..
 Σ7: Εγώ πολλές φορές, νοσταλγώ εκείνα τα χρόνια, για να είμαι ειλικρινής. Ο κόσμος ήτανε πιο δεμένος. Καλέ πηγαίναμε στα χωράφια, τώρα θα μιλήσουμε με την Κάλλη. Πηγαίναμε στο χωράφι, τελειώναμε τα φυτά, άμα τελειώναμε εμείς τα φυτά νωρίς, θα πηγαίναμε να βοηθήσουμε. Ήταν ο κόσμος αλλιώς, και δεν υπήρχε η ζήλια. Είναι αλήθεια η ζήλια είναι ...άσχημη.
 Σ8: Μετά που ήρθαν οι Γερμανοί, χάλασαν και οι σχέσεις πολλών ανθρώπων.
 Σ7: Ε κοίταξε, ήμασταν και τρελές. Για τα κόμματα, πα θα πάω χαλάω.... και όμως το κάναμε. Τώρα μετανιώνω.
 Σ8: Αλλά η γειτονιά μας εδώ, η πιο καλή γειτονιά.
 Σ7: Στο χωριό μέσα...
 Σ8: Όλοι ζήλευαν τη γειτονιά μας, γιατί εδώ είναι όλοι συγγενείς. Από πρώτα ξαδέφρια όλοι. Όλοι. Από το γήπεδο εδώ, και ως το δρόμο. Όλοι συγγενείς.

E: Να σας πάω σε ένα άλλο θέμα, για να κλείσουμε; Η σκόνη από τα εργοστάσια....

Σ7: Ωωωω

Σ8: Ε δύσκολο είναι.

Σ7: Είναι δυνατόν.... Τώρα δεν έχει πολλά... Σήμερα που σφουγγάρτζα, πάρα πολλή σκόνη είχε. Είχε, είχε.

Σ8: Αυτό ήτανε.... θάνατος.

Σ7: Ο άνδρας μου από αυτό πέθανε. 60 χρονών έφυγε, αλλά και εκεί που ήμασταν στον Γαληνό στη Θεσσαλονίκη, ήταν 7- 8 άτομα από εδώ μέσα.

Σ8: Η Πτολεμαΐδα, η Πτολεμαΐδα είχε πολλά...

Σ7: Καρκίνο στα πνευμόνια.

K : Ε ναι, η περιοχή όλη είναι το εργοστάσιο, έδωσε και ...ζωή. Έδωσε.. λεφτά.

Σ7: Και ζωή και τα πήρε πίσω τις ζωές!

Σ8: Πήρε πίσω τις ζωές, ναι!

E: Άρα τώρα είναι καλύτερα ή χειρότερα; Είναι καλό που φεύγετε, για να πάτε σε καθαρό περιβάλλον;

Σ7: Δεν είναι καθαρό! Που θα πάμε; Η Πτολεμαΐδα πιο κοντά είναι... Η Ξ έχει ωραίο κλίμα, αυτή είναι χαζή που δεν θέλει να κάτσει.

Σ8: Πού να πας; Πού να πας;

Σ7: Αυτή δεν θέλει να πάει... (γελάει)

Σ8: Πού να πας καλύτερα; Εγώ δεν τα είπα. Πού να πας; Καλύτερο δεν βρίσκεις. *Α στην Ποντοκόμη καλύτερο δεν θα βρούμε! Δεν θα βρούμε... εγώ εδώ μέσα έζησα 64 χρόνια. ...Ξεχνάω το χωριό, αυτά όλα έγιναν με κόπο.*

Σ7: Εδώ που τα λέμε, και εγώ. Σαν το χωριό δεν έχει.

Σ8: Εγώ την Ποντοκόμη, δεν την ξεχνάω.

E: Φεύγοντας από το σπίτι, από εδώ; Εσείς τι θα θέλατε να πάρετε, αν ήταν ένα αντικείμενο;

Σ7: *Αντικείμενο όχι, φυτό θέλω. Να πάρω το αμπέλι, του μπαμπά μου. Του μπαμπά μου η κληματαριά είναι εδώ. Εκείνος την φύτεψε, μία ριζούλα θα πάρω.*

Σ8: Και έμεινε η ρίζα.

Σ7: Η ρίζα έμεινε. Και τι δεν έκανα να την εξαφανίσω! Ήθελα το οικόπεδο, να είναι... Ε δεν ήθελε! Ε τώρα θα πάρω μια ρίζα. Αυτό θα πάρω. Ε, τα αλλά είναι πράγματα συνηθισμένα. Από το νοικοκυριό, εκείνα που είναι καλά τα παίρνεις, εκείνα που δεν είναι τα αφήνεις.

Σ8: Καταστροφή είναι που φεύγει το χωριό!

Σ7: Μόνο;

Σ8: Καταστροφή είναι που φεύγει το χωριό!

Σ7: Το κυριότερο είναι, εγώ αυτό σκέφτομαι τη νύχτα που κοιμάμαι, που δεν θα πίνω καφέ, με την Σ8... (βουρκώνει)

Σ8: Εύκολο είναι;

Σ7: Αυτό. Θες κλείς' το, θες μην το κλίνεις. Αυτό, αυτό είναι που ζητάω.

Σ8: Ζητάς τις ρίζες σου, ζητάς τον κόσμο σου, τη γειτονιά σου.

- Σ7: “Δεν θα στεναχωριέσαι” την είπα Κάλλη. Εγώ θα την παίρνω και θα είμαστε μαζί. “Κάτσε το μισό χρόνο με εμένα και το μισό με τα παιδιά σου”. Καταλαβαίνομαστε εμείς.
- Σ8: Πάρα πολύ στεναχωριέμαι, που θα φύγω από το χωριό, τα αδέρφια μου είναι στο προάστιο... Εεε, χάνεις τη ρίζα σου, χάνεις.
- Σ7: Κάλλη που θα πήγαινες; Με τα παιδιά σου θα πήγαινες.
- Σ8: Ε ναι, αλλά με τα παιδιά μου, όταν ήθελα, πήγαινα και στο χωριό μου. Τώρα, φεύγεις, και γέρασάμε. Άλλο δεν έχεις πρόσωπα... Έχω αδελφή στην Πτολεμαΐδα, και όταν θέλω πάω. Αλλά... (παύση) Το μεγαλύτερο πράγμα είναι, το δύσκολο που θα φύγουμε από το σπίτι μας. Αυτό το σπιτάκι πως το νοσταλγώω.... Κόπους έκανε και ο άντρας μου και εγώ, και όλοι.... Αλλά, σε λέω, η περιοχή μας ήταν πολύ φτωχιά, τα χωράφια τους δεν ήταν καλά.
- Σ7: Τώρα είναι.
- Σ8: Και δούλεψαν πάρα πολύ, για να ζήσουνε. Το εργοστάσιο μόλις ήρθε, και πάντα ο αγρότης ήτανε χρεωμένος. Τα εργοστάσια ήρθανε, λεφτά πήρε ο κόσμος, να σαν την κόρη μου, δουλέψανε, συντάξεις καλά βγήκανε, αλλά... το περιβάλλον είναι δύσκολο. Και ο ξεριζωμός ακόμα περισσότερος.
- Σ7: Ναι. Έλεγε η μάνα μου, όταν καήκανε τότε: «Ξεριζωμός ήταν από εκεί που ήρθανε, ξεριζωμός ήταν χειρότερος από εδώ που πήγαμε», δηλαδή από τα σπίτια μας φύγαμε. Τίποτα, όλα κάηκαν σου λέω.
- Σ8: Και πάλι άρχισε από την αρχή...
- Σ7: Και πάλι να αρχίσεις από την αρχή, και τι; Εδώ που τα λέμε πάρα πολύ δύσκολα, και τα μωρά, και τα μωρά δουλεύανε, και εμείς δουλεύαμε. Κι εμείς δουλεύαμε! Δεν, δεν καθόμασταν... Παρατούσαμε την τσάντα, και πηγαίναμε στα καπνά... Και πόσο χρονών ήμουν; [...]
- Σ8: ...Σε λέω, αυτό είναι το τελευταίο αυτό. Αυτό είναι, αυτό. Θα αφήσω των άντρα μου λέω, και θα φύγω, στα μνήματα.
- Ε: Δεν θα τον πάρετε μαζί σας;
- Σ8: Η μεγάλη ξέρεις τι λέει; Άμα θα χαλάσουν αυτά, τον πατέρα μου θα τον αφήσω εδώ.
- Σ7: Καλέ τους νεκρούς θα τους πάρουμε. Η μάνα μου, ο πατέρας μου, οι παππούδες, εδώ είναι. *Αχ γιάβρι μ'...*
- Σ8: Άστα, άστα... είναι πολύ δύσκολο. Δεν ξέρω πως το παίρνουν όλοι, εμείς παντώζ....
- Σ7: Κοίτα Σ8, μην νομίζεις, δεν το πιστεύουν ακόμα. Θαρρείς δεν το πιστεύουν. Μου λέει η Λίζα, η κόρη μου, «μαμά δεν μπορώ να το πιστέψω»... Τι να κάνουμε;
- Σ8: Αυτά κορίτσι μου, τι να σε πούμε άλλα;
- [...]
- Σ8: Σε είπαμε, τα εργοστάσια ήταν καλά, ήτανε δύσκολα, οι δουλειές τους στην αρχή δύσκολα, αλλά ήταν και καλά.
- Σ7: Σ8, Καλύτερα...
- Σ8: Σπούδασαν και τα παιδιά... Η Ποντοκόμη είχε τα πιο πολλά παιδιά, που πήγαιναν σχολείο, στο Γυμνάσιο. Τα πιο πολλά παιδιά! Κάθε παιδί... Κάθε οικογένεια, είχε

παιδί, στο Γυμνάσιο... Ναι. Ήτανε χωριό προοδευτικό. Οι Πόντιοι όπου πάνε χτίζουνε, κι [=δεν] χαλάνε.

Σ7: Χτίζουνε, κι χαλάνε! (το λένε ταυτόχρονα και γελάνε)
[...]

Σ9 - πρώην ποδοσφαιριστής | διάρκεια: 35 λεπτά

E: Θα ήθελα αρχικά να μου πείτε το ονοματεπώνυμό σας, και ποια είναι η σχέση σας με την Ποντοκώμη;

Σ9: Λέγομαι Β.Μ. και η σχέση μου με την Ποντοκώμη είναι ότι οι γονείς μου έχουνε μεγαλώσει εδώ, φυσικά ο παππούς μου είχε έρθει από τον Καύκασο, λόγω των διωγμών, υπηρέτησε εκεί στον ρώσικο στρατό, και μετά ερχόμενος εδώ, καθώς επίσης και η γιαγιά μου, μετά από πολλές ταλαιπωρίες, και από λιμάνι σε λιμάνι, Θεσσαλονίκης και Αθηνών, αποφασίσανε τελικά να 'ρθουν εδώ στο ορεινό τοπίο, το οποίο ήτανε κάπως ακριβώς παρόμοιο με το τοπίο που ζούσανε εκεί, τα λεγόμενα *Παρχάρια*, και κύριως με την κτηνοτροφία. Μετά φυσικά ήρθε ο πόλεμος, είχαμε πάρα πολλά θύματα στο πόλεμο με τους Ιταλούς, και φυσικά με τους Γερμανούς, έχει καεί το χωριό μας, έχουν σκοτωθεί πολλοί, και ένα άλλο ιδιαίτερο, ήταν ότι στον εμφύλιο, είχαμε πάρα πολλά θύματα. Ήτανε ιδιαίτερα πολιτικοποιημένο το χωριό μας, κυρίως αριστερό.. Θυμάμαι ότι είχα δει στην τηλεόραση, μια συνέντευξη του Μίκη Θεοδωράκη, εξού και το όνομα που του δώσαμε στο ανοιχτό θέατρο εδώ, Μίκης Θεοδωράκης, σε μια εκπομπή, είχε αναφερθεί στο χωριό μας, το 1963, ότι τον κουβαλούσανε στους ώμους τους κάτω από την Εθνική οδό, μέχρι πάνω στο χωριό με χαρές και με τραγούδια και ήρθε εδώ, και μίλησε ως αρχηγός των Λαμπράκηδων. Φυσικά μετά ήταν η Χούντα, η οποία είχε εξορίσει σε νησιά όπως η Μακρόνησος, Αη-Στράτης, που τώρα φυσικά πάμε για διακοπές, πάρα πολλούς από εδώ από το χωριό, και φυσικά έχουν απολύσει και τον πατέρα μου από την εργασία του που ασχολούτανε στο εργοστάσιο λιπασμάτων, κρατικό, και φυσικά σε ηλικία από 9 μέχρι 17 ετών δεν τον έχω γνωρίσει σαν πατέρα. Γιατί αναγκαζόταν να δουλέψει σε διάφορα μέρη τις Ελλάδος, για να βγάλει τα προς το ζειν, και να παρουσιάζεται φυσικά, κάθε δεκαπέντε ημέρες στην αστυνομία, ως καλός πολίτης. Κρυφακούγαμε τότε όταν ερχότανε στο ράδιο τα τραγούδια του Μίκη Θεοδωράκη, και όταν έγινε η μεταπολίτευση, είχε έρθει εδώ ο Μίκης Θεοδωράκης, φυσικά εγώ από τότε μικρός τα ήξερα τα τραγούδια, στο υπόγειο χαμηλό φως.

Να θυμηθώ τη ζωή τη δική μου την παιδική, η οποία... Δεν ξέρω ίσως λόγω ηλικίας, να μου έρχεται τώρα, ίσως λόγω το ότι θα γίνει η μετεγκατάσταση του χωριού και σκέφτομαι διαφορά; Μου πάει το μυαλό συνέχεια στα παιδικά μου χρόνια. Τα βιώματά μου ήτανε όπως όλων των παιδιών, πολύ ωραία... δεν υπήρχε καθόλου άγχος, αυτό που έχουμε τώρα όλοι οι καταθλιπτικοί, δεν υπήρχε το κυνήγι του χρόνου, παίζαμε ανέμελα, διαφορά παιχνίδια της τότε εποχής, και φυσικά σαν νεολαία συνήθως γινότανε το περπάτημα της κεντρικής οδού από τα αγόρια, και τα κορίτσια ξεχωριστά, κλεφτές ματιές και τέτοια από μακριά με τα σπόρια... Ε, μετά μεγαλώνοντας σε ηλικία 17 ετών, επειδή ήμουνα καλός ποδοσφαιριστής με είχε πάρει η ομάδα της Κοζάνης, και ήμουνα αναδύομενος ποδοσφαιριστής απο τα 17 μου. Οπότε ενώ πήγαινα Γυμνάσιο, περνούσα τις τάξεις, μόνο και μόνο επειδή ήμουνα γνωστός. Και ήτανε τιμή των καθηγητών,

ότι «ο μαθητής μας ο Βαγγέλης, παίζει σε αυτή την ομάδα και μαζεύει 5000 κόσμο!». Αναζητώντας κάποιες φωτογραφίες χτες, όλως τυχαίως εδώ, στην τελευταία σελίδα εδώ, έχει ένα φάκελο. Και το είχα 30 χρόνια χαμένη μια φωτογραφία ποδοσφαιρική. Όταν παίζαμε μέσα στον Παναθηναϊκό, κύπελλο, και την ανακάλυψα χτες. Ήταν μια χαμένη φωτογραφία, από 30 χρόνια πριν.

Ε: Πόσα χρόνια ασχολούσασταν με το ποδόσφαιρο;

Σ9: Με το ποδόσφαιρο επειδή ήμουν μικρός, και υπήρχε το όριο ηλικίας για να παίζεις σε μια ομάδα, έπρεπε να είσαι 15 χρονών. Εγώ επειδή ήμουν ταλέντο, με βάλανε στην κανονική ομάδα 13 χρονών, με παραποιημένη την ποδοσφαιρική μου ταυτότητα. Έπαιξα εδώ, μέχρι τα 17 μου, στα 17 μου μετά πήρα μεταγραφή στην Κοζάνη, ως επαγγελματίας ποδοσφαιριστής, και έχω γυρίσει φυσικά όλα τα μέρη, είμαι χορτασμένος. Οι ιαχές των 5000 ανθρώπων ήταν κάτι το φανταστικό, το ραδιόφωνο που μετέδιδε τις ποδοσφαιρικές αναμετρήσεις, τον κόσμο που ερχόταν από το χωριό εδώ για να με δει στην Κοζάνη, το συχωρεμένο τον παππού μου, που ήρθε να με δει έστω και μία φορά πριν πεθάνει, και τον οποίο αγαπούσα υπερβολικά. Να θυμηθώ τώρα με τον παππού μου ότι κοιμόμασταν έξω, μωρό παιδί εγώ, μαζί με τον παππού μου έξω στο μπαλκόνι. Και φυσικά να πηγαίνουμε με το άλογο, στα χωράφια, να ποτίζουμε τα χωράφια, και άλλες εργασίες όπως να πάμε στα καπνά μαζί με τη μάνα μου, 5 η ώρα το πρωί, να βελονιάζουμε, έχουμε γνωρίσει την φτώχεια, και είναι κάποιες φωτογραφίες που άμα τις δείτε σήμερα, θα πείτε ότι είμαι παιδί της Αφρικής. Φυσικά εδώ στο σχολείο, γινότανε και συσσίτιο. Κάποια παιδιά απο εμάς ερχόντουσαν γιατροί και μας κοιτούσανε αν είμαστε ασθενικά. Και μας παίρνανε για τρεις μήνες σε ένα χώρο της εκκλησίας.....

[τεχνικό πρόβλημα - χάνεται ο ήχος για 25 λεπτά]

Σ10 - συνταξιούχος δημοτικός υπάλληλος, κτηνοτρόφος, γεωργός | διάρκεια: 18 λεπτά

E: Θα ήθελα να μου πείτε το ονοματεπώνυμό σας και ποια είναι η σχέση σας με την Ποντοκόμη.

Σ10: Λέγομαι Γ.Φ., είμαι από την Ποντοκόμη. Εδώ μεγάλωσα, θέλεις να πω όλη την ιστορία του χωριού που ήμουν υπάλληλος και ξέρω 'γω; Ήμουν υπάλληλος στον δήμο, στην κοινότητα Ποντοκόμης, από εκεί βγάλαμε και τη σύνταξη... ασχολούμαι τώρα με την γεωργία, και με την κτηνοτροφία. Κατά τα άλλα είμαστε καλά. Δηλαδή δουλέψαμε, φτιάξαμε κάποια περιουσία, και είμαστε τώρα, σε ένα στάδιο καλό, να πούμε. Κάναμε ένα πρόγραμμα το οποίο.... Έχουμε μια μονάδα, ζωική μονάδα που απασχολείται όλη η οικογένεια μέσα, και είμαστε πολύ καλά.

E: Αν σας ρωτούσα να μου πείτε με 5 λέξεις, τι είναι για εσάς η Ποντοκόμη;

Σ10: Για μένα η Ποντοκόμη είναι η ψυχή μου! Δεν είναι... η ψυχή μου! Εδώ μεγάλωσα, εδώ έφαγα τη ζωή μου ολόκληρη. Δε... δεν υπάρχει... Τώρα που θα γίνει μετεγκατάσταση, δε... ούτε νύχτα έχουμε, ούτε ημέρα. Από τη στεναχώρια μας δεν ξέρουμε τι να πούμε, τι να κάνουμε, και πού να πάμε. Με τόση υποδομή που είχαμε, με τόσες εγκαταστάσεις, τόσα αυτά, όλα πάνε στον βρόντο.

E: Πού θα πάτε;

Σ10: Εγώ αγόρασα ένα σπιτάκι στο Μαυροδέντρι, το οποίο επειδή η μονάδα μου είναι εκεί, εγώ και η γυναίκα μου μάλλον θα είμαστε εκεί, και τα παιδιά δεν ξέρουμε, δεν κατασταλάξαμε πού θα πάνε. Περισσότερο, θέλουν να πάνε στο χωριό το οποίο θα μας δώσουνε τα οικόπεδα πάνω εκεί στην Περιφέρεια, και τα παιδιά μάλλον εκεί θα χτίσουνε.

E: Φεύγοντας από το σπίτι σας εδώ, ξέρω ότι είναι δύσκολο στο τι να πρωτοπάρει κανείς...

Σ10: Ναι. Οπωσδήποτε. Τι να πάρεις; Δεν παίρνουμε... Τόσα πράγματα που έχουμε, δεν μπορούμε να πάρουμε τίποτα. Τι να πάρουμε; Που έχουμε 10 τραχτέρια, και του κόσμου τα εργαλεία, τα οποία δεν μεταφέρονται; Κάναμε μια μονάδα εκεί πέρα που θα τα βολέψουμε εκεί. Είναι δύσκολο πράγμα να ξεριζωθείς. Ο ξεριζωμός είναι... Άστα.

E: Αν σας έλεγα να διαλέξετε ένα αντικείμενο. Κάτι ξεχωριστό για να πάρετε μαζί σας, ή που θα θέλατε να πάρετε οπωσδήποτε.

Σ10: Από εδώ;

E: Από το σπίτι, για να θυμάστε τη ζωή στην Ποντοκόμη;

Σ10: Τι να πάρουμε; Να πάρουμε την οικογένεια ολόκληρη, και... θα πάρουμε την οικογένεια, θα πάρουμε. Δεν είναι να.... ξεχωριστά να πάμε ο ένας με τον άλλον.

E: Σαν αντικείμενο κάτι; Αν υπήρχε.

Σ10: Σαν τι; Δεν εεε.. όλα τα αντικείμενά μας είναι μεγάλης αξίας, και όλα είναι χρήσιμα, και όλα τα θέλουμε. Δεν είναι ότι θέλουμε κάτι. Τί να μη θέλουμε; Τα μελίσσια που έχουμε; Τα ζώα μας που έχουμε; ... Τα σπίτια που θα αφήσουμε,

τρία σπίτια και θα σηκωθούμε να φύγουμε; Δεν... είναι δύσκολο για εμάς, πολύ δύσκολα. Αφού το σπίτι μου εκεί είναι στο κέντρο του Μαυροδεντρίου και ακόμα αποφασίσαμε να πάμε να το τελειοποιήσουμε.

E: Άρα δεν έχετε να ξεχωρίσετε κάποιον... Ένα από όλα αυτά, που να θυμίζει το σπίτι το παλιό το εδώ.

Σ10: Τι να μου θυμίζει ρε πουλάκι μου; Να με θυμίζει το σπίτι το παλιό το δικό μου, που το έχτισα με τόση φτώχεια, και με τόσο κόπο εγώ και η γυναίκα μου η ίδια μου κουβαλούσε λάσπη, γιατί ήμουν οικοδόμος, και το 'χτισα; Να πάρω μια φωτογραφία από το σπίτι μου, είναι μαρτύριο. Δύσκολο είναι. Δηλαδή, και εγώ και η γυναίκα μου, όλη νύχτα το σκεπτόμαστε. Πού θα πάμε, πώς θα πάμε και τι... Καλά είμαστε εδώ πέρα, να τελειώναμε εδώ θα ήτανε πολύ καλύτερα.

E: Με την τέφρα και αυτά όλα που έχει όμως σκόνη δεν σας πειράζει;

Σ10: Πολύ. Ήδη η γυναίκα μου έχει το πρόβλημα με το άσθμα, από εκεί παρουσιάστηκε, και είναι με τα οξυγόνα τώρα.

E: Άρα μήπως είναι καλύτερα τότε που θα πρέπει να φύγετε;

Σ10: Έπρεπε να φύγουμε από νωρίς, που ήμασταν μικροί. Τώρα τι... τώρα τι... πόσα χρόνια έχουμε ζωή, για να βγούμε εμείς, για την πάρτη μας. Για τα παιδιά εντάξει, οπωσδήποτε πρέπει να φύγουνε. Ήδη εγώ από νωρίς τους έλεγα «φύγετε. Αφήστε μας εμάς εδώ και φύγετε, πάτε κάπου αλλού, στην Κοζάνη οπουδήποτε αλλού, σε άλλο μέρος που δεν υπάρχει τεφρά». «Όχι, όχι, όχι, όχι. Εδώ είναι οι δουλειές μας, εδώ θα μείνουμε»... και όμως σήμερα αποφασίσανε εκείνα τα παιδιά να φύγουνε. Και δεν θέλουμε ούτε στο Μαυροδέντρι, γιατί και το Μαυροδέντρι έχει την τέφρα.

E: Ένα γεγονός, μια ιστορία κάτι που θυμάστε, πολύ χαρακτηριστικά από την Ποντοκώμη. Από τη ζωή σας στην Ποντοκώμη. Είτε από πιο πρόσφατα ή από πιο παλιά;

Σ10: Από πιο παλιά που ήμασταν παιδιά μικρά;

E: Ότι θέλετε.

Σ10: Μωρά που ήμασταν, και κοιμόμασταν επάνω στα βουνά με τα πρόβατα; Αυτά να θυμηθούμε; Αυτά ήταν τυράννιες για εμάς. 14 χρονών παιδί... Τώρα τα δικά μας είναι 20 χρονών και φοβούνται να βγουν έξω από τη πόρτα, και εμείς είχαμε 500 πρόβατα και τα φυλάγαμε στο βουνό. Δεκατέσσερα χρονών... Κι άμα σε πιάσει μια βροχή, όλη νύχτα να βρέχεσαι και να μην ξέρεις τι να κάνεις... Δύσκολα χρονιά. Πολύ δύσκολα χρόνια.... Ναι...

E: Ήτανε πιο δύσκολα από τα σημερινά προβλήματα;

Σ10: Τότε το δύσκολο ήταν.. οι δουλειές ήτανε δύσκολες. Κατά τα άλλα υπήρχε ηρεμία, υπήρχε... εντάξει, υπήρχε φτώχεια, όλες οι οικογένειες ήταν φτωχές οικογένειες. Αλλά βολευότανε. Δεν υπήρχε το μίσος, δεν υπήρχε αυτή η γκρίνια, αυτή η κακία αναμεταξύ, «γιατί ο τάδε έχει πολλά λεφτά», «γιατί ο τάδε έκανε περιουσία»... Τότε δεν υπήρχαν αυτά.... Σήμερα έγινε το πρόβλημα αυτό.

E: Σήμερα που η ΔΕΗ δίνει χρήματα για τις αποζημιώσεις, αξίζει αυτό που δίνουνε...;

Σ10: Όχι! Εμένα καλύτερα να μην μου δίνανε. Και τα λεφτά τους τα έχω στην τράπεζα, ας πάνε να τα πάρουνε και ας μ' αφήσουν ήσυχο εδώ πέρα. Δεν μου αρέσει! Εγώ είχα εκείνες κάτω τις αποθήκες αν τις βλέπεις, τις κόκκινες τις μεγάλες... Είναι δικές μου. Τις αποζημιώθηκα τώρα. Τι να τα κάνω; Τώρα εγώ για να πάω να τα χτίσω αυτά, τότε ήμουν παιδί και τα έχτιζα τώρα μπορώ εγώ να καθίσω να κάνω αυτή τη δουλειά; Λένε μας δώσανε λεφτά. Εγώ, έχασα 250 στρέμματα χωράφια τα οποία ήτανε ποτιστικά, μου τα πήρανε. Από πού θα κάνω εγώ αυτήν την υποδομή, αυτήν την δουλειά, για να κάνω τα ποτιστικά μου; Έξι γεωτρήσεις που..., με το ρεύμα, που ποτίζαμε τα χωράφια. Τα χάσαμε όλα. Εντάξει, για μερικούς που λένε εντάξει, πήραμε λεφτά και είμαστε μια χαρά, αλλά μερικοί αγρότες που είχανε κάποια δουλειά, σοβαρή δουλειά, και τη χάσανε από τα χέρια τους, είναι δύσκολα. Γιατί ο καθένας χρεώνεται με 4 -5 τραχτέρ. Και άλλο.... εργαλεία, του κόσμου τα εργαλεία. Τέλος πάντων...

E: Την Ποντοκόμη πώς θα την θυμάστε; Με θετικές αναμνήσεις ή με αρνητικές πιο πολύ;

Σ10: Με θετικές οπωσδήποτε. Την Ποντοκόμη την αγάπησα, φάγαμε ψωμί από την Ποντοκόμη, ζήσαμε, μεγαλώσανε οικογένειες, κάναμε εγγόνια... η Ποντοκόμη είναι ένα κομμάτι μέσα στην ψυχή μου. Δεν μπορείς να πεις ότι θα φύγω και θα ησυχάσω. Το μυαλό σου πίσω θα μείνει..... ναι... Ελενίτσα δύσκολα είναι.... δύσκολο να φύγεις.... Και για αυτό, ...λέμε ότι γίνει, γίνει. Αφού μας διώχνουνε. Εδώ τώρα που καθόμαστε [Ιούλιος 2018], μας ειδοποίησανε μέχρι τον Οκτώβριο [του 2018], να φύγουμε από εδώ. Και ακόμα δεν πληρωθήκαμε αυτά εδωπέρα τις εγκαταστάσεις που έχω, τι αποθήκες και αυτό το εδώ σπιτάκι, δεν τα πληρωθήκαμε, γιατί τα λεφτά είναι λέει στο ταμείο παρακαταθηκών και δεν πάτε να τα πάρετε. Πάμε και μας λένε ότι δεν υπάρχουνε λεφτά, δεν ήρθαν λεφτά στο όνομά σου ακόμα, για να πάρεις και σειρά για να πληρωθείς, πώς θα γίνει; Και πώς θα με διώξεις εσύ; Και όμως ,μας διώχνουν. Πόσα; Είναι αρκετά τα σπίτια τα οποία μας διώχνουν από εδώ. Όλη η γραμμή από πάνω από το χωριό.... Ελένη αυτά... (αναστεναγμός) Να είσαι καλά. Όσο για παλιά θέλεις να ρωτήσεις τίποτα; Θα στα πει ο Σ. [πρώην Πρόεδρος της Ποντοκόμης] αυτά.

E: Εσείς τι θα μου λέγατε από τα παλιά;

Σ10: Από τα παλιά πώς ήταν το χωριό εδώ με τα σπίτια τα τούρκικα; Ότι ερχόμασταν ως παιδιά εμείς και παίζαμε σε αυτά τα σπίτια εδώ;

E: Πού είχατε τέτοια σπίτια;

Σ10: Να εδώ [δείχνει στην απέναντι μεριά του δρόμου] ήταν ένα σπίτι, που το λέγανε... Το μεγαλύτερο σπίτι, το πιο πλούσιο, τον Τούρκων. *Τεμίραγας* λεγότανε.

E: Πώς;

Σ10: Αυτή είναι λέξη Τούρκικα. *Τεμραγας*, δηλαδή «σιδερένιος Αγάς». Μετά το πήρε ένας χωριανός μας, κάποιος Μιχαηλίδης, και του έμεινε το όνομα και αυτόνα, τον λένε *Τεμίραγα*. Εδώ [δείχνει παραδίπλα] ήτανε καμιά δεκαριά

δεκαπέντε σπίτια. Άλλα 15 ήταν προς τα εκεί. Οι Τούρκοι είχανε.. κάθε σόι είχε και ένα χωριουδάκι. Ασχολούντανε με την κτηνοτροφία αυτοί, όπως και το δικό μας το χωριό, γιατί εμείς όταν ήρθαμε από την πατρίδα, μου έλεγε ο πατέρας μου, πήγανε στα Κουφάλα. Στα Κουφάλια είχε ελονοσία. Χάσανε παιδιά, και αναγκαστήκανε, ψάξανε μέρος και βρήκανε αυτό εδώ, γιατί είχε βουνό. Και γλιτώσανε τα παιδιά τους, και μείνανε εδώ.

E: Και το σπίτι αυτό ήτανε άδειο όταν παίζατε εσείς εδώ;

Σ10: Όλα άδεια. Φύγανε οι Τούρκοι. Εμείς ήμασταν μωρά τότε. Πήρανε πολλά σπίτια εδώ πέρα.

E: Και τι παίζατε;

Σ10: Με τα μωρά τρέχαμε, κρυφτό, ο ένας εδώ, ο άλλος εκεί... (παύση) Ήτανε δύσκολα χρόνια τότε. Δύσκολα, περάσαμε δύσκολα χρόνια. Τί να πούμε; ότι ήτανε φτώχεια; ...αλλά είχε και δουλεία, δύσκολη δουλεία. Ήτανε η φτώχεια, εντάξει δεν είχαμε τη ζήλια, την κακία, το μίσος αναμεταξύ των γειτόνων ή των χωριανών, αλλά όλοι ήμασταν στο ίδιο καζάνι. Τώρα ένας γιατί ξέφυγε ή γιατί έκανε 5 φράγκα παραπάνω ή κάποια περιουσία παραπάνω, το βλέπουνε για εχθρό τους.

[...]

E: Σας ευχαριστώ πάρα πολύ!

Σ10: Να πάτε στο καλό, και να έρθεις την άλλη μέρα να μου δεις τα πρόβατα εκεί.

Το πρωί θα είσαι μέχρι της 10 η ώρα εκεί οπωσδήποτε ή αλλιώς θα έρθεις μετά τις 6.30 το απόγευμα.

E: Εντάξει. Σας ευχαριστώ πολύ...

Σ11 - μουσικός | διάρκεια: 10 λεπτά

[Ξεκινάει παίζοντας λύρα.]

E: Πολύ ωραία! Θα ήθελα ξεκινώντας, να μου πείτε το όνομά σας και ποια η σχέση σας με την Ποντοκώμη.

Σ11: Ονομάζομαι Σ.Μ., γεννήθηκα στην Ποντοκώμη, στην Κοζάνη βασικά. Μεγάλωσα στην Ποντοκώμη. Οι αναμνήσεις μου είναι πάρα πολλές από αυτό το χωριό, δηλαδή τι να πρωτοπείς; Όλα τα παιδικά μας χρόνια είναι στους δρόμους αυτού του χωριού στην ουσία. Στα σπίτια... βρισκόμαστε τώρα στο σπίτι, στο παλιό το οικόπεδο των παππούδων μου, το σπίτι το παλιό δεν υπάρχει. Με τον σεισμό του '95, χτίστηκαν καινούρια σπίτια, το σημαντικό είναι. Θα τα δούμε αν πάρετε τα πλάνα εδώ. Εδώ έχω φτιάξει ένα στουντιάκι, εδώ ζω από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου, το στουντιάκι βέβαια το έφτιαξα πιο μεγάλος. Ασχολούμαι με τη μουσική, σπουδάζω στο ΤΕΙ παραδοσιακής και λαϊκής μουσικής της Άρτας. Η ενασχόλησή μου με τα Ποντιακά... έχει από τα 9 χρόνια μου δραστηριοποιούμαι στο Σύλλογο, από τότε δηλαδή στον Πολιτιστικό Σύλλογο του χωριού, σαν λυράρης, και στα χορευτικά από πιο μικρή ηλικία, και είναι δύσκολο στην ουσία να δεχτούμε αυτή τη φυγή έτσι, χωρίς συναισθηματική φόρτιση, μεγάλη ας πούμε. Εντάξει μπορεί να μην μπορούμε να ζήσουμε εδωπέρα λόγω της ρύπανσης, και λόγω της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης που γίνεται στον οικισμό, αλλά είναι δύσκολο, είναι δύσκολο να αποχωριστείς αυτόν τον τόπο.

E: Φεύγοντας από το χωριό, αν σας ρωτούσα για ένα αντικείμενο, για να πάρετε μαζί σας, τι θα ήταν αυτό;

Σ11: Τι να πρωτοαφήσεις; Οι εικόνες βασικά είναι στο μυαλό, και στο μυαλό κάθε ανθρώπου... είμαι της άποψης ότι ό,τι αντικείμενο και να έχεις, όλα είναι στις εικόνες του μυαλού σου. Εεε.... Δεν πιστεύω ότι θα ήθελα κάποιο αντικείμενο έτσι να πάρω. Έχω τα πάντα στο μυαλό μου, και εκεί μέσα θα ζήσουνε.

E: Και τη μουσική σας...

Σ11: Τη μουσική μου βέβαια!

E: Ποιο κομμάτι, ποιο τραγούδι;

Σ11: Δεν έχω κάποιο συγκεκριμένο, εδώ στην περιοχή που είμαστε καταγόμαστε από τον Πόντο, κατάγονταν οι πρόγονοι μας από το Καρς, οπότε πέρασα αυτούς τους σκοπούς, τους *Καρσιλίδικους* που λένε, εδώ στη περιοχή. Χτυπάει φλέβα πιο πολύ, αλλά όλος ο Πόντος είναι το ίδιο για εμένα.

E: Θα μας παίξετε άλλο ένα τραγούδι;

Σ11: Ναι. Να το κουρδίσουμε λίγο.

[παίζει το κομμάτι στη λύρα]